

**YENİ MUHAFAZAKÂR ORTA SINIF, DİN VE GÜNDELİK HAYAT:
KAYSERİ MÜŞİAD ÖRNEĞİ**

Cihad ÖZSÖZ

DOKTORA TEZİ

Sosyoloji Anabilim Dalı

Danışman: Prof. Dr. Nadir SUĞUR

Eskişehir

Anadolu Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Şubat, 2017

JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI

Cihad ÖZSÖZ'ün “Yeni Muhafazakar Orta Sınıf, Din, ve Gündelik Hayat: Kayseri **MÜSİAD Örneği**” başlıklı tezi **24 Şubat 2017** tarihinde, aşağıdaki jüri tarafından Lisansüstü Eğitim Öğretim ve Sınav Yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca **Sosyoloji** Anabilim Dalında, **Doktora** tezi olarak değerlendirilerek kabul edilmiştir.

İmza

Üye (Tez Danışmanı) : Prof.Dr.Nadir SUĞUR
Üye : Prof.Dr.Veyssel BOZKURT
Üye : Doç.Dr.Emre GÖKALP
Üye : Doç.Dr.Mustafa ALTUNOĞLU
Üye : Yrd.Doç.Dr.Kurtuluş CENGİZ

Prof.Dr.Kemal YILDIRIM
Anadolu Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

ÖZET

YENİ MUHAFAZAKÂR ORTA SINIF, DİN VE GÜNDELİK HAYAT: KAYSERİ MÜSİAD ÖRNEĞİ

Cihad ÖZSÖZ

Sosyoloji Anabilim Dalı

Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Şubat, 2017

Danışman: Prof. Dr. Nadir SUĞUR

Din olgusunun sosyal yansımalarıyla ele alınması toplumun sosyal ve kültürel yapısının anlaşılabilmesi için bir gerekliliktir. Bu olgunun ve ilişkili olduğu yapıların ekonomi alanıyla kesiştiği noktalar da ele alınmaya değer özel bir çalışma alanı sunmaktadır. Bu doğrultuda bu çalışma “Yeni Muhafazakâr Orta Sınıf” kavramsallaştırmasıyla ele aldığımız dindar sermaye sahiplerinin gündelik pratiklerinde ve ekonomik tutumlarında inandıkları ilkelerin ve piyasa şartlarının ne ölçüde etkin olduğuna odaklanmaktadır. Bu aktörlerin bulundukları konumun daha iyi anlaşılabilmesi için Weber’in ekonomi ve din ilişkisine dair yaptığı belirlemeler, bu belirlemelere –özellikle Ülgener tarafından- yöneltelen eleştiriler ve İslâmi ilkelere göre organize edilen ekonomik yaklaşımların ortaya çıkış süreçleri ele alınmaktadır. Bu hat izlenerek Anadolu sermayesinin Türkiye’deki etkinliği ve MÜSİAD’ın bu süreçte üstlendiği rol üzerinde durulmaktadır. Dindar sermaye sahiplerinin söz sahibi olmak istedikleri alanlara nasıl dâhil oldukları, bu süreçte alanları nasıl dönüştürdükleri ve kendilerinin nasıl dönüşümler yaşadıkları MÜSİAD Kayseri Şubesi örneği üzerinden Bourdieu’nün kavramlarıyla ele alınmaktadır.

Anahtar Sözcükler: Yeni Muhafazâkar Orta Sınıf, Din, Gündelik Hayat, Ekonomi, Kayseri, MÜSİAD, Pierre Bourdieu

ABSTRACT

NEW CONSERVATIVE MIDDLE CLASS, RELIGION AND EVERYDAY LIFE: THE CASE OF MÜSİAD IN KAYSERİ

Cihad ÖZSÖZ

Department of Sociology

Anadolu University, Graduate School of Social Sciences, February, 2017

Supervisor: Prof. Dr. Nadir SUĞUR

Religion is by any means an important issue in understanding of the social and cultural structure of society. The interconnectedness of religion with social and economic structure provides an academic field to conduct a research on. On that vein, this study focuses to what extent the principles of a belief system and market relations are intervened in everyday life experiences and forms certain attitudes among religious capital owners, conceptualised as “New Conservative Middle Class”. By doing this, this study evaluates a) how Weberian approach underlines religious beliefs and principles in the field of economics, b) criticisms of the Weberian approach -in particular, made by Ülgener-, and c) the emergence process of a new economy approaches that they have taken the principles of Islam into account. For this purposes, an unprecedented emergence of Anatolian capital in Turkey and the role of MÜSİAD in this process are evaluated. By taking Bourdieu’s notions into account, the current study investigates the Kayseri Branch of MÜSİAD in regard to how religious capital owners dominates the the fields that they have been part of and assesses ways in which how they reproduce their growing supremacy that shapes and reshapes themselves in the case of MÜSİAD, in Kayseri.

Keywords: New Conservative Middle Class, Religion, Everyday Life, Economy, Kayseri, MÜSİAD, Pierre Bourdieu

TEŞEKKÜR

Benim için uzun ve zorlu bir maceraya dönüşen bu çalışmada danışmanlık görevini kabul eden, çalışma disiplininin koptuğum zor zamanlarda bana sabır gösteren ve değerli eleştiri ve katkılarıyla çalışmayı tamamlamam konusunda beni cesaretlendiren Prof. Dr. Nadir Suğur'a teşekkürü bir borç bilirim. Ayrıca tez izlemelerde yaptıkları katkılarla çalışmanın gidişatına yön veren Doç. Dr. Emre Gökalp ve Doç. Dr. Mustafa Altunoğlu'na, savunma jürisinde yer almayı kabul ederek kıymetli fikirlerini ve tecrübelerini benimle paylaşan Prof. Dr. Veysel Bozkurt'a ve Yrd. Doç. Dr. Kurtuluş Cengiz'e de teşekkür etmek isterim.

Çalışma süresince her adımda başlarını ağırttığım dostlarım Cem Koray Olgun ve İsa Demir'e, saha tecrübelerini benimle paylaşarak adımlarımı daha sağlam atmamı sağlayan dostum ve meslektaşım Fatih Kahraman'a, yardıma ihtiyaç duyduğum her an içten desteğini esirgemeyen dostum ve meslektaşım Hakan Alkan'a, ses kayıtlarının çözümlenmesi aşamasındaki yardımlarıyla sırtımdaki yükü hafifletmemi sağlayan meslektaşlarım Merve Demirci, Ece Şenol ve Bürge Arıcı'ya, akademi maceramın bittiğini sandığım günlerde bana bir şans daha tanıyarak sağlıklı bir çalışma ortamı sunan Isparta'daki tüm hocalarıma ve mesai arkadaşlarıma ayrı ayrı teşekkür borçluyum.

Akademi maceram boyunca her zaman bana destek olan aileme, o güzel karakteriyle hatıralarımdan taşıp iyiyi ve doğruyu yapmam için bana rehberlik eden merhum babam Nazır Özsöz'e minnettarım. Son ve en önemli teşekkür ise yoğun çalıştığım dönemlerde anlayış gösteren, umutsuzluğa düştüğümde hep cesaret veren ve ne olursa olsun bana aşkla bakmaktan hiç vazgeçmeyen sevgili eşim Nazlı Doğan Özsöz'e. İyi ki hayatımdasın.

24/04/2017

ETİK İLKE VE KURALLARA UYGUNLUK BEYANNAMESİ

Bu tezin bana ait, özgün bir çalışma olduğunu; çalışmamın hazırlık, veri toplama, analiz ve bilgilerin sunumu olmak üzere tüm aşamalarında bilimsel etik ilke ve kurallara uygun davrandığımı; bu çalışma kapsamında elde edilemeyen tüm veri ve bilgiler için kaynak gösterdiğimi ve bu kaynaklara kaynakçada yer verdiğimi; bu çalışmanın Anadolu Üniversitesi tarafından kullanılan “Bilimsel İntihal Tespit Programı”yla tarandığını ve hiçbir şekilde “intihal içermediğini” beyan ederim. Herhangi bir zamanda, çalışmamla ilgili yaptığım bu beyana aykırı bir durumun saptanması durumunda, ortaya çıkacak tüm ahlaki ve hukuki sonuçlara razı olduğumu bildiririm.

Cihad Özsöz

İÇİNDEKİLER

BAŞLIK SAYFASI	i
JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI	ii
ÖZET	iii
ABSTRACT.....	iv
TEŞEKKÜR.....	v
ETİK İLKE VE KURALLARA UYGUNLUK BEYANNAMESİ	vi
İÇİNDEKİLER	vii
TABLolar DİZİNİ	x
GÖRSELLER DİZİNİ	xi
KISALTMALAR DİZİNİ.....	xii
1. GİRİŞ	1
1.1. Problem	1
1.2. Amaç	3
1.3. Önem	4
1.4. Sınırlılıklar	5
2. YÖNTEM	6
2.1. Araştırma Modeli	6
2.2. Örneklem.....	8
2.3. Verilerin Toplanması	9
2.4. Verilerin Çözümlemesi ve Yorumlanması.....	10
2.5. Karşılaşılan Güçlükler.....	11
3. DİN, EKONOMİ, MÜSİAD VE KAYSERİ	12
3.1. Din ve Ekonomi	12
3.1.1. Weber'in Protestan Ahlakı Tezi	14
3.1.2. Ülgener, Din ve Zihniyet	16

3.2. İslâm Ekonomisi.....	21
3.3. Yeni Muhafazakâr Orta Sınıf ve MÜSİAD'ın Ortaya Çıkışı.....	29
3.4. Kayseri'de Ekonomi Geleneği	36
4. BOURDIEU'NÜN ALAN TEORİSİ	42
4.1. Bourdieu Metodolojisi	42
4.2. Alan Teorisi ve MÜSİAD	49
5. ARAŞTIRMA VERİLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ	53
5.1. Ekonomi, Girişimcilik, Sivil Toplum ve Siyaset	53
5.1.1. Girişimcilik.....	53
5.1.2. İş hayatına giriş.....	56
5.1.3. Ekonomi, siyaset ve sivil toplum.....	57
5.2. MÜSİAD'a Üye Olma Nedenleri ve MÜSİAD'ın İş Adamlarına Yaptığı Katkılar	59
5.2.1. İş adamlarının MÜSİAD'a üye olma nedenleri.....	59
5.2.2. MÜSİAD'ın iş adamlarına yaptığı katkılar	63
5.2.3. MÜSİAD'a veya MÜSİAD üyelerine yöneltilen eleştiriler	69
5.3. Şirket Politikaları ve Çalışanlara Tanınan İmkânlar	72
5.3.1. Şirket Politikaları.....	72
5.3.2. Çalışanlara tanınan imkânlar	76
5.3.3. Sendika	82
5.4. Kayseri'de Ticaret Kültürü ve Sosyal Hayat	85
5.4.1. Kayseri'de ticaret kültürü ve Kayserili girişimci	85
5.4.2. Kayseri'de dün ve bugün.....	92
5.4.3. Kayseri'de yerel kültür ve sosyal hayat.....	94
5.5. Gündelik Hayat	100
5.5.1. Gündelik hayatta dinin rolü	100
5.5.2. Gündelik hayatta iş yoğunluğunun etkisi	103
5.5.3. Sosyal ve kültürel aktivitelere katılım	105
5.5.3.1. Sosyal, kültürel, siyasi ve ekonomik etkinlik alanı olarak bağ evleri ve oturma âdeti	109
5.5.4. Okuma, spor, beslenme ve tatil alışkanlıkları	114

5.5.4.1. Okuma alışkanlığı	114
5.5.4.2. Beslenme ve spor alışkanlıkları	117
5.5.4.3. Tatiller ve dini bayramlar	121
5.6. İnanılan Değerlerin ve Piyasanın Ekonomik Tutumlara Etkileri	127
5.6.1. Ekonomik tutumlarda dinin rolü	127
5.6.2. Ekonomik tutumlarda piyasanın rolü	134
5.6.3. Bankalar ve finans kurumları, faiz ve kâr payı.....	135
5.6.4. Hayır işleri ve zekât.....	141
5.7. 2002 (AKP) Öncesi ve Sonrası Türkiye.....	145
5.7.1. 2002 (AKP) öncesi ve sonrası ekonomi	146
5.7.1.1. ‘Yeşil Sermaye’ ve ‘Anadolu Kaplanları’ tanımlamaları	153
5.7.1.2. Teşvikler açısından merkez ve taşra arasında fırsat eşitliği/eşitsizliği .	158
5.7.1.3. Yoksulluk ve İşsizlik	164
5.7.2. 2002 (AKP) öncesi ve sonrası hak ve özgürlükler	168
5.7.2.1. Avrupa Birliği sürecinin sağladıkları ve alternatifler	175
5.7.2.2. Çözüm süreci	180
5.7.2.3. Kadınların sosyal hayata ve çalışma hayatına katılımları.....	181
5.7.3. AKP-Cemaat gerilimi	185
5.7.4. 2002 (AKP) öncesi ve sonrası gündelik hayat	186
5.7.5. AKP’ye yönelik eleştiriler	188
SONUÇ.....	193
KAYNAKÇA.....	200
EK-1: GÖRÜŞME SORULARI	211
EK-2: KATILIMCI PROFİLİ.....	214
EK-3: ARAŞTIRMA BİLGİLENDİRME VE ONAY FORMU	215
EK-4: GİZLİLİK TAAHHÜDÜ	216
ÖZGEÇMİŞ	217

TABLÖLAR DİZİNİ

Sayfa

Tablo 1. <i>AKP'nin ve Cumhurbaşkanı Adayı olarak Recep Tayyip Erdoğan'ın aldıkları oylar .....</i>	2
Tablo 2. <i>Kayseri nüfusundaki değişimler.....</i>	38
Tablo 3. <i>Katılımcıların doğum yılları .....</i>	54
Tablo 4. <i>Katılımcıların sektörlerle göre dağılımı .....</i>	55
Tablo 5. <i>Katılımcıların eğitim durumları.....</i>	55
Tablo 6. <i>1980-2002 yılları arası illere göre Yatırım Teşvik Belgesi dağılımı .....</i>	162
Tablo 7. <i>2001-2016 (Ekim) yılları arası illere göre Yatırım Teşvik Belgesi dağılımı .</i>	162
Tablo 8. <i>Kayseri'de alınan teşvik belgelerinin sektörel dağılımı (2001-2016 Ekim) ..</i>	163
Tablo 9. <i>2004-2015 yılları Kayseri'den yapılan ihracat miktarı.....</i>	163

GÖRSELLER DİZİNİ

	<u>Sayfa</u>
Görsel 1. <i>Ezop Cafe (İç Görünüm)</i>	107
Görsel 2. <i>Ezop Cafe (Dış Görünüm)</i>	107
Görsel 3. <i>Ezop Cafe (Canlı Müzik Etkinliği)</i>	107
Görsel 4. <i>Ezop Cafe (İç Görünüm)</i>	107
Görsel 5. <i>La Vita Bistro Cafe (Dış Görünüm)</i>	108
Görsel 6. <i>La Vita Bistro Cafe (İç Görünüm)</i>	108
Görsel 7. <i>La Vita Bistro Cafe (İç Görünüm)</i>	108
Görsel 8. <i>La Vita Bistro Cafe (İç Görünüm)</i>	108
Görsel 9. <i>Kayseri’de etkin olan bir oturma grubunun Facebook paylaşımı</i>	113
Görsel 10. <i>Kayseri’de etkin olan bir oturma grubunun Facebook paylaşımı</i>	113

KISALTMALAR DİZİNİ

AB	: Avrupa Birliği
AKP veya Ak Parti	: Adalet ve Kalkınma Partisi
ANAP	: Anavatan Partisi
Ar-Ge	: Araştırma-Geliştirme
ASKON	: Anadolu Aslanları İş Adamları Derneği
BTK	: Bilgi Teknolojileri ve İletişim Kurumu
DYP	: Doğru Yol Partisi
D8	: Developing 8
ESI	: European Stability Initiative
FP	: Fazilet Partisi
GESİAD	: Gelişen Sanayici ve İş Adamları Derneği
GSYH	: Gayri Safi Yurtiçi Hasıla
HAK-İş	: Hak İşçi Sendikalar Konfederasyonu
İSO	: İstanbul Sanayi Odası
KTO	: Kayseri Ticaret Odası
MÜSİAD	: Müstakil Sanayici ve İş Adamları Derneği
RP	: Refah Partisi
SGK	: Sosyal Güvenlik Kurumu
SİAD	: Sanayici ve İş Adamları Derneği (Genel kullanım)
TİM	: Türkiye İhracatçılar Meclisi
TOBB	: Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği
TÜGİAD	: Türkiye Genç İş Adamları Derneği
TÜİK	: Türkiye İstatistik Kurumu
TÜRK-İş	: Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu
TÜSİAD	: Türk Sanayici ve İş Adamları Derneği

1. GİRİŞ

1.1. Problem

Bu çalışma, özellikle 1980 darbesiyle beraber dönüşen genel siyasi yapılanmaya paralel olarak gelişen ekonomik yapının bir yönü olan muhafazakâr sermayeye odaklanmaktadır. Amaç ve önem kısmında da ayrıntılı olarak söz edileceği gibi Türk Sanayicileri ve İş Adamları Derneği (TÜSİAD) ve Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği (TOBB) gibi organizasyonlarda yeteri kadar temsil edilemediklerini düşünen bir grup küçük ve orta ölçekli sanayicinin kurduğu Müstakil Sanayici ve İş Adamları Derneği (MÜSİAD), zaman içerisinde gerek büyükşehirlerde gerekse Kayseri gibi ekonomik açıdan tarihi öneme sahip Anadolu kentlerinde çok sayıda muhafazakâr sanayiciyi bünyesinde toplayarak, elinde büyük bir ekonomik sermaye bulunduran muhafazakâr kesimin önemli temsilcilerinden birisi haline geldi.

Değişen siyasi atmosferle bağlantılı olarak, salt ekonomik sermayesini değil, kültürel ve sosyal sermayesini de genişleten muhafazakâr kesimin, “Anadolu Kaplanları” adıyla ün yapmış illerden birisi olan Kayseri’de hatırı sayılır bir ağırlığı olduğunu söylemek yanlış olmaz. MÜSİAD’a üye kuruluşların sayısına il bazında bakıldığında Kayseri’nin, İstanbul’un hemen ardından gelen illerden birisi olduğu görülmekte ve dernek İstanbul’da kurulduktan sonra şubeleştiği ilk illerden olduğu yapılan görüşmelerde ortaya çıkmaktadır¹. Kayseri sanayi ve ticaret alanlarındaki başarılarının yanı sıra yaşam kalitesi anlamında da sözü edilen şehirlerden birisidir².

“Muhafazakâr demokrat” bir parti olduğunu beyan eden Adalet ve Kalkınma Partisi’nin (AKP) kurulduğu tarihten bugüne kadarki süreçte genel seçimlerde ve

---

¹ MÜSİAD’ın 5. yılındaki üye sayıları dikkate alındığında Kayseri MÜSİAD şubesi 112 üyeye İstanbul, Ankara, Konya ve İzmir’in hemen ardından 5. sıradadır (MÜSİAD Tanıtım Kataloğu’ndan Akt. Buğra, 1998, s. 530). Gürel’in verdiği istatistiğe göre Kayseri 2000’li yılların başında İstanbul, Konya, Ankara ve Bursa’nın ardından yine 5. sırada (Gürel, 2006, s. 61). 2009 yılı verilerine göre 124 üyeye 4. Sırada olan şube (Buğra ve Savaşkan, 2015, s. 181), çalışmamızın yapıldığı tarihlerde (Haziran 2015) 137 üyeye sahipti. Derneğin internet sitesinde güncel toplam üye sayısına dair “11000’i aşan” ifadesi yer almaktadır. (<http://www.musiad.org.tr/tr-tr/musiadla-tanisin> Erişim Tarihi: 25.01.2017)

² Kayseri, CNBC-E Business dergisinin 2011 Eylül sayısında yer alan “Türkiye’de En Yaşanabilir İller” sıralamasında 2010 yılında 24, 2011 yılında 22. sıradadır (Mavi, 2011, s. 64-98). TÜİK’in Ocak 2016’da 24561 sayılı haber bülteniyle duyurduğu “İllerde Yaşam İndeksi, 2015” başlıklı çalışmasında Kayseri altyapı hizmetlerine erişim ve sivil katılım alanlarında 8. sıradadır (<http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=24561> Erişim Tarihi: 15.09.2016).

Cumhurbaşkanı Seçimi'nde desteklediği Recep Tayyip Erdoğan'ın Kayseri'de aldığı oylar partinin şehirde gördüğü desteği göstermektedir.

Tablo 1. *AKP'nin ve Cumhurbaşkanı Adayı olarak Recep Tayyip Erdoğan'ın aldıkları oylar³*

Seçim	Türkiye Geneli	Kayseri
3 Kasım 2002 Genel Seçimi	%34,28	%54,34
22 Temmuz 2007 Genel Seçimi	%46,58	%65,73
12 Haziran 2011 Genel Seçimi	%49,83	%64,90
10 Ağustos 2014 Cumhurbaşkanlığı Seçimi	%51,79	%66,13
7 Haziran 2015 Genel Seçimi	%40,87	%52,35
1 Kasım 2015 Genel Seçimi	%49,50	%65,31

7 Haziran 2015 Genel Seçimleri'yle saha çalışması tarihlerinin yakın olması AKP'nin bahsi geçen seçimde yaşadığı oy kaybına dair güncel bilgi toplanmasına katkı sağlamıştır. Elbette seçim sonuçları üzerinden yapılacak belirlemeler, sosyal ve kültürel yapıya dair çalışmalarla desteklenmezse yanıltıcı olacaktır⁴. Bu bağlamda Kayseri'de MÜSİAD'a üye kuruluşlardaki yöneticiler ve iş ilişkilerini ağırlıklı olarak MÜSİAD çevresiyle yürüten iş adamlarıyla yapılacak görüşmeler üzerinden, son yıllarda gözle görülür hale gelen ve birçok köşe yazısı, kitap veya çalışmaya konu olan yeni muhafazakâr orta sınıfın siyasi ve ekonomik ilişkileri ile gündelik yaşamına odaklanmaya çalışılmıştır. MÜSİAD'ın muhafazakâr kesimin tamamını temsil ettiğini düşünmek elbette yanıltıcıdır, ancak üye yapısı bilinen ve kimi zaman “Müslüman İş Adamları Derneği” adıyla da anılan bu kuruluşun bu konuda önemli bir örnek olduğu düşünülmektedir. Bu bağlamda araştırmanın problemini MÜSİAD üyeleri özelinde inanılan değerlerin ve neoliberal piyasa şartlarının muhafazakâr orta/orta üst sınıfın gündelik hayatını ve ticari ilişkilerini nasıl yönlendirdiği ve siyasi yapıdaki değişikliğin bu alanlara nasıl yansıdığı (ya da tam tersi) soruları oluşturmaktadır.

³ <http://www.ysk.gov.tr/ysk/faces/Secimler> (Erişim Tarihi: 10.01.2017)

⁴ Keyman ve Koyuncu Lorasdağı da AKP'nin 2002 ve 2007 seçimlerindeki başarılarının ardından ekonomik aktörlerin bu değişimi ve dönüşümü nasıl algıladıklarının ortaya konması gerektiğini belirtmişlerdir (2010, s. 18).

1.2. Amaç

Bu çalışma Bourdieu'nün kavramlarıyla yeni muhafazakâr orta/orta üst sınıfın ekonomi, siyaset ve sivil toplum alanlarındaki gündelik tutum ve pratiklerine dair bir çerçeve çizmeyi amaçlamıştır. Kayseri'de iş hayatını sürdüren iş adamlarının, MÜSİAD gibi belli dini değerler çerçevesinde bir araya gelmiş bir iş adamları derneğinin çatısı altında toplanmış olmasının nedenlerine ve bu birlikteliğin doğurduğu sonuçlara dair bizzat iş adamlarının ifadeleri üzerinden belirlemeler yapılmıştır.

Çalışmanın alt problemleri şu şekilde sıralanabilir;

- Kayserili muhafazakâr iş adamlarının ticaret hayatına giriş motivasyonu nedir?
- Muhafazakâr iş adamları neden MÜSİAD'ı tercih etmektedirler?
- MÜSİAD üyesi olmak (veya muhafazakâr iş adamlarıyla bir arada olmak) muhafazakâr iş adamlarının hayatında neleri değiştirmektedir?
- Muhafazakâr iş adamlarının şirket politikalarını ve ekonomik tutumlarını belirlemelerinde piyasa şartlarının ve dinin rolü nedir?
- Muhafazakâr iş adamlarının gündelik hayatlarındaki tutumlarını belirlemelerinde dinin rolü ve iş yoğunluklarının etkisi nedir?
- Muhafazakâr iş adamları 2002'de ülke yönetimini devralan AKP'den öncesini ve sonrasını gündelik hayat, ekonomi, hak ve özgürlükler bağlamında nasıl değerlendirmektedirler?
- Muhafazakâr iş adamlarının mevcut ekonomik ve siyasi sistemlerle ilişkileri nasıldır? Bu alanlarda yönetime aktif olarak dâhiller mi?
- Muhafazakâr iş adamları hangi sosyal ve kültürel aktivitelerde yer almaktadırlar? Yer aldıkları aktivitelerde kimlerle vakit geçirmektedirler?

1.3. Önem

Şerif Mardin, “2000’e Doğru Kültür ve Din” başlıklı makalesinde, kültür ve din konularının Türkiye’yi anlamada ne kadar önemli kavramlar olduğu konusuna değinir. Aynı zamanda bu konuların belirli dönemlerde entelektüellerin gündeminden nasıl uzaklaştı(rıldı)ğından söz eder. Bu durum özellikle din konusundaki çalışmalarla ilgili olarak ciddi bir boşluğu beraberinde getirmiştir. Yine Mardin’in ifadeleriyle din “ya Türk toplumunu laikleştirme çabalarında anonimleşti, ya da tersine, tutucu düşünürler tarafından –gerekli sağduyu ve hakkaniyetle- amaçlarında ilerlemek için kullanıldı, sonra da küflü ‘bilim-dışılar’ rafına kaldırıldı” (Mardin, 2006b, s. 213-214). Oysa din olgusunun Weber’in (uygulaması tartışılabilir) tasarladığı şekilde, salt kutsiyetiyle değil sosyal yansımalarıyla da incelenmesi bir toplumun sosyal ve kültürel yapısının çözümlenmesinde gerekli bir adımdır. İslâm’ın Türkiye’deki etkinliğine bakıldığında aynı durumun Türkiye için de geçerli olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

Özdalga’nın “akılcılar, sıklıkla, insan zekasının yeteneklerini abartır ve bu nedenle dini deneyimler ve onların sembolik ifadelerini küçümseme sonucuna varırlar” (Özdalga, 2007, s. 18) ifadeleriyle, De Certeau’nun “kuşkusuz sıradan insan, dindeki Tanrı sayesinde ‘bu dünyanın tüm sırlarını aydınlatma’ yanılsamasına kendini kaptırmakla ve ‘Yüce bir Gücün yaşamını gözetlediği ve kolladığı’ inancıyla teselli olmakla suçlanmıştır” (De Certeau, 2009, s. 70) ifadeleri bağlamında, dini hassasiyetlere dayanarak aile yaşantısını, iş ilişkilerini ve sosyal faaliyetlerini düzenleyen kişilerin gündelik yaşantılarını küçümsemeden ve suçlamada bulunmadan anlamaya çalışmak bu kişileri anlama çabalarına önemli bir katkı sağlayacaktır.

Bu sebeple, 1990 yılında TÜSİAD ve TOBB gibi organizasyonlarda temsil edilemediklerini düşünen bir grup iş adamının kurduğu MÜSİAD’ın, tarihsel süreç içerisinde küçük ve orta ölçekli sanayi kuruluşlarının bir araya geldiği bir sivil toplum örgütü profilinden, zenginleşen muhafazakâr orta ve orta üst sınıfın sembolü haline gelmiş olması, bu çalışma için önemli bir veri kaynağına işaret etmektedir. Farklı sosyal kesimlerce tüketim alışkanlıkları çokça tartışılan, son yıllarda yine muhafazakâr kesim içerisinde de sekülerleştikleri ve düzene yenildikleri eleştirilerine maruz kalan (Bilici, 2009, s. 219) sermaye sahibi muhafazakâr profesyonellerin, esnafın veya iş

adamlarının önemli bir kısmının buluşma yeri olan MÜSİAD, bu çalışmanın temel konusunu teşkil eden yeni muhafazakâr orta sınıfın tutum ve pratiklerinin incelenmesi noktasında önemli bir alan oluşturmaktadır. Dini, sosyal, kültürel pratiklerinin yanı sıra tüketim alışkanlıkları ve iş ilişkilerinde dinin rolü, varsa geçirdiği değişimlerin neler olduğu, iş ilişkileri içerisinde tartışılan durumların dini açıdan nasıl değerlendirildiği gibi sorular bu araştırmayla cevaplanmaya çalışılmıştır. Burada temel olan - Bourdieu'nün de üzerinde durduğu gibi- pratiklerin ortaya çıkma durumu/biçimi ve -De Certeau'nun nicel çalışmaları eleştirirken dile getirdiği şekilde- kullanım biçiminin ortaya çıkarılmasıdır, salt ne olduğunun tanımlanması değil (De Certeau, 2009, s. 111 ve 144).

1.4. Sınırlılıklar

Bu çalışma Kayseri ilinde yaşayan iş adamlarıyla sınırlıdır. Kayseri özelinde ise MÜSİAD'a üye olan, olmak üzere olan, üye olup ayrılan ya da üye olmayıp iş ve/veya sosyal ilişkilerini bu çevredeki kişilerle yürüten iş adamlarıyla sınırlıdır. Nitel yöntemle yürütülen bir çalışma olması nedeniyle de hem Kayseri özelinde hem de Türkiye genelinde bütünlüklü bir genellemeye olanak tanımamakta, Kayseri MÜSİAD çevresi örneğine odaklanmaktadır.

2. YÖNTEM

2.1. Araştırma Modeli

Bu araştırma Kayseri’de yaşayan, MÜSİAD üyesi olan, olmak üzere olan, üye olup ayrılan ya da üye olmayıp iş ve/veya sosyal ilişkilerini bu çevredeki kişilerle yürüten Kayserili iş adamlarıyla yürütülmüştür. Saha çalışmasının yapılabilmesi için eski bir MÜSİAD temsilcisi anahtar kişi olmuş, onun aracılığıyla Ankara Temsilcisi’ne, Ankara Temsilcisi aracılığıyla da MÜSİAD Kayseri Şubesi’ne ulaşılmıştır. MÜSİAD Kayseri Şubesi ziyaret edilerek çalışmayla ilgili bilgiler sunulmuş ve çalışmaya dair dokümanlar sunulurak il yönetiminden çalışmayla ilgili izin talep edilmiştir.

MÜSİAD Kayseri Şubesi Halkla İlişkiler Sorumlusu tarafından yönetim kurulundan bir isimle iletişime geçmemiz istenmiş ve iletişim kurulup program yapıldıktan sonra 10 Haziran 2015 günü Kayseri’de bahsi geçen yönetim kurulu üyesiyle yapılan görüşmeyle beraber saha çalışmasına başlanmıştır. 10 Haziran-17 Haziran 2015 tarihleri arasında hem MÜSİAD Kayseri Şubesi’nin yönlendirmeleriyle hem de görüşülen kişilerden elde edilen bilgiler doğrultusunda şahsen iletişime geçilerek, nitel bir veri toplama aracı olan derinlemesine görüşme formu aracılığıyla 20 kişiyle görüşme yapılmıştır (Bkz. Ek-1). Görüşme yapılan örneklem “amaca yönelik örnekleme” yöntemiyle belirlenmiştir. Neuman bu tip örneklemenin özel durumlar için değerli olduğunu vurgular. Bu örnekleme türü özel bir durum ya da grupla ilgili bilgilendirici ve özgün örnek olayları seçmeye yardımcı olur ve seçilen örneklemin nüfusu temsil edip etmediğine odaklanmaz (Neuman, 2008a, s. 322-323). Saha çalışması aşamasında hem ekonomi, sivil toplum ve siyaset üçgeninde yoğun bir mesai harcayan iş adamlarıyla sınırlı bir zaman içinde görüşme yapmanın güçlükleri hem de elde edilen bilgilerin tekrar etmeye başlaması sebebiyle 20 görüşmeden sonra çalışmaya son verilmiştir.

Araştırma için nitel bir yöntem seçilmesinin nedeni, kişilerin gündelik pratiklerinin arkasında yatan tarihsel nedenleri ve sosyal etkileri ölçebilmeyi kolaylaştıracak olmasıdır. Salt istatistiksel veri bu neden ve etkilerin gözden kaçması

anlamına gelmektedir. De Certeau salt istatistiksel verinin sınırlılıklarıyla ilgili olarak türdeş olanın ortaya çıkarılması ve nicel olarak ölçülemez olanın alan dışında bırakılması noktalarına değinir.

“İstatistiksel inceleme, ‘başboş gözüken ama aslında manasız ve amaçsız olmayan serseri gezintileri’, bunları tanımlayan birimlere bölerek, bu bölümlemelerin sonuçlarını bunlara ait kodlarla yeniden oluşturarak, sadece türdeş olanı ‘ortaya çıkarır’. İstatistik, ait olduğu sistemi yeniden üretir ve günlük yaşamın kırkıyamalarını oluşturan çok sayıdaki operasyonları ve öyküleri alan dışında bırakır.” (De Certeau, 2009, s. 53-54)

Punch nitel yöntemle toplanan verilerin, “yaşam deneyimini doğrudan yakalamak isteyen araştırmacılar için çekici” olduğunu belirtir (Punch, 2005, s. 58). Ancak Punch nitel verinin toplanması ve metne dökülmesi sırasında araştırmacının kendinden bir şeyler katması riskine dikkat çeker. Bu konuda araştırmacının “dikkatli ve uyanık” olmasını tembihlerken (Punch, 2005, s. 58), Bourdieu’nün bu konudaki çözümü araştırmacının kendisini de bir araştırma nesnesi gibi görmesi ve düşünümSELLikten ödün vermemesidir (Bourdieu, 2007, s. 49). DüşünümSELLIK araştırma süresince geri dönüşler yapıp, başlangıç noktasını dahi tekrar tekrar sorgulamayı ve her aşamada sürekli denetimi gerektirir. Araştırmacı kendisini (ve örneğin aldığı notları) her zaman sınamak ve araştırmacı olarak bulunduğu alanda kendi konumunu ve etkilerini sorgulamak durumundadır. Bu çalışmada da bu tip geri dönüşlere, sorgulamalara ve güncellemelere yer verilmiştir.

Nitel çalışmaların sağladığı bir diğer fayda da “olayların ve bağlamların” dilini konuşması sebebiyle toplumsalın doğal akışının gözlemlenmesini sağlamasıdır. Neuman bu çabanın belirli toplumsal-tarihsel bağlamlara duyarlı özgün yorumlar yapmaya yardımcı olduğunu belirtir (Neuman, 2008a, s. 224). Çalışmamız özelinde biz de hem incelediğimiz alanın tarihsel arka planına dair bilgi edinmeye ve sunmaya çalışıp hem de sahada görüştüğümüz katılımcıların geçmişine dair de bilgi edinmeye çalışarak mevcut “olayların ve bağlamların” dilini toplumsal-tarihsel bağlamda konuşmaya çalıştık. Bu da nitel araştırmanın bir başka boyutu olan “bilgi kaynağı olarak birinci elden bilgi alma” özelliğiyle (Neuman, 2008a, s. 226), yani katılımcılarla yüz yüze görüşmeler yapmakla mümkün olmuştur.

Görüşmelerden önce katılımcılara araştırmanın amacı ayrıntılı olarak anlatılıp görüşme kapsamında ses kaydı yapılacağı belirtilmiş ve bu iki durumla ilgili olarak “Araştırma Bilgilendirme ve Onay Formu” ile “Gizlilik Taahhüdü” belgeleri her iki tarafın imzaları alınarak arşivlenmiştir (Bkz. Ek-3 ve Ek-4).

Görüşmeler haricinde üyeliğe kabul edilme aşamasında olan bir iş adamının MÜSİAD Kayseri Şube Başkanı ve yönetim kurulu üyelerini konuk ettiği yemeğe, Şube Başkanı ve bazı yönetim kurulu üyeleriyle birlikte özel bir akşam yemeğine ve yine Şube başkanı, bazı yönetim kurulu üyeleri ve bazı eğitimcilerin katıldığı bir akşam çay sohbetine katılma imkânı bulunmuştur. Bu davetler esnasında görüşmelerde konuşulan konular çerçevesinde gözlem yapma ve Kayseri’deki iş adamlarının ortamını daha yakından tanıma şansı elde edilmiştir. Bu durum katılımcıların güveninin kazanıldığını göstermektedir. Katılımcılara çalışmada dikkat edilecek hususlar ayrıntılı olarak anlatıldığı ve katılımcılar da bu hassasiyete güvenle karşılık verdikleri için ayrıntılı bilgi alma imkânı bulunmuştur. Neuman’ın da değindiği bu güven unsurunun karşısında ise direnenler bulunmaktadır. Saha çalışması esnasında bazı iş adamları 2 kez konuşulmuş ve randevulaşmış olmasına rağmen tam da Neuman’ın tanımladığı haliyle işbirliğinden uzak ve isteksiz davranarak (2008b, s. 561) görüşmelere katılmamayı tercih etmişlerdir.

Yapılan gözlem ve görüşmelerle görüşülen iş adamlarının demografik özelliklerine, MÜSİAD’la olan ilişkilerine, şirket politikalarına, inandıkları değerlere ve bu değerlerin hayatlarına yansımalarına, gündelik hayatlarındaki bazı tüketim tercihlerine, güncel siyasi, ekonomik ve hukuki konulardaki görüşlerine dair veriler toplanmıştır. Bu bağlamda din, ekonomi ve gündelik hayat ilişkisine dair özgün durumlar tespit edilmeye ve bu konuda bir çerçeve çizilmeye çalışılmıştır.

2.2. Örneklem

Alan olarak Kayseri ve MÜSİAD’ın seçilmesinin sebepleri daha önce de belirtildiği gibi; Kayseri’nin yaşam kalitesi ve ticaret konularındaki ünü, “muhafazakâr demokrat” bir parti olarak AKP’nin bu ilde gördüğü destek, MÜSİAD’ın siyasi iktidarlara ilişkileri, özellikle AKP’yle olan yakınlığı, dini değerlere vurgu yapan

söylemleri ve Kayseri MÜSİAD şubesinin İstanbul'dan sonra kurulan ilk MÜSİAD şubelerinden birisi olmasıdır. Sözü edilen kriterler çerçevesinde “amaca yönelik örnekleme” yöntemiyle görüşme yapılacak katılımcılar belirlenmiştir. Bu süreçte MÜSİAD Kayseri Şubesi'nin yönlendirmelerine bağlı kalınmamış, görüşmeler esnasında adı geçen farklı iş adamlarıyla da görüşmeler yapılmıştır.

2.3. Verilerin Toplanması

Araştırmada derinlemesine görüşme tekniği kullanılmıştır. Yapılan görüşmelerde 40 sorudan oluşan yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılmış ve 20 görüşme yapılmıştır. Yarı yapılandırılmış soru formunun hem yapılandırılmış hem de yapılandırılmamış soru formlarına göre açık uçlu sorular sorabilmek ama bir yandan da görüşmeyi araştırma çerçevesinde tutmayı sağlamak gibi avantajları söz konusudur (Tutty, Rothery ve Grinnell, 1996, s. 56). Görüşmeler esnasında çalışma ortamları ve iş ilişkileriyle ilgili de gözlem yapılmaya çalışılmıştır.

Görüşmelerin en kısası 33 dakika, en uzununu 2 saat 16 dakika sürmüş, toplam 22 saat 47 dakikalık görüşme yapılmış, ortalama görüşme süresi 1 saat 8 dakika olarak belirlenmiştir. Bir tanesi hariç tüm görüşmeler iş adamlarının iş yerlerinde gerçekleşmiştir. Bu iş yerleri Kayseri Merkez (Meydan ve yakın çevresi), Kayseri Organize Sanayi Bölgesi ve Mimar Sinan Organize Sanayi Bölgesi olmak üzere 3 farklı merkezde yer almaktadır.

Verilerin toplandığı görüşme formundaki 40 soru “*Kişisel özgeçmiş*”, “*MÜSİAD*”, “*Şirket politikaları*”, “*Kayseri ve ekonomi*”, “*Gündelik hayat*” ve “*Güncel Siyaset ve Ekonomi*” olmak üzere 6 ana başlık halinde sınıflandırılmış, görüşmeler esnasında görüşmenin gidişatına göre bu ana başlıklar arasında geçişler yapılmıştır. Ayrıca katılımcıların iş gördüğü sektöre ve konuşulan konularla ilgili tecrübelerine göre bazı soruların üzerinde daha fazla durulmuş, yine sektöre göre bazı sorular sorulmamış ya da detaya inilmeksizin sorulmuştur. Tüm görüşmeler 2015 yılının Haziran ayında yapılmıştır.

2.4. Verilerin Çözümlemesi ve Yorumlanması

Görüşmelerde alınan ses kayıtları çözümlenerek MS Office Word programına aktarılmıştır. Metin haline dönüştürülen 300 sayfalık veri kuramsal ve kavramsal çerçeve özelinde oluşturulan kategorilere göre Nvivo 10 programı aracılığıyla kodlanmıştır. Bu aşamada kategorilerin araştırmanın problemi çerçevesinde alt problemlere göre oluşturulmasına dikkat edilmiştir. Buna göre;

- İş hayatına giriş
- MÜSİAD'ı tercih nedenleri
- MÜSİAD'ın kattıkları
- Ekonomik tutumlarda piyasa etkileri
- Ekonomik tutumlarda dinin rolü
- Gündelik hayatta dinin rolü
- Gündelik hayatta iş yoğunluğunun etkisi
- 2002 (AKP) öncesi ve sonrası gündelik hayat
- 2002 (AKP) öncesi ve sonrası ekonomi
- 2002 (AKP) öncesi ve sonrası hak ve özgürlükler
- Ekonomi ve siyasette yönetime aktif katılım
- Sosyal ve kültürel aktivitelere katılım
- Sosyal ve kültürel aktivitelerde birlikte oldukları kişiler

şeklinde organize edilmiş olan kategorilerin sayısı kodlama aşamasında alt kategorilerin de eklenmesiyle 35'e yükselmiştir. Bu kategorilere göre tasnif edilen verilerin Bourdieu'nün alan teorisi çerçevesinde kişilerin alandaki/alanlardaki konumlarının ve sahip oldukları simgesel sermayenin tespitine yardımcı olması amaçlanmıştır. Buna göre kişilerin birbiriyle ilişkili olduğu düşünülen ekonomik, sosyal ve kültürel sermayelerinin sınırları kendi ifadeleri üzerinden çizilmeye çalışılmıştır. Bu sayede din, ekonomi ve gündelik hayatın birbiriyle ilişkileri Kayseri ve MÜSİAD çevresi özelinde değerlendirilmiş ve problem kısmında bahsi geçtiği şekliyle yeni muhafazakâr orta sınıfın özelliklerine dair belirleme ve betimlemeler yapılmaya çalışılmıştır.

2.5. Karşılaşılan Güçlükler

Görüştüğümüz 20 iş adamı kendilerinden aldığımız randevulara riayet ederek çalışmanın yürütülmesini kolaylaştırmış ancak bazı katılımcılarla belirtilen tarih ve saatlerde katılımcıların iş yoğunluğundan kaynaklanan sebeplerle görüşme imkânı bulunamamıştır. Hassas ve sıkışık bir takvim olan saha çalışması takvimindeki bu tip aksamalar görüşme planının saha çalışması esnasında revize edilmesini gerektirmiştir.

Bir diğer güçlük ise verilerin kodlanması sürecinde dikkat çeken görüşmelerin verimliliği sorunudur. Saha çalışmasında elde edilen verilerin Nvivo 10 programıyla kodlanması aşamasında oldukça uzun süren ve katılımcıların faydalı bilgiler verdiğini düşündüğümüz 2 görüşmeden diğer görüşmelere nazaran çok daha az kodlamaya değer veri elde edildiğini gördük. Bu da katılımcının henüz soru yöneltmeden sormayı düşündüğümüz konulara dair konuşmaya başlamasından ve bu gidişatın bozulmaması için daha az araya girmemizden kaynaklandı. Araştırmacının araştırdığı konuya dair sağlıklı veri elde edebilmesi için yarı-yapılandırılmış derinlemesine görüşme formunun gerektirdiği yönlendirmeleri yapması gerektiğine dair önemli bir tecrübe olan bu durum görüşme kayıtlarının metne dökülmesi ve kodlanması sürecinin saha çalışmasıyla eş zamanlı yürütülmesi yoluyla da erken fark edilip engellenebilirdi.

3. DİN, EKONOMİ, MÜSİAD VE KAYSERİ

3.1. Din ve Ekonomi

Din olgusuna dair literatüre önemli katkılarda bulunan Şerif Mardin, dinin sosyal boyuttaki etkileri ve önemine dair, İslâm ve Türkiye örnek olayı üzerinden önemli betimlemeler yapmaktadır. Dinin, genel olarak kitlesel protestoların ateşleyicisiyken, günümüzde tatminkâr bir konum yaratma aracına dönüştüğünden söz eden Mardin (Mardin, 2006a, s. 193), Türkiye örneğinde, yukarıda da söz edildiği gibi, dinin toplumu laikleştirme çabalarının ya da tutucu düşünürlerce amaçlarında ilerleme çalışmalarının bir aracı olduğunu ve aslında toplumu anlama noktasında çok önemli bir kaynakken arka plana itildiğini belirtir (Mardin, 2006b, s. 213).

Özdalga'ya göre ise din olgusu, rasyonelliği olduğundan fazla büyüten yaklaşımlar tarafından ele alındıkça dini davranışın temelleri dini içerikten ayrılmıştır (Özdalga, 2007, s. 14-15). Bu yüzden, salt politik bir hareket olarak “İslâmcı” partiler ya da gruplar üzerinden araştırılmaya mahkum edilen din olgusunun birey bazında, yine Mardin'in sözleriyle, “baş hareket ettirici” özelliği göz ardı edilmiştir⁵ (Mardin, 2006a, s. 198). Oysa Mardin'e göre dinin bu özelliği onun üstyapısal bir unsur veya bir tortu kategori değil, toplumu bir arada tutan doğal bir role sahip olduğunun göstergesidir (Mardin, 2006b, s. 217-218).

“Din, Türk siyasetinde önemli bir konu haline geliyor, ancak trajik olan kimse tam olarak ne olduğunu bilmiyor. Türkiye’de tüm sahalarda, özellikle sosyal ve beşeri bilimlerde içinde bilimsel araştırma sınırlıdır. Mevcut şartlar altında yürütülen geniş çaplı araştırmalar da, dağınık ve koordine edilmemiş olur ve sonunda saha neredeyse ‘gazeteciliğe’ bırakılır. Uygun sosyografik veri dahi mevcut değildir. Sonuçta, din konusunun, görüşlerin temkinlilik ve soğukkanlılıktan ziyade hüsnükuruntu ve/veya endişe hislerine dayalı olduğu bir spekülasyon konusu olur. Böylesi bir durum da, Türk toplumunda İslâmcılarla laikler arasındaki hali hazırdaki güçlü husumeti azaltmaz, aksine körükler.” (Özdalga, 2007, s. 67)

---

⁵ Özdalga benzer bir eleştiriyi siyasi İslâm boyutuyla da ele alır; “Siyasi İslâm’a, dini fanatizm ve cehaletten başka bir şey ifade etmiyormuş gibi yaklaşmak sadece daha derin çıkmazlara yol açacaktır” (2007, s. 51-52).

Türkiye özelinde dini inançları ve pratikleri ön planda tutarak siyaset yapan partilerin ve/veya grupların son yıllardaki görünürlüğüne olanak sağlayan durum Mardin ve Göle'nin çalışmalarında bizzat laikliğin kendisi olarak belirlenmektedir. Mardin Cumhuriyet'le beraber ilan edilen eğitim seferberliğinin, devletin kontrol altında tutmak istediği din eğitimi de içermesiyle birlikte geleneksel değerlerin mobilizasyonuna olanak sağladığına dikkat çeker (Mardin, 2006b, s. 216).

Göle ise aynı konunun laik gündelik pratiklerle eğitilen dindar bireyler boyutuna gönderme yapar. Ona göre laikleşme yeni İslâmcı aktörlerin kimliklerini ve uygulamalarını belirlerken, Batı'nın sekülerizmini gündelik hayat, zamansal düzenlemeler ve sosyal pratikler düzeyinde aşılamaktadır (Göle, 2008, s. 99; Göle, 2009, s. 23). Devlet kontrolünde alınan (Sünni İslâm temelli) din eğitimi ve seküler Batı kültürünün kesişim kümesi, Türkiye örneğinde sesini her geçen gün daha fazla duyurmaya başlayan muhafazakâr kesimin de içinde bulunduğu ciddi bir nüfusa karşılık gelmektedir. Yani aslında bireyler, laiklik anlayışı çerçevesinde kültürel olarak uzaklaştırılmaya çalışılan dine yine laik sistemin kendisi aracılığıyla, üstelik onun sağladığı ek donanımlar eşliğinde ulaşmış olurlar. Bunun tepkisel bir boyutu olduğu da söylenebilir; yani dine yönelik ya da Özdalga'nın deyişiyle “köktendinci hareketler, laikleşmenin yokluğunun bir ifadesi olmaktan ziyade sıklıkla laikleşme sürecine bir tepkidir”. Bu durum “modernleşme ilerledikçe dinin aynı ölçüde gerileyeceği varsayımı tamamen yanlış olmasa bile, ciddi biçimde sorgulanmalı ve tartışılmalıdır” iddiasını da haklı kılar (Özdalga, 2007, s. 61 ve 86).

Din olgusunun ekonomik faaliyete olan etkisi ise üzerinde sıklıkla durulan ama çoğunlukla yalnızca Weber'in çizdiği çerçeveden bakılan önemli bir konudur. Din olgusuyla ilgili yanlış yaklaşımların Weber'in kavramlarının özünde barındırdığı bazı sıkıntılarla birlikte din ve ekonomi ilişkisini açıklamaya çalışması tartışmalı kavramsallaştırmaların da önünü açmıştır. Bununla ilgili teorik tartışmalara değinmek yerinde olacaktır.

3.1.1. Weber'in Protestan Ahlakı Tezi

Max Weber *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu* eserinde çalışma kavramına yüklenen anlamın mezhepler aracılığıyla yaşadığı dönüşüme ve bu dönüşümlerin kapitalist zihniyetin gelişimine nasıl yol açtığına değinir. Weber eserin en başında dinin kutsallığıyla değil sosyal ve ekonomik yansımalarıyla ilgilendiğini belirtir.

“Dinine bağlı olan bir Tanrıbilimci için değerli olan, doğaldır ki; burada hakkıyla ele alınamaz. Dinsel açıdan bakıldığında, bizim burada yaptığımız, dinlerin epey dış ve kaba yanlarını ele almaktır; ama, dinlerin bu yanları da vardır ve kaba olduklarından dolayı da en güçlü biçimde etkili olmuşlardır.” (Weber, 1997, s. 12)

Burada dile getirilen hassasiyet Weber'in çalışmalarının Batı merkezli olduğu gerçeğini değiştirmemektedir. Bu doğrultuda çokça eleştiri alan Weber bu konudaki tavrını daha eserinin ilk sayfalarında Batı'daki gelişmelerin her zaman için Doğu'dan bir adım önde olduğu iddiasıyla dile getirmektedir. Weber'in metodolojisinin eleştirisi elbette başka bir çalışmanın konusu. Ancak din ve ekonomi üzerinden yaptığı tespitlerin farklı coğrafyalardaki sosyal olguları okurken olduğu gibi kabul edilmesinin doğuracağı problemlere bu şekilde dikkat çekmek bir zarurettir.

Weber çalışma olgusuyla ilgili olarak geleneksellik adını verdiği anlayışa değinmektedir. Gerekliği kadar çalışıp kalan vaktini başka uğraşlara ayıran bireyin kapitalizmin aradığı özelliklere haiz bir birey olmadığı ve bu yüzden kapitalizmin gelişimini geciktirdiği ortadadır. Sombart'ın kapitalizm öncesi dönem olarak adlandırdığı bu dönem geçim düşüncesinin hakim olduğu ve kazanımlarla harcamaların büyük titizlikle dengelendiği bir dönemdir (Sombart, 2008, s. 23-24). Sözü edilen dönemde ihtiyaçtan fazlasını kazanmak ahlaksızlık olarak görülmektedir. Bu algının kırılmasının yolu çalışma ve kazanç olgularının rasyonelleştirilmesinden geçmektedir. Liberal aydınlanma anlayışı geleneksellikten kurtulmanın yegane yolu olarak görülmüş, bu durum dolaylı ya da doğrudan çalışma ilişkilerine de yansımıştır (Weber, 1997, s. 62-63).

Burada Kalvinizm'in Tanrı'yla bu dünyada buluşma iddiası ölümden sonrası için çalışan geleneksel anlayışı geri plana itmiş ve dünyaya yönelik pratiklerin önünü açmıştır. Bu uzun vadede çalışmanın içeriğini de “Tanrı için çalışmak”tan “fakirlikten

kurtulmak için çalışmak” şeklinde değiştirmiştir. Hal böyle olunca zenginlik kazanmak, fakirlik hastalığından kurtulmak için dini bir çabaya dönüşmüş, asketizm bugünkü anlamda kapitalizme hizmet eden bireylerin yetişmesine olanak sağlayan fikri bir kaynağa dönüşmüştür.

“...asketizm her zaman iyiyi isteyen ve her zaman kötüyü –onların anlamında kötü; mülk ve onun tahrikleri- ‘yaratan’ güç olmuştur. Çünkü asketizm, Eski Ahit’e uygun olarak ve ‘iyi iş’ anlayışının ahlaki değerlendirmesi de tam bir analogi içinde kalarak, zenginlik peşinde koşmayı reddedilmesi gereken, fakat mesleki uğraşının ürünü olarak zenginliğe ulaşmayı Tanrı’nın kutsaması olarak görmekle kalmamış, ayrıca daha da önemlisi, durup dinlenmeden sürekli, sistematik dünyevi meslek öğretisinin dini değerlendirmesinin asketizme ulaştıracak en yüksek araç olması ve bunun aynı zamanda insanın yeniden doğmasının ve gerçek inancının en emin ve açık ispatı olması, bizim burada kapitalizmin ‘ruhu’ olarak adlandırdığımız yaşam biçiminin yayılmasının en büyük manivelası olmuştur.” (Weber, 1997, s. 151)

Başka bir deyişle artık kutsal bir görünüm kazanan çalışma olgusu tasarruf olgusuyla beraber daha derin bir içeriğe sahip olmuş ve Tanrı’nın nimetlerinin reddedilmesinin ahlaki olmadığı vurgusuyla sermaye birikiminin meşrulaştırıcısı olmuştur (Weber, 1997, s. 141 ve 150). Bu noktada Weber’in yaptığı “ülkenin dini havası ve aile çevresinin yönlendirdiği eğitim ile kazanılan ruhsal özellikler, kişinin meslek seçimini ve daha sonraki mesleki kaderini etkilemektedir” (Weber, 1997, s. 34) tespiti çalışmayla ilgili algının nesilden nesile aktarılması anlamına gelmektedir. Teorisini Weber ile birlikte ama Weber’e karşı kurduğunu söyleyen Bourdieu’nün habitus ve sermayenin aktarımı üzerine söyledikleri de bu tespitle paralellik arz eder.

Weber tüm bu belirlemeleri yaparken Protestanlık mezhebini kapitalizme bilinçli olarak yol açmış bir çaba olarak görmemektedir. Onun dikkat çektiği nokta dini mezhepler arasındaki bu yorum farklılıklarının kapitalizmin kendisine meşru bir zemin bulmasına yol açtığıdır (Weber, 1997, s. 80-81). Sombart da Weber’in dikkat çektiği bu konuya değinip Protestanlık mezhebinin de Yahudi ahlak anlayışının etkisinde kalmış olabileceği, aynı dini sistemlerin her yerde aynı sonuçlar doğurmadığı ya da tam tersi şekilde farklı dini sistemlerin hüküm sürdüğü farklı coğrafyalarda aynı kapitalist zihniyetin doğduğunu dile getirmektedir (Sombart, 2008, s. 280).

Buraya kadar sözü edilen dönüşümlerin uzun vadedeki yansıması kapitalist zihniyetin gelişimiyle beraber kiliseler özelinde de dönüşümlerin yaşanmaya başlamasıdır. Değişen çalışma ve tasarruf algısı sebebiyle ciddi miktarda servet sahibi olan kiliselerin bu servetlerini dinden soyutlamaları için reformlara başvurmaları zorunlu hale gelmiştir (Weber, 1997, s. 31-153). Yani artık kapitalist zihniyet hareket zemini bulduğu dini sistemleri dönüştürmeye başlamıştır. Son kertede başlı başına bir kutsallığa dönüşen mesleğe sadakat olgusu artık dine ihtiyaç duymaz olmuş ve kendisini eski desteklerinden kurtarmıştır (Weber, 1997, s. 64 ve 159).

Weber'in din ve ekonomi konusundaki bu yaklaşımının Batı odaklı olduğu hatırlatmasını İslâm kültürünün etkin olduğu Kayseri örneğini ele alırken tekrarlamak gerekmektedir. Bu noktada tam da bu konuya eğilen Ülgener'in çalışmalarına değinmek yerinde olacaktır.

3.1.2. Ülgener, Din ve Zihniyet

İslâm ekonomisine dair yapılan çalışmalar farklı açılardan ele alınabilir. Alanların birbirleriyle olan ilişkileri bağlamında din ve ekonomiye dair yapılacak bir çalışma kuşkusuz kültür, siyaset ve tarih gibi alanlardan bağımsız ele alınamayacaktır. Bu yüzden Türkiye örneğinde de kültürde belirleyici bir yeri olan (ve aynı zamanda kültür tarafından da belirlenen) din olgusu ekonomiyle de bağlantılı bir yapı arz etmektedir. İslâm dininde ticarete verilen önemin (örneğin Peygamberin bizzat ticaretle uğraşıyor olması) ve bugün Türkiye'nin yer aldığı coğrafyada hüküm sürmüş kültürlerin bıraktığı mirasın ekonomiyle bağlantısına dair çalışmalar mevcuttur. Weber'in "Protestan Ahlakı" tezi bu alandaki çalışmalara yön veren önemli kaynaklardandır. Kapitalizmin gelişiminin dini öğretilerle ilişkisi üzerine kurulmuş olan bu tezin Türkiye'yi okumak için kullanılması bazı sıkıntıları da beraberinde getirmektedir.

Sözünü ettiğimiz çalışmaları ikiye ayırmak mümkündür. Birinci grupta yer alan çalışmalar Protestan Ahlakı tezi üzerinden dindar girişimcileri Weber'in sınıflandırdığı biçimde "kalvinist" olarak ele alarak değerlendiren çalışmalardır. İkinci grupta yer alan

alışmalar ise Weber'in tezinin Batı toplumlarını açıklamakta başarılı olsa da Doğu toplumlarıyla ilgili söz söylemek için yeterli olmadığı görüşünü öne süren çalışmalardır.

Şüphesiz bu alandaki çalışmalar arasında Ülgener'in çalışmalarının ayrı bir yeri vardır. İktisadi zihniyet üzerine yapılmış ayrıntılı tetkikleri ve Weber'in metodolojisini eleştirerek aşma yolundaki çabaları titiz bir şekilde ele alındığında bugüne dair çalışmalar için önemli bir çerçeve sunar. Ülgener Weber'in asketizm (kendi deyişiyile riyazetçilik), Calvinizm ve kapitalizm bağlantısını ayrıntılı olarak ele aldıktan sonra Weber'in Doğu'ya bakışındaki problemlere dikkat çekmektedir. Onun eleştirisi, Weber'in Doğu ve Uzak Doğu'yu, Batı'daki kültürün sınırlarını net olarak çizebilmek için bir çeşit karşıtlık oluşturmak üzere ele alma çabasına yöneliktir (Ülgener, 2006b, s. 57).

“Weber'in Protestan ahlakı ile kapitalizmin doğuşu arasında kurduğu köprüyü benimsedi. Artık ne yapacağı kafasında şekillenmeye başlamıştı. Model kurmada Weber'in ayak izlerini sürerek anlamaya dayalı yöntemle kapitalistleşememe olgusunu Osmanlı asırlarında araştırmak onun hayat boyu sürdüreceğı akademik bir proje olacaktı.” (Sayar, 2006, s. IX)

Bu belirleme, konunun tarihle olan bağlantısını göz ardı etmeden ele alınması anlamına gelmektedir. Benzer şekilde Ülgener iktisat ahlakının belirleyicilerinden birisi olan –yaşam tarzını düzenleyen- dini motiflere (Ülgener, 2006a, s. 26) ve sosyal tabakalara (Ülgener, 2006a, s. 27) değinmektedir. Bu noktada verdiği Yahudilik, Hristiyanlık ve İslâm konusundaki örnekler farklı kültürel yapıların farklı etkileri üzerinedir ve bunu yapma sebebi her farklı kültürel yapının, içerdiği farklı dinamiklerle ele alınması gerektiğini hatırlatmaktır.

Ülgener işe Weber'in metodolojisinden söz ederek başlar ve *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu* eserinde neyi amaçladığını anlamaya/anlatmaya çalışır. Montesquieu'nün İngilizler'in “dindarlık, ticaret ve hürriyet” konularındaki rekortmenliklerini hatırlatan sözlerine dikkat çeker ve ticaret ve dindarlık arasındaki ilişkiye dikkat edilmesi gerektiğini belirtir. Bu anlamda “düzenli bir meslek çatısı altında rasyonel metodik çalışmayı kendine vazgeçilmez bir hayat ilkesi ve felsefesi haline getirmiş, tüketim ve gösteriştten çok, tutum ve hesaplılık tarafına yatkın vazife ve iş adamı” olarak tanımladığı “kapitalist zihniyet” ile Calvinizm ve Püritanizm

arasındaki bağıntıların göz ardı edilemeyecek düzeyde olduğunu düşünmektedir (Ülgener, 2006b, s. 12-13).

Kalvinizm'deki Tanrı anlayışı bu bağıntılardan birisidir. Kapalı sınırlar içerisinde yaşayan varlıklı sınıfın yaşam pratiklerinin topluma mal olmaya başlamasıyla beraber bu tanrı anlayışı da daha net ortaya çıkmaya başlamıştır; Tanrı'nın sunduğu dünyayı bir meslek ahlakı çerçevesinde işleyip, hayatını bir düzene koymak ve kendine has mesleğini kurallarına uygun biçimde icra etmek suretiyle o erişilmez Tanrı'ya layık olmaya çalışmak. Bu anlayışın iki temel sonucu olmuştur. Bunlardan ilki kurallar çerçevesinde yaşamının getirdiği tasarruf pratiğidir. İyi bir kul olmanın yolu savurgan olmamaktan ama bunu yaparken de servet düşkünlüğü yapmamaktan geçmektedir. Bununla bağlantılı olarak ikinci sonuç, yani birikimin piyasada sürekli yeniden işlenmesi ve iyi ve ahlaklı bir kul olmanın gereği olarak işgücüne aktif katılım ortaya çıkmakta ve bugün kapitalizm olarak adlandırdığımız olgunun ihtiyaç duyduğu tüm şartlar oluşmuş olmaktadır (Ülgener, 2006b, s. 46-49).

Ülgener'in Weber'i aşma girişimleri İslâm ekonomisine dair yaptığı belirlemeler ve metodolojisiyle ilgili eleştiriler üzerinden yürür. Weber'in bakış açısıyla ele alınınca feodal-politik yapıdan beslenen İslâm ekonomisinin iki temel özelliği savaş ganimeti ve vergiler üzerinden elde ettiği kazancın bir gelir kalemi olması ve servet sahibinin sahip olduğu servete yakışır şekilde yaşaması (yani kazandığı zenginliği göstermek için onu tüketmesi) yönünde öğretiler içermesidir. Bu İslâm'ın cihad ve fetihe dayalı bir din olduğu ve Osmanlı'nın kuruluşunda önemli bir role sahip olan “serhad dervişleri” örneğinde olduğu gibi “cihad ve gaza ehli”nin omuzlarında yükseldiği anlamını taşımaktadır (Ülgener, 2006b, s. 58-59). Burada yukarıda sözü edilen karışıklık doğmuş olmaktadır.

“Max Weber, İslâm'ı Calvinizm'in tam karşısına koymak için işaret edilen özelliklere dört elle sarılmış görünüyor. Calvinist püriten ahlakın bir yandan disiplinli çalışma ve yaratma ethosu ile beraber savruk gösterişçi tüketime hiçbir zaman izin vermemesine karşılık İslâm, ona kalırsa, rasyonel bir iş ve üretim felsefesinin dışında, fakat bir yanı ile dünya nimetlerinin tam içinde ve ortasındadır. Netice olarak, Calvinizm burjuvazi temeli üstünde sürekli bir birikim ve değer yaratmanın, İslâm feodal bir savaşçı ve aristokrat topluluğun başını çektiği tüketim ekonomisinin izindedir.” (Ülgener, 2006b, s. 60-61)”

Bu noktada Ülgener, özelde Weber'in, genelde ise Batılı tarihçilerin, İslâm'ı karşısında olduğu şeyle birlikte göstermelerini bir hata olarak betimler. Çünkü ona göre İslâm mal varlığına değil, ona bağlı olarak gelişen kibir, gurur ve zenginlik yarışına karşıdır (Ülgener, 2006b, s. 66-67).⁶ Ülgener'in Weber'e yönelik bir diğer eleştirisi de ilk İslâm mücahitlerini (elde edilmesi muhtemel ganimetler sebebiyle) tamamen iktisadi çıkar üzerine hareket eden kişiler olarak ele almasıdır. Oysa Ülgener'e göre İslâm şehirli orta sınıftan başlayıp tasavvuf ve tarikatlar aracılığıyla esnaf ve zanaatkarlara doğru yayılan bir yol izlemiştir (Ülgener, 2006b, s. 71-74).

Weber'in İslâm üzerine yaptığı belirlemelerdeki zayıflıkların temelinde, çalışmalarını yürüttüğü dönemde İslâm üzerine yapılan çalışmaların henüz yeterli çeşitliliğe ve içeriğe ulaşmamış olması yatmaktadır (Sunar, 2012, s. 151-152). Diğer Doğu toplumlarıyla ilgili bilgilerin, İslâm'la ilgili kaynakların yetersizliği sebebiyle, İslâm'ı da kapsayacak şekilde genellenmesi Ülgener'in Weber'in metodolojisiyle ilgili dile getirdiği temel sorunlardandır (Sunar, 2012, s. 135).

İslâm tarihinde ekonominin izlediği yolu göstermeye çalışması ve bunu yaparken Weber'in tabakalaşma konusunda dinin etkilerini ele aldığı fikirleri hesaba katması Ülgener'in metodunun ana hatlarını belirler. Bu hat üzerinden giderek incelenen dönemin iktisat ahlakını ve zihniyetini (ki bu ikisini birbirinden ayrı ele almaktadır) derli toplu ele alabilmek ve o zihniyetin şekillenmesine aracı olan dine dayalı etkenleri iyi belirlemek gerektiğini belirtir. Bunu yaparken tarihselliğe önem vermek gerekmekte ve tarihte geriye gittikçe belirsizleşen bilgileri toparlayabilmek için ekonomi dışındaki kaynaklara da önem vermek gerekmektedir (Ülgener, 2006a, s. 6-8). Ülgener bunu kendi çalışmalarında edebi eserler ve özellikle de dönemi betimleyen mısralar içeren şiirler üzerinden örneklendirmektedir. Ülgener'e göre tüm bunlar yapıldıkça görülecektir ki farklı sosyal tabakalar arasındaki farklar bir yana, ortaklıklar da gün ışığına çıkacaktır (Ülgener, 2006a, s. 38). Bu çalışma özelinde yapılmaya çalışılan da MÜSİAD çatısı altında buluşan kişilerin farklılıklarını ve ortaklıklarını tespit etmeye çalışmaktır. Bu farklılıklar ve ortaklıklar aynı zamanda başka gruplardan ya da derneklerden ayrışmanın sebeplerine dair de önemli bilgiler sunmaktadır.

---

⁶Bu eleştiriye paralel olarak Sunar da Weber'in Doğu'ya dair açıklamalarının Batı'nın etkisinde olduğunu dile getirir. Freund'a göre Weber "Batı'nın orijinalliğini daha açık ve daha ikna edici bir şekilde ortaya koymayı amaçla(maktadır)" (Akt. Sunar, 2012, s. 160).

Peki Ülgener'in Weber'in teorisiyle temellendirerek Osmanlı coğrafyası ve günümüz Türkiye'sine doğru getirdiği tarihsel süreç din ve dini gruplar üzerinden okumaya çalışıldığında nasıl bir yöntem izlemek gerekir? Ülgener'in bahsettiği anlamda bugünün iktisat ahlakı ve zihniyetiyle yine bugünün din algısı/yaşantısı arasındaki ilişkiyi nasıl tespit edebiliriz? Daha da önemlisi tüm bunları MÜSİAD özelinde nasıl ele alabiliriz?

Yapılması gereken, dinin tanımlanmasındaki farklılıklara dikkat ederek antropolojik açıdan dinin ne olduğuna odaklanmaktır. Atay da buradan yola çıkarak varoluş düzenini sağlayan ruh hallerinin ve motivasyonların gerçekmiş gibi görünmesini sağlayan simgeler sistemi olarak din (Geertz'den Akt. Atay, 2009, s. 21), sosyal denetim mekanizması görevi gören bir ahlak sistemi olarak din, çatışmaların ateşleyicisi rolünde ideolojik işleve sahip bir olgu olarak din tanımlarını sunar (Atay, 2009, s. 21-23). Ayrıca Marx'ın kitlelerin afyonu olarak ele aldığı din olgusuyla ilgili yanlış anlaşılmalara değinir ve Marx'ın aslında dini varolan ekonomik düzenin yarattığı eşitsizliklerin doğurduğu acılarla baş etme yöntemi olarak ele almaya çalıştığını aktarır. Tam da bu noktada antropolojik bakış açısına ihtiyaç duyulduğunu ve sosyal-kültürel bir çıktı olarak dinin içinde doğduğu yapıyı nasıl temsil ettiğine odaklanılması gerektiğine dikkat çeker (Atay, 2009, s. 23 ve 27).

Bu çalışma özelinde dikkat etmemiz gereken ayrıntı sosyal-kültürel bir çıktı olan dinin aynı zamanda sosyal-kültürel yapıyı nasıl şekillendirdiğidir. Bourdieu'nün düşününsel metodolojisiyle bağlantılı olarak olguyu hem içinde bulunduğu şartlar hem de oluşturduğu şartlar bağlamında ele almak sağlıklı bir analiz için zorunludur. Ülgener'den aktardıklarımızla birlikte ele aldığımızda bu karşılıklılığın hassasiyetle ele alınması gerektiği daha net ortaya çıkmaktadır. Zira belirli bir döneme dair bir analiz yapılacağı zaman hem o döneme gelene kadarki geleneğin yansımaları karşımıza çıkacaktır, hem de mevcut dönemde gerçekleşen dönüşümlerin/yeniliklerin tespit edilmesi gerekecektir. Bu anlamda MÜSİAD'ın kültürel olarak beslendiği ekonomi geleneğini tanımak faydalı olacaktır.

3.2. İslâm Ekonomisi

İslâm dininin ekonomik gelişme ve kalkınma sürecinde oynadığı rol farklı açılardan ele alınmaktadır. Örneğin Weber'in Protestanlık ve kapitalizm üzerine belirlemelerinde Doğu'daki geri kalmışlığın (ya da Batı'daki gelişimin) temel dinamiği rasyonellik olarak ele alınmaktadır. Daha önce de belirttiğimiz gibi bu savın desteklendiği çalışmalar olduğu gibi eleştirel katkılarla ele alarak bazı noktalarda eksik kaldığını belirten çalışmalar da yapılmıştır. Bu tartışmaların pratikteki yansımalarına dair yeterli düzeyde çalışma yapılmadığı da ayrıca dile getirilen bir konudur. Örneğin Timur Kuran, İslâm iktisatçılarının İslâm ahlakının bireylerin ekonomiyle ilgili pratiklerine nasıl yansıdığına dair bir çalışma yapmamış olduklarından söz eder (Kuran, 2002, s. 61). Weber'in *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu* isimli eserini referans alan çalışmalar yapılmış olsa da bu tez Türkiye (ya da daha genel anlamıyla İslâm'dan etkilenmiş kültürler) örneği için⁷ hala tartışmalıdır. Özdemir de İslâm'ın ortaya çıkışından itibaren çizdiği profil dolayısıyla zaten dünyevilikten kopuk bir yapı arz etmediğini ve bu anlamda Weber'in bahsettiği tarzda bir dönüşüme ihtiyacı olmadığını belirtmektedir (Özdemir, 2002, s. 248). Bu anlamda bir eleştiri de Rodinson'dan gelmiş ve Rodinson, Weber'in analizleri sırasında kimi zaman İslâm'ı unutarak belirleme yaptığını iddia etmiştir (Rodinson, 1978, s. 108).

Örnek bir çalışma olarak ele alınabilecek olan, European Stability Initiative'in (ESI) hazırladığı "İslâmi Kalvinistler: Orta Anadolu'da Değişim ve Muhafazakârlık" (2005) başlıklı raporun ana fikri, Weber'in kapitalizmin Avrupa'daki yolunu açtığını iddia ettiği Calvinizm'in İslâm dünyasındaki yansımalarından birisinin Kayseri olduğudur. Kayseri'deki muhafazakâr iş adamlarının Calvinizm'le örtüşen pratikleri dolayısıyla ekonomik anlamda bir atılım yapma şansı buldukları da raporda yer alan iddialar arasındadır (ESI, 2005, s. 23). Raporun temel iddiası modernlikle bir türlü yıldızı barışmayan İslâm'ın bunu kendine has bir şekilde başardığı ve dünyayla entegre olabilecek potansiyele sahip olduğu şeklinde özetlenebilir (ESI, 2005, s. 25). Raporda temel kaygı Weber'in Avrupa'da gördüğünü Türkiye'de görmeye çalışmaktır. Weber'in tezlerinin Doğu toplumlarına uygunluğunun metodolojik olarak tartışmalı olduğu

---

⁷Özdemir'in "gelenekselin çözüldüğü, ama modern formların henüz bütünüyle belirginleşmediği" belirlemesi burada anlatılmak isteneni tam olarak açıklamaktadır (2006, s. 201).

belirlemesi düşünüldüğünde rapor tartışmaya açık hale gelmektedir. Güncel sosyolojik çalışmaların da önemli bir özelliği olan “yapılan araştırmanın genellenemezliği” durumu göz ardı edilerek yapılan çalışmalar bu açıdan eleştirilmeye açıktır ve bu rapor tam da bu hataya düşmektedir.

Timur Kuran’ın yukarıda aktardığımız eleştirileri bu noktada önem arz ediyor. Sözünü ettiğimiz rapor ticari başarı kaydetmiş bazı şirketleri ve az nüfusuna rağmen başarılı iş adamları yetiştirmeyi başarmış olan Hacılar Kasabası’nı veri olarak sunuyor. Bunu yaparken İslâm iktisatçılarının temel kaynak olarak belirlediği metinlere –mesela en azından kutsal metinlere- çok az değiniyor. Yani Kayserili girişimci raporda bahsedildiği şekilde davranarak İslâm’ı modernlikle barıştırmış mı oluyor, yoksa bu uğurda bazı değerlerden taviz vermiş mi oluyor? İslâm ekonomisinin sınırlarını çizmeye çalışan kişilere göre Kayserili girişimcinin pratikleri meşru mudur? Örneğin Durak, Ali Ekber Doğan’ın *Eğreti Kamusalılık: Kayseri Örneğinde İslâmcı Belediyecilik* eserine de atıf yaptığı bölümde İslâmcı yerel yöneticilerin modernlik ve radikal İslâm arasında kaldığını, modern olanı İslâmlaştıramayınca, İslâmi olanı modernleştirmeye çalıştıklarını belirtir (Durak, 2011, s. 19). Bu durumda modernleşmeyle barışma durumu bilinçli ve kâr amacı güderek yapılmış bir tercih olarak mı yoksa çaresizlik sonucu varılan bir aşama olarak mı ele alınmalı? Raporda bu tarz sorgulamalara rastlanmıyor. Diğer yandan MÜSİAD’ın –geleneksel ahlaki değerler vurgusuna rağmen- eskilerin iş yapış tarzına eleştiriler getirdiği ve bu anlamda modern dünyanın çalışma ilkelerine yakın durduğu da bir gerçektir (Özdemir, 2006, s. 73 ve 111).⁸

İslâm ekonomisine dair daha doğru bir yaklaşım belirlemeye çalışan Timur Kuran İslâm ekonomisine yön veren isimlerden Mevdudî ve Seyyid Kutub gibi isimlerden söz ederek mevcut Müslüman sermayenin bugününe tarihsel bir pencereden bakmaya çalışıyor. Kuran’ın eserde yazdığı bir İslâm ekonomisi senaryosunu aktararak “İslâmi Kalvinistler” raporunda karşımıza çıkan durumu netleştirmeye çalışalım.

“Bir zamanlar İslâm ekonomisine derinden inananlar, faizsiz çalışmanın hiçbir zaman pratik olmayacağını, zekâtın etkili bir servet eşitleme aracı olabilmesi için tekrar

⁸ Eklenmesi gereken bir diğer nokta da MÜSİAD üyelerinin, Özdemir’in çalışması özelinde, İslâm ve ekonomi konusuna belirli bir duyarlılık penceresinden bakıyor olmalarıdır. Ticaretin para kazanmaktan ibaret olmadığı, belirli dini hassasiyetlerin iş hayatında yer tutması gerektiği fikri “ekonominin İslâmileştirilmesi yönünde yapılacaklar, toplumun ve milletin iyiliği için gerekli idealizmin tesisi için yapılması gerekenden farklı değildir” belirlenmesinde de karşımıza çıkıyor (Özdemir, 2006, s. 117). Yani onlar için herkes için faydalı, doğru ve ahlaki olanı İslâm zaten temsil etmektedir.

düşünülmesi gerektiğini, öngörülen ahlaki dönüşümün olanaksız olduğunu sezerek yeni girişimlerde bulunurlar. En başta yalnızca uygulamalarını değiştirir, hilelere başvurlar. Ancak zamanla, faizi yeniden tanımlayarak ve zekât sistemini yeniden biçimlendirerek İslâm ekonomisinin kuramını da açıkça değiştirmeye başlarlar. Bu gelişmeler, ‘faize dayalı’ ticaret yaparak zenginleşen köktenciler de dâhil olmak üzere bunlardan çıkar sağlayabilecek kişilerin onayını alır. Bu son senaryomuzda İslâm ekonomisinin uygulayıcıları, istemeden ve bilmeden de olsa, laikleştiricilik görevi yaparak bu disiplinin hedeflerini kınadığı laik uygulamalara yaklaştırlar.” (Kuran, 2002, s. 71)

Özetle rapor İslâm ekonomisinin temel kavramları ve tartışma konuları olan faiz, zekât ve ahlak gibi konulara ayrıntılı olarak değinmeyip, sonuçta kalkınmış olma durumunun üzerine eğiliyor. Timur Kuran uygulamada yapılması muhtemel değişikliklerin İslâm ekonomisi özelinde “yanlış görülen bir şeyin yapılmaya başlanması” şeklinde karşımıza çıkabileceğinden söz ederken, rapor muhafazakâr sermayenin kapitalist sistemle “kendine has bir barış” içerisinde olduğunu belirtiyor. “Yalnızca üretim ve tüketim biçimlerine bakarak İslâm’la Batı ya da İslâm’la modernleşme arasında uyumsuzluk olduğu sonucuna” (Kuran, 2002, s. 177) varılamayacağı gibi bu üretim ve tüketim biçimleri başlı başına bir uyumluluğu da temsil etmez. Kuran’ın her şeye rağmen, laik çevrelerde kaygıyla karşılanan bazı girişimlerin, toplum içerisindeki İslâmi kesimin kendini özgürce ifade etmesi ve ekonomik faaliyetlerini kişisel (dini) kaygıları doğrultusunda yürütebilmesi açısından olumlu karşılanması gerektiğini belirttiğini de hatırlatmak gerekiyor (Kuran, 2002, s. 144).

Başlangıç noktamıza dönersek, İslâm ve ekonomi ilişkisindeki güncel durumu anlamak istiyorsak Weber’in çizdiği sınırları genişletmek durumundayız. Aksi durumlar yanlış tespitler ve zorlamalardan ibaret olacaktır. Örneğin Yankaya, Sarıbay’a yaptığı atıfla, özgün durumların Protestanlaşma ya da “Kalvinist İslâmcılar” kavramlarıyla açıklanmaya çalışılmasının İslâm’ı Weberleştirmek’ten başka bir sonuç doğurmayacağını belirtmektedir (Yankaya, 2014, s. 32). Rodinson ise bu noktada İslâm’ın rasyonel boyutlarına değinmekle beraber, Weber’in getirdiği eleştirinin derinleştirilmesi gerekliliğine vurgu yapar. Ona göre “bunun sebebi, İslâm’da İslâm dininde değil, bu ideolojinin temelindeki faktörlerde: İslâm aleminin tüm sosyal hayatında, Doğu’daki şekliyle Hristiyanlık dâhil, geçmiş (önceki) ideolojilerde aranmalıdır” (Rodinson, 1978, s. 113) çünkü Rodinson’a göre İslâm kapitalizmi

engelleyecek bir faaliyete hiçbir zaman imza atmamıştır (Rodinson, 1978, s. 123). Kuran da benzer şekilde Batı’yla yaşanan bu farklılığın dinamiklerinin salt İslâm özelinde aranmaktansa, temel nedenlerine inilmesi gerektiğini belirtir. Zira yine Rodinson’a göre zihniyeti eleştirilen aynı Doğu’nun bir dönem Batı’dan teknik olarak üstün olduğu da bir gerçektir (Rodinson, 1978, s. 116). Bu konuda, İslâm özelinde her ülkede farklı uygulamalar olabileceği, hatta aynı ülkede bile birbirinden farklı ekonomik tutum ve politikalarla karşılaşılabileceği gerçeği gözden kaçırılmamalıdır.

Timur Kuran İslâm ekonomisini ayrıntılı olarak ele aldığı çalışmasında İslâmi ilkelerin tarihin kimi dönemlerinde ekonomik gelişime olumlu katkı yaptığı dönemler olduğu gibi tersi durumların da olduğundan söz eder. Özellikle ekonomik alanda faaliyet gösteren -ya da bu alandaki faaliyetleri düzenleyen ilkeleri belirleyen- kişilerin uygulamaları/yorumları arasındaki derin farklılıklara dikkat çeken Kuran, bir “İslâm ekonomisi” oluşturma çabasına dair iki temel çıkış noktası belirlemektedir. Bunlar “mevcut sistemlerin başarısız olduğu iddiası” ve “İslâm’ın daha ilk döneminde... alternatiflerine karşı rakipsiz üstünlüğünü kanıtlamış olduğu iddiasıdır” (Kuran, 2002, s. 12 ve 17).

Demir, dindar-muhafazakâr kesimin kâr (ya da İslâm ekonomisi oluşturma) amacını dini ve milli olmak üzere iki temel üzerinde şekillendirdiğini belirtse de Türkiye örneğinde dini birliktelik duygusunun milli birlikteliğe karşıt bir yanı olduğunu söylemek pek mümkün değildir (Akt. Durak, 2011, s. 34). Durak da Konya’da yürüttüğü ve işçi-işveren ilişkilerini dindarlık üzerinden okumaya çalıştığı eserinde bu tip bir karşıtlıkla karşılaşmadığını, dini ve milli birlikteliğin bir arada dile getirildiğini belirtmektedir (Durak, 2011, s. 35). Bu bir aradalık çalışmamız kapsamında yapılan görüşmelerde de görülmüştür. Dolayısıyla Kuran’ın belirlediği iki çıkış noktası bizim çalışmamız için daha işlevsel görünmektedir. Bu çıkış noktaları üzerinden baktığımızda görülen durum (örneğin faiz uygulamaları konusundaki fikir ayrılıklarından da anlaşılacağı üzere) melez yaklaşımların doğduğu gerçeğidir. Yani söylem düzeyinde dini yaklaşım ve uygulamalar olumlansa da pratikte ekonomik kârlılık dikkate alınmakta ve eleştirilen sisteme entegre olma yolunda düzenlemeler yapılmaya çalışılmaktadır. Bu durum Mevdudî’nin ve Nasr’ın yapmaya çalıştığı ya da tavsiye ettiği İslâm’ın kendi kabuğuna çekilerek kendi değerler sistemi üzerinden ekonomisini kurması (Kuran, 2002, s. 20-21) yolundaki çözümlerin uzağında görünmektedir.

Kuran’a göre İslâm ekonomisinin ayırt edici –yani İslâmi kaygıya sahip girişimleri temelde birleştiren- özellikleri ise 3 ana başlık altında toplanmaktadır; faiz yasağı, İslâmi gelir dağılımı ve İslâmi ekonomik normlar. Bu üç başlık da temelde ahlaka vurgu yapar. Faiz yasağı haksız kazancın, İslâmi gelir dağılımı zekât aracılığıyla gelir dağılımındaki dengesizliklerin ve İslâmi ekonomik normlar ise her türlü israf, gösteriş, bencilik ve açgözlülüğün önüne geçilmesini amaçlar (Kuran, 2002, s. 74-81). Timur Kuran’a göre bu çıkış noktalarından hareketle ahlaklı olma temelinde birleşen İslâm ekonomisi oluşturma girişimleri dahi “ekonomik kalkınmanın kurumsal niteliği konusunda çeşitlilik” sunmaktadır (Kuran, 2002, s. 66 ve 196). Yani İslâm ekonomisi dediğimizde genel hatlarıyla bir yapıdan söz etsek dahi uygulamada farklılık çok fazladır.

Timur Kuran’ın “Özel ilişkilerle birbirlerine bağlı olan İslâmi işletmeler, bulundukları ülkenin üst-ekonomisi içinde bir alt-ekonomi oluştururlar” (Kuran, 2002, s. 93) belirlemesini Bourdieu’nün alan kavramı bağlamında düşünebiliriz. Türkiye ekonomisi içerisinde belirli bir yeri olan MÜSİAD üyesi iş adamlarının MÜSİAD aracılığıyla kendi aralarında oluşturdukları alan bir alt alana tekabül eder. Bu alanda faaliyet göstermenin iş adamları için farklı avantajları olabilir.

“İslâmi olmadığını düşündükleri biçimde davranmak zorunda kalan Müslümanlar, yaşamlarına dini bir boyut kazandırarak kendilerini rahatlatmaya çalışacaklardır. İslâmi bir alt-ekonomi, suçluluk duyan kişilere işte bu biçimde kendilerini rahatlatma olanağı sunuyor. Herhangi bir sanayici, İslâm bankasında hesap açtırarak, mümkün olduğunca İslâmi mağazalardan alışveriş ederek ve İslâmi amaçlara bağlı olarak bulunarak kötü sosyal koşullara rağmen iyi bir Müslüman olarak yaşamak için elinden geleni yaptığına kendini inandırabilir. Aynı sanayici, kendi işine İslâmi bir kimlik vererek de suçluluk duygusundan vicdanını arındırmayı başarabilir” (Kuran, 2002, s. 94-95).⁹

Bu noktada MÜSİAD’ın durduğu yer ve bireyler için sağladığı faydalar çalışmamızda önemli yer tutmaktadır. Zira yukarıda da sözünü ettiğimiz “‘mevcut sistemlerin başarısız olduğu’ ve ‘İslâm’ın daha ilk döneminde... alternatiflerine karşı rakipsiz üstünlüğünü kanıtlamış olduğu’ noktalarından hangisi, hangi ağırlıkta MÜSİAD’ın kurumsal ilkelerini belirlemekte ve üyeler bazında nasıl bir karşılık bulmaktadır?” sorusu önemli bir sorudur. MÜSİAD’ı harekete geçiren dinamik var olan

---

⁹ Ayrıca bkz. Kuran, 2002, s. 117-118.

sisteme bir tepki mi, yoksa “asr-ı saadet”e yani İslâm’ın ilk yıllarındaki yükselişe duyulan bir özlem midir? Tüm bunların dışında bir alt alan olarak MÜSİAD, üyelerine hangi ekonomik, sosyal ve kültürel sermaye olanakları sağlamaktadır? Bu olanaklar bir çeşit rahatlama olanağı olarak mı değerlendiriliyor?¹⁰ Sözü edilen bu sorgulamaların sosyal yaşantı üzerindeki sonuçlarına odaklanmak önemlidir. Timur Kuran da kendi çalışmasında ele alınmayan bu politik ve kültürel sonuçların taşıdığı önemden söz eder (Kuran, 2002, s. 24).

Bir alt-alan olarak İslâm ekonomisinin kurumsallaşması 1940’lı yıllara dayanır. Hindistan’daki Müslümanların kimlik mücadelelerinin pratikteki bir yansıması haline gelen İslâm ekonomisi ekolünü öne çıkaran ilk isim Mevdudî’dir. Mevdudî’ye göre bireyin yaşamındaki tüm etkinlikler öncelikle İslâm süzgecinden geçmelidir, dolayısıyla dinden bağımsız bir faaliyet alanı yoktur (Kuran, 2002, s. 107)¹¹. Bu durumu Mevdudî’nin Türkçe’ye *İslâm’da Siyaset Nizamı* adıyla çevrilen ve bir konferansta okunması için kaleme aldığı *Political Theory of Islam* adlı eserinde de görmek mümkündür (Tarihsiz, s. 12). Giriş kısmında “..bazı insanlar İslâm’ın kendine has bir politik ve ekonomik sisteminin bulunmadığını ve onun planına herhangi bir şeyin uymadığını söylemeye bile başlamışlardır” sözleriyle İslâmi yaklaşımı eleştirenlere karşı çıkar. Mevdudî bir başka eserinde İslâm ekonomisini kapitalizm ve komünizm arasında bir yol olarak tanımlar ve yapısını yasaların ve ahlakın ortak çizdiği sınırlarla belirler (Mevdudî, 1968, s. 108). Buna göre İslâm ekonomisi bireysel ve sosyal çıkar arasındaki dengeye odaklanmıştır. İslâm bireysel girişimcilik ve kazancın önünü açarken bunu yasalarla ve ahlaki olarak sınırlayarak sosyal eşitsizliğe neden olacak sermaye birikiminin önüne geçmeye odaklanır (Mevdudî, 1968, s. 15). Mevdudî’nin gösterdiği çabalara rağmen İslâmi ekonomi uygulamalarının pratiğe dökülmesi, 1960’lı yıllardaki çalışmaların arından, ilk İslâm bankasının açıldığı tarih olan 1975 yılını bulmuştur (Kuran, 2002, s. 108).

İslâm ekonomisinin oluşumu sürecinde adı geçen bir diğer önemli isim de Seyyid Kutub’dur. Mısırlı bir düşünür olan Seyyid Kutub’un İslâm üzerine metinleri ve 10

---

¹⁰ Örneğin Durak informal ilişki ağlarının gelişmekte olan ekonomilerde gitgide belirginleşmeye başladığından söz etmektedir (Durak, 2011, s. 75). Bu anlamda MÜSİAD da informal ilişkileri de bünyesinde barındıran büyük çaplı formal bir örgütlenmedir (Özdemir, 2006, s. 168).

¹¹ Bir İslâm birliği idealiyle atılan bu adımların uzun vadede farklı sonuçlar doğurabileceği Özdemir’in yürüttüğü çalışmada bir MÜSİAD üyesinin, derneğe üyelikte yüksek aidat şartı konarak derneğe yalnızca nitelikli kişilerin üye yapılması konusundaki tavsiyesiyle karşımıza çıkmaktadır (Özdemir, 2006, s. 223).

ciltlik Kur'an tefsiri takipçileri için yol gösterici olmuştur. Türkçe'ye 1967 yılında çevrilmiş olan *İslâm ve Kapitalizm Çatışması* isimli eserinde Mevdudî'ye benzer şekilde yozlaşan din anlayışından söz eden ve ayrıca sosyal yaşamda oluşan ekonomik uçuruma değinen Kutub, fakiri ezen, zengini koruyan devlet anlayışına eleştiriler getirir (Kutub, 1967, s. 11-12). Kutub, dini hassasiyetler konusunda devlete çekincelerini ileten ulemayı “sosyal dengesizlik” konusundaki körlüklerinden dolayı eleştirdikten sonra sınıf farklarına ve sermaye dağılımının yarattığı eşitsizliğe değinmektedir. İslâm coğrafyasının temel problemi olarak gördüğü 4 ana konu ise şunlardır; (1) servet ve mülkiyet dağılımındaki aksaklıklar, (2) ücret azlığı ve çalışma koşulları, (3) fırsatların yerinde kullanılmaması (bireyler arası din, dil, ırk vb. ayrımlar yapılması) ve son olarak da (4) çalışmanın ve verimin azalması (Kutub, 1967, s. 40-41). Bu 4 temel kaygı modern toplumlarda verimin ve üretimin artırılması için üzerinde durulan konulara çok yakındır. Kutub'un bilhassa çalışmanın gerekliliği ve dinde çalışmaya atfedilen öneme dair belirlemeleri Batılı anlamda çalışmanın rasyonelleşmesinden çok farklı görünmemektedir.

İslâm'da çalışma ve çaba harcamayla ilgili bir diğer katkı da Maxime Rodinson'dan gelmiştir. Rodinson İslâm'da kadercilikten söz ederken “Allah yardım eder diye elleri böğründe beklemek gerektiğini gösteren hiçbir şey yoktur” der (Rodinson, 1978, s. 104). Kutub'a döndüğümüzde, Mevdudî gibi, diğer ekonomik görüşlerden ayrıldığı temel nokta her şeyin başına İslâm'ın hakim olması gerekliliğini koyması ve refaha ancak bu şekilde ulaşılabileceğini belirtmesidir (Kutub, 1967, s. 40-43). Mısır, Mevdudî'li Hindistan ve Pakistan gibi, İslâm ekonomisinin kurumsallaşmasına öncülük eden ülkelerdendir. Bugün bildiğimiz anlamda faizsiz işlem yaptığını belirterek kurulan ilk İslâmi banka Mısır'da açılmıştır ve modern toplum düzenine geçiş çabaları o tarihlerde pratiğe dökülmüştür.¹²

Kültürel sermayesi bu literatürden beslenen MÜSİAD açısından İslâm ekonomisinin ne anlama geldiği MÜSİAD Yayınları'ndan çıkan ilmihalde şu maddelerle özetlenmiştir;

- Her şeyin sahibi Allah'tır.

---

¹² İslâmi bankaların geleneksel bankalarla büyük ölçüde benzeşmesiyle ilgili olarak Timur Kuran'ın burada ele aldığımız (2002) eseri okunabilir.

- Özel sermaye serbestçe yatırım yapar. Dinen yasaklanan ürün ve mallar gayrimüslimlerin ihtiyaçlarının karşılanması koşuluyla sınırlanır.
- Devlet yatırım yapabilir ancak bunun kişilerin ticaret yapmasını engelleyecek büyüklüğe ulaşması yanlıştır.
- İslâm'da serbest rekabet esasına dayalı piyasa ekonomisi esas alınmıştır.
- İşçi ve memur kesimin emeğine hakkı olan değer verilmelidir.
- Herkesin insanca yaşayabilmesini sağlayacak sosyal güvenlik kuruluşları oluşturulmuştur. Zekât bunların en önemlisidir.
- Faiz yerine kâr-zarar ortaklığı esası temel alınmıştır. Yani zarar riski sermayeyi kullanana değil sermaye sahiplerine yüklenmiştir.
- Köylü gerçek veya tüzel kişilerle ziraat ortaklığı yaparak topraklarını işletebilir.
- Sosyal yardım teşkilatı olarak vakıflar çok önemli bir yere sahiptir.
- İsrâf ve cimrilik yasaklanmıştır (Döndüren, 1993, s. 357-360).

Yaşanan siyasi ve ekonomik gelişmeler İslâmi hassasiyet merkezli bu yaklaşımların zaman içinde ne yöne evrildiği konusunda yeni tartışmalara ve yeni yaklaşımlar doğmasına neden olmuştur. Bunlardan birisi de *Piyasa İslâmı* eserinde Haenni'nin ele aldığı ılımlı İslâm akımıdır. Haenni eserinde, ılımlı İslâm üzerinden politika üreten dini ve siyasi grupların temelde sosyal devleti hedef aldığını belirtir ve bu anlamda yeni Müslüman profilinin de siyasi/ideolojik hareketlere katılmaktan ziyade bireysel ekonomik başarı kültürü etrafında yaşayan yeni bir profil olduğuna dikkat çeker (Haenni, 2011, s. 76). Dini pratiklerin bir pazarlama nesnesine dönüştürülerek şekleştirilmesi ve İslâm'a dair vurguların ekonomik kazanç temeline oturtulması yoluyla ekonomik zenginleşmenin de dini söylemlerle meşrulaştırıldığı yine Haenni'nin dikkat çektiği noktalardandır (2011, s. 82). Bu bağlamda MÜSİAD'ın tanıtım metinlerinden ve kurucu başkanı Erol Yazar'dan alıntılarla “dinsizlerden daha güçlü olmak” adına “Allah yolunda harcamak üzere zengin olmak” gibi dürtülerle dönüşen ekonomik zihniyet “insan hakları, ekonomik liberalizm, ahlaki muhafazakârlık, demokrasi ve AB üyeliği” hedefleriyle yola çıkan ve son 15 yıldaki ekonomik ve siyasi dönüşümün baş aktörü olan AKP'nin ihtiyacı olan ekonomik sermayenin de kaynağı olmaktadır (Haenni, 2011, s. 86-87 ve 120).

Haenni'nin bahsettiği dönüşümün temelleri Asya ve Orta Doğu ülkelerinde atılmıştır. Türkiye özelindeki durumu daha iyi anlamak için MÜSİAD'ın ve AKP'nin bu dönüşümdeki rolünü belirlemek önemlidir. Şennur Özdemir'in MÜSİAD çalışmasında dile getirdiği “geleneksel feodal toplum düzeninden modern toplum düzenine geçişin (en genel anlamıyla değişim ve dönüşümün) başat aktörleri orta sınıflar, burjuvazi vb. kavramlarla karşılanan sistem kurucuları ve sonrasında taşıyıcılarıdır” belirlemesi MÜSİAD'ın, İslâm ekonomisi bağlamında Türkiye için neden özel bir örnek olduğunu da açıklar niteliktedir (Özdemir, 2006, s. 17). Üye profili ve iş ilişkileri konusundaki hassasiyetlerini kurumsal olarak dile getirmekte olan MÜSİAD bu anlamda önemli bir alandır. Ancak bu noktada belirtilmesi gereken burada sözü edilen orta sınıfların Batılı anlamdaki orta sınıftan farklı olarak “köylü-işçi ile büyük işveren olma ideali arasında bocalayan bir niteliğe sahip eskinin devamı bir orta tabaka” (Özdemir, 2006, s. 131) olduğudur. Yine Özdemir'in ifadeleriyle kendisini “İleri Teknoloji-Yüksek Ahlak” sloganıyla tanıtan MÜSİAD'la beraber “İslâmcı entelektüeller ile yeni bir kentli İslâmcı orta sınıf bir etik yenilenmenin mimarları ve taşıyıcıları olarak bir ‘olmazsa olmaz’ı temsil ederler” (Özdemir, 2006, s. 105). Buradaki “İleri Teknoloji-Yüksek Ahlak” vurgusunun yanı sıra siyasi iktidarla birlikte hareket edebilen bir sermaye grubunun “olmazsa olmaz”lığı da söz konusudur.

Özdemir'in bahsettiği ve çalışmamızın da öznesi konumunda olan bu kesimin Türkiye'deki izlerini sürmek için yakın tarihteki gelişmeleri değerlendirmek yerinde olacaktır.

3.3. Yeni Muhafazakâr Orta Sınıf ve MÜSİAD'ın Ortaya Çıkışı

Bu çalışmada yeni muhafazakâr orta sınıf olarak kavramsallaştırdığımız kesim, incelediğimiz çeşitli kaynaklarda “İslâmi burjuvazi”, “yeni İslâmi elitler”, “Anadolu Kaplanları” ve olumsuz bir anlam yüklenen “yeşil sermaye” gibi farklı ifadelerle de kavramsallaştırılmıştır. Öz olarak sözü edilen kesim aslında bugün AKP ile birlikte güçlü ve belirleyici bir aktör olan ve 1980 sonrası Özal'ın iktidara gelmesiyle ekonomi alanında kendisine yer bulan Anadolu sermayesidir.

Bu kesimin ortaya çıkış sürecini Demokrat Parti'nin iktidara gelişiyle birlikte köylerden kentlere başlayan göçle ilişkilendiren kaynaklar mevcuttur. Bu tarihsel olarak da doğru bir yol haritasıdır. Çok partili hayata geçiş kültürel olarak da çeşitliliğin artmasının yolunu açmakta ve göçler yoluyla –içeriği ve niteliği tartışılabilir olsa da- İslâm, ya da daha doğru bir deyişle taşrada yaşayan Müslümanlık yeniden şehirlere taşınmaya başlamaktaydı (Ocak'tan akt. Mumyalmaz, 2014, s. 378). Ancak 12 Eylül 1980'de darbeyle başa gelen askeri yönetimin imza attığı –ve Anadolu sermayesinin daha görünür hale gelmesi sürecinin önünü açan- 24 Ocak kararlarıyla başlayan ekonomik dönüşümlere daha fazla referans verilmektedir.¹³ Anavatan Partisi (ANAP) ve Özal'ın izlediği ekonomik politikalar bu kararların devamı niteliğinde olup Özal'ın girişimleriyle Anadolu'da atıl vaziyette bekleyen sermayeyi de ekonomik hareketliliğe dâhil etme çabasını taşımaktaydı. Günümüzde AKP'yle devam eden bu dönüşüm süreci geçmişte çok sayıda siyasi ve ekonomik krize neden olmuştur. Geline nokta da daha önce birçok siyasi partiyi siyaset sahnesinden silinme noktasına getiren bu krizlere karşı değişken söylemleriyle direnen AKP küresel ekonomik ve siyasi yapıya eklemlenmeyi ilke edinmiştir. Yakın ilişki içerisinde olduğu dindar sermaye grubu da bu eklemlenme sürecinde AKP'ye eşlik etmektedir.

24 Ocak'la başlayan küresel ekonomiye entegrasyon sürecinde uygulanan neoliberal politikaların etkisiyle devlet müdahalesinden bağımsızlaşmış bir burjuvazinin ortaya çıktığı ve günümüz Anadolu sermayesinin de bu bağımsız sermaye tipini temsil ettiği söylene de aksini söylemek de mümkün görünüyor.¹⁴ Çünkü -bu başka tarihsel süreçler için mümkünse de- çalışmamız kapsamında yapılan görüşmeler ve okumalar günümüzde bu kesimi kurumsal olarak temsil eden MÜSİAD çevresinin AKP'yle ve dolayısıyla siyasi iktidarla ne kadar yakından dirsek teması içinde olduğunu göstermektedir. Bu kimi zaman sermayenin istediğinin devlet yoluyla yapılması olarak karşımıza çıkabilmekte kimi zaman da doğrudan siyasilerin kişisel müdahalelerle sermaye hareketlerini belirleyebildiğini ortaya koymaktadır.

MÜSİAD'ın öyküsü de 1980'lerde temeli atılan ekonomik ve siyasi dönüşümlerle başlamaktadır. Bahsi geçen dönüşümlerle MÜSİAD'ın kuruluşunun eş zamanlı

¹³ Bu kaynaklardan biri için bkz. Yankaya, 2014, s. 78.

¹⁴ Hem 24 Ocak kararları süreci hem de burada iddia edilen temsiliyet için bkz. Beriş, 2008, s. 33-45. İlgili çalışmanın 1980 sonrası devlet-sermaye ilişkileri ve devletçi politikalardan vazgeçilmesi sürecini ele alırken güncel duruma dair yaptığı tespitler tartışmalıdır. Geline noktada yeni bir çeşit devlet-sermaye ilişkisi oluştuğu ve MÜSİAD-AKP birlikteliğinin buradaki baskın rolü çalışmamız için yapılan görüşmelerde ortaya çıkmaktadır.

yürümesi MÜSİAD'ı farklı bir başlık altında ele almayı imkânsız hale getirmektedir. Dönemin en önemli siyasi figürü Turgut Özal'ın 1990 yılında kurulan MÜSİAD'a özel bir önem verdiği hatta "MÜSİAD'ı Özal'ın kurdurduğu" farklı çalışmalarda saha araştırmalarında dile getirilen iddialardandır (Yankaya, 2012, s. 30). Bu durum TÜSİAD ve TOBB gibi kuruluşlarda temsil sorunu yaşayan Anadolu sermayesinin kendini gösterme fırsatı bulması anlamına gelmektedir. Derneğin kurucu başkanı Erol Yazar da MÜSİAD'ın misyonunu bu şekilde tanımlamaktaydı; "Biz ne SİAD'lar gibi mahalli, ne de TÜSİAD ve TUGİAD gibi İstanbul ağırlıklıyız. MÜSİAD'ın farkı büyük işletmeler ve holdinglerden ziyade orta ve küçük ölçekli işletmeleri hedef almasıdır..." (Bölükbaşı, 2012, s. 173). Gelineen noktada çalışmamız kapsamında görüştüğümüz iş adamlarının İstanbul merkezlilikten şikayet ediyor olması MÜSİAD'ın piyasa şartları gereği merkeze kaymak zorunda kaldığını göstermektedir. Araştırma verilerinin değerlendirildiği kısımda merkez-taşra arasındaki bu gerilime ayrıntılı olarak değinilecektir.

Bu noktada ekonomi temelli örgütlerin siyasetle yakın ilişki içerisinde olmasının ve bu ilişkiler sebebiyle yaşadıkları dönüşümlerin üzerinde durmakta fayda var. Bu örgütlerin temsil ettikleri kültürel yapı özelinde ayrıştıklarını bilmek önemlidir. TÜSİAD özelinde düşünecek olursak derneğin kuruluş amacının iş adamlarının siyasetle olan ilişkilerini yeniden tanımlamak ve sosyal ve ekonomik politikaların şekillendirilmesinde temsil ettiği sınıfın etkinliği arttırmak (yani devlet eliyle oluşturulmuş burjuvanın sosyal statüsünü geliştirmek (Buğra, 1998, s. 526) olduğu bilinen bir durumdur (Buğra ve Savaşkan, 2015, s. 213-214). Bu anlamda da TÜSİAD'la ilişkileri olan bir isim olan Özal'ın 12 Eylül sonrası ilk sivil hükümette Başbakan olması TÜSİAD'ın istediği konuma erişmesi yolunda önemli bir gelişmedir (Gülfidan, 1993, s. 71). Gülfidan'ın çalışmasında görüldüğü üzere Başbakan'a erişim imkânlarının kolaylaşmasının TÜSİAD üyeleri için TÜSİAD yönetiminde yer almak isteme sebeplerinden ilki olması da yine aynı çerçevede anlamlıdır (Gülfidan, 1993, s. 69).

MÜSİAD da TÜSİAD'a benzer şekilde belli bir kültürel yapıyı siyasi ve ekonomik kararlarda etkin konuma getirme amacı taşıyarak ortaya çıkar ve TÜSİAD'la olan söylem farkını burada ortaya koyar. TÜSİAD laiklik, mevcut devlet yapısının korunması, insan hakları gibi çıkışlar yaparken MÜSİAD mevcut laik yapıyı otoriterliği

sebebiyle eleştirir ve inanç özgürlüğü söylemiyle hareket eder. (Öniş ve Türem, 2001, s. 101). Söylemler demokrasi, ekonomik beklentiler ve devletin sürekliliği anlamında farklılık arz etmez ama MÜSİAD bu alanlarda takip edilmesi gereken yolun aile bağları ve manevi değerlerden geçtiğini savunur ve bu noktada Doğu Asya ekonomi modelini tavsiye eder (Koyuncu Lorasdağı, 2010, s. 109-110). Ayrıca TÜSİAD'ın işaret ettiği Batı odaklı gelişmenin karşısına Doğu Asya modelini koyar ve gelişmenin kaynağını sosyal ilişkileri düzenleyen geleneksel kurumlarla küresel pazarın beklentilerinin “stratejik uyumu” olarak belirler (Keyman ve Koyuncu, 2005, s. 120).¹⁵¹⁶

TÜSİAD ve MÜSİAD arasındaki bu farklılıklara rağmen küreselleşme ve küreselleşmenin zorunlu kıldığı rasyonel düşünce (Keyman ve Koyuncu, 2005, s. 117-118), neoliberalizm ve Yeni Sağ retorikini kullanma (Öniş ve Türem, 2001, s. 102) noktalarında söylemlerin birbirine paralelliği dikkat çekicidir.

1990'lı yıllarda siyaset sahnesinde dindar/muhafazakâr partilerin ağırlığının artması ve bu partilerin dini hassasiyetleri de söylemlerinde kullanması, TÜSİAD'la arasındaki farkı din ve yerel değerler vurgusuyla dile getiren MÜSİAD'ın ve temsil ettiği sermaye grubunun her zaman bu partilerin yanında yer almasına da olanak tanıdı. 1990'ların ortasına gelindiğinde genel seçimlerde birinci parti konumuna gelen ve diğer partilere nazaran daha radikal ekonomik ve dini söylemlere sahip olan Refah Partisi'nin (RP) yanında yer alan MÜSİAD'ın çok daha ciddi ekonomik faaliyetlere öncülük etmeye başladığını söylemek mümkündür. Bu süreçte üyelerinin ekonomik güçlerini birleştirerek büyük çaplı bir elektrik dağıtım işine talip olmaları ve sigorta şirketi kurma girişiminde bulunmaları görüşmelerimizde katılımcıların da dikkat çektiği faaliyetlerdendir. 28 Şubat 1997 tarihindeki Olağanüstü Milli Güvenlik Kurulu toplantısıyla hafızalara kazınan, laiklik karşıtı olarak tanımlanan RP'nin büyük ortak olduğu koalisyonun asker tarafından istifaya zorlanması ve irtica karşıtı önlemler alma

---

¹⁵ İki dernek arasındaki söylem farklarını görebilmek için incelenebilecek bir çalışma Zeybek tarafından yapılmıştır. Söylem farklılıklarının kullanılan dil üzerinden çözümlendiği “Metin Çözümleme Kitabı: Topluluğa Seslenme” isimli çalışma MÜSİAD'dan Ali Bayramoğlu'nun TÜSİAD'dan ise Bülent Eczacıbaşı ve Erkut Yücaoglu'nun konuşmalarını karşılaştırmaktadır. Çalışmada MÜSİAD'ın İslâm ülkeleri, ticari gelişme, dayanışma ve Osmanlı İmparatorluğu gibi konularda kurgusal ve manevi odaklı, TÜSİAD'ın ise güncel ekonomi, çözüm reçeteleri, vergiler ve siyaset gibi konularda somut durumlara odaklı bir dil kullandığı üzerinde durulmuştur (Zeybek, 2004, s. 148-151).

¹⁶ TÜSİAD Eski Başkanı Ümit Boyner, derneğin yayını olan *Görüş Dergisi*'nin “Türkiye’de Burjuva Olmak” başlıklı 76. Sayısında kaleme aldığı metinde kültürel kodların karşısına rasyonelleşmeyi koyarak TÜSİAD'ın bu konudaki tavrının sınırlarını net olarak çizmektedir (Boyner, 2012, s. 11-12). Aynı sayıda İnsel MÜSİAD'ın da bir burjuva hareketi olduğuna (İnsel, 2012, s.16-17), Keyman ise MÜSİAD ve benzeri hassasiyetlerle hareket eden kuruluşların Anadolu sermayesinin merkeze taşınmasına yardımcı olarak yeni orta sınıfın oluşumunda aktif rol oynadıklarına değinmektedir (Keyman, 2012, s. 22-23).

bahanesiyle RP'ye destek sağlayan tüm aktörlerin rejim karşıtı olarak fişlenmesi sonucu zor günler geçiren MÜSİAD kimlik yenileme sürecine girmek zorunda kalmıştır (Yankaya, 2012, s. 29-30 ve 33). Özellikle bu sürecin iyi okunması MÜSİAD'ın bugün bulunduğu konuma nasıl geldiği ve yeni muhafazakâr orta sınıf kavramsallaştırmasının içeriğini nasıl doldurduğunu anlamamız açısından çok önemlidir. Bu okuma MÜSİAD özelinde dindar iş adamlarının ekonomik pratikleri ve konjonktüre göre yaşadıkları dönüşümlere dair önemli veriler sağlayacaktır.

RP'nin ve sonrasında kurulan Fazilet Partisi'nin (FP) irticai faaliyetler gerekçe gösterilerek kapatılması, RP ve FP'nin temsil ettiği Milli Görüş hareketi içerisinde yaşanan fikir ayrılıkları ve Türkiye'yi sarsan ekonomik ve siyasi krizlere mevcut siyasi geleneklerin bir türlü çözüm üretememesi Milli Görüş hareketinden ayrılan yenilikçi kanat için bir fırsata dönüştü. Sonuç olarak 2001 yılında hem dini hassasiyetlere hitap eden hem de küresel ekonomik ve siyasi şartlara adaptasyon vaat eden AKP kitlelere hitap eden söylemleriyle siyaset sahnesine çıktı. Kurulduktan bir buçuk yıl sonra katıldığı seçimlerde yaklaşık %35 oyla birinci parti olan AKP (Bölükbaşı, 2012, s. 178) hem Milli Görüş geleneğinden miras kalan sosyal ağlar hem de Özal'inkine benzer yaklaşımlarıyla Anadolu sermayesinin temsilcisi olan MÜSİAD'ın doğal müttefiki gibiydi.¹⁷ Kimlik yenileme çalışmaları nedeniyle bir süre aktif siyasetle ilişkisini sınırlandırmış olan MÜSİAD zaman içerisinde AKP'yle yakınlaşarak Özal döneminde başlayan, RP'yle devam eden siyasetle eklemlenme adımlarını devam ettirmeye karar verdi (Mumyılmaz, 2014, s. 379).

MÜSİAD'ın burada izlediği pragmatist strateji (her ne kadar katılımcılar özel olarak Recep Tayyip Erdoğan'a yönelik kişisel hayranlıklarını ifade ediyor olsalar da) hem saha çalışmamız esnasında katıldığımız bir toplantıda bir yöneticinin hem de görüşme yaptığımız bazı katılımcıların bir başka siyasi partinin programlarına uygun politikalar gerçekleştirdiğini gördüklerinde onları desteklemekten çekinmeyeceklerini belirtmelerinden de anlaşılabilmektedir. Bu pragmatizmi derneğin daha önceden RP'yi destekleme süreci de göstermektedir. Özal'ın ölümü, ANAP'ın yaşadığı düşüş ve RP'nin yaşadığı yükselişe rağmen “siyasi arenanın marjinal bir aktörü olan ve daha önce defalarca yasaklanmış ve varlığı laik rejimin insafına kalmış bir geleneğin

---

¹⁷ Akşit vd. göre “AKP liberalizmle İslâm'ı sentezleyerek, Kemalizmin ‘mahrum bıraktığı’ kesimler tarafından destek görmüştür (Akşit vd., 2012, s. 55).

temsilcisi olarak RP”yi gelecek vaat eden bir ortak olarak görmeyen dernek, siyasi dengelerin değişmesi, RP’nin Ankara ve İstanbul gibi büyükşehirlerde belediye yönetimini devralması ve Doğru Yol Partisi’yle (DYP) kurulan koalisyon hükümetinde büyük ortak olması sonrası hükümetin destekçisi olmuştur (Yankaya, 2012, s. 30-31).

MÜSİAD’ın temsil ettiği ve bizim burada yeni muhafazakâr orta sınıf olarak adlandırdığımız kesim için temsiliyetin ne kadar önemli olduğu derneğin yarattığı imaj sayesinde görülebilmektedir. Özellikle 28 Şubat gibi sıkıntılı süreçler yaşamış kesimin kendilerini nasıl tanımladıkları ve MÜSİAD dendiğinde uyanmasını istedikleri imajın inşa edilmesi uzun zaman ve enerji harcanmasına neden olmuştur. Geline nokta MÜSİAD kendisini hak, hukuk, adalet, eşitlik, barış gibi olguları önceleyen, değer odaklı, Türkiye’nin saygınlık kazanmasına kendini adayan, kalkınmacı ve toplumun tüm kesimleri için her alanda örneklik teşkil edebilecek profesyonellikte, misyonuna bağlı ve sorumluluk sahibi bir sivil toplumu örgütü olarak tanımlamaktadır (Yankaya, 2012, s. 34-35). Aynı zamanda radikal bir söylem dönüşümü de yaşanmış, paranın dini, ırkı, ideolojisi olmadığı şeklindeki söylemler de derneğin ileri gelenleri tarafından dile getirilmeye başlanmıştır (Buğra, 1998, s. 535; Buğra ve Savaşkan, 2015, s. 199). Geline nokta MÜSİAD’ın kurucusu ve ilk başkanı Erol Yazar’ın (TÜSİAD gibi devlet desteği almaksızın gelişmiş oldukları iddiasına dayanarak) “Gerçek burjuvazi biziz” demesi bu söylem dönüşümüne örnek olarak gösterilmektedir (Buğra ve Savaşkan, 2015, s. 205).

Bu dönüşümlere rağmen MÜSİAD üyesi olmak her zaman belirli İslâmi hassasiyetlere sahip olunduğu algısını da beraberinde getirmektedir (Beriş, 2008, s. 40). Dinin kimlik oluşturma işlevi ve bu yolla toplumun şekillendirilmesi çabası MÜSİAD örneğinde bu şekilde cisimleşmektedir (Koyuncu Lorasdağı, 2010, s. 120). Daha da somutlaştırmak gerekirse din üzerinden oluşturulan ekonomik aktör imajı dernek tarafından *Homo Islamicus* kavramıyla bir ideal tip olarak sunulmaktadır. Dernek Aralık 1994’te *İş Hayatında İslâm İnsanı: Homo Islamicus* isimli Mustafa Özel, Seyyid Hüseyin Nasr, İbn Sina ve Sabahattin Zaim gibi MÜSİAD çevresi ve İslâm ekonomisi literatürü için önemli isimlerin çalışmalarının da yer aldığı derleme bir kitap yayımlayarak bu imajın sınırlarını dini referanslarla net olarak çizmiştir. İlgili çalışma “İş hayatında İslâm insanı psikolojisi” ve “İş hayatında İslâm insanı yönelimli firma davranışı” başlıklarıyla bu sınırların kapsamını belirlemekte ve özellikle Zaim’in

“Ekonomik Hayatta Müslüman İnsanın Tutum ve Davranışları” başlıklı makalesi hem çalışan hem de işveren özelinde Müslüman insanın nelere dikkat etmesi gerektiğine dair kurallar belirlemektedir. Zaim Marksist iktisat teorisinin öznesi olan ve davranışlarını maddi güdülerle düzenleyen homo-economicus’un (iktisadî insanın) karşısına Müslüman insanı, yani *Homo Islamicus*’u koyar.

“Allah’ın emir ve yasaklarına, kitabı olan Kur’an’ı Kerim’e, Peygamberimizin sünnetine, alimlerin ortak kanaatleri olan İcma-ı Ümmet’e ve büyük alimlerin içtihatları sonucunda tavsiye ettiklerine ve İslâm devletinin İslâm’a uygun emirlerine göre yaşayışını düzenleyen bir insandır; bu insan homo-economicus değildir. Kur’an’ın emrine göre ‘Allah’ın ipine sımsıkı sarılıp, ayrılmayan Müslüman-insandır.” (Zaim, 1994, s. 101-102)

Metnin devamında Kur’an’dan ayetlerle insanın menfaatine düşkün bir varlık olarak yaratıldığı, dolayısıyla *Homo Islamicus* olabilmenin yolunun ahlaki bir eğitim sürecinden geçmek olduğu vurgulanmaktadır. Bu imajın kutsal metinlere dayanan bir imaj olması dernek üyelerinin kendilerini tanımlarken dikkate değer özcü bir tavır sergilemelerine neden olmaktadır. Nihayetinde MÜSİAD’a göre MÜSİAD üyesi iş adamları iş hayatına atılmadan önce ve hatta tüm hayatları boyunca ahlaki bir eğitim süreci yaşamakta ve bu anlamda örnek bir ahlaki duruş sergilemektedirler. Çeşitli siyasi ve ekonomik krizler sonucu derneğin temel aldığı dini hassasiyetlere ve aynı zamanda ekonomik vizyona sahip ol(a)mayanların zaman içinde elendiği ve nihayetinde hem dini hem de ekonomik açıdan seçkin kişilerin yer aldığı bir iş adamları derneği konumuna geldiği algısı yaptığımız görüşmelerde de dikkat çekmektedir.¹⁸

Yukarıda sözünü ettiğimiz tüm ekonomik ve siyasi süreçler, iş adamları özelinde bazı gerilimlere işaret etmektedir. MÜSİAD’ın *Homo Islamicus* tanımlamasıyla çözüm bulmaya çalıştığı bu gerilim yaşanmakta olan gerçeklikle dini inanç arasındaki gerilimdir. Bu gerilim aslında insanlık tarihi boyunca da yorum farklılıklarının ana kaynağı olmuştur. Özellikle dini kabullerin etkin olması istendiğinde karşılıklı bir dönüşüm gerçekleşmektedir.

“Gündelik olan ile uhrevi olan arasındaki gerilimde bir yandan dinin gündelik hayatta daha etkin olmasını arzu eden kesimler, kendi yorumlarına göre hem dinsel alan ve dinsel

---

¹⁸ Benzer tanımlamalar Yankaya’nın yaptığı saha çalışmasındaki katılımcıların ifadelerinde de mevcuttur (Yankaya, 2014, s. 56-57).

pratikleri dönüştürürler, hem de gündelik olanı ritüelleştirerek yeniden tanımlarlar.” (Akşit vd., 2012, s. 168-169)

Demir, Acar ve Toprak bu noktaya kadar ele aldığımız iş adamı figürünün temsil ettiği “muhafazakâr burjuva”yı; dindar ama yeniliğe açık, ekonomik rasyonelliği yüksek, kârlı alanları yalnızca getiri-götürü bağlamında tercih edip maddi kazancı sanatsal ve kültürel ürünlere tercih eden, kendi kaynaklarını aile şirketi ya da ortaklı şirketler için yatırım aracı olarak kullanan, devlet gücünü kendi kârlılıklarını arttırma yönünde etkileme güçleri düşük¹⁹, ekonomide devlet müdahalesinden rahatsız, ağırlıklı olarak küçük ve orta ölçekli şirketlerden müteşekkil, dış dünyada baş edebilecekleri küçük ölçekli üretim alanlarına odaklı, çoğunlukla sağ partilere destek olan ama tamamen o partinin bir parçası olmayan ve çocuklarının iyi eğitim almasına önem veren kişiler olarak tanımlamaktadır (Demir, Acar ve Toprak, 2004, s. 173-174).²⁰

Geldiğimiz noktada MÜSİAD’ı ortaya çıkartan dinamik olarak kabul ettiğimiz Anadolu sermayesinin ele alınış biçimiyle ilgili önemli bir eleştiriye dikkat çekmek gerekmektedir. Cengiz tarihi bir gelenekten beslenen Kayseri’deki ticaret geleneğinin muhafazakâr ve liberal araştırmacıların ele alış biçimleri nedeniyle 1980’den öncesi olmayan, Özal’la beraber özgürleşip patlama yaşayan, dini kodları sebebiyle öne çıkmayı başaramamış, sonradan oluşmuş ve Türkiye’de ılımlılaşma ve liberalleşme yolunda önemli rol oynamış bir figür olarak algılanmasına neden olduğunu dile getirmektedir (Cengiz, 2013, s. 16). Bu yüzden de şehirdeki ekonomik yapıyı yanlış değerlendirmeye müsait bir durum ortaya çıkmaktadır. Mevcut durumu daha iyi anlayabilmek için Kayseri’deki ekonomi geleneğinin geçmişine bakmak daha doğru bir adım olacaktır.

3.4. Kayseri’de Ekonomi Geleneği

Sürece Kayseri özelinde bakıldığında, muhafazakâr yapısıyla ön plana çıkan bu kentin, 1980’lerde ortaya çıkan “Anadolu Kaplanları” hareketinin öncülerinden olduğu

¹⁹ Bu gücün son yıllarda arttığı hem çalışmamız kapsamında yaptığımız görüşmelerde hem de burada alıntıladığımız değerlendirmelerde görülmektedir.

²⁰ AKP-MÜSİAD ilişkisinde bu durumun da değiştiği gözlemlenebilmektedir. Katılımcılar MÜSİAD’ın çıkarlarını öncelediklerini belirtmeler de AKP’ye verdikleri destek ve partide aldıkları aktif görevler aksini göstermektedir.

ve Anadolu'daki ilk Âhilik teşkilatına ev sahipliği yapan önemli bir ticaret kenti olduğu görülmektedir (Keyman ve Koyuncu Lorasdağı, 2010, s. 43). Şehrin Eski Tunç devrinden başlayarak, Asur, Hitit, Frig, Lidya, Med, Pers, Roma, Bizans, Büyük Selçuklu, Anadolu Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde önemli ticaret yolları üzerinde yer alması her zaman önemli ve devletler açısından uğruna mücadele etmeye değer bir şehir olarak görülmesine neden olmuştur (Çoruk, 2009, s. 17-18). Keyman ve Koyuncu Lorasdağı'nın *Kentler* başlıklı araştırmasında değindiği üzere, Anadolu'nun "yeni orta sınıf" üreten illerinden birisi de Kayseridir (2010, s. 15 ve 37).

"Bu rapor, en azından Kayseri örneğinde, Anadolu'nun değişme kapasitesi yüksek, küreselleşme ve Avrupalılaşma süreçlerine açık, kültürel boyutta muhafazakâr ama ekonomik anlamda dinamik bir nitelik taşıyan toplumsallaşma ve kentleşme yaşadığını ortaya koyuyor." (Keyman ve Koyuncu Lorasdağı, 2010, s. 19)

Cumhuriyet yıllarındaki gelişimine baktığımızda da ilk uçak fabrikası (1926), demiryolu (1927), Sümerbank Bünyan Yünlü Mensucat fabrikası (1927), Türkiye'nin ilk sanayi sitesi (1950-1954), Kayseri Şeker Fabrikası (1955), Kayseri Organize Sanayi Bölgesi (1973), Erciyes Boru Sanayi (1974), Hacılar Elektrik Sanayi (1974) gibi önemli yatırımların Kayseri'nin gelişimine büyük katkı sağladığını görebiliyoruz. Bu süreçler 1978 yılında bugünkü adıyla Erciyes Üniversitesi'nin kurulması ve 1988 yılında büyükşehir statüsü verilmesiyle devam etmiştir (Çoruk, 2009, s. 19).

Kayseri'de ticaretin geçmişine dair dikkat edilecek önemli tarihsel dönemlerden biri de sanayileşen Batı ülkelerinde tekstil sektöründe kullanılması için hammadde üretimine geçilen ve klasik tarımın terk edildiği 19. yüzyıl ortalarıdır. Daha öncesinde yerel olarak da kullanılan ve boyar madde olarak anılan cehri İngiltere, Fransa ve Hollanda'dan yoğun rağbet görmüştür. Yine 19. yüzyılda kentte önemli bir gelir kaynağı olan pastırma-sucuk üretimi ve halı-kilim dokumacılığı hem iç pazara hem de dış pazara açılarak önemli birer gelir kalemi haline gelmiştir. Osmanlı tarihi boyunca da ordunun temel ihtiyaçlarının Kayserili zanaatkar ve üreticiler tarafından karşılandığı bilinmekte, tüm bu etkenler sayesinde 1900'lere gelindiğinde ekonomik ve ticari tüm

araçların (bankacılık, çek, nakliye, faiz, sözleşme vb.) Kayseri’de kullanılmaya başlandığı görülmektedir (Büyükmihçı, 2005, s. 32-38)²¹.

Kayseri’deki ticaret kültürünün temellerinde bölgede yaşamış olan Rum ve Ermeni nüfusun ticari faaliyetlerinin yattığı hem yazılı kaynaklarda hem de çalışmamız kapsamında yaptığımız görüşmelerde dile getirilen bir durumdur. Bu kadar etkin bir ticari faaliyet ancak etkin bir nüfusun varlığıyla açıklanabilecektir. Kayseri’deki bu kozmopolit nüfus yapısını gösteren aşağıdaki tablo farklı çalışmalarda yer alan bilgilerden derlenmiştir.

Tablo 2. Kayseri nüfusundaki değişimler (Çoruk, 2009, s. 25-26; Büyükmihçı, 2005, s. 20; Demirci ve Kartal, 2014, s. 5-6)²²

Tarih	Müslüman	Rum	Ermeni	Katolik	Protestan	Toplam
1500	7000 %81.39	1600 %18.60				8600
1584	%78	%22				31985
1831	21005 %56.91	15901 %43.09				36906
1877/1878	?	?	?	?	?	65443
1881/1882/1893	120357 %64.65	24895	35819	715	1553	208536
		%33.69				
1906-1907	138273 %66.30	24012	42621	1579	2051	208584
		%33.69				
1914	184292 %70.05	26590	48659	1515	2018	263074
		%29.94				
1921	189014 %85	27517	5916	Her iki mezhebe mensup Rum ve Ermeniler soldaki toplamlara dâhil edilmiştir		222447
		%15				

1915 ve 1923 yıllarındaki tehcir ve mübadeleler sebebiyle sonraki yıllarda nüfus dağılımı homojen bir yapıya bürünmüş ve Kayseri’deki gayrimüslim nüfus yok denecek kadar azalmıştır.²³ Hem bahsi geçen siyasi sebepler hem de öncesinde Osmanlı’nın

²¹ Büyükmihçı’nın ilgili çalışması (2005) Kayseri’deki Ermeni ve Müslüman konutlarının Mimari planları üzerinden gündelik yaşam ve dönemsel kültürel yapılara dair bilgiler sunmaktadır.

²² Toplamlardaki bazı tutarsızlıklar ilgili kaynaklardaki sayılardan kaynaklanmaktadır.

²³ TÜİK verilerine göre 2015 yılı itibarıyla Kayseri’nin nüfusu 1.341.056, nüfus artış hızı ise %14’tür. (http://www.tuik.gov.tr/HbGetir.do?id=21507&tb_id=1 Erişim Tarihi: 02.01.2016)

yaşadığı ekonomik ve siyasi sıkıntılar sebebiyle iki önemli durum ortaya çıkmıştır. Bunlardan ilki daha kârlı alanlara göç eden dönemin gayrimüslim Kayserili gözde zenginlerinin bir kısmının Kayseri'deki işlerini yanlarında çalışan güvendikleri kişilere bırakmaları (Büyükmihçı, 2005, s. 40) ikincisi ise Tehcir Kanunu sonrası şehirden göç etmek zorunda kalan Ermeni ve Rum nüfusun sahipsiz kalan mallarının, dönemin İttihat ve Terakki Cemiyeti üyeleri tarafından kurulan Kayseri Milli İktisat Anonim Şirketi ve Köy İktisat Bankası aracılığıyla yerel tüccarlar tarafından ucuza satın alınıp yüksek fiyatlara satılarak kâr aracına dönüştürülmesidir (Gözel Durmaz, 2015, s. 843-844). Bu ayrıntılar geçmişten miras kalan ticaret kültürü ve zenginliğe dair önemli bilgiler içermektedir. Özellikle Ermeni nüfustan miras kalan ticaret kültürüne ve ekonomik zenginliğe dair ifadeler çalışmamıza katılan iş adamları tarafından da dile getirilmiştir.²⁴

Kayseri'deki ticaret geleneğinin en önemli tarihsel göstergelerinden birisi de kuşkusuz Âhi Teşkilatı'dır. Selçuklu Dönemi'nde I. Gıyaseddin Keyhüsrev'in ikinci kez tahta çıktığı dönemde ilk olarak Kayseri civarında örgütlediği bu teşkilat (Bayram, 2001, s. 2) kökenlerini İslâm kültüründeki fütüvvet idealinden almaktadır. Fütüvvet kısaca şöyle tanımlanabilir.

“(Allah’ın) emirlerine uyma, güzel ibadet, her kötülüğü bırakma, zahiren ve batinen, gizli ve açık ahlakın en güzeline sarılmadır. Her hal ve her vakit senden bir çeşit fütüvvet ister. Fütüvvetsiz hiçbir hal yoktur: Rabbine... Peygamber’in (s.a.v.)’e... Salih geçmişlere...şeyhlerine karşı kullanacağın fütüvvet var.” (Sülemi’den akt. Demirpolat ve Akça, 2004, s. 357)

Fütüvvetin bu arka planı ilk dönemlerinde ezilenlere destek olma mahiyetinde bir cesaret ve yiğitlik öğretisi görünümündedir ve bu yola baş koyanlar o dönem için şövalye topluluğu gibi görülmektedir. Daha sonraları tasavvufi etkilerle tarikat benzeri bir yapıya dönüşen fütüvvet birlikleri Anadolu’da da varlık göstermeye başladıktan sonra tarihsel süreç içinde kültürel, sosyal, siyasi ve ekonomik yönleri olan etkin bir kuruma dönüşmüştür (Demirpolat ve Akça, 2004, s. 357).

Geçmiş farklı etnik yapıların ticaret tecrübelerine ve Âhilik geleneğine dayanan Kayseri ekonomisi üniversite aracılığıyla bilimsel desteklere de ulaşabilmektedir (Keyman ve Koyuncu Lorasdağı, 2010, s. 43). Bu yönde yapılan çalışmalarla bilimin ve

²⁴ Bir katılımcı bu durumdan çok irdelenmemesi gereken bir durum olarak söz etmiştir. Kastettiği ‘geçmiş incelenirse bazı Kayserililerin kökenlerinde Türkleşen Ermeniler olduğunun ortaya çıkabileceği’dir.

din figürünün bir arada yer aldığı modern sanayiye ve küresel ekonomiye entegre bir yapı ortaya çıkmaktadır. Bilimsel bilginin Kayseri’deki ticaret kültürünün gelişimine etkisi araştırıldığında, bilimsel çalışmalarla ekonominin geliştirilmesi çabalarının Âhilik teşkilatının kurulmasının yolunu açan çok derin tarihi kökleri olduğunun ileri sürüldüğü görülmektedir (Bayram, 2001, s. 7-8).

Ancak konuya Türkiye genelini dikkate alarak ve bir devlet meselesi olarak baktığımızda araştırma-geliştirme (AR-GE) faaliyetlerine gereken önemin 2000’lerden sonra verilmeye başlandığı görülmektedir. Bozkurt ve Aytaç üniversite ve sanayi kuruluşlarının işbirliği üzerine ilki 1996 ikincisi 2016 yıllarında olmak üzere yaptığı iki çalışmada bu alanda yaşanan dönüşüme dair önemli veriler sunmaktadır. 1996 yılındaki çalışmada Türkiye genelinde AR-GE faaliyetlerine ayrılan bütçe Gayri Safi Yurtiçi Hasıla’nın (GSYH) binde 5.4’ü civarındayken (Bozkurt ve Aytaç, 1996, s. 8) bu oranın 2016 yılına gelindiğinde %1’e yükseldiği görülmektedir (Bozkurt ve Aytaç, 2016, s. 16).²⁵ Bu veriler ışığında Anadolu’da ticaret ve sanayinin bilimsel bilgi desteğiyle geliştirilmesi noktasında Âhilik teşkilatıyla başlayan kurumsallaşmaya ancak 2000’li yıllarda devlet düzeyinde destek verildiği görülmektedir.

Kayseri’ye dair yapılmış en önemli çalışmalardan birisi olan Cengiz’in *Yav İşte Fabrikalaşak* isimli çalışması da Hacılar ilçesi örneği üzerinden ticaretin tarihteki kökenlerine dikkat çekmektedir. Bu anlamda Hacılar özelinde Kayseri’nin dindarlıkla olan ilişkisinin özellikle 1980 sonrası dönemde arttığını, dolayısıyla dinin kapitalizmi değil kapitalizmin dini kendisine benzettiğini dile getirmektedir (Cengiz, 2013, s. 424-425). Kayseri örneği bir bakıma, Göle’nin sormakta olduğu sorunun muhatabı olmaktadır.

“Çatışmacı bir biçimde de olsa, bugün İslâmi ve modern kesimlerin, söylemlerin, yaşam biçimlerinin birbiriyle konuşmaya başladığı, birbirinden etkilendikleri ve böylelikle değişime uğradıkları gözlemlenmektedir. İslâm, vicdan, aile ve cemaat dünyalarından çıkıp, eğitim, piyasa ekonomisi, iletişim, tüketim ve sivil topluma doğru açıldıkça modern toplumun gereksinimleri ışığında kendi yasakçı sınırlarını aşmak zorunda kalmakta, ama

²⁵ Bozkurt ve Aytaç ilgili çalışmalarda üniversite-sanayi işbirliğini Bursa örneği üzerinden ele almaktadır. Hem Bursa’daki sanayiciler özelinde hem de devletin yaklaşımları açısından bu alanda belli düzeyde bir bilinçlenme yaşandığı tespiti yapılmaktadır (Bozkurt ve Aytaç, 2016, s. 81). Yine de Ar-Ge’ye verilen önemin yeterli düzeyde olmadığı belirtilen 2016 yılındaki çalışmada sunulan çözüm önerisi ise eğitimde köklü bir değişim yapılması yönündedir (Bozkurt ve Aytaç, 2016, s. 82). Kayseri örneği üzerinden düşündüğümüzde, üniversiteyle etkin bir iletişim içinde oldukları belirtilse de, Kayserili girişimci için eğitim halen “ticarete akli ermeyenlerin” yönlendirildiği ikincil bir kurumdur (Bkz. Başlık 5.1.2).

aynı zamanda bu alanları da değişime uğratmaktadır... İslâmi hareketlerin siyasi iktidar stratejilerinin ötesinde kültürel bir boyut taşıdığı tezi bu soruyu ister istemez sordurtuyor: İslâm'ın modernlikle eleştirel karşılaşmasında, gelenek ve dinin yeniden harmanlanması sonucu söyleyebileceği yeni bir söz, yaratabileceği bir etik-estetik anlayış, yeni bir özne-sosyallık ilişkisi, yeni bir medeniyet kaynağı olabilir mi?" (Göle, 2009, s. 12)

Göle'nin sorduğu soru, bu çalışmanın da temelini oluşturan sorulardan birisidir. Kayseri örneğinde aranacak cevaplardan birisi, bireylerin sanayi ve ticaret alanlarında başarı sağlayıp yeni bir sosyalliğe doğru yönelirken gündelik yaşamlarında dini tutum ve/veya pratikleri nereye koydukları sorusunun cevabıdır. Çeşitlenen tüketim alışkanlıkları muhafazakâr sanayicileri ne yönde etkiliyor? Bilici'nin (2009, s. 217) Caprice Hotel örnek olayı üzerinden ele aldığı değişen muhafazakâr tüketim kalıpları Kayseri örneğinde nasıl yankı buluyor?

Bu sorular, haritanın tamamını göstermese dahi Kayseri özelinde bir grubun maddi olanaklarının artmasıyla beraber gündelik yaşamlarında yaşanan ya da yaşanmayan dönüşümlerin neler olduğunu ortaya koymaya çalışacak sorulardır.²⁶ Bilici'nin sözü edilen çalışmasında değindiği, değişen gündelik pratiklerin dini gerekçelerle meşrulaştırılması ve daha radikal dindarların modern tüketim alışkanlıklarını eleştirmesi durumunun yine Kayseri örneğinde gözlemlenebilir olgular olduğu görülmektedir. Bu yeni tüketim alışkanlıklarının Caprice Hotel'de olduğu gibi, Kayseri'deki orta sınıf için de bir "statü filtresi" görevi görüp görmediği (Bilici, 2009, s. 220) bu tip bir çalışma için çok önemli bir başka sorudur.

---

²⁶ Bahsi geçen sorular, De Certeau'nun "tasavvurların, üretici değil uygulayıcı konumunda olan kullanıcılar tarafından hangi yönleri saptırıldıklarını incelemek gerekmektedir" belirlemesi ışığında da önem arz etmektedir (2009, s. 46).

4. BOURDIEU’NÜN ALAN TEORİSİ

4.1. Bourdieu Metodolojisi

Buraya kadar din, ekonomi, Anadolu sermayesi, MÜSİAD ve yeni muhafazakâr orta sınıf üzerine kavramsal ve kuramsal bir arka plan oluşturmaya çalıştık. Bu noktada ise saha araştırmasında elde ettiğimiz verileri nasıl bir kavram setiyle yorumlayacağımıza değineceğiz. Yöntem kısmında da sözü edildiği üzere bu kavram setini Bourdieu’nün alan teorisini oluşturan kavramlar oluşturmaktadır.

Pierre Bourdieu, bireyi temele alan kuramlar ile yapıyı temele alan kuramlar arasında düşününsel bir köprü kurarak iki ayrı kutuptan birine yönelmeyi, yani yapıyı ele alıp bireyleri ya da bireyi ele alıp yapıyı gözden kaçırmayı engellemeyi amaçlamıştır. Burada bahsettiğimiz *düşününsellik (reflexivity)* özü itibariyle bir dönüşü (ya da dönüşlülüğü) ifade etmektedir. Yani *düşününsellik*, sosyal bir olayı ya da olguyu inceleyen araştırmacının birey ve yapı arasında ikisinden birisini öncelemeden, her ikisinin de birbiri üzerindeki etkilerine önem vererek ve çalışması süresince de sürekli geri dönüşler yapıp kendi çalışma sürecini de gözden geçirerek etkileri ve bilgileri sınaması halidir (Wacquant, 2003, s. 38-39). Hatta Bourdieu araştırmacının kendisini de incelediği olay veya olgunun bir parçası gibi düşünmesi gerektiğini ve olayları yorumlarken kendi tarihsel arka planını da göz önünde bulundurması gerektiğini dile getirmektedir. Bu yönü ile Bourdieu Weber’in yöntemine yaklaşır. Sosyolojinin sosyolojisi olarak da adlandırılan bu durum temelde bilimsel alanın kendisinin araştırma nesnesine dönüştürülmesi demektir (Bourdieu, 2007, s. 49; Şen, 2014, s. 387).

Bourdieu’nün *düşününsellik* hassasiyetini de göz önünde bulundurarak tüm araştırma sürecinde geri dönüşler yapılması ve çalışmadaki soruların sınanmasının ihmal edilmemesi gerekmektedir. Varsayım yapmakla önyargılı yaklaşmak arasındaki fark burada ortaya çıkar. *Düşününsellik* kavramı metodoloji özelinde düşünüldüğünde teoriyle pratik arasında da bir gidiş-gelişten söz etmek gerekmektedir. Teorisiz pratik, pratiksiz teori olamayacağı tezinden yola çıkarak araştırmacı teoriyle pratik arasında çalışma süresince bitmeyen bir hareketlilik yaşamak durumundadır. Bu baştan

varsayılan bazı durumların sahada karşılaşılan tecrübeler sonrasında değişebileceğini kabul etmek veya sahadaki durumları daha sonra bilgi sahibi olunacak teorik bir bilgiyle yeniden yorumlamak olarak düşünülmelidir. Bu tavır özellikle yöntem konusunda faydalı bir geribildirim sağlamış ve bu konudaki özeleştiriler yöntem kısmında dile getirilmiştir.

Bourdieu'nün *düşünümsellik* uyarısı yapmasının temelinde üç temel yanlılık türünden duyulan çekince yatar. Kişisel (sınıf, cinsiyet vb.), akademik (konum) ve entelektüel (dünyayı bir gösteri yeri gibi algılamak) olarak belirlenen bu yanlılık biçimlerinden kurtulmanın yolu olarak araştırmacının kendisiyle ilgili bu durumları hesaba katarak sahaya inmesi öğütlenmektedir. Bu konudaki bir diğer uyarı da incelenen alanın değer bağımsız olarak incelenmesi konusundadır. Araştırmacı incelediği şeyin doğruluğunu ya da yanlılığını değerlendirmek için değil ne olduğunu anlamak/aktarmak için oradadır ve dolayısıyla ne değerde olduğuyla ilgili belirlemelerden kaçınılmalıdır (Wacquant, 2003, s. 37; Şen, 2014, s. 372).

Tarihsellik vurgusu Bourdieu metodolojisinde önemli bir yer tutar. Yaşamakta olan gerçekliğin kendi tarihinden bağımsız olamayacağı aşıkard olduğundan güncel duruma dair anlık bir analiz geçmişten gelen mirasın gözden kaçırılması anlamına gelecektir. *Tarihsellik alan-habitus* ilişkisi anlamında da değerlidir çünkü *habitus* “bedenlerde cisimleşmiş tarih”, *alan* ise “şeyler içinde nesnelleşmiş tarih” şeklinde tanımlanır. Bu ikisi arasındaki ilişkinin anlaşılabilmesi için aktörün sosyal inşası ve içinde eylediği sosyal *uzamın* oluşumu kadar bu ikisi arasındaki özgül etkileşimin de açıklanmaya çalışılması gerekir (Wacquant, 2007, s. 64). Bu sayede *tarihsellik* kavramı Bourdieu'nün kurmaya çalıştığı *düşünümsel* çatıda önemli bir yer tutar (Bourdieu ve Wacquant, 2003, s. 156). Sözüünü ettiğimiz metodolojiyi oluşturan kavramlar, Bourdieu'nün sürgün olarak gittiği Cezayir'de Kabil yerlileriyle yaptığı görüşmelerden filizlenen kavramlardır. Bourdieu kavram setleri oluşturup içlerini doldurmaya çalışmaz, aksine sahada karşılaştığı gerçeklikler sonucunda kullandığı kavramlar şekillenir.

Sosyal hayatı bir mücadeleler bütünü olarak tanımlayan Bourdieu bu mücadelelerin sürdürüldüğü yeri *alan* olarak kavramsallaştırır.

“Her alan, örneğin bilimsel alan, bir güç alanıdır; alandaki güç dengesini dönüştürmek veya muhafaza etmek için girişilen mücadelelerin alanıdır. İlk aşamada, bilimsel veya dinsel alanı, güç ilişkileri, tahakküm ilişkileri içeren bir fiziki alan olarak tasvir edebiliriz.” (Bourdieu, 2013, s. 69)

Alan sosyal yaşantının/ilişkilerin yürütüldüğü ve içinde bulunanların birbirlerine karşı üstünlük mücadelesi verdikleri yerdir. Bu üstünlük sermayeyi arttırma ve/veya hakim sermayeye sahip olma şeklinde açıklanabilir. Alan aynı zamanda bir alanlar bütünüdür. Yani iç içe geçmiş birbiriyle kesişen sayısız *alandan* söz etmek mümkündür. Örneğin hukuk üzerinde mücadelelerin sürdüğü bir *alandır* ve başta siyaset olmak üzere birçok *alanla* ilişki halindedir. Aynı şekilde siyaset eğitimle, eğitim ekonomiyle kesişir ve bu *alanların* oluşturduğu kapsayıcı bir *alandan* daha söz etmek mümkündür. Bourdieu metodolojisiyle yapılacak bir çalışmada incelenecek olan *alan* ve o *alanın* diğer *alanlarla* ilişkileri, bu ilişkilerin yoğunluğu ve etki dönemleri iyi kavranmalıdır. Yukarıda bahsedilen tarihsellik kavramı bu açıdan da önem taşır. *Alandaki* faillerin nesnel ilişkiler ağı ise *uzam* olarak adlandırılır. Bourdieu’nün verdiği bilimsel alan örneğini sürdürürsek; Einstein’ın fizik alanındaki etkinliği fizikçilerden müteşekkil *uzamın* Einstein etrafında yeniden şekillenmesine neden olmuştur (Bourdieu, 2013, s. 69).

Alanla ilgili unutulmaması gereken önemli durumlardan birisi, *alanın* sınırlarının net olarak çizilemeyeceğidir. Her *alanın* sınırları kendi mantığı içinde tanımlanır. *Alanda* hakim konumda olanlar başka alternatiflerin yerlerini almamaları için var olan yapıyı koruma ve sınırları netleştirme eğilimindedirler. Bu koruma güdüsü *alandan* hiç bitmeyen hakimiyet mücadelelerinden kaynaklanır. Bu anlamda bir yandan şartların etkisiyle konum ve yatkınlıklar arasındaki hiyerarşi belirlenir, diğer yandan eyleyicilerin bu şartların sınırlarını belirlemek için verdikleri mücadele sürer, yani iki boyutlu bir *alan* işleyişi mevcuttur (Göker, 2007, s. 545). Başka bir deyişle *alanı* var eden bu mücadelelerin sürekliliğidir.

“Alandaki tanımlı tekelinde tutma ve meşruluk sağlama arayışı, evrensel bir durumdur. Evrensellik, alanın farklı topluluk ve toplumlardaki ortak tezahürüdür. Mücadelenin evrensel olması, esasen tanımlamanın evrensel olamayacağının da göstergesidir. Çünkü alanların evrensel bir tanımlı olması, mücadeleye gerek kalmazdı.” (Calhoun, 2007, s. 409)

Bu sınırlama girişimini Bourdieu “dışarlama ve ayrımcılık önlemleriyle (*alanı*) koruma altına alma” aşaması olarak ele alır ve bir *alanın* en belirgin özelliklerinden biri olduğunu belirtir (Bourdieu, 2006b, s. 348). Bourdieu’ye göre bir güç ilişkisi durumunda alanda hakim konumda olanlar koruma stratejilerine yönelirken, daha az sermayeye sahip olanlar alt-üst etme –ya da başka bir deyişle sapkınlık- stratejilerine eğilim gösterirler (Bourdieu, 1997, s. 104-105). Ayrıca *alan*, sürekli olarak bireyi etkileyen ve yapısını koruyan bir “sistem” ya da bir “aygıt” değildir. Hem bireyleri etkileyen, hem de bireyler tarafından dönüştürülen bir çeşit süreçtir (Bourdieu ve Wacquant, 2003, s. 87-88). Tersinden okuyacak olursak birey başlı başına sosyal bilimin öznesi olmadığı gibi, *alan* karşısında tamamen edilgen de değildir.

Sermaye arttırmak ya da hakim sermayeye sahip olmak dendiğinde Bourdieu’nün 3(+1)’e ayırdığı sermaye tiplerinden bahsedilmektedir. Bunlar *sosyal*, *ekonomik*, *kültürel* ve son aşamada *simgesel sermayelerdir*. Sosyal *alandaki* hakimiyet düzeyi bu sermaye türlerinin paylaşımındaki ağırlıklara göre belirlenir ve bu sermaye türleri birbirinden bağımsız değildir.

Sosyal sermaye bireyin ilişki içerisinde olduğu kişiler topluluğu ya da ilişkiler bütünü olarak açıklanabilir. Bireyin ilişki içerisinde olduğu diğer bireylerin niceliği ve niteliği bu sermayenin içeriğini oluşturur. Basit bir örnek vermek gerekirse bir iş başvurusu ya da bir ihale sürecinde taliplerin sosyal çevresinin kimlerden oluştuğu/kimlerden referans aldıkları (yani *sosyal sermayeleri*) o sürecin sonucunu etkileyecek bir etken olacak ve sosyal sermayesi büyük olanlar her zaman bir adım önde olacaklardır. *Ekonomik sermaye* ise bilindiği anlamıyla üretim araçlarına sahiplik ve maddi zenginlikle açıklanır. *Ekonomik sermaye* üzerinde yürütülen mücadele de *alanlardaki* hakimiyetin bir başka önemli kaynağı ve aynı zamanda da sonucudur. *Ekonomik sermayeyle* ilgili olarak Bourdieu’nün Marksizm’den ayrıldığı/Marksizm’i eleştirdiği temel nokta ekonomi dışındaki etkenlerin varlığıdır. Bu diğer sermaye türlerinin *ekonomik sermaye* üzerindeki (ve tam tersi) etkisi anlamına gelir. *Kültürel sermaye* ise eğitim yoluyla nesilden nesile aktarılan bilgiler bütünü olarak açıklanabilir ve bu sermaye türü Bourdieu metodolojisinde önemli bir yer tutar. Kültürel birikim olarak da adlandırabileceğimiz bu sermaye türünün aktarımı ev içerisinde aile yoluyla, okulda eğitim sistemi yoluyla, iş hayatında iş etiği gibi kurallar yoluyla bir kültürel yapı oluşturulmasıyla sağlanır (Bourdieu ve Wacquant, 2003, s. 108).

Bu sermaye türlerinin bir araya gelmesiyle oluşan dördüncü bir sermaye türünden söz edilebilir; *simgesel sermaye*. Her *alan* kendine has özellikler taşır ve bu özellikler sermaye türlerinin çeşitli ağırlıklarda bir araya gelmesiyle oluşur. *Simgesel sermaye* Weber'in karizma olarak adlandırdığı olguya kesin bir anlam vermektedir.

“...*simgesel simya, örtmeceleştirme (gizleme), biçimini değiştirme, kitabına uydurma edimlerini yapanların yararına, o kişinin simgesel etkiler yaratmasını sağlayan bir minnet sermayesine dönüşür*” (Bourdieu, 2006a, s. 175).

Bir *alanda kültürel sermaye* diğerlerinden biraz daha öne çıkarken başka bir *alanda* bu *ekonomik sermaye* için geçerli olabilir. *Simgesel sermaye*, *sermaye türlerinin* algı kategorileriyle kavrandığında kazandığı formdur ve bu algı kategorileri *sermayenin* özgül mantığını (ya da başka bir deyişle geçerliliğini) kabul eder (Bourdieu ve Wacquant, 2003, s. 108). Bu durum her *alanın* kendine özgü *simgesel sermayesinin* oluşmasını sağlar. Bu *simgesel sermayeye* asgari düzeyde de olsa sahip olmadan o alana girip mücadeleye katılmak olanaksızdır. Örneğin *ekonomik sermayenin* daha baskın olduğu bir *alanda simgesel sermaye* de ekonomi ağırlıklı olacaktır.

Yeterli *simgesel sermayeye* sahip bireyler *alana* girip o *alanda* söz sahibi olmaya çalışırken beraberlerinde getirdikleri *ekonomik, sosyal ve kültürel sermayeleriyle* kendi farklarını ortaya koyarlar. Bu uzun vadede o *alanda* bir değişime/dönüşüme sebep olur. Yeniden örneklemek gerekirse 1-2 yıllık bir zaman aralığında bir *alandaki* dönüşüm çok net görülemezken, 20 yıllık bir süreçte o *alana* (ya da mücadeleye) dâhil olanların yarattığı fark ve dönüşüm daha çok görünür hale gelir. Başlangıçta *ekonomik sermayenin* baskın olduğu bir *alanda* zamanla *kültürel sermaye* ağırlıklı hale gelebilir ya da tam tersi gerçekleşebilir. Burada, başlangıçta sözünü ettiğimiz yapı-birey bütünlüğü dikkat çekmektedir. Birey yapının gerektirdiği şartları sağlayarak yapıya dâhil olur ve varlığıyla yapının dönüşümünde etkin olur. Bir sonraki neslin şartları sağlamak suretiyle dâhil olacağı bir yapıdan söz ettiğimizde aslında daha önceki nesle ait bireylerin oluşturduğu bir bütünden söz etmiş oluruz. Yani ne birey yapıyı, ne de yapı bireyi tek başına üretmiş olur.

Swartz, sermayeyle ilgili mücadelelerin ikiye ayrıldığına vurgu yapmaktadır. Bunlardan ilki bazı kaynakların ayrıcalık yaratan bir iktidar kaynağına dönüştürülmesi çabası, ikincisi ise sermayenin dağılımı için verilen mücadeledir. Böylelikle Bourdieu

sermayeyi alanda hakim olmak için hem bir silah hem de bir kazanç olarak ele almış olur (Swartz, 2015, s. 56).

Bourdieu'ye göre bireylerin *alanlardaki* mücadelelere dâhil olmalarının sebebi sonucunda elde edecekleri çıkar beklentisi, yani *illusiodur*. *Illusio* kavramı alanı girilmeye değer bulmak anlamına da gelir ve alana dâhil olmak demek oyunun kurallarını olduğu gibi kabul etmek, sorgulamamak demektir (Bourdieu ve Wacquant, 2003, s. 105). Bu kurallar bütünü ise *doxa* kavramıyla açıklanır. Örneğin birey bir mesleki alanda başarılı olmak isterse (ki bu başarının getireceği *simgesel sermayeyi illusio* olarak belirleyebiliriz) o mesleğe ulaşmak için gerekli şartları yerine getirmeyi (*doxa'yı*) baştan kabul eder. O kuralların neden konulduğunu, nasıl esnetileceğini veya gerekliliğini sorgulamaksızın (yani *doxa'yı* olduğu gibi kabul ederek) mücadeleye dâhil olur (Calhoun, 2007, s. 101).

Tüm bu süreçlerde bireyin eylemesini sağlayan davranış kalıpları mevcuttur. Bu kalıplar *habitus* kavramıyla açıklanır. Her bireyin ve her alanın kendine özgü bir *habitusu* vardır. Birey *habitusunu* sermaye türlerinin kendisine aktarımı yoluyla edinir ve *alana* girip eyleyerek pratiğe döker. *Alan* da kendine has bir *habitusu* bireylere dayatır ve bireylerden gördüğü karşılıkla bu *habitus* da bir dönüşüm yaşar. Bu anlamda *alan* ve *habitus* karşılıklı bir ilişki içerisinde (Bourdieu ve Wacquant, 2003, s. 118). Bourdieu'nün ontolojik suç ortaklığı olarak adlandırdığı bu ilişkide *alan habitusu* şekillendirirken aynı zamanda *habitus* tarafından da şekillendirilir (Bourdieu, 2007, s. 48).

Alanla olan ilişkisinde *habitus* dengeleyici bir rol de üstlenir. Kişilerin alanlardaki konumlarıyla tutumlarını aynı hizaya getiren özelliğiyle *habitus*, aktörlerin alandaki yerleşimlerini sağlar (Swartz, 2015, s. 61). Yine de alan ve *habitus* arasındaki uyum genellikle beklentileri sağlayacak durumda olmaz. Bu uyumsuzluk hali ise “belirgin bir dönüşüm için gerekli koşulları yaratan ya da harekete geçiren krizler”e neden olur (Swartz, 2015, s. 63). Bu krizlere neden olan uyumsuzluğa, yani *alanın* talepleri ve *habitusun* yapısı arasındaki uyumsuzluğa, sürekli devam eden güç mücadelelerinin dinamik yapısı neden olmaktadır.

Habitus bireylerin, karşılaştıkları duruma vakit harcamaksızın çözüm üretmelerini sağlayan bir eylem eğilimleri setidir (Calhoun, 2007, s. 104). Yani birey “şu davranışı

bu olduğu için sergiliyorum” diye düşünmeksizin ve “kim olsa aynı şeyi yapardı” sözünü doğrulayarak davrandığı anlarda *habitusunu* ortaya koymuş olur (Bourdieu ve Wacquant, 2003, s. 121). Bu aynı zamanda *habitusun* bilinçsiz ve arzusuz bir kendiliğindenlik olduğu anlamına gelir ve bu haliyle yapıyı veya bireyi önceleyen teorik yaklaşımların karşısında durur. (Bourdieu, 2003, s. 56). *Habitus*’u bir örnekle açıklamaya çalışalım.

“..birey kendi evine, evindeki eşyalara ve odaların konumuna zaman içinde alışır ve daha sonra karanlıkta dahi kalsa tahmin ve el yordamıyla ev içinde yolunu bulabilir. Örneğin evinin karanlık koridorundan geçip tahmini bir hamleyle elini ışığı yakacak düğmenin üzerine ya da yakınlarına atabilir. Ancak misafir olarak ilk defa gittiği bir evde bir anda karanlıkta kalsa orada yaşayan insanların yaşamayacağı bir tedirginlik yaşar. Çünkü zihninde o eve ve evin yerleşimine dair bir bilgi yoktur. Orada da rahatlıkla yolunu bulabilmesi için daha önce çok defa o eve gelmiş, o evin iç yapısına dair bazı bilgileri aklının bir köşesine yazmış olması gerekirdi. İşte habitus insanın kendi evinde karanlıkta dahi yolunu bulmasını sağlayan bu bilgiler ve yatkınlıklar gibi, içinde bulunduğu sosyal alanlarda zorluklar yaşadığında onu çözüme ulaştıran bilgiler ve yatkınlıkların tümüne verilen isimdir.” (Baran ve Özsoz, 2011, s. 10)

Bu anlamda *habitus* hem yapılanmış, hem içinde bulunduğu alanın içkin yapılarını kapsayan hem de o alanla ilgili algı ve eylemleri yapılandıran toplumsallaşmış bir bütün olarak karşımıza çıkar (Bourdieu, 2006a, s. 143). Bourdieu önemli çalışması *Ayrım*’da da *habitusun* sadece pratikleri yapılaştıran bir yapı değil aynı zamanda yapılandırılan bir yapı olduğundan söz eder (Bourdieu, 2002, s. 170) ve bu aynı zamanda “insanların dünyayı nasıl inşa ettikleri ve dünya tarafından nasıl inşa edildikleri”nin cevabıdır (Fowler’dan akt. Kenway ve McLeod, 2004, s. 532).

Bu noktaya kadar sözünü ettiğimiz mücadeleler sürecinde *alanda* hakim olmak için hakim *simgesel sermayeye* sahip olma zorunluluğu algı kategorilerinin onun belirlediği biçimde kabul edilmesini beraberinde getirmektedir.

“Simgesel bir mübadelenin işleyebilmesi için, her iki tarafın da aynı algı ve değerlendirme kategorilerine sahip olması gerekir. Bu... egemenlik altında olanların suç ortaklığıyla gerçekleşen simgesel egemenlik edimleri için de geçerlidir; çünkü böyle bir egemenlik ilişkisinin kurulabilmesi için egemenlik altında olanın egemen olanın edimlerine (ve tüm varlığına), egemen olanın bu edimleri üretmek için kullandıklarıyla aynı algı yapılarına başvurması gerekir.” (Bourdieu, 2006a, s. 173)

Egemenlik altında olanın kendi rızasıyla dâhil olduğu bu tahakküm altında olma hali *simgesel şiddet* olarak da tanımlanmaktadır ve bu döngü mevcut sistemin sürekli *yeniden üretimiyle* sonuçlanmaktadır.

Tüm bu kavramlar ışığında MÜSİAD'ı ele alarak saha araştırmasında toplanan verilerin analizine geçmek, güncel durumu anlamak için faydalı bir arka plan sağlayacaktır.

4.2. Alan Teorisi ve MÜSİAD

Bu noktada çalışmamızın öznesi olan yeni muhafazakâr orta sınıfın temsilcisi konumundaki MÜSİAD'ı ve MÜSİAD çevresini alan teorisi çerçevesinde okumaya çalışacağız. Öncelikle Bourdieu'nün ekonomi alanına dair şu belirlemelerine kulak verelim.

“Ekonomik alanın ortaya çıkışı, sosyal eyleycilerin kendilerinin çıkar güttüğünü itiraf edebildikleri ve bunu kamu önünde yapabildikleri ve kolektif olarak beslenen bilmezlikten gelme eğiliminin elinden kurtulabildikleri bir evrenin ortaya çıkışını belirler; eyleyciler bu evren içinde yalnızca iş yapabilmekle kalmayıp, aynı zamanda iş yapmak için, yani çıkar güden biçimde davranmak, hesaplamak, kâr etmek, biriktirmek, işletmek için bulunduklarını kendi kendilerine itiraf edebilirler.” (Bourdieu, 2006a, s. 179)

MÜSİAD çevresiyle ilgili söz söylediğimizde her şeyden önce bu alana katılımın ekonomik kâr beklentisiyle güdülendiği gerçeğini kabul etmemiz gerekir. Bu anlamda MÜSİAD üyesi iş adamlarının neden kâr beklentisi içinde oldukları değil bunu hangi yollardan yapmaya çalıştıkları üzerinde durulması gerekmektedir. Bu yol takip edildiğinde ekonomi alanında önemli bir aktör haline gelen MÜSİAD'ın gelişim sürecini alanın oluşum evreleri üzerinden anlamaya çalışmak daha makul bir yaklaşım olacaktır.

Alanın oluşum evreleri Bourdieu'nün *Sanatın Kuralları* eserinde özerkliğin kazanılması, ikici yapının ortaya çıkması ve simgesel sermayenin oluşması olarak üç aşamada ele alınır (2006b, s. 92-278). MÜSİAD özelinde ise Anadolu Kaplanları hareketiyle birlikte özerkliğin kazanılması sürecinin yaşandığını söyleyebiliriz.

Yukarıda ayrıntılı olarak ele aldığımız 1980 sonrası gerçekleşen ekonomik ve siyasi dönüşümler sonucu Anadolu sermayesinin İstanbul'daki sermaye gruplarından bağımsız bir grup olarak ortaya çıktığını hatırlayalım.

İkinci yapının ortaya çıkması süreci ise MÜSİAD çevresinin RP'nin büyük ortak olduğu REFAHYOL hükümetiyle birlikte kamu ihalelerinde ve çok ortaklı büyük yatırımlarda İstanbul sermayesinin karşısına dikildiği süreç olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu aşamada iş dünyasından siyasi alana, siyasi alandan da iş dünyasına sıçrayan gerilimler alanda hakimiyet mücadelesinin iki uçlu bir gerilime dönüştüğünü gösterir niteliktedir.

Alan oluşumunun son evresi olan simgesel sermayenin oluşumu süreci ise 28 Şubat sürecini geride bırakmış olan ve yaşadığı iniş çıkışlardan yeni bir yol haritası çizmek için ders çıkarmış MÜSİAD'ın oluşturduğu MÜSİAD üyesi iş adamı kimliği üzerinden okunabilir. Yine yukarıda ayrıntılı olarak ele aldığımız bu kimlik kültürel olarak İslâmi referanslara dayanan, iş hayatıyla ilgili olarak ise küresel ekonomik şartlarla uyumlu, Batı'yla daha barışık ve konjonktüre göre hareket etmeyi tercih eden bir kimlik olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu kimlik hem hak, hukuk, adalet ve barış gibi evrensel kavramlara hem de yerel/dini kültüre vurgu yapan bir yapıya sahiptir.

MÜSİAD'ın ortaya çıkışı alan kavramı ışığında ele alındığında dikkat edilecek bir diğer husus da MÜSİAD'ı ortaya çıkaran şartların iyi anlaşılması gerektiğidir. Tarihsellik vurgusuyla bir arada ele alabileceğimiz bu durum bir alanda dönüşüm ihtiyacı doğduğunda ya da dönüşüm gerçekleşmesi istendiğinde yaşananların doğru anlaşılmasıyla ilgilidir. Burada iki boyuttan söz edilebilir. İlk olarak; var olan ekonomik ortamda MÜSİAD “Alanın özgül mantığı içinde nesnel potansiyellik, hatta gereklilik durumuna geldiklerinde, alanın başka bir durumu içinde veya başka bir alanda usdışı ya da akla bile gelmeyecek özgürlük ve gözüpeklikler sıradanlaşır, hatta bayağılaşır” (Bourdieu, 2006b, s. 341) belirlemesi ışığında nasıl bir farklılık ortaya koyarak kendini kabul ettirmiştir? Bunun cevabı net olarak 28 Şubat sonrası süreçte krizlerden yakasını kurtarmaya çalışan Türkiye'nin yeni arayışlara girmiş olmasıdır. Hem yerel hem kültürel bazda söylemler geliştirerek 90'larda krize neden olan dini söylemlerle güncel siyasi ve ekonomik durumu bir araya getiren AKP ve gelinen noktada onun ekonomi

alanındaki en önemli destekçilerinden olan MÜSİAD yaşanan dönüşümün baş aktörleri olmuşlardır.

İkinci boyut ise MÜSİAD'ın kurulduktan sonra bünyesine kattığı firma/firma temsilcileri aracılığıyla kendi içinde bugüne kadar nasıl bir dönüşüm geçirdiğiyle ilgilidir. Özellikle bu ikinci dönüşümün iyi okunması son 10-12 yılda ciddi anlamda zenginleştiği yönünde belirlemeler yapılan dindar iş adamlarının bugününe dair tespitler yapılmasını sağlayacaktır. Çalışmamız özelinde merkez-taşra gerilimi bağlamında bu soruya bazı cevaplar verilebildiği görülmektedir. Yankaya'nın yaptığı saha çalışmasında ise şöyle bir cevap ortaya çıkmıştır.

“İslâmi kimliğe gönderme yapanlar derneğe 1993-1997 yılları arasında katılmış, mesleki dürtülerle hareket eden grup ise 1999 sonrasında, özellikle de 2000’li yıllarda derneğe üye olmuştur. Ayrıca ikinci grup içinde sayabileceğimiz kişilerin sayısı daha hızlı bir biçimde artmaktadır. Bu dönüşüm, İslâmcı karşı-seçkinlerin kolektif mobilizasyonuna dayalı örgütlenmeden yeni İslâmi burjuvazinin çıkarlarını temsil eden bir iş adamı örgütüne doğru geçiş yaşandığını gösterir” (Yankaya, 2014, s. 116)

Bizim çalışmamızda da bir devir teslim süreci olarak ele alınan bu gruplaşma derneğin güncel ekonomik şartlara uyumlu ve eski MÜSİAD üyesi olan ebeveynlerinden devraldıkları şirketlerini uluslar arası ayağı da olan daha kurumsal ve profesyonel şirketlere dönüştürme niyetinde olan genç nesli karşımıza çıkarmaktadır.

Alan ve habitus kavramları bir arada düşünüldüğünde alanın incelenmesinde dikkat edilecek hususlar tekrar hatırlanmalıdır. Bourdieu'nün belirlemeleri ışığında üç aşama halinde ele alınabilecek olan bu hususların ilki alanın konumunun iktidarın alanına göre çözümlenmesi gerekliliğidir. Çalışmamızın araştırma tasarımı bölümünde de belirtildiği üzere yakınlığı siyasi iktidarlara birlikte ekonomi alanındaki etkinliği arttığı belirtilen MÜSİAD'ın bu birliktelikteki konumu ve hakim yapıyla ilişkileri irdelenmektedir. Bununla bağlantılı olan ikinci aşama bu bağıntıların ve MÜSİAD'ın kendi iç yapısındaki bağıntıların/konum almaların nesnel yapısının iyi anlaşılmasıdır. Üçüncü ve son aşama ise eyleyicilerin (çalışmamız özelinde katılımcı iş adamlarının) habituslarının çözümlenmesidir (Bourdieu ve Wacquant, 2003, s. 90).

Habitusun özellikle gündelik yaşama yansıyan dinsel pratikler üzerinden ekonomik ilişkilerde doğurduğu faydaların tespiti de yine araştırmanın temel

problemlerden birisidir. Türkiye örneğinde önemli bir birleştirici unsur olan din olgusu MÜSİAD özelinde de iş hayatı ve sosyal faaliyetler üzerinden gündelik hayata ve aile yaşantısına uzanan bir habitusun şekillenmesini sağlamaktadır. Bu habitusun MÜSİAD çevresini nasıl örgütlediği ve seküler kesime karşı duruşun önemli aktörlerinden olan MÜSİAD'ın ekonomik faaliyetler aracılığıyla neoliberal küresel ekonomiye nasıl eklemlendiği ve bir anlamda bu yapıyı nasıl yeniden ürettiği önemli bir soru olarak karşımıza çıkmaktadır.

Şu ana kadar din ve ekonomiyle ilgili yaklaşımlara değinip, İslâm ekonomisi özelinde MÜSİAD'a ve temsil ettiği sosyal kesime dair belirlemeler yapmaya çalıştık. Daha sonra Bourdieu'nün kavramlarını tanımlayarak saha çalışmamızda elde ettiğimiz verilerin bu kavramlar üzerinden nasıl okunabileceğini tartışarak saha araştırmasında elde ettiğimiz veriler üzerinden cevap verilecek bazı sorular sorduk. Takip eden bölümde sorduğumuz bu soruların cevaplarını yöntem kısmında dile getirdiğimiz temel kategoriler çerçevesinde oluşturulmuş başlıklar altında yer alan araştırma verileri aracılığıyla bulmaya çalışacağız.

5. ARAŞTIRMA VERİLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

5.1. Ekonomi, Girişimcilik, Sivil Toplum ve Siyaset

5.1.1. Girişimcilik

Yapılan çalışma özelinde ele alırsak Kayserili girişimcinin riski sevmeyen, sağlamcı, güncel gelişmeleri iyi takip eden ve kazandığını daima yatırım odaklı yeniden değerlendiren bir yapısı olduğu söylenebilir. Bu anlamda Kayserili girişimcinin çağın ve teknolojinin getirdiği yenilikleri her zaman takip ettiği ve Kayseri'nin çoğunlukla devlet desteği olmaksızın büyük bir sanayi kenti haline geldiği de yine katılımcılar tarafından sık sık dile getirilmektedir²⁷.

Serbest Bölge ve 3 organize sanayi bölgesine (Kayseri, İncesu, Mimar Sinan) sahip olan Kayseri'nin Türkiye İhracatçılar Meclisi (TİM) verilerine göre 2015 yılında ihracat bazlı ilk 1000 şirket listesine 14 şirket sokmayı başardığı görülmektedir²⁸. İstanbul Sanayi Odası'nın (İSO) birinci²⁹ ve ikinci³⁰ 500 büyük sanayi kuruluşu listelerinde ise 15'i ilk 500'de olmak üzere toplam 29 Kayserili şirket yer almaktadır³¹.

Kayseri'de ekonomik gidişatla ilgili özeleştiriler de yapan ve özellikle İstanbul sermayesiyle gizli gerilimli bir ilişkisi olan dinamik bir yapı olduğu görülmektedir. Ayrıca sahadan elde ettiğimiz veriler ışığında Kayseri'deki iş adamları arasında bir devir teslim dönemi yaşandığı gözlemlenebilmektedir. 1954 ile 1982 yılları arasında doğmuş tamamı Kayseri doğumlu 20 iş adamıyla yapılan görüşmelerde ortaya çıkan bilgiler ışığında katılımcıların çoğunluğunu oluşturan -1970 sonrası doğmuş- grup ya işi ailesinden devralmış ya da ailesinin meşgul olduğu sektörden ayrılıp kendisine yeni bir

²⁷ Bu konuyla ilgili resmi rakamlar katılımcıların bu iddialarının tartışmalı olduğunu göstermektedir (Bkz. Başlık 5.7.1.2).

²⁸ <http://www.tim.org.tr/tr/ihracat-arastirma-raporlari-ilk-1000-ihracatci-arastirmasi.html> (Erişim Tarihi: 10.01.2017)

²⁹ <http://www.iso.org.tr/sites/1/content/500-buyuk-liste-2015.html> (Erişim Tarihi: 10.01.2017)

³⁰ <http://www.iso.org.tr/sites/1/content/500-ikinci-buyuk-liste-2015.html> (Erişim Tarihi: 10.01.2017)

³¹ İSO'nun yayımladığı bu listede geçmiş yıllara baktığımızda 1996'dan itibaren ilk 500 şirket listesinde Kayseri'nin konumunun çok değişmediği görülebilmektedir. Bu süreç içerisinde en fazla 15, en az 10 Kayserili şirket bu listede kendisine yer bulmuştur. En düşük sayı ise 8 şirket ile 1990 yılındaki listededir (Buğra ve Savaşkan, 2015, s. 226-227).

alan açmış kişilerden oluşmaktadır (Bkz. Tablo 3). Halen işinin başında olan iş adamlarının ise çocuklarını iş hayatına hazırladığı ve kısmen işleri devretmeye başladığı görülmektedir. Bu süreci Yankaya'nın dikkat çektiği iki dönemli üye profili üzerinden okumak yani eski üyelerin daha kimlik temelli, yeni ve genç üyelerin ise iş odaklı bir araya geldiğini söylemek mümkündür. Sektör değişimlerinin kârlılık veya kişisel ilgi odaklı olması gelenekten ziyade rasyonel ve bireysel kararların etkinliğini göstermektedir. Bu durum görüşmelerin devamında katılımcılar tarafından da büyük ölçüde doğrulanan Kayseri'deki ekonomi geleneğinin bir yansımasıdır. Bu bağlantı Kayseri'yle ilgili verilerin analiz edildiği bölümde ayrıntılı olarak ele alınacaktır (Bkz. Başlık 5.4.1).

Tablo 3. *Katılımcıların doğum yılları*

Doğum Yılı	Kişi Sayısı	Yüzde
1950-1959	4	%20
1960-1969	4	%20
1970-1979	11	%55
1980-1989	1	%5
Toplam	20	%100

Sektörlere göre dağılımda inşaat sektörünün yoğunlukta olduğu görülmektedir (Bkz. Tablo 4). Ayrıca inşaat sektörü 2 görüşmede çalışılan ek alan olarak tekrar dile getirilmiştir. İnşaat ve bağlı sektörlerin bu denli yaygınlaşması Kayseri'nin gittikçe büyüyen bir şehir olmasıyla açıklanabilir. Bu büyümede iş imkânları dolayısıyla göç alması da pay sahibidir. Ancak literatürde bu sektörün büyümesinin AKP'nin planlı politikası olduğu üzerinde durulmaktadır. AKP'nin buradaki 3 temel hareket noktası hızlı büyüme sürecini tetikleme ve işsizliği azaltma, ekonomik alandaki güç dengelerini lehine çevirebilmek için bir sermaye grubu oluşturma ve geniş kitleleri İslâmi modernleşme projesine bayındırlık faaliyetleri ve konut sahipliği üzerinden dâhil etme olarak özetlenmektedir (Yeşilbağ, 2016, s. 622). Ekonomik, politik ve ideolojik bu hareket noktaları Kayseri'deki güncel sektörel dağılımla da uyum göstermektedir.

Tablo 4. Katılımcıların sektörlere göre dağılımı

Sektör	Kişi Sayısı	Yüzde
Hizmet (Hukuk, Mimarlık, Reklamcılık, Yazılım)	4	%20
İnşaat (İnşaat, Mühendislik, Madencilik, Çelik Kapı)	7	%35
Tekstil	3	%15
Dayanıklı Tüketim Malz. (Satış)	1	%5
Mobilya	1	%5
Gıda	3	%15
Otomotiv	1	%5
Toplam	20	%100

Katılımcıların eğitim durumları dikkate alındığında üniversite mezunlarının ağırlıkta olduğu görülmektedir; 16 katılımcı üniversite mezunudur (Bkz. Tablo 5). Sektör seçimlerinde mezun olunan bölümün etkili olmadığı görüşmelerde net olarak ortaya çıkmaktadır. Eğitimini aldığı alanda çalışmalarını sürdüren 2 katılımcı dışında tüm katılımcılar çalıştıkları sektörlerle ya kısmen ilişkili ya da tamamen ilişkisiz bölümlerden mezundur. Ayrıca üniversite okumaya ve Kayseri’ye dair şöyle dikkat çekici bir ifadeyle de karşılaşmıştır;

“...şöyle de bir laf vardır burada akli yetmeyeni akli olmayanı okuturuz, öteki zaten zeki çocuk onun akli vardır ki gitsin hayatını kurtarsın, bir şekilde ticaret yapar bir şekilde parasını kazanır...” (7nk)

Tablo 5. Katılımcıların eğitim durumları

Mezuniyet	Kişi Sayısı	Yüzde
Ortaokul	2	%10
Lise	2	%10
Üniversite	16	%80
Toplam	20	%100

Görüştüğümüz iş adamlarından çok azı eğitime, okumaya ve birikim sahibi olmaya önem vermektedir. Diğer iş adamlarının işle ilgili gelişme ve girişimlere daha çok vakit ayırdığı okuma alışkanlıkları özelinde de dikkat çekmektedir (Bkz. Başlık 5.5.4.1). Ayrıca bu durum MÜSİAD’ın yayımladığı, aile şirketlerinin doğru yönetilmelerine odaklanan çalışmada “Eğitim politikas(sızlığı)” olarak adlandırılan ve aile şirketlerinin dezavantajlarından biri olarak dile getirilen durumun tanımıyla birebir uyuşmaktadır (Alayoğlu, 2003, s. 26). Katılımcıların ifadeleriyle iş dünyasında başarılı olamayacağı düşünülen çocuklar boş durmasın diye üniversiteye gönderilmektedir. Temel kriter alttan gelen neslin aile şirketi için işlevsel olup olamayacağıdır.

5.1.2. İş hayatına giriş

Katılımcıların iş hayatına giriş hikâyelerinde Kayseri'deki ticaret geleneğinin etkisi hemen hemen her görüşmede dikkat çekmiştir. 2 katılımcı hariç tüm katılımcıların ailelerinin ticaretle uğraşması sebebiyle bu alana yöneldiği ve/veya küçük yaşlardan itibaren ticaretle uğraşmaya başladığı görülmektedir. Bazı katılımcıların anlattıklarından hareketle işçi/memur emeklisi ya da çiftçilik geçmişi olsa da bir şekilde şehir merkezine yerleşip ticaretle uğraşmaya başlayan ebeveynlerin, çocuklarının mesleki tercihlerinde etkili olduğu gözlenmektedir.

“...biz hep ticaret gördük hayatımızda. Hiç içimizde bir işçi, çalışan, memur olup da onun rahatlığını anlatan kimse bize olmadı. Hep esnaflık olunca bizim de kafamız esnaflığa çalıştı.” (10nk)

“Zaten ticaretin içinden geliyordum. Okuduğumuz zamanlarda bile bize tatil diye bir şey yoktu. Gerek sömestr tatili gerekse yaz tatillerinde biz hep babamıza yardım ederdik, bundan keyif de alırdık. O gençlik yıllarında zaman zaman bu zor geliyordu sıkıntı gibi geliyordu ama inanın bana son 5-6 senedir yani babam da rahmetli oldu rahmetle anıyorum ki iyi ki bizi zorla işe getirmiş. O sorumluluğu vermiş şimdi kendi çocuklarımı, evlatlarımızı görüyoruz onlara kıyamıyoruz ama kıymamız gerekiyor.” (11nk)

“Liseye dahi yazılmadan iş hayatına atladık ve babam çoğu yükü verdi. İmalatçıydı babam.” (15nk)

“Genelde Kayseri’de bu şekildedir yani nesilden nesile aktarılır. Bizim mesleğimiz dededen gelen iştir biz bunları geliştirmeye, devam ettirmeye çalışıyoruz.” (17nk)

Görüşmelerde konuşulanlar ışığında ticaret dışındaki işlerin çalışmaktan kaçmak gibi algılandığı söylenebilir. Eğitim konusuyla da bağlantılı olarak üniversiteden yeni mezun birisinin yüksek maaşlı masa başı iş beklentisi şımarıklık olarak algılanmaktadır. Burada bahsi geçen yüksek maaşın asgari ücretin üzerindeki tüm maaşlar için dile getirildiğini hatırlamakta yarar var. Bu anlamda Kayserili iş adamlarının kendilerinden önceki nesilden devraldıkları ekonomik sermayeye rağmen, hiç ekonomik sermayeye sahip olamayan insanları tembellik veya şımarıklıkla suçlamaları kendi içinde çelişkili bir durum ortaya koymaktadır. Yoksullukla ilgili tartışmalarda da bu duruma değineceğiz (Bkz. Başlık 5.7.1.3).

5.1.3. Ekonomi, siyaset ve sivil toplum

Katılımcıların ekonomi, siyaset ve sivil toplum kuruluşlarında ne ölçüde aktif oldukları tespit edilmeye çalışıldığında çoğunluğunun yoğun bir tempoda çalıştıkları ve birden fazla kurum ya da kuruluştaki önemli görevler üstlendikleri görülmektedir. Üyelik konusunda seçici davranan MÜSİAD'ın Kayseri'deki üye sayısının az olması ve 7 numaralı katılımcının da belirttiği gibi AKP'deki 3 dönem uygulamasının MÜSİAD'da da uygulanması sebebiyle çoğu MÜSİAD üyesi çeşitli dönemlerde yönetimde aktif görev alma şansı bulmaktadır;

“...zaten 3 dönem şartımız var yönetimde MÜSİAD'da biliyorsunuz Ak Parti'deki gibi. Bu dönem yönetimde olduğum son yıl.” (7nk)

Görüşülen iş adamlarından halen MÜSİAD'a üye olan veya bir dönem üye olmuş olan katılımcıların hemen hepsi ya daha önce yönetimde aktif görev aldığını belirtmiştir ya da mevcut yönetimde aktif görevdedir. Bu görevler arasında kurucu başkanlık ve şube başkanlığı da vardır. Ayrıca katılımcılar çalıştıkları sektörlerin komisyonlarında da görev almaktadırlar. Yönetimde görev alan katılımcılarda dikkat çeken ortak nokta çoğunlukla MÜSİAD üyesi arkadaşlarının ya da yöneticilerin ısrarıyla yönetimde görev aldıklarını dile getirmeleridir.

“...başkanlığı döneminde yedekten yönetim kurulu üyesi yazıldım. Yazıldığımdan da haberim yoktu... öyle uygun görmüş.” (1nk)

“Daha sonra dediğim gibi önceki başkan değiştikten sonra buradaki yönetim teklif ettiler çalışır mısınız diye biz de ‘elimizden gelen ne varsa yapmaya çalışacağız size’ diye cevapladık.” (8nk)

“Beni aradılar dediler ki, genel kurulumuz var. Seni de yönetime seçmiştik. Genel kurula katılman gerekiyor.” (10nk)

MÜSİAD'ın yanı sıra yine geçmişte ya da günümüzde aktif olarak AKP'de siyasetle meşgul olan katılımcılar mevcuttur. Katılımcılardan 6'sı AKP adına yerel yönetimlerin belediye meclislerinde ve komisyonlarında görev almış veya teşkilatlarda, il ve ilçe yönetimlerinde kurucu üyelikten yöneticiliğe kadar çeşitli görevlerde bulunmuşlardır. Bunun yanı sıra katılımcıların ifadelerinden edindiğimiz bilgilere göre

katılımcılardan bazıları Kayseri Ticaret Odası'nda (KTO) yönetimde veya mecliste ve TOBB'un Kayseri teşkilatında aktif görev almaktadırlar.

Bu bölümde dikkat çeken bir durum bir Kayseri geleneği olan oturma âdetinin görüşmelerin bazı yerlerinde yukarıda sözü edilen kurum ve kuruluşlardaki görevlerle aynı anda dile getirilmesidir. Bu durum oturma âdetinin Kayseri özelindeki önemini göstermesi açısından oldukça önemlidir.

“Benim sosyal tarafım biraz güçlüdür. Bir dönem parti yönetimindeydim, ondan sonra MÜSİAD'da, Ticaret Odası'nda varız, bir de şey oturma gruplarımız çok olur bizim Kayseri'nin öyle bir güzel tarafı var yani. Oralar da adeta bir şeydir yani kültürel topluluktur.” (4nk)

“Kayseri Ticaret Odası yönetimindeyim. MÜSİAD'dayız, sürekli senelerdir oturduğumuz dini oturmalarımız, sohbetlerimiz de var, arkadaş sohbetlerimiz de var yani.” (13nk)

Burada dikkat çeken ve daha sonraki bölümlerde de üzerinde duracağımız önemli bir diğer durum ekonomide, siyasette ve sivil toplum kuruluşlarında üstlenilen görevlerin birbirini tamamlayan veya sürekliliği olan görevler olarak görülmesi durumudur. Katılımcıların görüşmeler esnasında kullandığı “biz” ifadesi çoğunlukla sahip oldukları şirkete, MÜSİAD'a, AKP'ye ve KTO'da temsil ettikleri kanada aynı anda gönderme yapmaktadır. Buradaki “biz”in inanç, ekonomi ve aynı zamanda siyaset odaklı bir birlikteliğin dile dökülmüş hali olduğu görüşmelerin devamında daha net ortaya çıkmaktadır. Bu sayede MÜSİAD'ın varlığını sürdürdüğü alanlarda simgesel sermayesinin içeriğinin ve kimliğini nasıl tanımladığının izi sürülebilmektedir.

Siyaset, ekonomi ve sivil toplum kuruluşlarında alınan birbiriyle bağlantılı aktif görevler bu alanların simgesel sermayelerinin birbiriyle olan bağlarına işaret eder. Örneğin KTO'da güçlü olan kanatta aktif görev alabilmek için hem siyasi olarak AKP'ye bir yakınlığınız olması (yani sosyal ve kültürel sermaye) hem ekonomik olarak etkin bir aktör olmanız (ekonomik sermaye) hem de MÜSİAD çevresinin kimliğine uygun bir dünya görüşünüzün olması (yine sosyal ve kültürel sermaye) gerekmektedir. Buradaki vurgu bireyin bu hareketliliğinin bir önceki cümlede anlattığımız sırayla ve tarihsel devamlılıkla gerçekleştiğine yönelik zaman odaklı bir vurgu değildir. İçinde bulundukları alanın simgesel sermayesi açısından avantajlı konumda olanların içinde bulundukları alanda etkin olabilmelerinin nasıl mümkün olduğuyla ilgili bir vurgudur.

Bu anlamda MÜSİAD üyesi olmanın (ya da en azından ekonomik ve sosyal ilişkilerini MÜSİAD çevresiyle yürütmenin) katılımcı iş adamlarına ne ifade ettiği yukarıda sözünü ettiğimiz “biz” olgusunun anlaşılması açısından önemlidir. MÜSİAD’ı tercih nedenleri veya MÜSİAD’dan beklentiler de bu anlamda önem arz etmektedir.

5.2. MÜSİAD’a Üye Olma Nedenleri ve MÜSİAD’ın İş Adamlarına Yaptığı Katkılar

5.2.1. İş adamlarının MÜSİAD’a üye olma nedenleri

Katılımcılardan MÜSİAD’la eski üyelik, aktif üyelik ya da üye adaylığı bağı olan katılımcılara MÜSİAD’ı tercih nedenleri sorulduğunda İslâmi hassasiyetlerin ön plana çıktığı görülebilmektedir.

“MÜSİAD da biraz da bundan dolayı doğdu yani helal lokma üzerine ticaret yapan para kazanan insanların yan yana gelerek bir güç oluşturması için kurulmuştu ve biz de onun içerisinde bir damla olabilir miyiz kaygısıyla içinde bulunduk.” (3nk)

“Tercih etme sebebim MÜSİAD’ın bana ve benim bulunmuş olduğum konjonktürdeki ticarettime uygun olması, helal kazanç ve MÜSİAD’ın vizyon olarak ileriye dönük vizyonunun olması, MÜSİAD’ın Anadolu sermayesine değer vermesi, MÜSİAD’ın Avrupa’da daha hızlı genişlemesi, MÜSİAD’ın ülke konjonktürüne, ülke siyasetine olan bakışı.” (6nk)

“Birçok Türkiye’de bulunan birçok sektörde insanların oraya gelip bir menfaat sağlamak adı altında değil de, bir düşünceyi ne bileyim bir inanışa ve birlikte beraber bir şeyler yapmanın hevesinde olmalarını ve bunu da dürüstlük içerisinde yapmanın peşinde olduklarını gördüm bu da hoşuma gitti benim. Geldiğimde zaten ertesi gün hemen formunu doldurup ücretini ödeyip hemen MÜSİAD’a üye oldum.” (20nk)

Özellikle 6 numaralı katılımcının hem helal lokma hem de Avrupa vurguları yapması teorik kısımda dile getirdiğimiz kültürel olarak dindar ama pratik olarak yüzünü Batı’ya dönmüş İslâmi burjuvazi tezlerini doğrulamaktadır. İlerleyen başlıklarda da görülecektir ki Kayserili iş adamları kültürel olarak dini değerlere sık vurgu

yapmakta ancak mevzuat ve iş ilişkileri anlamında Batı tarzı kurumsallığı ve profesyonelliği övmektedirler.

Bazı katılımcılar kendi dünya görüşüne uygun bir sivil toplum kuruluşu aradığını ve bu arayış sonucunda MÜSİAD'ı bulduğunu belirtirken bazı katılımcılar da arkadaş çevreleri sebebiyle zaten MÜSİAD'a yakın olduklarını ve onların teşvikleriyle üye olduklarını belirtmişlerdir. Dünya görüşü ve inanç sebebiyle MÜSİAD'ın tercih edildiği dile getirilirken bazı katılımcıların siyasi ve ekonomik etkenleri de yine İslâmi hassasiyetler üzerinden gerekçelendirdiği görülebilmektedir.

MÜSİAD'ın tercih edilmesine neden olan siyasi etkenler dikkate alındığında teorik tartışmalarda değindiğimiz gibi 28 Şubat süreci, TÜSİAD'ın ülke siyasetindeki etkinliğine karşılık verme çabası, Anadolu'luk ve millîlik gibi vurgular dikkat çekmektedir.

“Fakat 28 Şubat sürecinde yoğun bir kaçış olunca MÜSİAD'dan o dönem tepki olarak ben bir arkadaşımınla birlikte MÜSİAD'a kayıt yaptırđım. Üye oldum. Tepki şeyiydi.

Soru: O kaçışları neye bağlıyorsunuz?

Korku.” (1nk)

“O dönem MÜSİAD'ı tercih etmemin sebebi şu biz o yıllarda tabi bu ülkede muhafazakâr kesim ondan sonra veyahut da kendisini İslâmcı olarak tanımlayabilecek bir başka isimle karşı tarafın söylemiyle yeşil sermaye oluşturacak bir Anadolu sermayesini oluşturacak işte o zamanki Milli Görüş paralelinde bir MÜSİAD oluşmuştu. Biz de kendimizi onlara yakın hissettiğimiz için karşı taraftaki propaganda da bizi ister istemez böyle gruplaştırmaya teşvik ediyordu... Hala da birçok dernek ve vakıf çalışmalarında bulunuyorum bunun birinci derecede tercihim olması da siyasal sebepler yani oralarda maddi bir şeyden dolayı değil.” (16nk)

“Bu hegemonyanın bu şeyin kırılması gerekiyordu çünkü biz helal lokma üzerinden bir çalışmamız vardı yani günlük hayatımızda. Çok büyük değildik ama küçükler yan yana gelerek büyük olabilir diye düşünmüştük ve o günlerde de 70'li yıllarda bu İstanbul'daki ekonomik gücün yan yana getirdiği kurum vardı kuruluş vardı şu anda devam ediyor. Onlar istediği bakanı değiştirebilecek güçtelerdi, istediği hükümeti düşürüp istediği hükümeti getirebilecek argümanlara ve elinde cihazları vardı. Onlarla bunu yapıyorlardı. Tabi bu gücü görünce bununla ilgili bir çalışma yapmanın gerekliliği ortaya çıktı.” (3nk)

“Daha sonra 80’li yıllardan sonra Türkiye’deki hızlı Özal değişimiyle birlikte MÜSİAD’ın kuruluşu bende bir Türk milliyetçisi olarak şuurlu bir Türk yatırımcısı olmak anlamında MÜSİAD’ı kendime daha yakın gördüm ve yatırım şuurunu ben MÜSİAD’la birlikte kazandım.” (4nk)

MÜSİAD’ın özellikle AKP’yle yakınlaşması sonrası siyasi ve ekonomik anlamda güç kazanmasının kimi üyeler için tercih sebebi olduğu bazı katılımcılar tarafından eleştirel bir şekilde dile getirilmiştir. Oysa diğer yandan başka katılımcılar tarafından MÜSİAD’ın bu etkinliğinden övünç kaynağı olarak söz edilmektedir. Buradaki korumacı tavrın alandaki hakim konumun korunması kaygısıyla alındığı söylenebilir;

“Şimdi ya sanki rüzgâr MÜSİAD’dan esiyor şimdi Ak Parti hükümetinden dolayı. MÜSİAD içerisinde şeyler var o rüzgârdan faydalanmaya çalışan ekip bir de hakikaten dünya görüşü, fikirleri sonuna kadar MÜSİAD’la uyuşan bir kesim var.” (14nk)

“Herkes bulunduğu sosyal çevreyi istismar etmeye açık, ekip adamlar vardır yani öyle diyelim... Yani isim kullanılarak oradaki kredisi diyelim ki kendi kredisi 10 ise işte MÜSİAD’la birlikte birden 80-90’a çıktı. Onu 10’luk krediyi 90 olarak kullanarak daha sonra 10’luk olduğunu gösterdi, kendisi. Yani bu tip şeyler insanın olduğu her yerde oluyor. Biraz zaman gerektiren bir şey. Öyle sıkıntılar da yaşadık yani.” (3nk)

“Hala biz dava şuuruyla hareket ediyoruz ama MÜSİAD bir sayısal çoğunluğa, sayısal güce ulaştı mı sempatizan topluyor. Bu sempatizanlar dava şuuruyla değil de güç şuuruyla ya da güç çekim merkeziyle içine dâhil olmuş olabiliyor. Bu noktada malum hükümet noktasında da hükümet bir dava partisi, bir fikir partisi olarak kurulup şuanda güçle beraber yanına menfaat odaklarını da çekmiş, bunu elemek çok da kolay değil.” (13nk)

Çeşitli nedenlerle MÜSİAD çatısı altında buluşmak iş adamları için hazır bir sosyal çevreye dâhil olmak ya da mevcut sosyal çevreyi kurumsallaştırmak anlamında işlev görmektedir. Sosyal sermayenin geliştirilmesinin inanılan değerlerin paylaşarak yaygınlaştırılması ve prensip haline getirilmesi gibi bir amacı olduğu da iş adamlarının ifadelerinden net olarak anlaşılabilmektedir. Bu durum ekonomi, siyaset ve sivil toplum alanlarının tümünde aktif olan bu çevrenin, özgün simgesel sermayesini oluşturmasının da bir aracı olmaktadır. Her ne kadar piyasa şartları gereği her kesimle ticari ilişki kurma eğilimi olsa da MÜSİAD çevresinin kendi içinde de sınırları belli bir sistem kurduğu görülmektedir. Hem ekonomi alanında hem de bir alt alan olarak MÜSİAD alanında hakim simgesel sermaye dini kökleri olan bir kültür etrafında şekillendirilmeye çalışılmaktadır.

“Kayseri gibi şehirlerde böyle çevrenle hareket ettiğin için bir takım yerlerde olmak sosyal çevre açısından önemli.” (7nk)

“Tamam ticaretin kuralları var, bu kuralları zaten haram helal çerçevesi içerisinde ama bu parayı kazandıktan sonra harcadığın yer de önemli. Yani İslâmi kurallara göre ki bu sadece İslâmi de değil insani de görevler bu çerçevelerde harcayan bir grubuz diye düşünüyorum.” (11nk)

“...kendimizin de zaten bu prensipleri zaten var olan prensiplerimizdi. Onları hem tavsiye etmeye de çalışıyoruz. Sadece o grubun bir üyesi olduğunuz için aynı zamanda öyle bir misyonunuz da oluyor ister istemez. Yani sizin yapmamanız sadece yetmiyor, başkalarının da yapmamasını ya da güzel şeyleri tavsiye ediyorsunuz, yapmasını sağlamaya çalışıyorsunuz. Bunları değiştiriyor o grubun içinde üye olmak yani.” (2nk)

MÜSİAD’lı olmanın şartları katılımcıların ifadeleri arasında kendini göstermektedir. Kaynağını İslâmi hassasiyetlerden alan bu şartlar birçok görüşmede helal kazanç, dürüst ticaret, misyona sahip olma veya kul hakkı gibi ifadelerle dile getirilmiştir. Buna göre MÜSİAD’lılar bu hassasiyetlere sahip kişiler olarak bir araya gelmekte, bu konuda uyumlu bir yapı sergilemekte ve başkalarını da bu dini temeller üzerinden değerlendirmektedirler. MÜSİAD üyeliği bir kimlik olarak dikkate alındığında MÜSİAD üyelerinin birlikteliğinin İslâmi bir “öz”e dayandırıldığı dikkat çekmektedir. Bu haliyle değişmez, tartışmasız doğru ve misyon yüklü –yani özcü- bir kimlik tanımı yapıldığı söylenebilir (Smith, 2002, s. 29; Altunoğlu, 2010, s. 2). 90’lı yıllardaki *Homo Islamicus* vurgusu görüşmelerde bu isimle pek dile getirilmese de içerik olarak uyumlu vurgular yapılmıştır. Bu kimliğin doğruluğunun tartışılmazlığı ona yüklenen dini karakterden gelmektedir. Üyeliğin sıkı şartlara bağlanması, bu şartları sağlayan kişilerin aynı zamanda bu dindar kimlikle ilgili şartları da sağladığı anlamına gelmektedir. Dinin bu belirleyici gücünü Bourdieu onun simgesel gücü olarak tanımlamaktadır;

“Dinin yarattığı simgesel iktidar, dünyaya bakışımızı belirler, onu olduğu haliyle ya da olması gerektiği şekliyle görmemizi sağlar. Onun etkin olmasını sağlayan da simgesel dilin verdiği güçtür. Bu güç, test edilmesine bile gerek duyulmayan doğrular önerir.” (Kaya, 2005, s. 41)

MÜSİAD’ın sağladığı sosyal sermayenin niteliğine dair şu ifadeler de dikkat çekicidir. Bazı katılımcılar daha nitelikli bir sosyal çevre için MÜSİAD’da olduğunu dile getirmektedirler.

“MÜSİAD’ın neler yaptığını, neler yapabileceğini ve MÜSİAD üyelerinin kimlerden oluştuğunu gördükçe daha da güvenim artıyor, bağlılığım artıyor.” (11nk)

“Benim için umur-u hariciye, görgü çok önemli. Yani insanın zengin olması fakir olması okumuş olması, okumamış olması benim için önemli değil. Benim için önemli olan insandaki Kayseri tabiriyle söylediğimiz umur-u hariciye, görgü, beyefendilik, söylemeden yapmak, nezaket kurallarına uymak. Bana da böyle bir arkadaş çevresi lazımdı o arkadaş çevresini de burada edindiğime inanıyorum.” (18nk)

Görüldüğü üzere katılımcılar için tercih etme nedenleri kadar MÜSİAD’ın sağladığı ya da MÜSİAD’dan beklenen katkılar da önem arz etmektedir. Yukarıda değinilen MÜSİAD’lı kimliğinin araçsal olarak değerlendirilmesi durumu burada karşımıza çıkmaktadır. Burada özellikle mevcut siyasi yapıyla ilişkisi bağlamında MÜSİAD’ın etkinliği ve üyelere sağladığı siyasi çevre katılımcılar tarafından da dile getirilmektedir. Bu katkıların neler olduğuna ve Bourdieu’nün tanımladığı şekliyle sermaye türlerine nasıl etki ettiğine dair katılımcıların dile getirdiklerine değinmek yerinde olacaktır.

5.2.2. MÜSİAD’ın iş adamlarına yaptığı katkılar

İş adamlarına MÜSİAD’ın kendilerine neler kattığı sorulduğunda iyi bir sosyal çevre, özellikle yurt dışı ve il dışı gezileri aracılığıyla kurulan yeni iş bağlantıları sayesinde güçlü ve inanılan değerlere sadık bir kurumsal yapıya sahip olma fikri ortaya çıkmaktadır. Bu kurumsal yapının sonraki nesillere de aktarılması yoluyla hem gündelik hayatta hem de ülke siyasetinde ve ekonomisinde etkili olma isteği gözlemlenebilmektedir. Tüm cevaplar ele alındığında simgesel sermaye tanımını doğrulayan kültürel, ekonomik ve sosyal sermaye türlerinin tümünü somut olarak kapsayan bir durum ortaya çıkmaktadır.

“Yani sadece biz eğitim vererek ticari yönlerden işte sanayi neyse bizim ekonomik olarak sizi ileriye götürecek bilgi birikimi bu tip insanlarla sizi yan yana getirerek böyle bir kazanç sağlayabiliriz. Dış seyahatler yaptırabiliriz, yani sizin direk ulaşamayacağınız yerlere bu kurum vasıtasıyla ulaşabilirsiniz... Gerçi bunu yıkmak için işte MÜSİAD’ın MÜ’sünden hareketle Müslüman iş adamları derneği diye biraz istihza ile yaklaşan bazı

medya grupları zaman zaman problem çıkarsa da bu olmadı ama bizim o zaman birkaç denememiz olmuştu onlar aslında önemliydi bizim için.³²” (3nk)

“MÜSİAD’ın şöyle bir güzelliği var. Bir kere şöyle elbette ki muhafazakâr bir dernek ama bu muhafazakârlık şey anlamında değil dinsel anlamda değil. Aileyi koruyucu ve dostlukların gelişmesi anlamında ve burada daha çok da işte İslâmi kültürü ağırlıklı olan kişilerin bir araya geldiği bir dernekti.” (4nk)

Bu katılımcının yaptığı kültürel muhafazakârlık vurgusu konuyu ele alışımız bağlamında çok önemli. Zira tam da dini duyguların kültürel alanda yaşatılması, ekonomik faaliyetlerin küresel şartlara adapte edilmesi sürecini anlatmaktadır. Aynı katılımcının görüşmenin ilerleyen aşamalarında şirketin ekonomik yapısının korunmasına dair katı tavrı da bunu göstermektedir.

“MÜSİAD’ın varlık sebebi o bahsettiğim dönemde muhafazakâr kesimin bir Türkiye’de sadece tali iş gücü unsuru ya da ara mal üreticisi, ana kârı değil de taşeronluk işlerin yapıcılık gibi görünmesi o zaman ki konjonktürün zenginleri ya da elitleri tarafından böyle görüldüğü bir noktada buna tepki olarak ‘hayır biz de asli unsuruz, biz de bu ülkenin değeriyiz ve biz de sizin kadar kâra sahip olma hakkımız ve ihtiyacımız var’ noktasında kurulup sadece kâr olarak de değil yaşam olarak da, yani biz inancımızı, fikrimizi dilediğimiz gibi yaşamalı ve beyan edebilmeliyiz yani sizin müsaade ettiğiniz ölçüde değil olması gerektiği ölçüde fikrine destek verme ya da bu fikri oluşturmak ya da bu fikri yaymak ve siz tali unsursunuz bakışını kaldırmak üzere kurulmuş ve bunu da başarmış bir organizasyondur..” (13nk)

“Anadolu’da eskiden işte şu işler yapılamaz, o işleri birileri yapar, şu sektörlere birileri girer, birileri yapamaz gibi düşünceden kaynaklanan bir şeydi MÜSİAD’ın oluşması, doğması, böyle bir derneğin ortaya çıkması...ekonomide de Anadolu’da bir şeyler becerildi bir şeyler başarıldı. Artık her sektör her yerde olabiliyor. O bir başlangıçtı yani.” (2nk)

Buraya kadarki alıntılarda kuramsal çerçevede değinildiği şekliyle, TÜSİAD’ın kendilerini temsil etmediğini düşünen Anadolu sermayesinin örgütlenme motivasyonu somut olarak ortaya çıkmaktadır. Birçok kez değinildiği gibi dini hassasiyetler birleştirici harç vazifesi görmekte ve piyasaya uygun iş yapan ekonomik aktörlerin manevi dayanağı olmaktadır. Bununla beraber yine birçok görüşmede Anadolu

³² Katılımcı burada sigorta şirketi tecrübesinden söz etmektedir. “Dost Sigorta” adıyla kurulmaya çalışılan çok ortaklı şirket, ortaklarının 28 Şubat dönemi Cumhuriyet Başsavcılarından Nuh Mete Yüksel tarafından göz altına alınmaları ve soruşturmaya tabi tutulmaları sebebiyle kapanmıştır. Başka görüşmelerde de bu olaya dikkat çekilmiştir. Yeni muhafazakâr orta sınıfın ortaya çıkış sürecini anlattığımız bölümde bu tarz büyük girişimlere ön ayak olan bu girişimcilerin kara listeye alındıklarından söz etmiştik. Bu duruma TÜSİAD’ın, Anadolu sermayesinin her geçen gün daha etkin hale gelmesinden duyduğu rahatsızlık da etkili olmuştur.

sermayesinin MÜSİAD aracılığıyla her geçen gün daha fazla söz sahibi olmaya başladığına dikkat çekilmekte ve AKP'den önceki siyasi partilerin (ANAP ve Turgut Özal hariç) göz ardı ettiği yerel sermaye gruplarının AKP'nin ekonomi politikaları sayesinde birçok alanda rekabet edecek düzeye geldikleri dile getirilmektedir.

Görüşmelerde ekonomik yapının güçlenmesi noktasında MÜSİAD'ın sağladığı iş çevresine de dikkat çekilmiştir. Her ne kadar öncelikli olarak üye olma sebeplerinin ekonomik olmadığı ve ilke olarak inanılan değerler üzerinden iş yapmayı öğütleyen bir sivil toplum kuruluşuna dünya görüşünün ortaklığı sebebiyle üye olunduğu belirtilse de sonuçta bu kuruluşun bir iş adamları derneği olması ekonomik saiklerin de göz önünde bulundurulmasını kaçınılmaz kılmaktadır. Bu yukarıda alıntıladığımız belli bir ekonomik güce erişme ya da kâra ortak olma iddiasıyla da örtüşen bir durumdur.

“Bir bilgi birikiminin İstanbul'dan beri akışı meydana geliyor. Yurt dışı gezileri meydana geliyor. Siz tek başınıza böyle bir geziyi organize etmeniz zor iş adamları olarak gideceksiniz Moskova'da bir tekstil fuarına katılacaksınız. Siz nasıl yaparsınız bunu? Ama MÜSİAD o işi ayarlarsa içine katılır dâhil olur vizelerinizi alırsınız, yeriniz standınız belli olur orada, kaç liraya olacağı, metrekaresi, bulunduracağınız eleman şudur budur kolaylaşıyor. Yani bu dernekler cidden gelecekte de şimdi de modern iş hayatında insan hayatında çok önem kazanıyor.” (5nk)

“MÜSİAD'ın çizdiği çerçevede ona layık bir üyeysem yani sen hak ediyorsan orayı o zaman olur diye düşünüyorum. Ticaretinde işte şehir dışında bazı toplantılar var işte üyeleri bir araya getirme, bölgesel toplantılar falan yapılıyor. Bunların da bana yansıyacağını düşünüyorum. Yurt dışıların da faydası olacağını düşünüyorum. Yani MÜSİAD'la ne kadar çok ilişki kurmuş olursam bu benim ticarettime ileriki dönemlerde yansıyacağını düşünüyorum.” (11nk)

“Yani ben bir şeye ihtiyacım varsa önce MÜSİAD'dan araştırırım ne alacaksam yani atıyorum bir ayakkabı bile alacak olsam MÜSİAD'da var mı önce bunu araştırırım yoksa da bir MÜSİAD'lının akrabası, çevresi veya tanıdığı var mı diye sorarım... Bizde bu davaya inanmış yani MÜSİAD üyesi olmuş kişilerin kazan ki kazandır politikası vardır. Bugün ben ona kazandırırım yarın o ticaret yapar o bana kazandırır yani buna inanmak lazım.” (20nk)

Burada MÜSİAD'ın sağladığı sosyal sermayenin ekonomik ve siyasi ilişkileri nasıl geliştirdiği dikkat çekmekte ve bu anlamda MÜSİAD'ın nasıl araçsallaştığı görülmektedir. MÜSİAD'ın “dava” olarak dile getirilmesi de bu yapının sadece bir iş

adamları derneği olmadığını gösterir. Örgütsel yapının bir arada tutulması için ekonomik kârın karşılıklı artırılması, yani ekonomik faaliyetler davaya hizmetin en temel koşulu haline gelmiştir. Weber'in geleneksel toplumlara dair dile getirdiği iç etik-dış etik ayrımının kültürel anlamda gelenekselci olan MÜSİAD çevresinde hala varlığını sürdürdüğünü de görebiliyoruz. Weber'e göre geleneksel toplumlar kendi grubundan olanlarla yaptığı anlaşmalarda farklı, "yabancı" olanlarla yapılan anlaşmalarda farklı etik norm ve yasaklar üzerinden hareket etmektedirler (Buğra ve Savaşkan, 2015, s. 46). Burada dikkat çeken çelişkili durum gelenekle güncel şartlar arasında sıkışmış olan dindar iş adamlarının konumunu da netleştirmektedir. Çelişkiden kasıt serbest piyasanın rekabetçi ortamında başka ekonomik aktörlerle mücadele ederken diğer yandan da grup içinde geleneksel kodlarla hareket etmektir.

MÜSİAD'ın sağladığı sosyal çevreyle ilgili olarak da iki ana beklenti karşımıza çıkıyor. Bunlardan ilki samimi ve güvene dayalı bir arkadaş çevresine sahip olmak ikincisi ise nüfuzlu kişilerle daha kolay iletişim kurabilmek veya onlarla beraber vakit geçirebilme imkânına erişebilmektir.³³ Samimi arkadaş çevresine sahip olma durumu bazı katılımcılar tarafından "aile gibi olmak" şeklinde tanımlanmaktadır. MÜSİAD aracılığıyla edinilen sosyal sermaye salt ekonomik ilişkiler anlamında değil imtiyaz edinme aracı olarak da düşünüldüğünde "kendisine yapılan yatırımların kârlı/verimli olduğu kaynakların bütünü" tanımlaması da anlam kazanmaktadır (Yarcı, 2011, s. 127). Bu anlamda MÜSİAD'a üye olan iş adamları kendi sosyal çevrelerini de MÜSİAD'ın hizmetine sunmakta ve bu anlamda bir nevi geleceğe yatırım yapmaktadırlar. Bu durum MÜSİAD üyesi arkadaşları aracılığıyla veya onların davetiyle MÜSİAD'a üye olan katılımcılarda görülebilmektedir.

"Tabii ki derneklerde her zaman her insanla bire bir fikirleriniz, gönülünüz, tabi bizde Anadolu insanıyız gönülden bakarız olaylara, uyuşmayabiliyor. Ama genellikle kutsallarınız, kurallarınız tutuyor." (5nk)

"Sosyallik anlamında inanılmaz katkıları var. Ufkumuzu bir kere açıyor çok ulaşamayacağımız noktalara ulaşmamızı kolaylaştırıyor, çok farklı noktalarda çok samimi içten dava dostlukları edinmemizi sağlıyor. Yurt çapında, dünya çapında ticareti ya da ufku açıcı işler yapıyor." (13nk)

---

³³ Bu motivasyonun, teorik kısımda dile getirdiğimiz, TÜSİAD yönetiminde yer almayı Başbakan'a erişim için bir fırsat olarak gören TÜSİAD üyelerinin motivasyonu ile benzerliğine dikkat çekmekte fayda var.

“Ortamını çok beğeniyorum MÜSİAD’ın. Bir kere güven var. Evet bir okul diyorum ama özel bir okul. Böyle girerken (üye olurken) referansla girdiğiniz için güvenerek oturup kalkıyorum güvenerek konuşuyorum.” (18nk)

“İnsanlar birbirleriyle diyalogları konuşmaları yani artık bir şey olmuş oldu yani bizim artık MÜSİAD’dan ayrılma şansımız yok artık orası bizim bir aile gibi görüyoruz.” (19nk)

Kutsalların ve kuralların uyması MÜSİAD çevresi için çok temel bir kriter olarak karşımıza çıkmaktadır. Genel olarak inanç, gündelik ilişkilerdeki saygı ve ekonomik pratiklerde belli ilkelere sahip olma olarak tanımlayabileceğimiz bu durum grup içi uyum açısından önem arz etmektedir. Bürokrasi ve siyasette nüfuzlu insanlarla bir araya gelebilmekten veya bu imkânın sağladığı imtiyazlardan duyulan memnuniyet ise katılımcılar tarafından özellikle dile getirilmektedir.

“En büyük sosyalitesi bana göre Sayın Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan’ı ağırladığımız geceydi, daha önce Ahmet Davutoğlu’nu da ağırlamıştık Dış İşleri Bakanı iken, Başbakan iken ağırlamıştık tabi onu da Başbakan iken ağırlamıştık, daha önce Dış İşleri Bakanı iken ağırlamıştık. Bana göre sosyal anlamda bunlar çok daha önemliydi. Birebir dinlemek yakında olmak onları ağırlamak keyifti. İşin en keyifli kısmı da belki oydu.” (7nk)

“Üst bürokrasiyle bir işimiz olduğu zaman MÜSİAD kanalıyla gidildiğinde daha olumlu bakılıyor. Çünkü bir sivil toplum örgütü aracılığıyla gelmiş oluyor tabi. Tabi mesela Enerji Bakanlığı’yla veya Çevre ve Şehircilik Bakanlığı’nda, valilikte insanlar, bürokratlar da güveniyorlar MÜSİAD’a. Zaten kötü olumsuz bir iş olsa ora vasıtasıyla bu talep gelmez bize diye düşünülüyor. Birkaç kere öyle bir işimiz çözülmüştü bu işler de zaten sorunlu, problemli işler değil.” (14nk)

“Büyük iş adamlarıyla birlikte İstanbul’daki iş adamlarıyla büyük tanışıklıklar oluştu. Onun getirdiği konuşmalar, merhabalaşmalar zaten ikinci üçüncü gezide aynı insanla şey olursanız aynı uçakta, aynı şehirde, aynı yurt dışında aynı otelde kalır, aynı yerde kahvaltı ederseniz normal şartlarda sekreterinden bile randevu alamayacağınız insanlarla bir müddet sonra senli benli konuşmaya başlıyorsunuz. Hele bir de sosyal ortamda neşeli bir frekans yakalarsanız o da oldu onun getirdiği işime katkılar var.” (1nk)

Özellikle 1 numaralı katılımcının verdiği bilgiler bir alana girişin izlerini belirgin hale getirmektedir. MÜSİAD aracılığıyla hem ekonomik hem de siyasi aktörlere ulaşma şansı bulup bu kişilerle belli bir samimiyet kurarak ihtiyaç duyulan çözümlere bu samimiyet kanalıyla ulaşma durumu bir iş adamının bu ekonomik ve siyasi alanda

sosyal sermayesini geliştirip aktif bir eyleyici konumuna geldiği anlamına da gelmektedir.

Tüm bu sözü edilenlerin yanı sıra derneğin sağladığı birlikteliği koruyabilmek adına üyeler arasında piyasadaki rekabet esnasında dikkatli davranılmakta ve alıntıl原因acağımız ifadelerden de anlaşılacağı üzere toplu faydayı gözetmek adına diğer üyelerle çatışmaktan kaçınılmaktadır. Bu konuda ne kadar rekabet edilse de “herkesin kısmetinde olanı kazanacağı” yönünde tevekküle dayalı tutum dikkat çekmektedir.

“Yani ben kendi adıma söyleyeyim, MÜSİAD üyeleriyle ticari ilişkilerimde rekabet anlamında daha dikkatliyim... herhangi bir yerden bir malzemeyi kıran kırana bir pazarlıkla x fiyatına alacaksam bir MÜSİAD üyesinden o kadar sıkı durmadan biraz daha %5-10 alacağım zaman eyvallah edebiliyorum yani şey yapmıyorum.” (1nk)

“Yani ben işte bu firmalardan bir tanesi bundan 15 sene 20 sene önce bizim boya yalıtım işlerimizi yaparken bugün Allah işini rast getirsin aldı yürüdü. İkinci kanalda daha da ilerledi inşaat kısmında. Yani abi kardeş gibiyiz. Aramızda ticareten bir rekabet söz konusu değil. Özellikle MÜSİAD’da değil. En azından birbirimize ve bölgelerimize, alanlarımıza saygı duyduğumuz sürece problem olmuyor.” (7nk)

Yukarıda sözünü ettiğimiz geleneksel toplumlara has iç etik-dış etik ayrımını 7 numaralı katılımcı da doğrulamaktadır.

“Hayret ettiğim konulardan biri inşaat sektöründen çok üyemiz var hatta bu yönetime de yansımış durumda... oradaki rekabet değil de birbiriyle paylaşımlarını gördükçe benim çok hoşuma gidiyor. Ticari olarak paylaşma değil ama bilgi paylaşımını ben gözlemliyorum çok hoşuma gidiyor.” (11nk)

“MÜSİAD üyeleri arasındaki samimiyet... daha etik çerçevede rekabet etmeyi zorunlu kılıyor. Yani belki rekabet noktasında daha fiyatla, kaliteyle veya işte ne bileyim rakibinin defektlerini açığa vurmakla avantaj sağlayabilecekken rakibinin müdahil olduğu noktalara mümkün olduğunca girmemeye çalışıyor.” (13nk)

Piyasa şartlarının ekonomik tutumlarda katılımcıları nasıl etkilediğine ilerleyen başlıklarda ayrıntılı olarak değinilecek. Ancak bu aşamada MÜSİAD özelinde piyasa zorlasa bile MÜSİAD çevresinin birbirine karşı saldırgan davranmadığına dair ifadeler dikkat çekicidir. Bu aynı zamanda MÜSİAD çevresinin dışına çıkıldığında piyasa şartlarına uygun şekilde mücadele edildiğinin de itirafıdır. Birlikte ve örgütlü davranabilme vurgusunun sık sık yapıldığı görüşmelerde diğer MÜSİAD üyeleriyle

rekabet konusu konuşulurken bazı katılımcılar tarafından dile getirilen “Rızkı veren Allah” sözleri kurum içi bütünlüğün bozulmaması için İslâmi bir ilkedен yola çıkılması anlamında önemlidir. Bir MÜSİAD üyesi zarar görürse kendisinin de bundan kurtulamayacağını belirten 20 numaralı katılımcının ifadeleri de bu bütünlüğün korunmasının ne kadar önemli olduğunu gösterir niteliktedir. Fakat aynı “dava”ya gönül verdiği arkadaşlarına destek olan iş adamı imajının yanı sıra içeriden bazı eleştiriler de dikkat çekici boyuttadır.

5.2.3. MÜSİAD’a veya MÜSİAD üyelerine yöneltilen eleştiriler

MÜSİAD’a üyeliği devam eden, üyelikten ayrılmış olan veya bu çevreyle iş yapıyor olmasına rağmen üye olmamayı tercih eden bazı katılımcıların MÜSİAD’a veya MÜSİAD üyelerine yönelik eleştirileri de üzerinde durulmaya değer noktalara işaret etmektedir. Bu eleştirilerden bazıları dernek içindeki birlikteliğin samimiyetiyle ve daha önce de üzerinde durduğumuz bir durum olan dernekten çıkar beklentileriyle ilgilidir. Görüşmelerde dini hassasiyetler üzerinden bir araya gelen oluşumların teorik olarak tartışıldığı da olmuştur.

“Çok samimi bulmuyorum, biraz çıkar odaklı olduğunu düşünüyorum.” (14nk)

“Ben ekonomik olarak özel bir fayda sağlamadım tam tersine o günkü oluşan insanların içerisinde üyelik şeysinde bana göre düşük ahlaki portresi olan insanlar vardı onlar tam tersine uzaklaşmama daha çok vesile oldu.” (16nk)

MÜSİAD’a yakınlaşan bazı iş adamlarının “ahlaki açıdan düşük” bir portreye sahip olmalarına rağmen dernekte rağbet görmeleri bu üyenin dernekteki aktif görevlerinden uzaklaşmasına neden olmuştur. Bu tip eleştiriler görüşmelerin ilerleyen aşamalarında AKP’nin 7 Haziran 2015 genel seçimlerinde beklenen oy seviyesine çıkamamasıyla bağlantılandırılmıştır. Yani temelde değerlere yönelik hassasiyetin kaybı eleştirilmektedir.

Dile getirilen bir diğer eleştiri de MÜSİAD’ın potansiyelini iyi kullanamadığı veya yönetsel anlamda izlenen yöntemlerin yanlış olduğu yönündedir. Bu anlamda

bazı katılımcılar tarafından 2600-2700 TL civarında olduğu belirtilen yıllık aidatın bazı iş adamlarına yüksek geldiği ve bu yüzden derneğin üye sayısı anlamında istenen düzeyde büyümediği dile getirilmektedir. Burada siyasi yakınlık konusuna veya siyasi modelin yerele örnek teşkil etme durumuna dikkat etmek gerekmektedir. Daha önce dile getirdiğimiz AKP'deki “3 dönem” uygulamasının MÜSİAD'da da uygulandığı bilgisine benzer şekilde Recep Tayyip Erdoğan'ın düşünce tarzı üzerinden yapılan belirlemeler de dikkat çekmektedir.

“(Eski başkana) MÜSİAD üyesi olduktan hemen sonra telefon açtım. Bizi ziyaret etmesini istedim. Ziyaret etmedi. İkinci kez tekrar açtım. MÜSİAD'ın yerini dahi bilmiyordum ben. Bir kez daha telefon açtım dedim ki ‘bak arkadaşım ben sokakta seyyar satıcı değilim, bakkal dükkânı hiç değilim. Sen beni sanayici olarak aldın. En azından lütfet bir kez ziyaret et, tanışalım. Sen kimsin, ben kimim bir öğrenelim. Oturalım yemek yiyelim bir muhabbetimiz olsun aramızda’ dedim. Israrlarıma artık dayanamadı çünkü çok fazla yeri aramıştım. Çok fazla arkadaşlara bunu söylemiştim ben. ‘Bunlar buraya verilen bu nimetin hakkını vermiyorlar’ diye. Çünkü MÜSİAD hakikaten bir nimet yani... Bakın burada 100 kişiyle oyun oynuyoruz. Hiçbir faaliyet yapamazsın 100 kişiyle. Bunu 300-500 kişiye çıkartalım. İnsanlara anlatalım ama şöyle olsun bir yerlerde bir şeylerle uğraşmak değil de, bize gelen insanları +1 yapalım. MÜSİAD'a gelmişse o adam +1 olsun. Bir fazlasını kazandık desin. Onların parasını almakla sadece kalmayalım, gönüllerini de alalım. Ticaretlerine de faydamız olsun dedim. Ben bunu hep önemsiyorum... Geçmişte bir kültür oluşmuş; genel merkez bir şeyler yapmış bunlar da burada bir yerlere intisap etmişler ve bir adım öteye gitmemişler burada kalalım demişler. Ama ben öyle olduğunu düşünmüyordum. Eğer onlar gibi düşünmüş olsaydı Tayyip Bey, bugün Türkiye bu hale gelmemiş olurdu. Bence Tayyip Bey'in düşünce tarzı bizim için ışık olmalı. Yani bu adam ne düşündü de Türkiye bu hale geldiyse biz de bazı şeyleri kırıp döküp gerekirse bazı iplerimizden kurtulmamız lazım. Kurtulup bir şekilde özgür bir hale gelip özgür düşüncemizle özgür irademizle hareket etmeliyiz. Ama biz hiçbir yaptığımız işte özgür değiliz. Bir adım attığın zaman birileri müdahil oluyor. İkinci adımı atıyorsun birilerinin canına basıyorsun. Üçüncü adımı atıyorsun artık dur diyorlar, yeter diyorlar.” (10nk)

Aynı görüşmede katılımcının “Kayseri yapılanması” adını verdiği ve Kayseri içindeki tüm ticari, siyasi ve sivil toplum hareketlerini yönlendiren kişilerin MÜSİAD'ı da engellediğine dair -üstteki alıntının son cümlelerindeki benzer- eleştirileri dikkat

çekmektedir.³⁴ Bu yapılanma içerisinde yer alan ve yanlışlarını bildiği kişilere müdahale etmesi sonucu tepki görmesi üzerine hissettiklerini de şu şekilde dile getirmektedir;

“...arkadaşa ben ‘Dur artık’ dedim ve ‘Dur artık’ dememle Kayseri’nin tamamı karıştı. Herkes MÜSİAD’ın üzerine gelmeye başladı. Hatta MÜSİAD’ın içindekiler bile dediler ki başlangıçta ayıp ediyorsun dediler. Ben şunu anlamakta zorluk çekiyorum Müslümanım diyen insanların, kendini, ahiret inancı olan insanların, Allah’a bağladım diyen insanların yanlış yapmasını ve bu yanlış yaparken kenardan destek bulmasını ben hiç anlamıyorum.” (10nk)

Aynı katılımcı tarafından yine değerlerden uzaklaşıldığı konusu üzerinde durulduğu dikkat çekmektedir. Yine değer odaklı bir diğer nokta ise teorik bir tartışmadır. Bu tartışmada dile getirilen eleştiri İslâmi bir perspektiften, İslâmi perspektife sahip olduğunu belirten bir oluşuma yönlendirildiği için önemlidir. Sosyal çevre olarak MÜSİAD’a üye olan kişilerle yakın mesai içinde bulunan ancak –bunun bir protesto değil kişisel bir karar olduğuna dikkat çekerek- üye olmamayı tercih eden bir diğer katılımcı MÜSİAD benzeri yapıların teorik çerçevesiyle ilgili bazı tutarsızlıkları dile getirmektedir.

“Bu tür oluşumlar belli değer ve yargılar etrafında bir araya gelmiş iş dünyasından aktörlerle oluşuyor. Bahsettiğimiz değer yargılı zeminlere başından beri söylediğimiz şeylerle yaklaştığımızda ve diyelim ki İslâmi değerlerde bir bakış açısıyla baz aldığımızda eleştirecek birçok alan içeriyor. Yani mevcut bu tür yapıların MÜSİAD benzeri derneklerin dayandığı değerler sistemini İslâmi açıdan eleştirilebilir olarak düşünüyorum. Temel eleştirimiz bu olabilir. İnsanların kendilerince İslâmi değerleri hedefleyerek ve o değerlere dayandıklarını iddia ederek bir araya gelmeleri illa ki gerçek olduğu anlamına gelmiyor. Bu iddiadır, varsayımdır, tartışmak ve değerlendirmek gerekir. Değerlendirip gerçeklik payı hususunda bir fikir beyan edilir... Toplumdaki son 100 yıllık modernizasyon döneminde oluşan sekülerleşme, muhafazakârlaşma gibi değerlerle ilişkili olarak oluşmuş yapılardır. Bu konularla bağımsız değil.” (12nk)

12 numaralı katılımcı birikimiyle iş adamları arasında ün salmış bir iş adamıdır ve görüldüğü üzere küreselleşme ve ılımlı İslâm hareketlerinin modern yapısının bu

---

³⁴Bu katılımcının Kayseri yapılanması adını verdiği bu yapının gücüne dair şu sözleri dikkat çekicidir; “Bunlar belediye başkanı oldular, bunlar milletvekili oldular, siyasi hayata da bunlar karar verdiler, alınacağı verileceğe bunlar karar verir... Kayserinin ekonomisine dahi etki ederdiler bunlar... Bunlar hep siyasi hayatta da ANAP’ta da olmuşlardır. Yani kim güçlüyse ondan yana tavır almışlardır bu adamlar... Kayseri’nin yerlisi olanları acayip severler. Yerliyse bir kere işin yarısı bitmiştir. Yerliyse ve zenginse doğal olarak onların arkadaşıdır... Nerede para varsa bunlar paranın başına kendilerini getiriyorlar. Ondan da yeri geldiği zaman hizmetinin gereğini istiyorlar... Böyle bir yapı var Kayseri’de.” (10nk)

süreçteki konumlarına dair bilgi sahibidir. Bu açıdan MÜSİAD çevresinden bir ses olarak MÜSİAD'ın teorik yapısını dinen meşru bulmamaktadır.

MÜSİAD'a ve MÜSİAD çevresine yönelik en dikkat çekici eleştirilerin değer odaklı olduğu görülmektedir. MÜSİAD'ın da içinde bulunduğu güç alanının Kayseri'deki belli isimlerin kontrolü altında olduğu yönündeki eleştiriler de dikkat çekicidir. Alandaki hakimiyet mücadelesinin belirginleştiği bu nokta sosyal ve ekonomik sermayenin birlikteliğini öne çıkarmaktadır. Şayet durum 10 numaralı katılımcının belirttiği gibiyse Kayseri piyasasında iş yapabilmek “Kayseri yapılanması” denen bu gayrı resmi gruba yakın çevrede bulunmakla mümkün olmaktadır.

5.3. Şirket Politikaları ve Çalışanlara Tanınan İmkânlar

5.3.1. Şirket Politikaları

Şirket politikalarını değerlendirirken, katılımcılar da bu profile uygun düştüğü için, Türkiye’de bir gelenek olan aile şirketlerine değinmekte fayda görüyoruz. Buğra’nın *Devlet ve İş Adamları* başlıklı çalışmasında dikkat çektiği üzere Türkiye’de büyük şirketler/holdingler onları kuran ailelerin malı olarak kabul görürler ve profesyonel yöneticilerin yalnızca etkin olamayacakları yan kuruluşlarda söz sahibi olmalarına izin verilir (Buğra, 2010, s. 285-286).

Koç ve Sabancı Holding gibi büyük holdingleri de içeren bu çalışma ışığında Kayseri’deki girişimlere baktığımızda benzer yapılanmaları buralarda da görüyoruz. Büyüklük olarak holding çapında olmamaları şirketlerin kontrolünü daha da kolaylaştırırken, diğer yandan söylemde ne kadar profesyonel olurlarsa olsunlar söz sahibi aile büyüğü tarafından, onun kişisel kararlarıyla yönetildiğini görmek çok zor olmuyor. Buğra bu tercihi Türkiye’de devletin ekonomi üzerindeki etkisi üzerinden yorumlamaktadır. Çalışmamızda da karşımıza çıktığı üzere iş dünyasındaki aktörlerin siyasetçiler ve bürokratlarla ilişki kurması Buğra’nın da dile getirdiği gibi doğal görülmektedir. Profesyonel çalışanların bu tip ilişkilere dâhil edilmeme sebeplerinden

ilki siyasetçi ve bürokratların sorunları profesyonellerle tartışmak istememeleri, ikincisi ise Türkiye’deki hukuki yapının iş dünyasıyla ilgili ayağındaki belirsizliklerin giderilmesi sürecinde (şirket ve bireysel imaj düşünülerek) siyasetçi ve bürokratlarla bizzat iletişim kurulması, yani hukuki olarak hassas konularda araya üçüncü kişileri dâhil etmeyi istememeleridir (Buğra, 2010, s. 296-297). Bu durum şirketlerin çalışanlara yönelik ciddi bir güven eksikliğiyle yönetildiğine işaret etmektedir. Katılımcı iş adamlarının sendikalara bakışını tartıştığımız bölümde de görülecektir ki çalışanlarla birebir temas imkânı hiçbir zaman elden bırakılmak istenmemektedir.

MÜSİAD özelinde konuyu ele alacak olursak, üye profili sebebiyle bu konuya özel bir önem verildiğini söyleyebiliriz. Bu doğrultuda MÜSİAD Yayınları tarafından yayımlanan *Aile Şirketlerinde Yönetim ve Kurumsallaşma* (Alayoğlu, 2003) isimli çalışma MÜSİAD üyesi şirketlere önemli tavsiyelerde bulunmaktadır. Çalışmada aile şirketleriyle ilgili olarak yetki ve sorumlulukların belirsizliği, eğitimsizlik, merkeziyetçi yönetim anlayışı, objektif verilere itibar edilmemesi gibi dezavantajların üzerinde durulmaktadır (Alayoğlu, 2003, s. 24-25). Diğer yandan etkin iletişim yoluyla kurumsallaşmanın sağlanması, aile anayasası oluşturulması, yönetim kurulunun doğru organize edilmesi, aile meclisi uygulamasının işletilmesi, devir ve miras planlamalarının doğru yapılması gibi tavsiyelerde bulunmaktadır. Burada aile anayasasıyla ilgili olarak verilen örneğin Japon Mitsui şirketi olması, MÜSİAD’ın Doğu Asya’yı rol model alması bağlamında anlamlıdır (Alayoğlu 2003, 86-101). Bahsettiğimiz tavsiyeler arasında profesyonel yöneticilere önem verilmesi de bulunmaktadır ancak çalışmamız özelinde geleneksel aile şirketi yapısının halen sürdüğü, alttan gelen nesilde eğitim düzeyinin arttığı ancak yine de bu eğitimin şirketin çalışma alanlarıyla ilişkili olmasına dikkat edilmediği görülmektedir.

Bu yönetim anlayışını göz önünde bulundurarak şirketlerinin hedefleri sorduğumuzda katılımcılar “dürüst, planlı, hedefe yönelik stratejiler” izlediklerini dile getirmekte ve aile büyüklerinden devralınan şirketi bugünkü konumuna getirmiş olmalarından gururla söz etmektedirler.

“Biz 1987-88 yılından beri aktif ticaretin içerisinde bulunuyoruz. Bu dönem içerisinde küçük dükkânla başladığımız yeri şu anda 600 metrekaarelik bir mağazaya, onun yanında şu anda şubelere ayrılmış durumdayız. Bunun yanında inşaat sektörü ve şu anda Allah’tan bir

mani gelmezse bir sonraki aşamada şu an organize çalışmalarımıza başladık, üretim noktasına dönmeye başladık.” (6nk)

“Bundan sonrası için hedefler koyuyoruz ama bu zamana kadar çok hedef üzerine gidilmemiş, rüzgârın akışına göre gidilmiş rüzgâr nereye götürdüyse o noktada kalmış. Ya da yazılı bir kurumsal bir hedef konulmamış zihinde bir hedef konulmuş, o zihindeki hedeflere gidilmeye çalışılmış... Farklı imalatlarla gerek kendi sektörlerimizde gerek başka sektörlerde farklı imalatlara gidip ihracata odaklı çalışma hedeflerimiz planlarımız arasında.” (13nk)

“Askerden gelince toptancılığa başladık, perakende ve toptancılık derken şimdi distribütörlükler, bayiler şeklinde çok şükür hamdolsun devamlı bir hedef koyduk. Hedefin üstüne de hep koymaya çalıştık hamdolsun. Altı delik araçlarla servis yaparak, debriyajın orası delikti Skoda aracımız vardı, servis yaparak bugünlere geldik. Bugünse elemanların altına sıfır araba veriyoruz.” (15nk)

“Evet makineleşmeyle istiyorum. İkincisi de bu istikrarı kendimde de işçimde de devletimde de görmek istiyorum, istikrar denge çok önemli... İşte bu şartlar yerine gelirse eğer, insan inisiyatifinde olmayan bir üretim olursa, burada kullandığım maddeyi istikrarlı tedarik edebileceğime inanırsam ben yurt dışına göğsümü gere gere hizmet etmeye hazırım ama bunlardan birisi olmazsa düşünmüyorum.” (18nk)

Geleneksel ticari anlayıştan duyulan rahatsızlık dikkat çekicidir. Planlı kurumsal hedefleri olan, başka bir deyişle mevcut ekonomik yapıya entegre olabilmiş bir şirket hayali net olarak görülmektedir. Hatta bunu başarmış olan 15 numaralı katılımcının bundan duyduğu gurur da sözlerine yansımaktadır. Ayrıca yurt dışındaki şirketlerle iş yapma isteğinin neredeyse her görüşmede önemli bir hedef olarak ortaya çıktığı görülmektedir. Küresel ekonomik şartlarda rekabeti güdüleyen yeni atılımlar yapma ve büyüme arzusunun, başka bir deyişle ekonomik alanın simgesel sermayesinin benimsendiğini görmek mümkün.

“Şimdi babamın koyduğu hedefler, açıkçası babamın döneminde fazla hedeflerimiz yoktu. Daha sağlam, ayağını yere basan bir firma olup işte kardeşle, ağabeyimle birlikte omuz omuza çalışmamızdan başka hedefi yoktu babamın. Ama ağabeyimle benim çok hedeflerimiz vardı ve bu hedeflere son 10 yıl içerisinde ulaştık, çok şükür ki ulaştık.” (11nk)

“Müşteri bir kere şunu hissetmeli, demeli ki ‘ben bunlara bir para verdim, paramın karşılığının daha fazlasını aldım’ demeli. Bu bizi kazandırırsa kazandırır... Hatalarımız olmuş mudur, hatalarımız tabi insanız neticede hata yaparsınız, mutlaka hatalarımız olmuştur ama bilerek, isteyerek asla sahtekârlık işimde yapmadım.” (10nk)

Planlı büyüme ve gereksiz risk almama önemli bir özellik olarak göze çarpmaktadır. Bu noktada risk ve belirsizlik arasındaki ayrıma vurgu yapmak gerekmektedir. Katılımcıların “gereksiz risk” olarak adlandırdıkları durumlar ekonomist Frank H. Knight’ın girişimcilikle ilgili teorilere katkı olarak yaptığı “risk ve belirsizlik” ayrımındaki belirsizlik kısmına denk düşmektedir.

“Knight risk ve belirsizliği ayırmıştır. Risk hesaplanabilir bir olasıdır ve bu yüzden de maliyet olarak ele alınır. Bir şampanya fabrikasında şişelerin patlama yüzdesi buna örnek gösterilebilir. Bu tehlikeler bizim maliyet hesaplarımızın içinde yer alır. Yangın gibi diğer risk tipleri sigorta edilebilir. Buna karşın belirsizlik sigorta edilemez.” (Özkul, 2007, s. 358-359)

Bu durumda Kayserili girişimciyi öngörebildiği riskleri alan, “belirsiz” durumlarda doğru zamanı bekleyen girişimci olarak tanımlayabiliriz. Bu özelliğin Kayserili tüccarın temel özelliklerinden biri olduğu vurgusu görüşmelerde sık sık yapılmıştır. Bu durumla ilgili ayrıntılı belirlemeler Kayseri’yle ilgili bölümde yapılacaktır (Bkz. Başlık 5.4.1).

“Şimdi daha farklı atılımlar belki olabilirdi, çok daha ciddi ivmeler olabilirdi ama ticarete mutlaka risk almak gerekiyor ama körü körüne risk alma taraftarı olan bir kişi değilim ben. Biraz daha basamakları birer birer çıkmayı istiyorum. Bunun daha doğru olduğuna kendimce inanıyorum yani. Üçer beşer basamak atlamaktansa birer birer emin olarak, likidi tamamen çözerek gitmenin daha doğru olduğunu düşünüyorum.” (17nk)

“Atıyorum beş tane büyük iş aldıktan sonra altıncısını almıyorum zaten, o seneyi onunla kapatıyorum. Birkaçı eksildimiydi onun yerine dolduruyorum, birkaçı eskildimiydi onun yerine dolduruyorum dolayısıyla elimde beş, altı tane şantiye oluyor, iş oluyor, kendi sermaye gücüne göre de o işleri çevirmeye çalışıyorum... Dolayısıyla beş tane şantiyeyle anlaştık mı altıncısı bize artık fazla geliyor, füzuli geliyor. İyi planlamayla kadronuzu arttırarak, yani aynı anda otuz şantiye yapan arkadaşlar var mı var, aynı anda yüz elli şantiye yapan arkadaşlar var mı var, ama biz tercih etmedik o yöntemi.” (1nk)

Sağlam adım atarak büyüme ve kurumsallaşmanın yanı sıra eski usullere yakın yönetim anlayışı sergileyen katılımcılar da dikkat çekmektedir.

“Yok biz kurumsal bir şirket değiliz her şeyden önce biz ben merkezli bir şirketiz yani daha çok benim günlük psikolojik durumuma göre buradaki birçok şey şekillenir ama genelde yapı itibarıyla personelimize burada çok katı kurallar içerisinde bulunmayız.” (7nk)

7 numaralı katılımcının personele yönelik kurallarla ilgili söylediği “günlük psikolojik durumum” kriteri çalışanlara yönelik tutumlarda keyfilik konusunu yeniden hatırlamamızı sağlamaktadır. Ekonomik büyümeye rağmen geleneksel aile şirketi mantığı devam etmektedir. Bu durum modern ekonomik sisteme entegrasyon ve büyüme planlarının olduğu bir iş ortamında çelişkili bir durum yaratmaktadır. Şirket yönetimi anlamında şirketin sahibi olan kişiler tek karar mercii konumundadır. Bu noktada çalışanlara yönelik tutumların, onlara duyulan güvenin ve tanınan imkânların da ele alınması gerekmektedir.

5.3.2. Çalışanlara tanınan imkânlar

Katılımcıların ifadeleri üzerinden genel olarak ele alırsak çalışanlara gün içindeki ihtiyaçlarıyla ilgili esneklikler tanındığı özellikle de ibadet konusunda kısıtlama getirilmediği tüm görüşmelerde sıkça tekrarlanmıştır. İbadetin birleştirici bir unsur olarak ele alındığı da görülmektedir.

“Hem ibadet noktasında, hatta namaz vakitlerinde beraber ortak cemaatler de yaparız, namazı cemaatle kılarız.” (13nk)

“8 saat çok uzun bir süre değil. Bunun içerisinde zaten yemek molası var, çay molası var, namaz kılmak isteyen olursa onlar yine şey yapabiliyor. Yeter ki onu suistimal etmediğini biz anlayalım öyle olunca zaten hani fabrikasyon bir ortamda çalışmıyorlar... Yani kaç saat çalışıyorsa ekstra çalışması varsa mesaisini ödüyörüz, eksik çalışması da varsa hesabından kesiyoruz. Yani... Bunlara dikkat etmezseniz zaten iş şey oluyor başkalaşıyor yani.” (2nk)

“Haftalık izinleri mutlaka var. Ama bizim şeylerde çalışma saatleri şeydir yani çalışma şartları ağırdır. Yani çünkü ayakta duruyorlar, oturma imkânları yoktur mesai esnasında ama molalarda şunlarda bunlarda hiçbir sıkıntı yaşamayız. Yemekleri iyidir, yemek paralarını veriyoruz. Sıkıntımız yok.” (11nk)

“Tabi ibadet için falan bizim burada hiç şey yoktur yani. Normalde öğlen yemeği molası yarım saattir bizim burada, Cuma günleri 1,5 saate çıkar. Herhangi bir ücret kesintisi falan yapılmaz. 1,5 saat dururuz, onun haricinde vakit namazları için namaz kılabilecekleri yer tesis edilmiştir, kılabilirler.” (14nk)

Cuma günleri öğle tatilinin uzatılmasıyla ilgili herhangi bir ücret kesintisi yapılmamasının özellikle dile getirilmesi bu hakkın veya karşılığında yapılmayan kesintinin bir lütuf gibi ele alındığını göstermektedir. Bir diğer dikkat çekici ayrıntı, örneğin, iyi yemek verildiğinde çalışma şartları ağır da olsa bir sıkıntı yaşanmadığı yönündeki algıdır.³⁵

“...namaz vakitlerini biliyor insanlar, geliyor kendi zamanında o arada dinlenme zamanına belki denk getiriyor ama işte ille o saatte namaz kılacaksın veya bu saatte bunu yapacaksın gibi bizim bir sınırlamamız yok” (19nk)

“Yani inanç noktasında şey de demeyelim yani. Farklı inançlı bir insan da olabilir sonuçta, aynı saygıyı aynı hassasiyeti göstermekte fayda buluyorum.” (6nk)

Çalışanlara tanınan esnekliklerle ilgili bazı durumlara dikkat çekmek gerekmektedir. Özellikle ibadet konusu dini bir vazife olarak görüldüğü kadar insani bir hak olarak da görüldüğü için ve görüşülen iş adamları da zaten şahsi olarak namaz vakitlerine dikkat ettikleri için ibadetle ilgili izinlerde sıkıntı yaşanmadığı görülmektedir. Ancak burada suistimal vurgusu ve ipin ucu kaçtığına şirketin sıkıntıya gireceği uyarısı dikkat çekicidir. Zira burada da alıntılarımız bazı ifadelerde de olduğu gibi namaz vakitlerinin herkesçe bilindiği, bu alanın zaten sınırları belirli bir alan olduğu dile getirilerek suistimal riskinin bu şekilde bertaraf edilebildiğine dikkat çekilmektedir.

Görüşülen iş adamlarının büyük çoğunluğunun telefonlarında namaz vakitlerini hatırlatan uygulamaların yüklü olduğu görüşmeler esnasında telefonlarından gelen sinyal seslerinden kolaylıkla fark edilmiştir.³⁶ Namaz vakitlerinin gündelik planlamada dikkat edilen bir unsur olması dindarlığıyla tanınan iş adamları için elbette şaşırtıcı bir durum değildir. Ancak gündelik aktivite olarak dini rutinelere gösterilen hoşgörünün dini bayramlardaki tatiller hususunda gösterilmemesi MÜSİAD çevresinin din-ekonomi ikileminde yaşadığı arada kalmışlığı ya da bu ikilemin ortaya çıkardığı melez tutumu

³⁵ Bu noktadaki belirlemelerin işverenlerin ifadeleri üzerinden yapıldığı unutulmamalıdır. Araştırmanın sınırlılığı olarak dile getirebileceğimiz bir diğer durum da budur. Çalışanlarla yapılacak bir araştırma, çalışanlara tanındığı söylenen bu imkânların çalışanlar açısından nasıl görüldüğü hakkında sağlıklı bilgi verecektir. Teorik kısımda referans verdiğimiz “Emeğin Tevekkülü” başlıklı çalışma bu çalışmalara örnek olabilir (Durak, 2011).

³⁶ Kullanılan uygulamanın namaz vakitlerinde ezan sesi yerine melodik bir sinyal kullandığı da dikkatlerden kaçmamıştır. Bunun iki nedeni olabilir; birincisi uygunsuz olduklarını düşündükleri ortamlarda (tuvalet, banyo vb.) ezan okunmasına neden olmaktan dini hassasiyetler gereği rahatsız olmak, ikincisi ise bazı iş ortamlarında ezan sesinin duyulmasını istememek.

gösterir niteliktedir. Tatil alışkanlıkları konusundaki bu ayrıntıya ilgili başlıkta değinilecektir (Bkz. Başlık 5.5.4.3).

Çalışanlara tanınan imkânların verimliliği arttırmadaki rolü ve burada geliştirilen tutumun Batı kapitalizmiyle olan benzerlikleri üzerinde de durulmuştur. Burada insani boyut kabul edilse de kârlılık ve verimliliğin önemi özellikle vurgulanmıştır.

“Şöyle, Ali Şeriatî'nin bu Batı'yı, Batı Kapitalizmi'ni incelediği yazısı vardır, orada şöyle geçiyor; 'Batı işçiye çok hak veriyor, sebebi kapitalizmin insancıl olduğundan değil, verdiklerine karşı daha çok ve kaliteli iş ve üretim aldığını fark ettiği için bunu yapmıştır' diyor. Bu doğru. İşte şantiyenin birini, hem de isim de vereyim Şırnak, Şırnak'ta bir şantiyem vardı, işçileri gönderdik. Bir yerlerde kalacaklar, nerede kalacak, konteynırda kalacaklar, baktık ki orda yatakhane var, tamam yatakhaneyi anlaştık, ücretini ödedik, tabi çocuklar klima istiyorlar. Merkeze telefon açıyorlar hiçbir şantiyeye klima gitmemiş, lüks tüketim gibi. Tam bu 'yav ne gerek var' tartışması olurken o gün ben de Şırnak'a gittim ve inanılmaz sıcak ve sıcaktan konteynırda çalışamadım, gölgede bile çalışamadım. Şimdi bu adam gece yatacak, gece uykusunu alamazsa sabah çalışamaz. Ben oradayken merkeze telefon açtım hemen derhal bugün iki tane, üç tane kaç tane klima isteniyorsa takıldı. Ertesi gün ben de orada kaldım ev veya otelde. Sabah çıktığımda çocuklar o kadar neşeli, o kadar canlıydı ki. Şimdi o da bir ikilem, bir dilemma yaşıyor. Çocuk diyor ki 'ya abi işte x şahsından istiyoruz bize göndermiyor ama sen gönderiyorsun, sen bizim abimizsin'. Şimdi ben, evet ben çocukların o sıcak halini yaşamalarını arzu etmedim, insani olarak arzu etmedim ama bir iş adamı olarak biliyorum ki o gece o sıcakta yatarsa yarın yüzde otuz verimle çalışacak. O boyutu da var... Yani ben burada, MÜSİAD, devlet, takım elbisemi giyer toplantıya gider, normal ertesi gün de onlarla gider onlarla yemek yerim, onlarla otururum çay içerim, iç içe yaşarım, sevmediğim bir şey olduğu zaman da onlara da içirmem.” (Ink)

Çalışanlara verilen ücretler konusunda ise katılımcılar arasında ortak bir dil söz konusudur. Şirketinde çalışanı bulunan veya dışarıya iş yaptıran katılımcılar ağırlıklı olarak çalışanlarına piyasanın üzerinde ödeme yaptıklarını belirtmektedirler. Fakat bu noktadan itibaren ciddi bir ayrışma ortaya çıkmaktadır. Burada bir taraf piyasanın üzerinde ödeme yapmanın yeterli olduğunu düşünmekte, diğer taraf ise piyasanın üzerinde ödeme yapsa da bunu yeterli bulmamaktadır.

Her iki grup kendi içinde de bazı farklılıklar göstermektedir. Örneğin yaptığı ödemeyi yeterli bulanlar arasında ne kadar verilirse verilsin çalışanların her zaman yetersiz bulacağını, insanların her zaman için daha çoğunu istediğini düşünen bir

katılımcı mevcuttur. Ayrıca öne çıkan diğer ortak konular şirketin itibarı, istikrarı ve piyasa şartlarının şirketleri bazı ücret politikalarına zorlaması konularıdır.

“Sürekli eleman değiştirme işte daha düşük ücretlerle insanları çalıştırayım mantığına gittiğiniz zaman o zaman firma olarak da zorlanma şansınız çok tabi firmanın da belki ileriye doğru çıkmasını da engellemiş oluyorsunuz.” (19nk)

“Yani şöyle ben kendi özelim için söylüyorum ben piyasanın hep çalıştığım çalıştırdığım adama piyasanın üzerinde veririm. Çok fazla çalıştırmadım adam, ama mutlaka bende mesela gelen adam 15-18 sene çalıştı ve her ayrılan iş yeri sahibi olarak ayrıldı benden.” (3nk)

“Çalışan insanların da haklarını da anlaştığımızın da her zaman üstünde vermeye her zaman gayret ederim. 10 liraya anlaşırım, 5 liraya anlaşırım bu önemli değil. Bir şekilde anlaşmışumdur ama ben hep muhasebeye de tavsiyem odur buradan giden adam daha fazlasını 100 lira fazla verin 200 lira fazla verin hiç önemli değil. Biz hiçbir şey kaybetmeyiz. Benim ne zenginliğimden ne paramdan hiçbir şey kaybetmiş olmayız. Sadece bu bize artı değer katar. Eğer insanlar buradan parasını alıp, daha fazlası ile gidiyorlarsa, biz onlara artı bir değer vermişizdir.” (10nk)

“25 yıldır şuna dikkat ederim; sigortasız adam çalıştırmam yani bu bir ahlak biçimi. Bununla birlikte şunu da söyleyeyim işçilerin üzerinden belki MÜSİAD’da bu vardır biraz herkeste var mı yok mu bilmiyorum ama az işçi çalıştırdığımdan değildir diye düşünüyorum genel olarak ücretlerinde onları piyasa şartlarında aşağı yukarı asgari ücretin en az %50 daha fazlasını veririm zihinsel dünyam onu gerektiriyor... Sonuç itibarıyla tabi zekât veren bir insan olarak birinci derecede kendi yanında çalışanı da o anlamda ekonomik olarak düşünüyoruz.” (16nk)

Daha önce de dile getirildiği gibi çalışanlara verilen ücretlerin bir hak olarak görülmesi bir yana şirkete yüklediği külfetler üzerinden de değerlendirildiği dikkat çekmektedir. Kâr, verimlilik ve şirketin sürekliliği açısından geliştirilen stratejiler söz konusudur.

“Ben her zaman şunu söylerim. Hiçbir kişiye aldığı para yetmez çünkü insanların içerisinde çoğu insanın içerisinde diyeyim veya bir ataklık ruhu bir hırs vardır. İşte şunu da alayım bunu da alayım gibi. Bugün asgari ücret 1.000 lira diyecek olursak 5.000 lira da olsa yetmeyecektir çünkü insanların hedefleri ona göre büyüyecektir... ama mevcut konjonktürde de bir rekabet şartları var. Bunları da göz önüne almamız lazım. Şimdi asgari ücretle işçi çalıştıramıyoruz zaten yok böyle bir şey ama dediğim gibi rekabette de ezilmememiz lazım.” (17nk)

“Yani paylaşmayı seviyoruz ama tatminkârlık zor çünkü sınırı yok ki.” (15nk)

Bazı katılımcıların vermeyi istediklerinin üzerinde ödeme yapmaktan rahatsız olduğu görülebilmektedir. Fakat özellikle tatminsizlik vurgusu yapılması şirket odaklı bakış açısının bir tezahürü. Büyümeyi ve daha çok kişiye –paylaşmaktan ziyade- ekmek vermeyi istemek ile asgari ücretin üzerinde maaş istemek ikiliğinde tatminsizliğin çalışana fatura edilmesi dikkat çekicidir.

Verdiği ücreti yetersiz bulanlar arasında ise bu durumdan rahatsız olan katılımcılar olduğu gibi, yine piyasa şartları sebebiyle bunun kaçınılmaz olduğunu belirten katılımcılar da olmuştur. Bu anlamda ücretlerin yetersiz olduğu ve mümkün mertebe hakların verilmeye çalışıldığı dile getirilse de şirketlerin sürekliliği çalışanların ihtiyaçlarının önüne geçmektedir.

“Yani ücretler Türkiye genelinde yani bir bireyin geçimini sağlayacak şeyler değil ama biz piyasa şartlarına uyuyoruz ona rağmen yine de biz daha iyi veriyoruz. Onu da zaten nasıl yapıyoruz mesela resmi maaşlar haricinde biz tüketiciyle direkt muhatap olduğumuz için marketlerde, perakende yerlerimizde prim sistemiyle çalışıyoruz...” (11nk)

“Genel olarak bizim çalışanlarımız piyasa üstünde ücret alırlar, asgari ücret alan personelimiz hiç yok. Genelde sektör ortalamasının üzerindedir maaşları, sosyal hakları noktasında mümkün olduğunca yerine getirmeye çalışırız ama bizde maaşları gerçek maaşları üzerinden değil asgari ücret üzerinden sigortalanma yapılıyor ne yazık ki Anadolu’da olduğu gibi... Ama ne yazık ki piyasa şartları arzu ettiğimiz seviyede maaş vermeye ya da onların da yaşam standartlarını yükseltecek seviyede maaş almalarına ya da bizim o seviyede maaş vermemize müsaade etmiyor.” (13nk)

“Yeterli olduğuna inanmıyorum, tabii ki bir üstünü vermek en büyük hedefimiz ama şartlar ve konum ne gerektiriyorsa onu yapmaya çalışıyoruz. Ya bu şu anki konjonktürde yeterli mi? Evet yeterli değil yani daha iyileştirilebilir daha üst seviye olabilir ama bu seferde rekabet gücünüz artıyor işte 35-40 tane adam çalıştırıyorsam adam başı 300 lira daha artı koysan bu sana maliyet olarak ciddi bir şekilde karşına çıkıyor. Bu tür durumlarda da tabii ki sağlama yaptığınızda en asgari seviyede tutmaya çalışıyorsunuz.” (6nk)

Bu noktada sistem eleştirileri de dikkat çekmektedir.

“Hesap yaptığımızda 2014’te bir işçiye düşen giderlerin yansıması 1 lira, 2015’in çeyreğinde bir işçiye düşen giderlerin yansıması 1.20 lira yani giderlerimizde bir %20 bir artış var ama biz zam yapamıyoruz. Kârlılığımızı arttırıyoruz, ciromuzu arttırıyoruz

ve devalüasyon bu şekilde giderse %20'lik artış enflasyon diyelim adı neyse biz bunun altından kalkamayız.” (18nk)

“Türkiye’de genel olarak çalışan kesimin durumu iyi değil... Türkiye’deki durum ideali yansıtacak bir halde değil. Çok daha iyi olabilir. Evet asgari ücret daha iyi olabilir, gelir dağılımı iyi olabilir. Çalışan kesim milli gelirden çok daha yüksek bir gelir alabilir, almalıdır ama Türkiye’de kuruluşundan bu tarafa cari olan, hüküm süren bir ekonomik yapı var, bir zihniyet var, mevcut siyasal iktidarlar da temelde bu yapının temellerine dayanarak işlerini yapıyorlar. Bu yapı Türkiye’de değişmiş değil. Mesela son Ak Parti döneminde belli değişimler olduğu, olması gerektiği, olduğu yönünde iddialar var ama bu dönüşüm ne kadar gerçekleşti dersek çok büyük bir dönüşüm olmadığını, sermaye ilişkileri, ekonomi ilişkilerinin esasen stabil kaldığını söyleyebiliriz. Mevcut temelde bu ilişkiler sürüyor ve çok adil bir ilişki biçimi var mı? Benim şahsi kanaatime göre yok.” (12nk)

Bir diğer önemli konu ise iş adamlarının çalışanlara getirdiği eleştirilerdir. İş adamlarının çalışanlarına sağladığı imkânlar konuşulurken ücretlerin ne kadar hak edildiği konusu bazı katılımcılar tarafından tartışmaya açılmıştır. İşçilerin niteliği ve eğitim konusu sık dile getirilen konular olarak dikkat çekmektedir.

“Kayseri’nin maalesef İstanbul piyasasına göre bir iyi olmayan tarafı söz konusu; üretimi çok düşük. İşçilerimizin performansları İstanbul işçilerine göre çok düşük. Aşağı yukarı %50 seviyelerinde düşük yani bu. Öyle olunca bizim işçimize üretmediği bir ürünün karşılığında ekstra bir ücret düşünmemiz söz konusu olamıyor. Çünkü karşımıza maliyet cephesi çıkıyor ve siz satabildiğiniz maliyeti uygun olan ürünü satabilirsiniz... İşçimiz kendi emeğinin karşılığını bence hak etmiyor ama keşke daha çok üretseler de daha çok ücret alsalar. Ben onun tarafındayım yani.” (4nk)

“Şimdi basit bir örnek veriyorum arkadaş diyorum işe gireceksin diyorum şurada yürüyorsun bir koli var, burada üç türlü seçenek var. Bir koliyi alıp yerine koymak, iki üstünden atlamak, üç koliye basarak geçmek. İşte buna göre maaş var diyorum. Sen hangisiysen ona göre maaşın da oluşacak diyorum, bir bir daha iki yani üstüne basarsan sen bana yaramazsın yani. Atlayacaksan biraz idare ederiz ama yerine koyarsan ben seni kesinlikle kaybetmek istemem diyorum, elimden geleni yaparım diyorum.” (15nk)

“Perakendede müşteri kral olurmuş. Çok şey istiyor; kaliteli ürün, hijyen, temiz tertip düzen, bu bende de var, bunu sunamadık. Bunun sebebi ne diye baktığında; eğitim. Biz çalıştığımız personeli eğitime tabi tutamıyoruz. İki tane şubeye bir tane hoca tutup da ‘gel buna ders ver’ diyemiyorsun ve yaptığınız kârda da, kârını kurtarmıyor. Personeli eğitemediğimiz için ben bıraktım bu işi.” (18nk)

Nihayetinde niyet profesyonelleşmek olsa da sosyal gerçekliğin ve maliyetlerin buna pek izin vermediği yönünde bir görüş birliği olduğunu görüyoruz. İş adamlarının bir kısmı için bu uyumsuzluktan doğan problemler öncelikli olarak çalışanların tatminsizliği, yetersizliği (veya eğitimsizliği) veya güncel piyasa şartları üçgeninde değerlendirilmektedir. İşçi hakları dendiği zaman akla gelen ilk kurum olan sendikaların ise iş adamları nezdinde pek olumlu bir imajı olmadığı aşîkar.

5.3.3. Sendika

Sendikaların AKP'nin ekonomi politikalarındaki yerine odaklanan çalışmalar özellikle Hak İşçi Sendikalar Konfederasyonu (HAK-İŞ) üzerinden süreci okumaktadır. Bunun sebebi HAK-İŞ'in dindar iş adamlarının örgütlediği en büyük sendikalardan birisi olmasıdır. HAK-İŞ'in güncel durumda AKP'nin eklemlendiği küresel ekonomik şartlara uyumlu ve siyasetle barışık bir sendikal kültür oluşumunun lokomotifi olduğu yönünde belirlemeler dikkat çekicidir. Bu belirlemelere göre sendikalar işlevsizleştirilmeye çalışılmakta ancak Avrupa Birliği'ne yakınlaşma kaygısı sebebiyle tamamen ortadan kaldırılamamaktadır. Çözüm olarak da sendikal yapı yeniden organize edilmekte, siyasi aktörlerin etkin olduğu bir yapıya evrilmekte ve hak arama mekanizmaları marjinalize edilmektedir (Erdoğan, 2014, s. 170). Bu bilgiler ışığında bir kısmı şirketlerinin büyüklüğü sendikalaşmaya uygun şartları sağlamadığı için zaten sendika konusundan uzak olan bir kısmı da bu şartları sağlasa da marjinalleştirilen hak arama mekanizmalarından çekinen katılımcıların sendikalaşmaya sıcak bakmadığı görülmüştür.

Sendikalara bakış açıları sorulduğunda katılımcıların ortak eğilimi daha önceki ve sonraki konularda da dikkat çekeceği üzere şirketin mevcut durumunun muhafazasına dikkat çekmek olmaktadır. İş adamlarına göre sendika şirket için de yararlıysa olumlu bir kurumdur. Daha önce dile getirdiğimiz gibi sendika ve işçiler hakkında burada söylenenler aynı konuyu işçilerin gözüyle de ele alan başka bir çalışmanın önemine ve gerekliliğine işaret etmektedir. Katılımcıların ifadelerinden sendikaların işlevleri açısından çok iyi tanınmadığı, daha çok geçmişten gelen siyasi tartışmalar ışığında sendikalara karşı tavır alındığı da anlaşılmaktadır.

“İşçiler haklarını kendilerine verebildiğiniz müddetçe onlar herhangi bir sendikalaşmayı düşünmüyorlar... Kendimiz çünkü biz yani ne kadar yani 160 kişi çalıştırıyorsak da bunlarla biz birebir diyalog içinde olmak zorundayız. İşimizin başındayız yani. Onlarla birebir diyalog içinde olunca da artık onlar bizim ailemizin bir parçası konumunda oluyor. Böyle bir ailenin parçalarının arasına da bir sendika sokup hadi siz söyleyin de biz yapturalım cümlesi söylemek yanlış olacağından dolayı biz sendikalaşmayı düşünmedik.” (4nk)

“Yani sendikalaşma yaptığındaki pozisyonda işte orada ne katacak veya ne katmayacağını pozisyonunu belki insanlar bilmiyor ama Türkiye coğrafyası içerisinde sanki çok mantıklı gelmiyor bana ya.” (19nk)

“Konuyla ilgili çok bir bilğim yok ama sendikalaşmayı çok da uygun görmüyorum çünkü bize hep, ben hem bir birey olarak hem de ticaret erbabı olarak dışarıdan öcü olarak gösterilmiş bir şey. İçeriği nedir çok bilğim yok açıkçası ama çok olumlu bakmıyorum. Hele hele son zamanlarda bu sendikaların siyasi işlere karışmaları da ciddi bizi rahatsız ediyor ve daha çok tedirgin ediyor beni.” (11nk)

Görüşmelerde dile getirilen “siyasi işlere karışma” ve “ideolojik sebeple oluşma” söylemlerine dikkat edildiğinde “sendika ne olmalı?” ve “sendika hangi şartlar altında var olmalı?” soruları akla gelmektedir. Bununla ilgili de katılımcılar arasında kabul gören görüş 6 numaralı katılımcının ifadeleriyle somutlaşmaktadır.

“Sendikaların kurulması gerekir tabi, yani yine dedim alt tarafta insanlar bir sürü sıkıntı çekerken yukarının bunu duymaması biraz problem olabiliyor. Yani sendika dediğimiz zaman Türkiye’de direk şey geliyor, maaş zamanı masaya oturmak. Hayır aslında sendika bu değil, sendika aslında işçinin A’dan Z’ye bütün istek ve taleplerini karşılayabilen, işçinin işverenle olan bütün sıkıntılarını çözebilen, işçinin gerek sigorta noktasında gerek iş sağlığı noktasındaki bütün gereksinimlerini karşılayabilen bir kurum olması gerekir. Bizde sendika sadece işte zam zamanı işveren karşısına oturan, yüzdelik noktada tartışan bir kurum gibi gözüküyor ama asıl sendika Türkiye’de iş ve işçiyi tamamını destekleyen her noktada hakkını savunan bir kurum olması gerekiyor.” (6nk)

Görüldüğü üzere işverenin/şirketin de gözetilmesi gerektiği vurgusu yine karşımıza çıkmaktadır. Sendikalara karşı çıkılmasıyla ilgili olarak “birilerinin ceplerini doldurduğu” vurgusu dikkat çekmektedir.

“Aslında bu konuyu fazlaca bilmiyorum hatta geçen bu işle ilgili bir arkadaşla uğradım, hassasiyetleri olan bir arkadaşla. ‘Sendikalar cidden işe yarıyor mu? İç nakdi koruyor mu?’ dedim. Çünkü onun söylediği benim için önemliydi. Dedi ki ‘Yav evet dedi işe yarıyor’ dedi.”

‘Sendikalar olmasa’ dedim ‘işçiler haklarını alamazlar mı?’, ‘Alamazlar’ dedi. Öyle deyince ben de ona itimaden diyorum ki evet sendikalar olmalı. Ben dışarıdan baktığımda kesinlikle bunlar olmamalı diyorum, soygun yatağı diyorum. Bunlar işçiyi sömürüyor.” (3nk)

“Yok, zaten sendikalaşmak yani sendikaların Türkiye’ye sadece burası için değil genel anlamda baktıysanız başkanların ceplerini doldurmaktan başka yaptığı hiçbir şey yok. O Türkiye genelinde. Genelde burada sendikalaşma gibi işçilerin de çok büyük bir kaygısı yok. Hiçbir zaman böyle bir beklenti içine girmedim.” (7nk)

Karşı çıkışın belli dayanakları dile getirilmeye çalışılsa da aslında sendikanın ne olduğuna dair net bir fikre sahip olunmadığı dikkat çekmektedir. Özellikle grev söz konusu olduğunda bu muhalefet daha da derinleşmektedir. İş adamları açısından bu önemli bir risktir ve bununla baş etmenin çeşitli yöntemleri mevcuttur;

“Ancak sendikanın şöyle tehlikeli bir yanı var; grev. Yani işinizi durdurabilir. Biz ise her bir şantiyeyi ayrı grup insana vermek suretiyle zaten o tehlikeyi bertaraf ediyoruz. Kendi içimizde yani bir yerin durma tehlikesine karşı bir yer başka ekiple devam ediyor dolayısıyla da birbiriyle senkronize hareket etmiyor ama her ekibi kendi içinde bir temsilciyle şey yapıyor. Onun dışında sendikanın o Türkiye’deki eski 12 Eylül öncesi gibi çok anlamlı bir durum olduğunu düşünmüyorum.” (1nk)

Hiçbir katılımcının şirketine sendikal örgütlenme olmadığı düşünüldüğünde sendikayla ilgili değerlendirmelerin dışarıdan ve sadece işveren gözünden yapıldığı görülmektedir. Genel itibariyle şirket politikalarını belirleyen etkenlerin sendika konusunda da öne çıktığı görülmektedir ve bunların piyasa şartları karşısında rekabette ezilmemek, itibar ve istikrar olduğunu tekrarlamak gerekmektedir. Bunun bir diğer ve temel nedeni de ekonomik alandaki hakimiyeti başka aktörlerle paylaşmayı istememektir. Ne kadar büyürse büyüsün şirketin geleneksel yöntemlerle yönetilmeye devam etmesi sermayenin korunabilmesi açısından önemli olmaktadır.

Ekonomik sermayenin korunması anlamında çalışanlara yönelik ücret politikaları ve özellikle üretim yapan sektörler için üretimin durmaması, durursa bunun maliyetinin bir şekilde karşılanabilmesi çok büyük önem arz etmektedir. Destekleyici dayanak olarak da ideolojik sebepler öne sürülmekte, sendikaların yanlılığından –ki Türkiye örneğinde bu dolaylı yoldan “solculuk” demektir- yakınıldığı dikkat çekmektedir.

5.4. Kayseri’de Ticaret Kültürü ve Sosyal Hayat

5.4.1. Kayseri’de ticaret kültürü ve Kayserili girişimci

Kayseri’nin ticaret kültürü ve ekonomik yapısıyla dikkat çeken bir şehir olduğuna teorik kısımda kısaca değinilmişti. Kayseri’deki ticaret eğiliminin milattan önceye dayanan köklerinin beylikler ve imparatorluklar dönemlerinden Cumhuriyete kadar uzanması ve Kayseri’nin ticaret yollarının kesiştiği önemli bir noktada olması bugün de halen aktif olan girişimci ruha dair tarihsel bir veri sunuyor (Çoruk, 2009: 17-18). Peki bu girişimciliğin ortaya çıkış ve gelişme nedenlerine dair katılımcı iş adamları neler söylüyor? Bu konuda tarihsel nedenler, ekonomik ve coğrafi şartlar değinilen önemli ana başlıklar olarak dikkat çekmektedir. Başka imkânsızlıklar sebebiyle ticaretin kaçınılmaz bir durum olduğuna dair ortak bir kanı olduğu da görülmektedir.

“Kayseri’nin özel durumu var tabi. İç Anadolu’nun ağırlıklı özel durumu var. Kayseri’de ticaret ön planda... yani topraktan herhangi bir ciddi geliri yok insanların. Ondan sonra ya da işte yol üzerinde bir turizmden çok fazla geliri yok. Diğer şehirler gibi avantajları yok... Kayseri’nin bu tür gelirleri olmadığı için Kayseri ticarete çok dikkat etmek zorunda. Ticareten para kazanmak zorunda... Mecburen şey yapmak zorunda Kayseri biriktirmek zorunda, doğru harcamak zorunda... Kazancını çok değil de şeyden, icabında biriktirdiğinden, tutumluluğundan bir yere varabilecek bir pozisyonu var.” (2nk)

“O bir tabir var Kayserili delinmedik kabağa girer diye. Delinmedik kabak yani olmadık, kimsenin aklına gelmedik işi bulur yapar falan gibisinden. Bir böyle Kayseri’de tabi fazla bir tarım, fazla bir turizm olmayınca ticarete yöneliriz eskiden beri ta kadim Kayseri eskiden beri ticaret şehri olarak biliniyor. Böyle genetiklerimize ticaret yerleşmiş ama bir yerlerde de hata yaptığımız şeyler oluyor yani o eski ticaret bitmiş.” (5nk)

“Pratik zekahlık var mı, olduğunu düşünüyoruz ama yok tabi şey olduğunu düşünmüyorum yani bu Kayseri’ye has bir şey olduğunu düşünmüyorum... İpek Yolu üzerinde tabi. Geçmişte bir de Ermenilerle beraber yaşamışız, onların da ticaretimize çok faydası olduğu düşünülür.” (11nk)

“Ya bu şöyle şimdi Anadolu coğrafyasında bu Kayseri’de bence önce sanayi nereden başlamış diye düşünülmeli. Herhalde burada Cumhuriyet döneminde Hava Bakım Merkezi diye bir hava ikmal uçak üreten bir fabrika kurulmuş 1930’lu yıllarda bir de işte Rusların

kurduğu 1-2 tekstil fabrikası var. Bu fabrikalarda çalışan ustalar buradaki sanayinin ilkinin oluşturmuşlar. Gerçi bu Cumhuriyet dönemi için asıl ‘Âhilik teşkilatı’ dediğimiz Selçuklu döneminde yoğun imalathanelerin olduğu bir Selçuklu tarihini biliyorum ben. Yani Âhi Evran, Hoca Nasreddin gibi Selçuklular döneminde yaşamış, işte bizim Hoca Nasreddin dediğimiz şahıs Kayseri’de kadılık yapmış, burada Âhilik teşkilatının başında olan işte ticaretin kaide ve kurallarının konulduğu bir bölge sonuç itibariyle. Bu anlamda ticaretin kökleri Selçukluya, ondan önce işte ta derin milattan öncesine kadar dayanan bir coğrafyadayız.” (16nk)

Hem milattan öncesine, hem Selçuklu dönemine hem de Cumhuriyet’in ilk yıllarındaki ekonomik gelişmelere yapılan atıflar şehirdeki ticari geçmişe dair gündelik bilgi düzeyinde de olsa bir bilinç olduğunu göstermektedir. Burada özellikle Coğrafyanın başka iş yapılmasına müsaade etmediği yönündeki belirlemeler en fazla dile getirilen belirlemelerdir. Katılımcılara göre Kayserili hayatta kalmak için ticaret yapmaya mahkumdur. Bu İbn-i Haldun’un “coğrafya kaderdir” sözüyle özetlenen, temelde her toplumun yaşam tarzının içinde bulunduğu coğrafi şartlara uyum sağlama sürecinde geliştiği ve o tarzın o toplum için doğal olduğunu ifade eden belirlemeyle uyushmaktadır (İbn-i Haldun, 2007, s. 336).

Yine de şehirdeki ticaret kültürünü sadece coğrafi şartlarla açıklamak sağlıklı bir çerçeve oluşturmayacaktır. Kayseri’ye eski uygarlıklardan miras kalan ticaret kültürünün önemine daha önce değinmiştik. Bu mirasın en önemli kaynaklarından birisi şüphesiz Kayseri’nin İpek Yolu üzerindeki duraklardan birisi olmasıdır. Hem Haçlı kontlukları hem de Selçuklular dönemlerinde Kayseri Anadolu’dan Çin’e uzanan İpek Yolu’nun güney hattını takip eden kolunda yer alıyordu (Kırpık, 2012, s. 181; Günel, 2010, s. 135-136). Bu bölgede Haçlılar döneminde Cenevizlilerin mahalleler ve pazarlar kurduğu (Kırpık, 2012, s. 185), Selçuklu dönemlerinde ise adına “Yabanlu Pazarı” denilen uluslar arası fuarlar düzenlendiği de bilinmektedir (Günel, 2010, s. 138). Kayseri Anadolu’nun merkezinde yer alan bir ovada kurulu olması ve İran, Karadeniz ve Akdeniz yollarının kesişim noktasında olması nedeniyle bu güzergahtaki önemli konumunu Osmanlı döneminde de korumuştur (Sönmez ve Alper, 2012, s. 113).

Şehre ticari önemini kazandıran önemli tarihi figürlerden olan Rum ve Ermeni nüfusla ilgili olarak dikkat çekici şöyle bir yorum da yapılmıştır.

“Kayseri’de eski kökene baktığımız zaman Rum ve Ermenilerle iç içe yaşayan bir şehir. Aslında yani ticareti de onlardan öğrendiği söylenir. Hatta burada derler ki ‘3 nesil geriye dedene bakma arkası karışır’. Neticede o dönemde ta Selçuklu’dan, Osmanlı’dan gelen bir Kervan Yolu üzerinde bir ticaret merkezi oluşumundan kaynaklı bir şeyler var ama bunları bence tam anlamıyla ticaret hayatına aktarıp kâra dönüştürmüş bir şehir değil Kayseri. Çok kapalı bir yapısı var.” (7nk)

7 numaralı katılımcının dikkat çektiği bu durum, Kayserinin ticaret geleneğinde çok köklü bir yeri bulunan gayrimüslim nüfusa dair bilinçli ya da bilinçsiz bir hafızasızlık olduğunu göstermektedir. Oysa göç ve tehcir sebebiyle mal varlığını Kayseri’de bırakan gayrimüslimlerin mallarının şehrin ekonomisine nasıl dâhil edildiğini teorik kısımda ele almıştık.

Kimliğe ve Kayseri özelinde dile getirilen köylü-şehirli (ya da köylü-yerli) ayırımına dayalı diyaloglardan rahatsız olan katılımcılar da mevcuttur.

“Ya ticarete istikrar, güven çok önemli. Mesela burada çıkartıyorlar köylü-şehirli ya ne demek köylü-şehirli, Müslüman mısın Kürt müsün, ne demek Müslüman mısın Kürt müsün, yani bu tip söylemler benim hoşuma gitmiyor. Ben söylemlerle pek iş yapmak istemiyorum, ben ticaret yapıyorum ticaretin adamıyım pek onları önemsemiyorum.” (18nk)

Kayserili girişimcinin özelliklerine dair de ortak bir dil söz konusudur. Kayseri’nin kendine yetmesi, zor da olsa yapılacak işin mümkün kılınması ve inatçılık konuları üzerinde özellikle durulmaktadır.

“Devletin buraya yaptığı hiçbir şey yoktur. Hastane, 32 bin, 40 binden daha fazla öğrencisi olan devlet üniversitesi var, bütün fakültelerini ama bütün fakültelerini Kayserili iş adamları kurmuştur... Bunlar öyle 100 bin, 200 bin, 500 bin lirayla olan şeyler değil, milyon dolarlarla ölçülen, bunların hiçbirisi devlet vasıtasıyla yapılmamıştır. Camiler, okullar, sağlık ocakları hiçbirisi ama hiçbirisi devlet tarafından yapılmamıştır. Türkiye’de bu ilktir... Yani böyle bir hayra karşı kazandığını hayır yoluna harcamayla ilgili müthiş bir şey var.” (3nk)

Katılımcı iş adamları kazanılan paranın hayır işlerine harcanmasının inanca dayalı bir sorumluluktan kaynaklandığı üzerinde durmaktadırlar. Ancak sosyal açıdan bu tip girişimlerin Kayseri özelinde bir statü kazandırdığı, “hayırsever ve dindar” iş adamı imajının oluşmasında, başka bir deyişle MÜSİAD’ın arzu ettiği değerlere sahip iş adamı imajının oluşmasında önemli bir rolü olduğu anlaşılabilmektedir. Bu sayede ekonomik

ilişkilerin dini bir formasyon kazanarak belirginleştiği bir simgesel sermaye inşası karşımıza çıkmaktadır.

“Yani Kayserili öyle süper bir şey değil ama şunu diyebilirim yani mesela Kayserili tüccar, sanayici, iş adamı şey yapmıyor mafyacılık işleri, vurgunculuk işleri falan yerine ticaretten kazanıyor, veriyor.” (5nk)

“Valla o artık tarihten gelen bir şey yani. Ticaretin içerisinde olmamız, işte müteşebbis olmamız, belki de cesaretli olmamız. Hepsi kökenden hamurdan gelen bir nokta yani bizim işte deseniz ki Erciyes Dağı’nı sök gel buraya desen tamam, yok demeyiz yani imkânsız diye bir şey yok bizim için. Öyle ya da böyle o iş bir şekilde yapılacak yani... Biz çalışma odaklı insanlarız yani belki Kayseri’nin hamurunda, yapısında böyle bir şey var.” (19nk)

Kayserili girişimcinin sağlamcı ve risk (ya da belirsizlik) sevmeyen yapısı daha önce de şirket politikalarına dair yapılan açıklamalarda dikkat çekmişti. Bu özelliklerin Kayserili girişimcinin temel karakteri olduğu bu aşamada katılımcılar tarafından daha ayrıntılı dile getirilmiştir.

“Bir kere Kayseri’de inanılmaz girişim ruhu var bence. Kayserililer, diğer şehirlerde de iş yaptığım için biliyorum, daha uzağa bakabiliyorlar, riski sevmiyorlar, sağlamcılar, işlerini sağlam yapıyorlar, alırken de verirken de riski sevmedikleri için bazı fırsatları kaçırıyor olabilirler.” (1nk)

“Yani Kayserili, Kayseri tabiriyle tülek bir yapısı vardır. Tülek ne demek bilir misiniz? Yani her şeyi hesaplayan, ince ince ‘ya acaba şöyle olur mu, bu da böyle olur mu, işte şöyle olsun da ondan sonra bakalım’, yani korkakla, tedirginle, teyakkuz halinde olan, yani böyle bir deyim yani enteresan bir deyimdir o tülek.” (3nk)

“Sağlamcıyız, macerayı pek sevmiyoruz yoksa biz şimdiye kadar bu dediklerimizi elli sefer yapardık ama hep diyoruz ki aman tedbirli olalım şu işleri de halledelim ondan sonra bu işe girelim o iş bitsin ondan sonra halledelim... Korkuyoruz yani temkinli olmakta fayda var diyoruz.” (15nk)

Aşağıdaki katılımcının küçüklüğünden beri ticari olarak büyümenin hayalini kurduğunu belirttiği ifadeler dikkat çekicidir. Dini motivasyon içeren ticari karakterin çok küçük yaşlarda holding hayalleri kurdurmasının kültürel yapıyla ilişkisi olduğunu görmek çok zor değildir.

“...ta İmam Hatip’ten buraya benim hayalim vardı. Hep kitaplarımın kenarında X Holding³⁷ yazardı. Besmele vardı, besmeleden sonra X Holding yazardım. Kitaplar hani, çocukken kitapları böyle yaparsın da yazı genişler ya onunki gibi hep kitaplarımın kenarında X Holding diye yazıyor.” (10nk)

Sosyal hayata katılmaktansa işle uğraşmak da tasarrufun ve ekonomik başarının önemli etkenlerinden birisi olarak görülmektedir. Normalde lüks sayılabilecek tüketim kalıplarının (tatilleri yurt dışında geçirmek, sahip olunan araba ve elektronik eşyalar, vakit geçirilen kafeteryalar, bağ evlerindeki imkânlar vb.) buradaki tutumluluğun dışında bırakıldığı daha sonraki açıklamalarda net olarak görülecektir.

“Kayseri’nin bizim için tasarruf anlamına gelen tasarruf yani israfı önleyici bir gayreti vardır. Bu belki sosyal anlamda biraz gerileme sağlasa da insanda israfı önliyorsanız sosyal bir şey yapamıyorsunuz demektir yani. Nedir o işte bu eldeki avuçtaki parayı sağda solda gezilerde yemeklerde bilmem eğlence yerlerinde kullanmıyorsunuz ve sıkı tutuyorsunuz yatırıma dönüştürüyorsunuz. Kayseri’de en çok yatırıma dönüştürülen parası da israf etmediği parasıdır yani.” (4nk)

“Bence daha tutumlu, daha muhafazakâr, daha sabırlı, daha iradeli, daha sebatlı kişiler. Sosyal hayatlarına belki maalesef çok doğru değil ama çok fazla ekonomi ya da zaman ayırma taraftarı olmayan kişiler, daha fazla üretmeye, çalışmaya yönelik kişiler bu tarz kişiler.” (17nk)

Bu durum aynı zamanda özel hayattan feragat edip iş hayatına daha çok vakit ayırma durumunu da beraberinde getirmektedir. Bu da ticari faaliyetin Kayserili dindar iş adamları için ne kadar temel bir uğraşı olduğunu göstermektedir. Tasarrufun dini temelleri dikkate alındığında ise Weber’in dile getirdiği anlamıyla püriten bir tutum takınıldığı görülebilmektedir. Bu noktada İslâmi temellerden hareket eden bir statü grubu olarak MÜSİAD’ın sağladığı aidiyet önemlidir. Weber’in Batı özelinde “serbest çalışan kentliler” olarak tanımladığı statü grubu üzerinden okuyabileceğimiz katılımcıların dine yönelik tutumları da Weber’in tanımlamalarıyla benzerlik göstermektedir. Söylem düzeyinde dini hassasiyetler sıkça dile getirilse de ekonomik tutumlarda rasyonel davranışların ağırlıkta olması Weber’e haklılık payı kazandırmaktadır (Weber, 2005, s. 360-364). Yine de bu belirleme yeni muhafazakâr orta sınıfın Kalvinist olduğu iddiasını dile getirmeye yeterli olmamaktadır. Weber’le hareket eden metinler ile onları eleştiren metinler arasındaki gerilim belki de özgün

---

³⁷ Katılımcı burada soyadını söylemektedir.

durumun yeni bir kavram üretilerek yeniden tanımlanmasıyla çözülebilecektir. Bununla ilgili bir çaba Kehf'in Weber'e atıfla dile getirdiği "İslâmi rasyonalizm" ifadesidir. Kehf'in tanımına göre İslâmi Rasyonalizm "Allah'ın Birliği" (yani Vahdet) inancında temellenir ve en temel çabası da "Allah'ın rızasını kazanmak"la ilgili faaliyetlere odaklanmaktır (Kehf, 1994, s. 155). Bununla ilgili olarak Wright'ın işten çıkarma örneğini ele alabiliriz.

"... A.B.D.'li bir yönetici, yaşlı bir işgöreni işten çıkarma kararını verirken, bunun örgüt moralini bozabileceği, ya da uzun yıllar başarılı hizmette bulunan bir kişiyi işten çıkarmanın 'ayıp' olacağı gerekçeleriyle tereddüt ederken, Müslüman yönetici aynı tereddüt halini, bunun bir 'günah' olacağı ve kıdemli işgörene yapılan bu nazik olmayan işlemden Allah'ın memnun olmayacağı gerçekleriyle karşılaşacaktır." (Wright, 1994, s. 44)

Burada Müslüman yöneticiye karşıt olarak doğrudan Birleşik Devletler'den örnek verilmesi dindar iş adamı kimliğinin kime karşı inşa edildiğine dair de fikir vermektedir. Diğer yandan işle ilgili pratiklere yüklenen bu anlam iş ilişkilerinin de günah-sevap terazisine konması, yani bir nevi ibadet niteliği kazanması anlamına gelmektedir. Burada alıntıladığımız ekonomik rasyonel tutumların ve bunlarla paralel dile getirilen dini hassasiyetlerin Kayseri özelinde tarihsel olarak da gerekçelendiriliyor olması Weber'in dile getirdiği rasyonel kapitalist birikim (yani Batı) ve zorbalığa veya siyasete bağlı ilkel birikim (yani Doğu) ayrımını (Sunar, 2012, s. 183) veya Doğu'nun saf ritüelizmine karşı Batı'nın rasyonelliği vurgusunu (Sunar, 2012, s. 178) tartışmaya açık hale getirmektedir. Bu ayrımlar tartışmaya açıldığında Weber'in bu ayrımlar yoluyla "Doğu karşısında Batı'nın üstünlüğü" iddiasına gerekçe bulmaya çalıştığı görülebilmektedir (Sunar, 2012, s. 229).

Katılımcılar açısından iş hayatının rasyonel gerekçelerle bu kadar merkeze konulması beraberinde bazı eleştirileri de getirmektedir.

"Ben şunu gözlemledim iş hayatına bakan insanlar içerisinde, hayatı işten ibaret gören ağırlık oluşuyor bu MÜSİAD'ın içerisinde de böyledir. Bu yoğun olarak hissedilir gibime geliyor, ben arkadaşları gözlemledim, ondan sonra hatta bazen ikaz ederim yani bu mal mülk biriktirdiğiniz şeyleri daha sonra hepsini satsanız çocuğunuza zaman ayırma bakımından belki bir daha alamayacaksınız derim." (16nk)

Bir diğer konu da Kayseri'nin dışarıdaki imajının Kayseri üzerindeki etkileri konusudur. Kayseri'yle ilgili imajın Kayseri'ye zarar verdiği ve aslında benzer

kültürlerin İç Anadolu'daki diğer illerde de olduğu biraz sitemkar bir dille şu şekilde ifade edilmiştir;

“Ne yazık ki böyle söylenen bir geçmişten gelen bir şey var. Ne yazık ki demeyeyim bu aslında ticari ya da iş anlamında kötü bir şey değil ama bu şehrimize biraz zarar verdi... İşte Kayserili kendi işini bilir, Kayserili kendine yeter, işte Kayserili başarır gibi bir takım söylemler, pohpohlamalar diyeyim daha doğrusu dışarıdan. Bunun kötülere de var Kayserili pintidir, işte cimridir, falan gibi böyle başka ufak kötü şeyler diyeyim, sıfatlar diyeyim, yakıştırmalar. Aslında uyanıklığın altında kurnazlık, götürücülük falan da alttan alttan verilir. Ateş olmayan yerden duman da çıkmaz ama bu da şehre yapıştırılan bir yafta haline geldi herkes böyle değil sonuçta. Yani uyanıklık dürüst olmamak demek değil, işini bilmek dürüstlüğüne dışına çıkmak demek değil... Ee ne anlamda zarar verdi işte yatırım anlamında, hükümetin ya da devletin Kayseri'ye bakış açısında, otoban gelmedi, tren gelmedi, işte teşvik gelmedi falan gibi bir sürü bir şey Kayseri'nin bu özellikleri yüzünden gelmedi ya da bu özelliklerin var olduğu söylendiğinden dolayı gelmedi. Aslında biz biraz da bunun için çabalıyoruz yani sizin bize, bizim dışımızdaki insanların bize yaklaşımından biz zarar görüyoruz. Kayseri uyanık değil, Kayseri söylenildiği kadar girişimci değil, Kayseri'nin Organize Sanayii iyi değil, ticareti de o kadar görüldüğü gibi çok herkes işini biliyor falan böyle bir durum aslında yok. Ya bu durum Anadolu'nun birçok şehrinde var olan bir durum. Bize özel pozisyon yok.” (9nk)

Bu son tespitle aynı doğrultuda başka katılımcıların da benzer ifadeleri ve eleştirileri dikkat çekmektedir.

“Geçmişteki ticari gelenekten falan bunlarla ilgili bir şey olabilir yani bir marka adeta diyelim Türkiye'de yoksa aynı ekonomik değerler, aynı gruplaşmalar, aynı aktivasyonlar Konya'da yok mudur, Antep'te yok mudur, diğer Anadolu şehirlerinde değişik yerlerde yok mudur, vardır. Kayseri'yi o anlamda öne çıkaran şey biraz sesinin fazla çıkması ve geleneği itibariyle ticari ilişkileri sürdürmüş bir yapısı olabilir, yoksa şu anda ekonomik hacmi Kayseri'den büyük bir yığın şehir var.” (12nk)

“Kayseri'de yani temelden gelen bir sıkıntı var. Kayseri'nin esnafını ben pek şey göremiyorum yani hani nasıl diyeyim insan gücüne, hizmete önem verilmiyor burada. Bizim işimiz de hizmet olduğu için pek fazla karşılığını alamıyoruz bu sektörde yapmış olduğumuz hizmetin... Babamın bir sözü var der ki; Kayseri'de ticaret yapan, batmayan, ayakta kalan herkes Türkiye'nin ya da Dünya'nın her tarafında ticaret yapar diye. Hakikaten Kayseri'nin ticareti çok zor. Burada para kazanmak, ayakta kalabilmek, kendini idame ettirebilmek, bir yerlere gelmek çok büyük engelleri atlamanızdan geçiyor.” (20nk)

“Kral çıplak, bizim ticaretimiz şu anda Kayseri Vergi Dairesi’nde kayıtlı olmayan firmaların çoğunluğunun eline geçti. BİM’ler, A101’ler, Kiler’ler bilmem neler... Yani adı ticaretle anılıyor Kayseri’nin ama ticaretimizi Kayserili olmayan firmalara kaptırdık.”
(15nk)

Bu katılımcılarda Kayseri hakkında çizilen imaja rağmen ve hatta bu imaj yüzünden ticari yapının bozulduğu yönünde bir mutsuzluk ve kaygı olduğu gözlemlenebilmektedir. Bu kaygının en temel dayanaklarından birisi de ulusal ve uluslar arası sermayenin büyük aktörlerinin Kayseri’de söz sahibi olmaya başlaması ve bu sebeple yerel dinamiklerin devre dışı kalmasıdır.

5.4.2. Kayseri’de dün ve bugün

Yapılan görüşmelerde Kayseri’nin özellikle de ekonomi kültürü özelinde dünü ve bugünü arasında neler değiştiğine dair çarpıcı ifadeler dikkat çekmektedir. Burada öncelikle Kayseri’nin ve Kayserilinin dönüşen dünyaya ayak uyduramaması üzerinde durulmaktadır.

“Yani yeni bir hayat başlamış. Kayserili şaşırtıyor, Anadolu insanı şaşırtıyor bu yeni hayat yeni ticaret karşısında. Bizim sektörümüzle alakalı birkaç cümle söylemek isterim... Kayseri’ye yeni hayatın tarzı olarak her yere gittiği gibi 2-3 tane alışveriş merkezi açıldı. Her alışveriş merkezinde tekstil sektöründen 50-60-100 mağaza geldi fakat Kayserili bunu kavrayamadı. Daha çok mal bulundururum, daha çok eleman şey yaparım, müşteriye daha çok taviz verirsem ben müşterimi kaçırmam sandı ama yeni nesil oraları seviyor, gidiyor oralara. Tabi aşırı stok mal bulundurursanız onu ödemesi sıkıntı, vergisi falan derken bunların hemen %95i battı yani ayak uyduramadığı için battı... Kayserili üçe ayırmış mesela sermayesini eskiden, bizim babalarımızın anlattığı kadarıyla. Bir çalıştırdığı işletme sermayesi, iki gayrimenkul muhakkak olduğu kadar da gayrimenkulü olurmuş, üç paraya çevrilebilen bir değer, işte altın var o zamanlar döviz möviz yokmuş. Üç sermayesi var biriyle çalışıyor ikisi stok yedekte bekliyor, yedek akçe olarak. Bu hiç batmaz ama bugünkü ticaretin de bu kadar lüksü olmaz yani sermaye gücünüz kadar iş noktanız büyüyor, çapınız büyüyor.” (5nk)

Burada inşaat sektörünün Kayseri özelinde gördüğü rağbete dair bir dayanak daha buluyoruz. Çünkü bu katılımcıya göre Kayserilinin temel sermaye türlerinden birisi olarak gayrimenkul karşımıza çıkıyor.

“Kayserili çocuğunu ticaretle yetiştirir. Kayserili ticaret zekâsıyla yetişir. Kayserili ticareti bir meslek bir, ne kadar üniversiteyi de bitirse, bir kendine idol olarak seçer. Çünkü anadan babadan bu şekilde görmüştür. Tabi yıllardır gelen birçok eskiye dayanan bir ticari zekasına hâkimdir o yüzden dolayısıyla da her zaman ticarete değerlenmiştir ama artık Kayseri’deki en büyük sıkıntı şunu söyleyeyim global şirketleşmemiş aile şirketi üzerinde devam etmemiz. Kayseri’nin bu kriz noktasını aşması gerekir diye düşünüyorum.” (6nk)

Yeni neslin çağı yakalama ve ekonomik yapıya entegre olma konusundaki istekliliğine daha önce de değinmiştik. Yaşı oldukça genç olan 6 numaralı katılımcının geleneksel ticaret anlayışından kurtulma niyeti net olarak görülebilmektedir. Bu anlamda olumlu gelişmelerin olduğunu ya da en azından bu yolda çabalandığını düşünen bir katılımcı da mevcuttur.

“Buradaki en önemli etken tabii ki ticari kabiliyetimiz var ama Kayseri şuna çok inanıyor artık; okumuş bir kesimle beraber bunu yürütmek. Bizim önceki işte babalarımız, dedelerimiz belki ticari olarak var ama belki eğitimleri çok iyi değildi ama şimdi şu anda mevcutta işte ben bir baba olarak oğlumun eğitimini tamamlayıp ticareti öyle yapmasını istiyorum. Çünkü eğitimi yaptıktan sonra ticareti daha düzgün yapacağına inanıyorum. Kayseri’de de şuan da böyle bir model var çünkü bir de kuşak değişme şansı oluyor. İşte bizde bir aldık kuşağı işte on sene sonra on beş sene sonra bir kuşak değişikliği daha olacak onların öyle olmuş olacak. Dolayısıyla Kayseri şu anda Türkiye ve Dünya’daki ekonomik değişimlere de ayak uydurma zorunluluğunu hissediyor ve bunu da yapıyor. Yani yapmasa da kaybolacağını biliyor.” (19nk)

Diğer değerlendirmeler ise daha ziyade “kaybolan değerler” temalıdır. Burada özellikle ticarete güven kaybı ve bazı dini kabullerden kaynaklanan pratiklerin artık devam etmiyor oluşuna değinilmektedir.

“Gelenekçi yapı belli başlı firmalarda halen devam etmekte ama şehrimiz çok yoğun göç alan bir yer. Bizim alışık olmadığımız ticari şekiller Kayseri’de son zamanlarda çok artıyor yani ama buna yapılabilecek bir şey yok maalesef... Kayseri’imizde tahsilatın ya da samimiyetin problem olmadığı eskiden daha fazlaydı ama şimdi en büyük problem maalesef tahsilatta şu an.” (17nk)

“Eskiden tabi daha güvene dayalı bir ticaret varmış. Bunun bir sebebi işte hani bir önceki jenerasyonun, ondan önceki jenerasyonun ahlaki değerleri diyebiliriz ama insanlar birbirine daha saygılı olduğu için daha iyi bilebiliyorlardı işte çürük elmalar daha kolay seçilebiliyormuş vesaire.” (9nk)

“Benim mesela dikkatimi çeken şu var. Konya’da okudum ben Konya ve Kayseri için söylüyorum. Ne bileyim sabah namazından sonra dükkanlar açılırmış, kalmadı mesela öyle bir şey mesela erken dükkan açan çok az yani... Ne bileyim hani eskiden yani bir bereket olacağına inanış var hani o da çalışmak. Çalışmanın süresini uzatmaktan kaynaklanıyor belki de. Pek kaldığını zannetmiyorum bunun görmüyoruz çünkü sabah sekiz gibi veya sabah namazından sonra açılmıyor artık veya çok az kaldı.” (8nk)

Hizmet sektöründe çalışan bu katılımcının çalışma süresini uzatma fikrini bereket kavramıyla birlikte gelenek üzerinden açıkladığını görebiliyoruz.

5.4.3. Kayseri’de yerel kültür ve sosyal hayat

Katılımcılar tarafından Kayseri’de yerel kültüre dair belirlemeler yapıldığında bu konu hem görüşülenlerin iş adamı olmasından hem de çalışmanın ekonomi ayağının önemli bir ağırlığa sahip olmasından kaynaklı olarak genellikle ekonomi temelli örneklerle somutlaştırılmıştır. Bir katılımcının ihtilafların çözümüyle ilgili olarak yerel kültürde uygulanan bir çözüme dair ifadeleri bu duruma güzel bir örnektir.

“Mesela şeyi söyleyeyim, Kayseri’de bu şey çok fazladır mesela, en çok hoşuma giden şeylerden biri, insanlar herhangi bir şekilde ihtilaf yaşadıkları zaman, sorun yaşadıkları zaman bu sorun başka bir esnaf tarafından çözülür... En ufak bir şey oldu mu ‘2 Müslüman aramıza girsin’ denilir ve sessiz sedasız halledilir. Şimdi ne oldu yeni hukuk mevzuatında, onu tahkim heyeti diye bir kavram geliştirdi, aslında tahkim heyeti Kayseri’de ismi olmayan ama cismi olan, hem de çok kuvvetli şekilde yıllardan beri yaşar.” (1nk)

Katılımcının dile getirdiği bu yerel çözümün esnaf arasındaki ihtilaflar üzerine doğduğu düşünülürse ortaya çıkış nedenlerinin ekonomik olduğu sonucuna kolaylıkla varılabilir. Kayseri’nin ticari geçmişinden söz ettiğimiz bölümde yoğun ticari faaliyetin banka, faiz, sözleşme gibi temel ekonomik araçların çok eski tarihlerde kullanılmaya başlanmasına sebep olduğunu belirtmiştik. Hukuk mevzuatındaki yansımaları açısından

bu yerel çözümün de aynı köklerden geldiğini söyleyebiliriz. Aynı katılımcının Kayseri’de dini yaşantıya dair söyledikleri de dikkat çekicidir.

“Kayseri’de dini yaşantı teslimiyet üzerine kurulu, bunun da ana ayağı manevi tatmin ve manevi teslimiyet. İnsanlar okumak yerine dinlemeyi, araştırmak yerine tabi olmayı tercih ediyorlar, bu kültür çok yaygın ve bunun dışındaki durumlar da tehlikeli görülüyor. Yani istikrarı bozucu bir unsur olarak gözüktüyor. Dolayısıyla insanlar okumak ihtiyacı hissetmiyor. Zaten bir hocaya tâbi olduğu zaman, bir şeye tâbi olduğunuz zaman zaten o size ihtiyacınız olan şeyleri anlatıyor.” (1nk)

Yerel kültüre dair dikkat çeken bir diğer durum da sosyal yardımlaşma kültürüdür. En fazla dile getirilen yardım türü de aşevleri aracılığıyla yapılan yemek dağıtım hizmetidir. Burada alıntıladığımız görüşme dışında da birçok görüşmede aşevlerine dair ifadelere rastlanmıştır.

“Kayseri dünyada, yani biz o kriz dönemlerinde var ya 16 bin kişiye yemek veriyorduk biz. Aşevleri açtık 16 bin kişi Kayseri’de geliyordu hem de etli 200 gram et olmak kaydıyla şeyde, yemekte. Evlerimizde 200 gram et olmaz yemeğimizde. Ama diyorduk ki ya bu prensip arkadaş evde ne yiyorsak bu insanlar onu yiyecek ve Kayseri’de 7-8 tane aşevi vardı böyle muhitleri ayrı... Şimdi Suriye’den 30 bin kişi var Kayseri’de. Her gün bunların yemeleri, içmeleri, ısınmaları, yatmaları hepsi bizden, yani sivil örgütlerden.” (3nk)

Peki daha genel anlamda sosyal hayat nasıl dönüşmektedir? Hem katılımcılar özelinde hem de sosyal olarak Kayseri’de sosyal ve kültürel etkinliklerin ve mekânların güncel durumu ve buralara katılımın ne düzeyde olduğu ve nelere vakit ayrıldığı önemli bir konu başlığıdır. İş hayatı açısından bakıldığında katılımcı iş adamlarının sosyalleşmek yerine tasarrufa gidip elde edilen tasarrufu yatırım amaçlı kullandığına daha önceki bazı alıntılarda değinilmişti. Yine de genel anlamda şehre dair fikirleri sorulduğunda iş adamları arasında bir ihtilaf olduğu gözlemlenebilmektedir. Bir grup sosyal ve kültürel anlamda şehrin aktif olduğu ve gitgide geliştiği fikrini savunurken başka bir grup Kayseri’yi bu anlamda yeterli bulmadığını belirtmektedir.

“Yani sosyalinde ne var kasıt sinema olur, maç olur, spor etkinliği olur efendime söyleyeyim zaman zaman konferanslar, paneller, şunlar bunlar çok fazla olur Kayseri’de. Katılmaz olsak da bunlara ulaşılabilir. Daha farklı eğlenceler vardır ama çok Kayseri’de yaygın değil. Biraz daha böyle kenarlara çıkmak lazım böyle şarkılı, türkölü, alkollü yerler için, bunlar azdır.” (1nk)

Aynı tespitin *Türkiye’de Dindarlık* başlıklı saha çalışmasında da yapıldığını görebiliyoruz. Özellikle şehre 1 saat mesafedeki Kapadokya’daki turistik mekânların bu ihtiyaca cevap verdiği bu çalışmada da dile getirilmiştir (Akşit vd., 2012, s. 117). Yerel yönetimde aktif görev alan bir diğer katılımcı ise Kapadokya vurgusunu pekiştirmesine rağmen Kayseri’de de her türlü imkânın olduğuna dikkat çekmektedir.

“Diyorum ki ‘sen geysen, Kayseri’de geylerin gittiği yer var biliyor musun?’ diyorum. Hiçbir problem de yaşamıyorlar. Rahatsız oluyorum ama var. Sen diyorum kafe istiyorsan 150’ye yakın her türlü kafe var burada, 150’ye yakın ve hepsi açık. İçki diyorsan bak benim evimle şey arasında 11 tane, 11 adet yol üzerinde, ana cadde üzerinde içki satan tekel bayisi var. 11 tane. Sen nerede yok diyorsun ya? Aynı cadde üzerinde diyorum evime giderken. Bak en büyük eğlence merkezi Ürgüp Göreme’dir. Buraya 20 dakika. İstanbul’da hangi eğlence merkezine gideceksin ki, İzmir’de hangi eğlence merkezine gideceksin ki evinden çıkıp 20 dakika sürecek, sürmeyecek... Sen varlığından rahatsız olmuyorsun, ben rahatsızım ama ben özgürlük açısından bırakın diyorum ya, herkes cehennemdeki yerini hazırlasın, yani ne istiyorsa o olsun ona, çünkü imtihan dünyasıdır burası, burada imtihan oluyor, o öyle imtihan oluyor, ben böyle oluyorum, öbürü de şöyle. Varsın olsun ama yok deme diyorum bak. Yok deme. Yani böyle bir şey yani Kayseri’de sosyal diye vasıflandırılan bugün için ne diyorsanız hepsi var.” (3nk)

Katılımcının ifadeleriyle “geylerin gittiği yer”lerin varlığına dair internetteki bazı kişisel yorumlar dışında net bir bilgi bulunamamıştır. Bu katılımcının yerel yönetimde de aktif bir konumda görev yapıyor olması görüşme esnasında mekânlara dair ayrıntılı bilgiye sahip olduğunu düşündürse de bu bilginin somut verilere dayanmadığı anlaşılmaktadır. Katılımcıların içkili mekân algısı genel olarak kendi dünya görüşlerine ve inançlarına aykırı her etkinliğin yapıldığı, dinen yasaklanan her türlü gıda maddesinin tüketildiği yerler şeklinde tanımlanabilir. Lüks mekânlarda bulunmanın yarattığı psikolojiye dair önemli bir ayrıntı 7 numaralı katılımcının ifadelerinde dikkat çekmektedir.

“Kayseri’de çok fazla gece hayatı yok. Zaten sosyal etkinlik ondan önce de yoktu ondan sonra da yok. Burada daha çok kafeler, restoranlar gelişti, 5 yıldızlı oteller geldi. İnsanlar artık o otellerden korkmamaya başladı. Biz çocukken otellere giremezdik korkardık sanki içeride kovacaklarmış gibi şimdi çoluk çocuk hep otellerin içinde. Bu tarz hayat gelişti ama tabi bir gece hayatı Kayseri’de hiç olmadı zannetmiyorum ki de olsun. Bir değişiklik de yok yani.” (7nk)

İnsanların 5 yıldızlı otellerden korkmadığını belirtmek belli bir dönemde bu mekânlarda bulunmanın ya bir statü göstergesi olduğunu ya da bu mekânların olumsuz bir temsili olduğunu göstermektedir. Şu anda bu korkunun yenildiğinin söylenmesi ya statünün kazanıldığı ya da temsil ettiği düşünülen anlamın değiştiği anlamına gelir. Her iki durumda da lüks olarak algılanan tüketim mekânlarına katılımın gerçekleştiği nettir.

Bir diğer katılımcı ise Kayserililerin ekonomik anlamda gereken atılımı yapamama nedenini sosyal hayatları olmayışına bağlamaktadır.

“Kayseri sosyal aktivitesi çok az olan bir şehir... Şuan piyasada hakikaten güzel işler yapan birçok firma ufkunu açmış değil. Hepsi şehir dışı, yurt dışına açılan ve oralarındaki ticaretin nasıl olduğunu gören insanlar, şu an Kayseri’de büyük işler yapan insanlar. Eski Kayseri zihniyetiyle giden insanların hiçbiri büyümemiş diyeyim yani büyümemiştir. Çünkü sosyal bir çevreniz yok, sabah iş akşam ev, devamlı olanı korumak mantığıyla yürüdüğü için pek fazla büyüyen firma olmamıştır Kayseri’de” (20nk)

Sosyal aktivitelerin yeterliliği veya yetersizliği konusundaki fikir ayrılıklarının temelinde ilgi alanlarının yattığı söylenebilir. İş hayatı dışında farklı ilgi alanları olan katılımcıların Kayseri’deki sosyal yaşantıya dair daha fazla söyleyecek sözü olduğu görülebilmektedir. Tüm yaşantısını işiyle özdeşleştirmiş olan katılımcıların ise sosyal ve kültürel etkinliklere dair çok derinlikli bir değerlendirme yapamadığı dikkat çekmektedir. 9 numaralı katılımcının Kayseri’nin dışarıdaki imajına dair dikkatini çeken bir durum söz konusudur. Kayseri şehir merkezinde Kale civarında yer alan kafelerdeki sosyallikle ilgili bir televizyon kanalında yapılan haberi izlediğini belirten katılımcı haberde çizilen “tutucu kent” imajından duyduğu rahatsızlığı dile getiriyor.

“10 sene oldu belki geçti onları yapalı. Spiker şöyle diyor işte ‘Kayseri’de kız arkadaşı, erkek arkadaşı olan çiftler buraya geliyorlar artık çay içebiliyorlar, birbirleriyle el ele tutuşabiliyorlar’. Ya sen neyden bahsediyorsun ya, burası neresi kardeşim ya! Biz ondan önce de Kayseri’deydik, gençtik, buluşup çay içemiyormuş insanlar, çiftler el ele tutuşamıyormuş. Ya böyle ya saçma sapan bir yayın olabilir mi ya ben görünce dehşete düştüm yani nasıl. Batı’nın Doğu’ya bakışı her zaman böyle, buradaki Batı İstanbul’un Kayseri’ye bakışı. Onlar hep İstanbul’da yaşayan nereden geldiyse kırk yıldır paşa torunu, oraya giden de Anadolu’dan gidiyor fakat gittikten sonra bu tarafa taşra gözüyle bakıyor. Ben de İstanbul’da okudum gayet iyi biliyorum. Ya buradaki adam dağda mı yaşıyor kardeşim ya Allah Allah! Kız arkadaşının elini tutamıyormuş. Kafeteryalar açılmış Kayseri’ye elini tutuyormuş. Çok kızmıştım o zaman. Şimdi herkes herkesin elinden rahatça tutup o zaman da şimdi de geziyordu yani.” (9nk)

Burada merkez ve taşra arasındaki gerilimin sosyal boyutuna dair ciddi ifadeler yer almaktadır. Katılımcının ifadelerinde ve konuyu anlatırken takındığı sinirli tavırda taşraya yönelik ötekileştirici tavra bir serzeniş söz konusudur. Dikkat çeken ayrıntı bu bakış açısının bizzat taşradan merkeze göç eden kişiler tarafından geliştirildiğinin söylenmesidir. Bu katılımcı Kayseri'nin her zaman için bir kent kültürüne sahip olduğu konusunda ısrarcıdır.

Sosyallik imkânlarının çeşitlenmesi konusunda farklı görüşmelerde de dikkat çeken ama 4 numaralı katılımcının ifadeleriyle somutlaşan “ahlakın bozulması” kaygısı da dikkat çekicidir. Burada katılımcı şehirde öğrenci sayısının artması sebebiyle çeşitlenen sosyal yapının “ahlak dışı” bazı durumlara da yol açtığı ve bunun ekonomik yansımalarının da olduğu üzerinde durmaktadır. Buradaki ekonomiye etki uyarısı neredeyse her konunun ekonomi özelinde değerlendirilmesi anlamında önemli bir örnektir ve daha önce alıntılarladığımız bazı görüşmelerde dile getirilen ekonomik kaygılarla sosyal hayatın ikinci plana atılması tutumuyla da örtüşmektedir.

“Şimdi Kayseri, tabi ben Kayseri'nin 100 bin nüfuslu olduğu zamanları hatırlıyorum yani işte 60'lı yıllarda falan yani. Bugün 1,5 milyon nüfuslu bir Kayseri yani bu kontrol edilebilir bir nüfus olursa yani büyüme olursa ahlak da kontrol edilebilir yani ama kontrol edemezseniz burada bir takım sıkıntılar oluşur. Büyüdüğünüz zaman şehirde şehrin yapısı da değişiyor yani. Göçler alınıyor, üniversiteler açılıyor, işte dışarıdan gençler geliyor, farklı farklı kültürden gençler geliyor. Bunların hepsini sizin herhangi bir şekilde polis gücüyle kontrol etmeniz mümkün değil yani. Şehrin gelişmesine göre sosyal patlamalar da oluyor yani. Ahlaki konunun dışına da çıkılabiliyor yani. Bu ekonomiye de tabi tesir ediyor yani bir yerde.”(4nk)

Burada ahlaki ve ekonomik yapının bozulmasının doğrudan dışarıdan gelen kültürlerle bağlanması Kayserili kimliğine dair de özcu bir kabul olduğunu gösteriyor. 3 numaralı katılımcı 28 Şubat'tan önce başka illerden gelen insanların, dönemin emniyet görevlileri tarafından Kayseri'nin ahlaki yapısına zarar verecekleri gerekçesiyle nasıl engellendiğini bir tür kahramanlık hikâyesi gibi anlatmaktadır. 4 numaralı katılımcı ahlakın korunması için yerel yönetimlerin ve devletin müdahalesine ihtiyaç olduğunu belirterek sözlerine devam etmektedir.

“Devletin yurt vermesi lazım ya da devlet veremiyorsa belediyelerin vermesi lazım, belediye veremiyorsa işte bu derneklerin vermesi lazım. Yani bu çocukları biz sokak ortasında bırakıp birilerine peşkeş çekemeyiz yani. Çektiğimiz zaman hem ekonomimiz

bozuluyor hem sosyal ahlakımız bozuluyor yani bir yerde... Yani işte üniversite gençliği için 1+1 şeyler yapılıyor binalar yapılıyor yani. Şimdi bu binalar o kadar çok hızlı çoğalmaya başladı ki artık o binaları alan insanların yapısı da değişmeye başladı. Yani bu bir öğrenci evi olmaktan ziyade başka bir farz edelim fuhuş evi bile olma durumu söz konusu.” (4nk)

Bu katılımcının farklı konularda da yaptığı ahlak vurgusuna öğrenciler üzerinden dikkat çekmesi önemlidir. Katılımcıya göre sivil toplum kuruluşlarının “sahip çıkmadığı” öğrencilerin sosyal yaşantıları şehrin kültürel yapısına zarar verecek durumların önünü açmaktadır. Burada yapılan alıntıya göre yeterli yurt yapmak yerine öğrencilerin faydalanabileceği apart dairelerin yapılması beraberinde denetim zorluğunu ve uzun vadede de ahlaki çöküntüyü getirmektedir. Katılımcının yurt yerine evde yaşamayı tercih eden öğrencilerin buna mecbur kaldıkları yönünde bir algısı olduğu görülmektedir. Bu durum “bu çocukları biz sokak ortasında bırakıp birilerine peşkeş çekemeyiz” ifadesinde de kendini göstermektedir.

Kayseri’de sosyal hayatın en önemli dinamiklerinden birisi olan oturma âdeti de bu aşamada sıkça dile getirilen olgulardan olmuştur. Daha sonraki başlıklarda ayrıntılı olarak da ele alacağımız oturma âdetinin sosyal hayattaki etkilerine bazı görüşmeler üzerinden kısa bir giriş yapabiliriz.

“Kayseri’deki en güçlü sosyal etkinlik başka şehirlerde ne derece var bilmiyorum ama oturma dediğimiz bir gelenek var. Oturmada şu özellikle erkekler açısından bu çok yaygın, zaman zaman bayanlarda da olur, herhangi bir vesileyle aynı apartmanda oturur, işte organize sanayi çalışanları, beraber Hacca giden ‘irafık’ deriz biz refik anlamında, beraber umreye giden bir topluluk, ondan sonra bir vesileyle bir ortak paydada buluşan insanlar on beşte bir düzenli olarak evlerde bir araya gelirler. İşten döndükten sonra işte senin evinde, benim evimde toplanırlar belli bir saate kadar işte çay, kahve, meyve, sebze, çerez bu arada da konuya bağımsız şekilde sohbet edilir... Özellikle kişisel bilgiler yayılır, nasıl yayılır, özellikle ticari durumlar bu oturma vasıtasıyla hemen şehre yayılır, yani bir insanın ticareti kötüleşmişse, onun ticari ahlakı bozulmuşsa buralarda hemen uyarılır insanlar, buradan yayılır. Bu Kayseri’nin bilgi akışında ve denetim mekanizmasında çok kuvvetli bir sosyal ağıdır. Buralarda zaman zaman neşeli şeyler de olur. Bence Kayseri’nin en güçlü sosyal etkinliği ev oturmalarıdır.” (1nk)

“Kayseri oturmaları noktasında bekarlığımdan beri gençliğimden beri sürekli o oturmalarımız vardır. Bunlar var işte gündelik sohbetler de olur, dini sohbetler de olur, siyasi sohbetler de olur, eğlence sohbetleri de olur ama şehrin geleceğine bu tarz

sohbetlerde yön verilir. Farklı farklı her gün yüzlerce bu tarz oturmalar, sohbetler olur.”
(13nk)

Oturma âdetinin Kayseri açısından önemi ve ekonomik, sosyal ve siyasi hayata nasıl yön verdiği bu ifadelerden anlaşılabilmektedir. Bu konuya ayrıntılı olarak değinilecek olan gündelik hayatla ilgili verilere bu aşamada geçmek yerinde olacaktır.

5.5. Gündelik Hayat

Görüşülen iş adamlarının gündelik hayatlarına dair fikir sahibi olmak adına dört ana başlık altında tespitler yapılmaya ve gözlemler aktarılmaya çalışılacaktır. Burada ilk başlık diğer başlıkları da ilgilendiren din olgusu olacaktır. Sonrasında iş yoğunluğunun etkisi, sosyal ve kültürel aktivitelere katılım –ki bağ evi ve oturma âdetleri burada önemli bir alt başlık olarak karşımıza çıkmaktadır- ve son olarak da bazı kişisel aktivite ve etkinliklerin tekrarlanma sıklığı konu edilecektir. Din konusunun tüm bu diğer başlıklar açısından da önemi büyüktür.

5.5.1. Gündelik hayatta dinin rolü

Kuramsal çerçevede farklı düşünürlerin dinin sosyal hayattaki etkilerinin araştırılmasıyla ilgili olarak söylediklerine değinilmişti. Buradaki temel çabamız gündelik hayatı şekillendiren dini öğretilerin bu öğretileri hayatının merkezine alan kişilerin ifadeleri üzerinden anlaşılmaya çalışılmasıdır. Buraya kadar yapılan ve devamında yapılacak olan alıntılardan da anlaşılağı üzere İslâmi hassasiyetler katılımcılar için çok belirleyicidir.

Yapılan 20 görüşmede dine ve dinin gündelik hayattaki yansımalarına dair çıkarılabilecek çok fazla veri olduğu görülmüştür çünkü görüşülen iş adamlarının tamamı ortak dini hassasiyetler sebebiyle birbiriyle iletişim halinde olan ve söyledikleri kadarıyla tam da bu yüzden örgütlenen kişilerdir. Gündelik hayatta dinin rolüne dair bir

başlık oluşturmuş olsak da devamındaki tüm başlıkların dinin etkisi bağlamında okunması fayda sağlayacaktır. Çünkü tüm alanlarda bu etkiyi net olarak görebilmekteyiz.

Öncelikle namaz vakitlerinin iş adamlarının gündelik hayatlarını planlamalarında belirgin bir etkisi olduğu üzerinde durabiliriz. Bu durum yapılan görüşmeler ve saha çalışması sürecinde bulunduğumuz sosyal ortamlarda da net olarak gözlemlenmiştir.

“Sabah namazında kalkıyorum genelde sabah namazından sonra genelde dediğim %90 veya %95 gibi bir oranda uyumuyorum. O zamandan işte belirli bir zamana kadar bazen Kur'an okuyorum bazen başka işlerle ilgileniyorum bazen kitap okuyorum.” (8nk)

Ayrıca dini öğretilerin kişilerin kendilerine çeki düzen vermeleri noktasında ne kadar önemli olduğu da dile getirilmekte ve rutin günlük aktiviteler de dini bazı pratiklerle şekillenmektedir.

“Aşağı yukarı her gün bir Yasin okurum ondan sonra Tebareke, Amme değişik sureler var onlar da var ama genelde besmele ile işe başlamayı daha uygun buluyorum... Bir de Kur'an-ı Kerim'de geçen duaları okumaya çalışıyorum ama bunu hani işlerim şöyle olsun böyle olsun diye falan değil monoton olarak günlük her zaman yaptığım işler. Bunları da Allah niye bize öğretmiş olduğu için o dualar edilmesi gerekiyor. Nerede yazıyor tabi Kur'an-ı Kerim'de yazıyor bunlar.” (8nk)

“Yani aslında sadece ticari noktada değil insanlar her gün akşam bir günü bitirdiğinde oturup kendisine bugün ne yaptım, bu sadece dini konuda değil her konuda kendini sorguya çekmelidir bence. Yani bu Allah'la olan münasebetiyle de böyle, dünyevi olan münasebetiyle de böyle.” (6nk)

“Ticaret dışında da bütün hayatı dürüst yaşamanız gerekiyor, yalan söylememeniz gerekiyor, bir ürünü pazarlarken satarken doğru düzgün anlatmanız gerekiyor malı satarken. Bunları yaparsanız hem hayatınızda hem de ticaretinizde eninde sonunda doğru düzgün bir başarıya ulaşırsınız.” (9nk)

Burada inanılan değerlerin kişilere yüklediği sorumluluklar üzerinde de durulmaktadır. Katılımcılara dinin hayatlarında nasıl bir yer tuttuğu sorulduğunda verilen yanıtlar da net olmaktadır.

“Ben önce Allah'ın kuluyum, Peygamberin ümmetiyim, sonra bu davaya hizmet eden bir erim, sonra bir aile babasıyım, sonra bir iş yeri yöneticisiyim yani önceliğim benim hayatımın önceliği, benim kurallarım yani bağlı bulunduğum dinin, savunduğum inancın

kurallarını öncelikte tutup onu ihya etmeye çalışırım. Sonrasında evet bir aile babasıyım bir sosyal insanım, sonra bir yöneticiyim yani bu çerçevede ön plandadır.” (13nk)

Dava vurgusunun bir kez daha öne çıktığını ancak kavramın burada çok daha geniş anlamıyla kullanıldığını ve gündelik hayattaki tüm pratiklerin bu davaya hizmet kapsamında değerlendirildiğini görüyoruz.

“Eğer mesele Allah rızasıysa on kişinin gelmesiyle bir kişinin gelmesi arasında hiçbir fark yok. Ben kalitesiz on kişiden kaliteli bir kişiyi yeğlerim. Eğer bu dünyaya geldiysen bu ülkemize faydalı bir insan olmalısın, Müslümanlara fayda getirmen lazım. Sonra bu şehirde yaşıyorsan, bu şehre bir fayda getirmen lazım. Bu aile içindeysen bu aileye bir faydan olması lazım. Dinine bir faydan olması lazım. Annene babana bir faydan olması lazım. Onun dışında üniversite mezunu olmuşsun, olmamışsın hiç önemli değil. Yeter ki iyi insanlarla birlikte ol. Hep kızıma bunu tavsiye ediyorum... Yani tamam zengin bir hayatımız var. Yaşadığımız bir hayatımız var ama eskisi kadar birbirimizin miyiz, değiliz. Bunu da biliyorum. Buna rağmen akşamları oturduğumuz zaman ya da akşamları eve geldiğim zaman mutlaka bir yarım saat, bir saat çocuklarla oturur sohbet ederim. Onların o gündelik hayatta neler yaşadıklarını öğrenirim... Ben namaz kılmalarını çok önemsiyorum evdekilerin. Eşim de dediğim gibi İmam Hatip mezunu. Fırsat bulduğumuz müddetçe hep cemaatle kılmayı yeğleriz evimizde. Zaman zaman oğlumla, oğlum 8-8,5 yaşında oğlumla sabah namazına onu götürürüm, yatsı namazına alır götürürüm. Sırf cemaate camiye alışkanlığı olsun, namaz kılmaya aşına olsun diye.” (10nk)

Bu katılımcı ise 13 numaralı katılımcının belirttiği dava vurgusuna benzer vurgularla çocuklarına da belli bir bilinç aşılamaya çalıştığını belirtmektedir. Yine de güncel çalışma pratiklerinin aileyle ilgilenmeye ne kadar izin verdiğini sorgulamaktadır. Diğer yandan İslâmi değerlerle hareket etme durumuna dair bir özeleştiri de dile getirilmiştir.

“Yani bir insan Allah’ın emirleriyle hareket edip onlara göre iş yaşantısını, aile yaşantısını eğer bu şekilde düzene koyuyorsa zaten bu da Allah’ın vaadidir. Yani olacağı yerler bellidir bunlara uyuyoruz ama uymuyoruz aslında birbirimizi kandırmaya çalışıyoruz.” (8nk)

8 numaralı katılımcının bu tavrının birçok katılımcıda da gözlendiğini söyleyebiliriz. Söylemde dini hassasiyet olsa da şartlar gereği bu hassasiyetlerin esnemesinden kaynaklanan bir huzursuzluk olduğu katılımcıların ifadelerinden anlaşılmaktadır. Yine de bu durumu değiştirecek kapsayıcı bir girişim olmadığı, çoğunlukla ekonomik sebeplerle var olan ekonomi odaklı habitusun sürekli yeniden

üretildiği görülmektedir. Bunu en belirgin göstergesi iş yoğunluğu sebebiyle gündelik aktivite ve ilişkilerin nasıl aksadığıdır.

5.5.2. Gündelik hayatta iş yoğunluğunun etkisi

Daha önceki başlıklarda katılımcıların hayatında işin ne kadar önemli bir yer tuttuğu çeşitli bağlamlarda ortaya çıkmıştı. Doğrudan bu durum sorulduğunda konunun üzerinde özellikle durulmaya değer boyutta olduğu ortaya çıkmaktadır.

“Ailemize çok vakit ayırdığımız söz konusu değil. Akşamdan akşama tabi ki evimize gidiyoruz yani ama genel olarak sabahleyin 8 gibi evden çıkarım... Genel anlamda benim programım Ticaret Odası'yla kendi iş yerim arasında geçmektedir.” (4nk)

“İşimin gerçek noktasına bakacak olursak çok ailemize vakit ayıramıyoruz ama İslâm'ın, Müslümanlığın bize vermiş olduğu evlat şeyini de en iyi şekilde evlatlarımıza da ailemize de sahip çıkıyoruz. Gayret ediyoruz var olan boşluklarımızda.” (6nk)

“Önceden de sosyal bir insandım, aile ne kadar desem de aile babasıyım o asli görevleri yerine getirip, aileye nafaka temini olarak ahlak noktasında verebileceğim eğitim ve işte gelişimleri noktasında yapabileceğim katkıları yapmaya çalışıp, sosyallik noktasından onlara çok fazla zaman ayıramıyorum ne yazık ki.” (13nk)

“Bu ailevi yaşam tarzıyla alakalı. Eşim ve çocuklarımın onu kabullenmesiyle alakalı. Bunu kendi ailem için söylüyorum tabi. Ben oturdum eşimle de çocuklarımla da konuştum. Benim için işim çok önemli, işte benim hedeflerim var dedim. Sağ olsun eşim bu konuda gayet de anlayışlı.” (17nk)

Buraya kadar alıntılarladığımız görüşmelerin tamamında ailenin ihmal edildiği ve işin ne kadar önemli olduğu net olarak ifade edilmektedir. Aileye gereken önemin verilmesi noktasındaki hassasiyet ise dinin bir gereği olarak dile getirilmektedir. Bunun yanında bazı katılımcılar durumdan duyduğu rahatsızlık sebebiyle bazı kararlar alma noktasına gelmiştir.

“İşte 40 yaşına geldim işte 27 yaşından sayarsak 13 senedir çalışıyoruz. İlk tatilimi kızımın geçen sene yaptım 10 yaşındayken. İşte düşündüm sonra dedim yani nereye kadar hangi hedef bunu telafi edebilir, hiç biri telafi edemez. Onun için aslında biraz rölantiye bıraktım bu sene gibi biraz daha rahata bağladım.” (7nk)

“Şimdi bu dönem dönem, zaman zaman değişiyor. Bundan iki yıl önce sorsaydınız aileme pek vakit ayıramıyordum ama şuan için, bu sene için söylüyorum, hatta bu sene bugüne kadarki olanı söylüyorum çünkü bugünden sonra değişecek... ama geç saatlerde de çıkış yapmıyoruz yani büromuzu geç kapattığımız çok nadirdir genelde beş buçuk altı gibi iş yerinden ayrıldıktan sonra eve gidiyoruz.” (8nk)

Sorumluluklarını azaltıp ailesine daha çok vakit ayırmayı başarabilen iş adamları da mevcuttur. Ancak bu yine aile üyelerinden birinin işin bir kısmını devralmasıyla mümkün olabilmektedir.

“Ya çok değişiyor yani zaman zaman çok yoğun programlar oluyor, bazen de boşa düştüğümüz oluyor çünkü biraz da yükümü şey aldı, küçük oğlan, ondan sonra o şimdi burada yok ama. O alınca daha rahatladım yani. Evde daha çok durabiliyorum.” (3nk)

“Ben burada Ak Parti İl Başkan Yardımcılığı yapıyordum Kayseri’de. 2010 yılında geldik işte 2014’ün Haziran’ına kadar falan devam ettik bu hizmetimizle alakalı. Bu geçen süre içerisinde tabi siyaset çok farklı dolayısıyla da orada geçirdiğimiz süre içerisinde hem iş hayatında hem de aile hayatında inanılmaz derecede aksaklıklar oldu, işte onlara vakit ayıramama gibi... Tabi böyle olunca yaşantı olarak günümüz açısından bakıldığında çok düzgün değildi ama şimdi siyasetten biraz daha uzağız. Şu andaki yaşantımız işte siyasete göre çok daha mı iyi? Kesinlikle iyi çünkü ailemize zaman ayırabiliyoruz, kendime zaman ayırabiliyorum yani bu şekilde bakıldığında.” (19nk)

“Benim için aileme ayırmam gereken zaman önemli zaten son 5 yıl içerisinde biraz daha iş yükünü yanımda çalıştırdığım profesyonel elemanlara bıraktım, son 3 yıl bunu daha çok yükselttim oranını. Aşağı yukarı şimdilerde işimi hiç ben olmasam bile kendi yürüyecek durumda, böyle bir iş ortamı sağladım tabiri caizse.” (16nk)

12 numaralı katılımcı ise tüm etkinlikleri bir bütün olarak düşünmektedir. Kendi üretim yeri olan bu katılımcı zaman planlamasını kendi yapmakta ve genel olarak bu tip keskin ayrımlara karşı çıkmaktadır.

“Ben bunları ayırmadan iç içe sürdürmeye çalışan birisiyim, yani 24 saat iş, 24 saat aile, 24 saat aktiviteler fazla ayırtırmak istemeyen birisiyim. Formel olarak sabahdan akşama işle uğraşıyoruz ama işle uğraşırken de kitap okuyorum, araştırıyorum, düşünüyorum haberleri takip ediyorum, bu arada işimi takip ediyorum, işim bazen şey olduğunda akşama sürdürüyorum. Bu anlamda kafamda çok keskin bir şey yok olması da gerekmiyor bence.” (12nk)

Katılımcılara ayrıca iş ya da özel sebeplerle başka ilde yerleşik olup olmadıkları da sorulmuştur. Büyük çoğunluk bunu tercih etmezken başka ilde ev açma anlamında yalnızca bir katılımcı bunu gerçekleştirdiğini belirtmiştir.

“Orada da evimiz de var, işyerimiz de var. Onun haricinde marketlere falan gidiyoruz. Mesela iki kişiyiz, ağabeyimle ben dedim bahsetmiştim. Şu anda ağabeyim Ankara’ya gidiyor üç gün orada. O yokken ben buradayım, gelecek bir iki gün sonra ben gideceğim. Orada yerleşmiş evet.” (11nk)

İşlerinin başka illerde ayağı olsa da Kayseri’de yerleşik kalmayı tercih eden iş adamlarının Kayseri’de kaldıkları sürece iş dışındaki zamanlarını yine ekonomik etkinlik odaklı geçirdiklerini görebiliyoruz.

5.5.3. Sosyal ve kültürel aktivitelere katılım

Katılımcıların iş dışında ne gibi etkinliklere katıldığı sorulduğunda bağ evlerinde geçirilen ve oturma âdetine ayrılan vakitler sıkça dile getirilmektedir –ki oturma âdetleri de yine önemli kararların alındığı ekonomi ve siyaset temelli toplantılardır. Bağ evi pratiklerine ve oturma âdetine bir sonraki alt başlıkta değinilecektir.

Bağ evi ve oturma âdeti dışında en fazla dikkat çeken durum katılımcıların üye oldukları ve/veya çeşitli sorumluluklar üstlendikleri kurum ve kuruluşların etkinliklerine katılımlarının sık dile getirilmesidir. Burada özellikle AKP’de, KTO’da veya MÜSİAD’da aktif görev alanların haftanın belli gün ve saatlerini mutlaka ayırdıkları toplantı ve etkinlikler bu kuruluşlarda gerçekleşmektedir.

“Bir kere bütün üyelerle her zaman görüşemiyorsunuz yani biz yönetim kurulu olduğumuz için haftada en az bir kere mutlaka görüşüyoruz ama onun dışında da görüşmeler oluyor. Diğer üyelerle ise etkinlikler fazla işte. Ortalama ayda bir denk gelen etkinlikler var diyelim o etkinlikler esnasında katılan üyelerle görüşme şansınız oluyor işte. Onları dinliyorsunuz, sohbet ediyorsunuz. Hiçbir şey olmasa selamlaşıyorsunuz yani. Konferanslar var ya da bir seminer var birbirinizi görme imkânınız oluyor.” (9nk)

“Sosyal aktivitelerim var, başında işte MÜSİAD geliyor. Parti³⁸ ile diyalogumuz var. Onun haricinde arkadaş çevrelerimiz var ta okuldan gelen gruplarımız var. Bir haftalık, on beş günlük süreçlerde bir araya geliyoruz ailece ya da bekar.” (11nk)

“STK’lerde yer alıyorum... Onun dışında Kayseri’de Türkiye’de farklı cemaatlerden gruplar var ya onların da en az 20-30 tanesini tanırım. Onların sosyal aktiviteleri olduğunda karınca karınca gidip takip ederim. Eğer onların içerisinde hele entelektüel birisi gelmişse onlar tarafından davet edilen onu da gidip dinlemeyi kendime vazife görürüm.” (16nk)

STK toplantıları/etkinlikleri dışında sinema, tiyatro, konser gibi etkinliklere katılımın çok az olduğu görülmektedir.

“Son dönemde özellikle aileme çok vakit ayıramamakla beraber bu tarz şeylere en azından ayırdığımız zamanı kaliteli geçirmek üzere bu tarz sosyalliklere bir tiyatroymuş konsermiş gösteriymiş onlara katılmaya çalışıyorum zamanım ve şeyim yettiği ölçüde.” (13nk)

“İşte ailelerimizle beraber yine işte belki de siyasetin oluşturduğu belli bir grup arkadaşla beraber işte hafta sonları sinemaya gidebiliyoruz işte on beş günde bir olabiliyor veya haftada bir olabiliyor böyle. İşte bağ oturmalarımız oluyor, etkinliklerimiz oluyor yani böyle bir şeyimiz var. Eğer buraya özellikle Büyükşehir Belediyesinin yaptığı çeşitli etkinlikler oluyor burada çok da güzel bir kongre merkezimiz var 1.300 kişilik oraya da tabi konser anlamında şeyler geliyor sanatçılar geliyor, buraya da eşimizle gidiyoruz yani.” (19nk)

En çok tercih edilen etkinliğin akşamları özellikle belli kafelerde gerçekleşen sohbet toplantıları olduğu gözlemlenmiştir. Görüşmeler haricinde bu toplantılardan birine katılma fırsatı da bulunmuş ve tercih edilen mekânlara dair de bir fikir edinme şansı elde edilmiştir.

“Hafta içi bir akşam, iki akşam arkadaşlarla dışarıda oturuyoruz sohbet ediyoruz. Haftamız ve günümüz hemen hemen böyle geçiyor.” (7nk)

“Sonra işte 40 yaşından sonra cemaatlere, vakıflara gidip gelmeye başladım. Şu an haftada bir sefer gittiğim bir kafe var. Orada arkadaşlarımla sohbet ederiz, otururuz... Orada siyasilerle birlikte olurum. Kayseri’nin siyasetiyle alakalı.” (10nk)

Burada sözü edilen buluşma mekânlarından ikisine dair aşağıda verilen görseller tercih edilen tüketim kalıbına dair de fikir verecektir. Ezop ve La Vita isimli mekânların

---

³⁸ AKP kastediliyor.

Facebook sayfalarından edindiğimiz fotoğraf karelerinde hem iç dekorasyonun, hem sunumların belli bir lükse işaret ettiği söylenebilir. Örneğin katılma fırsatı bulunan bir akşam sohbetinde Latin müziklerinin çalındığı Ezop isimli mekânda lüks sunumlarla çay, kahve ve tatlı ikramları eşliğinde güncel siyaset konuşulmuş, hatta bazı eğitimcilerin ve seçim sürecinde AKP’den aday adayı olmuş bazı MÜSİAD üyelerinin katılımıyla 7 Haziran 2015 seçimlerinde beklenenin altında kalan oy oranının sebepleri masaya yatırılmıştır. Kayserili iş adamlarının sosyalleştiği bu mekânları ve devamında oturma âdetini kamusal alan tartışmaları üzerinden de okumak gerekmektedir.

Görsel 1. Ezop Kültür Sanat (İç Görünüm) - Görsel 2. Ezop Kültür Sanat (Dış Görünüm) ³⁹

Görsel 3. Ezop Kültür Sanat (Canlı Müzik Etkinliği) - Görsel 4. Ezop Kültür Sanat (İç Görünüm) ⁴⁰

Arendt’in çoğulluk üzerinden ve farklılıkların ortaya çıktığı yer olarak tanımladığı kamusal alan (Onat, 2013, s. 28) Kayseri örneğinde daha ziyade Habermas’ın tanımladığı gibi yapısal dönüşüme uğramış haliyle karşımıza çıkmaktadır. Habermas’ın deyimiyle devletle toplum arasında konumlanan ve özel alanın bir parçası olarak ortaya

³⁹ Görseller mekâna ait <https://www.facebook.com/ezop.ks> adresinden alınmıştır (Erişim Tarihi: 20.08.2015).

⁴⁰ Görseller mekâna ait <https://www.facebook.com/ezop.ks> adresinden alınmıştır (Erişim Tarihi: 20.08.2015).

çıkan “burjuva kamusu” 1873’teki ekonomik çöküntü sonrası yaşanan ekonomik ve sosyal dönüşümlerle farklılık ve çoğulluk temsili özelliğini yitirmiştir (Onat, 2013, s. 92). Daha önce özel alana dâhil olan iş ve aile ilişkileri yarılmaya uğrar ve aile özel alanda kalırken iş kamusal alanın önemli bir parçası haline gelir. Devletin özel şahıslarla “o anın koşullarına göre davranma” temelinde yaptığı sözleşmeler (kamunun hareket alanını özel şahıslara açtığı ve özel şahıslara kamu adına hareket etme hakkı verdiği için) kamusal nitelik kazanır (Habermas, 2015, s. 264-265). Bu sayede sermaye sahiplerini, yani devletle yaptıkları sözleşmelerin verdiği kamusal nitelikle özel şahısların kamusal gibi görünen çıkarlarını, temsil eden iş örgütleri kamusal alanda yönlendirici konuma gelme fırsatı bulurlar ve artık kamusal alanda temel hareket noktası özel çıkarlar ve bu çıkarlar uğruna devletle siyasal uzlaşa olur (Onat, 2013, s. 93-94).

Görsel 5. La Vita Bistro Cafe (Dış Görünüm)- Görsel 6. La Vita Bistro Cafe (İç Görünüm)⁴¹

Görsel 7. La Vita Bistro Cafe (İç Görünüm)- Görsel 8. La Vita Bistro Cafe (İç Görünüm)⁴²

⁴¹Görseller mekâna ait <https://www.facebook.com/lavitacafesosyal> adresinden alınmıştır (Erişim Tarihi: 20.08.2015).

⁴²Görseller mekâna ait <https://www.facebook.com/lavitacafesosyal> adresinden alınmıştır (Erişim Tarihi: 20.08.2015).

Yukarıda görsellerini paylaştığımız kamuya açık mekânlarda yapılan toplantıların içerikleri de Habermas'ın belirlediği sınırlarda gezinmektedir. İş dünyası ve siyaset dünyasının önemli isimlerinin bu iki alanın birlikte daha uyumlu hareket etmesi adına yaptıkları fikir alışverişleri bu toplantıların temel karakterini oluşturmaktadır. Daha önce 5 numaralı katılımcıdan alıntıladığımız ve bir araya gelinebilecek insanların sahip olmaları gereken nitelikleri tanımlayan “kutsalların ve kuralların uyması” şartı kamusal nitelikteki bir birlikteliğe özel bir sınır çizer. Burada MÜSİAD'la somutlaşan durum, dindar iş adamlarının çizdiği özel sınırların kamunun yararını temsil ediyor ve kamu adına devletle uzlaşıyor gibi görünmeleridir.

Şu ana kadar yaptığımız alıntılarda dile getirilen sosyal etkinliklerde (özellikle de oturma gruplarında) kimlerle vakit geçirildiğine baktığımızda bu ortamlarda üst düzey kamu görevlilerinin, MÜSİAD, AKP ve KTO çevresinin yer aldığı ve Kayseri'deki siyasi, sosyal ve ekonomik hayatı etkileyen çok önemli konuların konuşulup karara bağlandığı katılımcıların ifadelerinden anlaşılabilmektedir. Ailenin bu sosyalliğin dışında kalması ve kadının da ailenin taşıyıcısı sıfatıyla özel alana sıkıştırılması yukarıda tanımladığımız kamusal alan-özel alan ayrımında ailenin özel alanda kaldığı belirlemesini doğrulamakta, böylelikle MÜSİAD çevresinin ataerkil kimliğini görünür hale getirmektedir.⁴³ Bu noktada Kayseri'nin en aktif sosyal etkinliği olarak dile getirilen bağ evi ve oturma âdeti üzerinde durmak faydalı olacaktır.

5.5.3.1. Sosyal, kültürel, siyasi ve ekonomik etkinlik alanı olarak bağ evleri ve oturma âdeti

Kayseri kültüründe bağ evlerinin ve bu evlerde organize edilen ve “oturma” adı verilen toplantıların büyük önemi olduğu yapılan görüşmelerde defalarca tekrar edilmiştir. Daha önce kısa bir giriş yapılan oturma âdeti ve bu âdetin pratiğe döküldüğü mekânlar olarak bağ evleriyle ilgili daha ayrıntılı belirlemeler yapmak yerinde olacaktır.

---

⁴³Cengiz vd. de özel ve kamusal arasındaki bu ayrıma değinir ve feminist yaklaşımların bu ayrımın ataerkil egemenliği gizleyen bir kurgu olduğundan söz ettiklerini aktarır (Cengiz vd., 2015, s. 584).

Bağ evleri Erciyes Dağı'nın eteklerinde kurulmuş yayla evleridir ve çoğunlukla havanın ısındığı zamanlarda faydalanılan konutlardır. Aynı zamanda bahçe işleriyle de uğraşılan bu konutlarda bağcılık faaliyetinin artık hobi düzeyinde yürütüldüğü katılımcıların ifadelerinden de anlaşılmaktadır. Katılımcıların tatil için başka şehirlere gitmek yerine yaz aylarının tamamını ya da kısa tatillerden arta kalan zamanlarının tümünü bağ evinde geçirdikleri dikkat çekmektedir.

“Yazları yazlık işte... Yazın şehir sıcak olduğu için oralar hem ağaçlıklı, yeşillikli alanlar olduğu için serin oluyor. Yazın herkes Kayseri’de az çok birazcık şeyi varsa zaten geçmişten de gelen bir şey vardır annesinden, babasından, dedesinden kalan iyi kötü bir yeri vardır. Yazın oraya gider. Orada aslında insanların birçok ihtiyacını karşılıyor. Yani tatile gitmiş gibi.” (2nk)

“Bir de Kayseri’nin bağcılığı vardır o meşhurdur, herkes bu zamanlar mevsimi geldi mi okulların kapanma mevsiminde işte Erciyes eteklerine, Talas eteklerine, Talas bağlarına, Germir veya Erkilet, İncik bağlarına falan göçerler bağcılık telaşı başlar. E göçülür ve orada 3-4 ay okulların açılmasına kadar yaklaşık işte direnebildiğimiz kadar da direniriz çok güzeldir oralar yemyeşildir. Bu da aynı şekilde ruh şeyi oluyor. Misafirlerimizi orada ağırlamak isteriz böyle tedavi gibi bir şeydir hayatın yükünü hafifletici şeyler.” (5nk)

“Dedelerimizin bağları var şu anda, şahsımıza ait yok. Şahsıma ait yok ama o gelenek bizde de vardır. İşte hafta sonları gidip bağda olmak ve işte büyüklerin sürekli işte böyle kısa dikileceği zaman, ne bileyim çubukların gözlerinin açılacağı, bunlar hep bağcılık tabirleridir, işte o dönemlerde onların bir yoğunluğu olur.” (13nk)

“Bağ evim var evet. Yok ben tatil gözüyle bakmıyorum bağ evine. Ben bağ evi biraz daha yüksek yerlerde, biraz daha bahçesi olan, çocukların katlarda sıkışmayıp daha free olabileceği yerler, havası oksijeni bol yerler olarak görüyorum.” (17nk)

Burada hepsini alıntılanamamış olsak da birkaç istisna dışında tüm katılımcılarda bağ evi âdetinin düzenli olarak yerine getirildiği görülmektedir. Bağ evlerinin tatil gibi görülmesi bir yana gelenekle olan baği diri tutan, artık çok eskilerde kalan toprakla ilişki kurma pratiklerine dair bilgi sağlayan bir tarafı olduğunu söylemek mümkündür. Bazı katılımcılar yaz aylarında yaygın olan bu âdetle ilgili biçim değişikliğine ihtiyaç duymaktadır.

“Bizde bağ evi yok da olsa olurdu yani. Biraz daha şimdi şeyde değişim var. Bağ evinden ziyade yaz-kış oturulabilecek evler aranıyor. Tabi bunu isteyenler de var istemeyenler de

var. Biz isteyenler grubundanız. İnşallah biz de öyle bir düşüncemiz var eğer olursa yani hem yeşillik, hem bahçemiz ve evimiz ikisi bir arada olsun diye düşüncemiz var.” (8nk)

Bu geleneği devam ettirmeyen ve her zaman işine yakın, şehir merkezinde bir evde olmayı tercih edenler de mevcuttur.

“Değilim, ben çok radikal bir adamım belki Kayseri’de bağ evim yok benim.” (7nk)

Yerel kültürde bağ evlerinin önemine dair çalışmanın konusuyla da alakalı şu bilgiye yer vermek gerekmektedir.

“MÜSİAD Genel Merkezi kurulduğunda ilk kez Kayseri’yle temas kurdular. O zamanki başkanı Erol Yarar beyle Kayseri’de bir bağ evinde toplantı yaptık ve orada ilk şubeyi Kayseri’de kurulması üzerine karar verdik ve ilk şubeyi kurduk.”(3nk)

Görüldüğü üzere çalışmanın alanı olarak belirlenen MÜSİAD çevresinin Kayseri’deki organizasyonunun temelleri bağ evinde yapılan bir oturma toplantısında atılmıştır. Bu noktada bir kez daha 13 numaralı katılımcıya kulak vermek faydalı olacaktır.

“Kayseri oturmaları noktasında bekarlığımdan beri gençliğimden beri sürekli o oturmalarımız vardır. Bunlar var işte gündelik sohbetler de olur, dini sohbetler de olur, siyasi sohbetler de olur, eğlence sohbetleri de olur ama şehrin geleceğine bu tarz sohbetlerde yön verilir. Farklı farklı her gün yüzlerce bu tarz oturmalar, sohbetler olur.” (13nk)

Kayseri siyasetinde ve ekonomisinde oturma gruplarının önemi görüşmelerde sözü edilen bazı oturma gruplarıyla ilgili sonradan yapılan araştırmalarda daha fazla öne çıkmıştır. Ayrıca bu sohbetler dini sohbetler olarak da değerlendirilmekte ve Kayseri özelinde siyaset, ekonomi ve dinin ne kadar iç içe olduğu daha fazla anlaşılmaktadır. Öncesinde yine katılımcıların oturma gruplarına dair tanımlamalarına yer vermek yerinde olacaktır.

“Ya meslek grupları, ya çarşı esnaf grupları, ya hacca giden umreci ya da hac refiki arkadaşlar haftada veya on beşte bir genelde, benim üç tane oturmam var mesela, on beşte bir böyle herkesin evine gidilir. Böyle dolaşılır, birbirinden haberdar olursun, değerlendirmeler yaparsın seçimleri değerlendirirsin, memleketteki ekonomik gidişatı değerlendirirsin. Sanki okul dışı eğitim gibi bir şeydir, sanki herkes bir yerden bahseder orada, duyduğu kaliteli şeylerden bahseder.” (5nk)

“Akşam sohbet ve oturmalarını da genellikle dini sohbet ve oturmalar şeklinde gerçekleştiriyoruz.” (6nk)

“Bizim Kayseri’de çok güzel bir oturma grubumuz var ‘X Oturma Grubu’ diye. Hatta sosyal medyada da sayfamız var ‘X Oturma Grubu’ diye.⁴⁴ Yine aynı dediğim gibi kendi fikrimden, kendi zihniyetimden olan kişilerle haftada ya da on günde bir, on beş günde bir bir araya gelip hasbıhal etmek, sohbet etmek deşarj ediyor. Yani her insanın kendisine bazen dışarılara atmak istiyor yani bu kültür bizde de var. Bir arkadaş grubumuz var sağ olsun hepsi de kıymetli pırıl pırıl insanlar, onlarla sürekli bir araya geliyoruz oturma grubu anlamında ya da bağda yaz mevsiminde bağ evinde geliyoruz evet.” (17nk)

17 numaralı katılımcının sözünü ettiği oturma grubunun sosyal medyada yer alan sayfası incelendiğinde bu oturma grubunun yerel ekonomi ve siyasetteki etkinliği göze çarpmaktadır. Bu grubun oturma sohbetlerinin misafirleri arasında eski ve yeni büyükşehir ve ilçe belediye başkanları, milletvekilleri, bakanlar, Kayseri Valisi, KTO Başkanı, MÜSİAD Kayseri Şube Başkanı gibi önemli isimler yer almaktadır. Bu anlamda oturma gruplarının Osmanlı’da da var olan ancak en belirgin ve kurumsallaşmış haline Cumhuriyet’in ilk yıllarında kavuşmuş olan Şehir Kulüpleri’ne benzer bir yapı arz ettiği görülebilmektedir.⁴⁵ Ayrıca yine grupta, grup üyelerinin çeşitli zamanlarda Abdullah Gül ve Recep Tayyip Erdoğan’la birlikte yer aldıkları siyasi toplantılardan ve sohbet toplantılarından fotoğraflar paylaşılmaktadır.

Grubun sosyal medya hesabında 7 Haziran ve 1 Kasım 2015 seçimleri öncesi AKP’ye destek mahiyetindeki paylaşımları da dikkat çekmektedir (Bkz. Görsel 9 ve 10). Bu durum görüştüğümüz katılımcıların da içinde olduğu Kayseri MÜSİAD çevresinin siyasi eğilimlerini somut olarak gösteren sayısız göstergeden birisidir. Eleştiriler olsa da görüşmelerin tamamında AKP’ye verilen destek azımsanamayacak ölçüdedir. Katılımcıların bu yöndeki ifadelerine de diğer başlıklarda yer verilecektir.

---

⁴⁴Katılımcının kişisel bilgilerini korumak için oturma grubunun adı gizlenmiştir.

⁴⁵“Kulüplerin seçkinlerin mekânları olması, dönemin aydınları arasında genellikle olumlu karşılanır. Bu, şehir kulüplerinin kuruluş temellerinin atılması, açılışları, bu mekânları kullananlara ilişkin basında çıkan haberlerden anlaşılabilir. Örneğin, Hikmet Feridun, Anadolu Kulübü hakkında ‘Ankara’nın en kibar, aynı zamanda en nezih, samimi ve tatlı vakit geçirilen’ yeri der” (Öztürk, 2006, s. 96). Şehir kulüpleriyle ilgili burada dile getirilen tanımlamaların çok benzerlerinin katılımcılar tarafından oturma grupları için dile getirildiği görülmektedir. Bu da gördüğü işlev anlamında bu iki olgunun benzerliğini ortaya koymaktadır.

Görsel 9 ve Görsel 10. Kayseri'de etkin olan bir oturma grubunun Facebook paylaşımları⁴⁶

Bağ evleri tatil pratikleri, hobi ve kişisel istirahat bağlamında düşünüldüğünde özel alana ait gibi görünseler de ev sahipliği yaptığı oturma toplantılarının şehrin geleceğine yön veren toplantılar olması bağlamında kamusal mekânlara dönüşmektedirler. Burada sınırları özel olarak çizilmiş bir kamusalıktan söz edildiğini hatırlatmak gerekiyor.

Farklılıkların temsil edildiği ve farklı fikirlerin dile getirildiği bir birliktelikten ziyade, “kutsalları ve kuralları” birbirine uyan ekonomik aktörlerin devletle siyasal uzlaşma alanı olan oturma grupları farklı bir kamusalılığı temsil etmektedir. Bu haliyle oturma grupları milliyetçi ve dindar bir “biz” hissiyatı üzerinden hareket etmektedir. Bu kamusalılık bir çeşit meclis olarak tanımlanan ama farklı seslerin kendini ifade etme imkânı bulamadığı bir özel kamusalılıktır (Cengiz vd., 2015, s. 598-599). Şehrin geleceğiyle ilgili bir karar mekanizması yapısına sahip olan bu kamusalılık aynı zamanda kadınların yer almadığı ataerkil bir yapı arz etmektedir. Anne ve eş rolüyle kadın yukarıda da dile getirdiğimiz kamusal alan özel alan ayrımı bağlamında özel alana ait bir eyleyici konumundadır. Kadının iş dünyası ve sosyal hayattaki konumuna dair katılımcıların ifadeleri ilgili bölümde ele alınacaktır (Başlık 5.7.2.3).

Oturma grupları konusunda bu âdeti sürdürmeyen ya da çok aktif olmayan katılımcılar da dikkat çekmektedir.

“Vardı ama şu an çok katılmıyorum. Oluyor zaman zaman oluyor yani... Hem iş sebebiyle hem de ben biraz dâhil olamadım, sıkıcı geldi biraz bana o yüzden.” (9nk)

“Oturma grubumuz yok. Dediğim gibi belki on beş günde bir, ayda bir arkadaş oturmamız oluyor. O da rutin değil yani” (2nk)

⁴⁶ Kişisel bilgilerin gizliliği gereği ilgili grubun sosyal medya hesabı kaynak olarak paylaşılmamıştır.

Oturma gruplarından uzaklaşma sebepleri arasında AKP ile “Cemaat”⁴⁷ adı verilen grup arasında yaşanan gerilimin de olduğu görülmektedir.

“Dâhildik. Cemaat zamanında çok dâhildik, çok oturduk. Kendi içimizde yine bir oturma grubumuz ortaklarımız, arkadaşlarımız da var ama bizimki biraz Kayserililerinkinden daha az.”⁴⁸ Ben aslında biraz o şeyden çıktım, o çemberin biraz dışına çıktım. Çıkmaya çalıştım mücadele ettim ve çıktım yani.” (7nk)

Buradaki “cemaat zamanı” ifadesi önemlidir. Güncel siyasette yaşanan gerilimler sebebiyle bu gruptan uzaklaşmalar ve yine bu grupla ilgili dile getirilen eleştirel ifadeler dikkat çekicidir. Bunlara da ilgili başlıkta ayrıntılı olarak yer verilecektir (Bkz. 5.7.3).

5.5.4. Okuma, spor, beslenme ve tatil alışkanlıkları

Katılımcılara gündelik alışkanlıkları üzerine sorulan sorulardan bir kısmı da okuma, spor ve beslenme alışkanlıkları üzerinedir. Ayrıca tatiller ve dini bayramlarla ilgili tutumları ve bu konularda –örneğin dini bayramların tatil olarak değerlendirilmesi konusunda- ne düşündükleri de yine üzerinde durulan konulardan olmuştur.

5.5.4.1. Okuma alışkanlığı

Katılımcılara iş yoğunluğu içerisinde okuma imkânı bulup bulamadıkları sorulduğunda ikiye ayrıldıkları görülmüştür. Bu gruplardan ilki bu imkânın kısıtlı düzeyde olduğunu dile getirmiştir. İmkân bulduklarında hangi alanlarda okuma yaptıkları da öğrenilmeye çalışılmıştır.

---

⁴⁷ Bahsi geçen cemaat Fethullah Gülen’in lideri olduğu cemaattir. 15 Temmuz 2016 tarihinde yaşanan darbe girişiminden sonra ilan edilen Olağanüstü Hal (OHAL) ile bu darbe girişiminde aktif rol oynayan, Fethullahçı Terör Örgütü (FETÖ) ve Paralel Devlet Yapılanması (PDY) isimleriyle de anılan bu yapının devlet ve özel tüm kurumlardan tasfiyesi için ciddi bir mücadele yürütülmeye başlanmıştır. Bu çalışma darbe girişiminden önce yapıldığı için bu süreç ve devamındaki OHAL uygulamalarıyla ilgili tartışmalar çalışmada yer almamıştır.

⁴⁸ Bu katılımcı doğma büyüme Kayserilidir ancak aile büyüklerinin Kayseri’ye başka bir ilden geldiğini belirtmiştir. Bu yüzden bazı noktalarda Kayseri’yi dışarıdan bir gözle değerlendirmektedir.

“Az... Oluyor da yani spor da az oluyor, kitap da az oluyor ama kopmamaya çalışıyorum... Daha çok kitapta mesela kitap okurken yani işte daha çok dini içerikli kitaplar da oluyor bunun içerisinde, ondan sonra güncel kitaplar, bir arkadaşın tavsiye ettiği kitaplar oluyor.” (2nk)

“Ya kitap okumayı çok seviyorum ama maalesef ona zaman ayıramıyorum... Lise dönemlerimde çok okurdum kitap falan ama şimdi öyle olmuyor... Ya o dönemde biraz daha yapı itibariyle böyle değişken sosyalist bir yapıya mı sahiptim bilmiyorum ki? Dostoyevskiler, Jack London falan okurduk. Yani çok fazla yerli takılmazdık. Protest müzik dinleyip, hafif müzik dinleyenlere gülerdik falan.” (7nk)

“Kitap çok nadir ya çok nadir. Ağırlık olarak ben mesela kitaplarla ilgili ekonomiyle alakalı kitapları şey yapıyorum. Özellikle MÜSİAD’dan gelen kitaplara biraz daha ağırlık veriyoruz. Dergiler var mesela Çerçeve Dergisi var bununla ilgili onlara bakıyoruz. Ama çok okuyor musunuz dersiniz okuyamıyoruz çünkü zamanımız olmuyor yani.” (19nk)

“Okumaya pek fazla fırsatım olmuyor ama tek boş kaldığım yer uçaklar, uçaklardaki seyahatlerde mutlaka yanıma bir kitap alıyorum... Daha çok siyasal türden okuduğum kitapların birçoğu. Onun da incelerini almayı tercih ediyorum ki hani gidiş gelişlerde bitireyim diye.” (20nk)

Az okuduğunu ya da okuyamadığını belirten katılımcıların okuma imkânı bulduklarında tercihlerinin din, ekonomi ve siyaset literatürü olduğu görülmektedir. Okumaya ağırlık ve önem veren ikinci grup ise bunu belli bir planlamayla yapmaya çalıştığını belirtmektedir.

“Oluyor. Günlük gazetelerime mutlaka bakarım. Ondan sonra haber sitelerini ya cep telefonumdan takip ederim veya gece 12 haberlerini izlerim, gece o saatlerde 12’den sonraki ilk haberleri izlerim. Onun dışında fırsat buldukça kitap okumaya çalışırım... Vallahi daha ziyade ekonomik tarzda kitaplar oluyor bunlar. Bir de şey yönetsel kitaplar oluyor yani.” (4nk)

“Daha ziyade kitap okumak yerine yazar okuyorum yani akıllı insanlardan akıllı bilgiler geliyor. Ben Necip Fazıl Kısakürek’i okurum, okudum yani bir çoğunu. Bu çocukluğumdan beri Tolstoy’u, Dostoyevski’yi, böyle ‘Sefiller’i okumuşumdur, lisede okumuştum, böyle kitaplar okuyoruz.” (5nk)

“Uzun bir süre Kur’an ve Kur’an ilimleriyle ilgili çalışma yaptım. Din, Akâid ile tanımlanabilir, onunla ilgili kitaplar. Bir ara da roman okudum, baya bir okudum belki bir eksiklik hissediyoruz veya belki bir yorgunluk oluyor ondan sonra... Yerli romandı en son

okuduklarım... Polisiye romanları vardı onları bitirdim ama bir ayrım yok, şeyler de var son çıkan kitaplardan, genelde takip ediyorum o şekilde.” (8nk)

“Yakın tarihimizi okumaya çalışıyorum... Şimdi Türkiye, Türk halkının 1850 ile 1950 yılı arası böyle bir hiç olmamış gibi veya üzeri kapatılmış gibi o 100 yıllık dönem. O dönemi okumaya gayret ederim, özellikle de Abdülhamit dönemini.”⁴⁹ (14nk)

“Kendim benim neye ihtiyacım var bir düşünüyorum, bir tasavvufa ihtiyacım var, dinimi tam öğrenmeye ihtiyacım var, ben şu anda muhasebeyi biliyorum, yapıyorum, muhasebecim var. Satışa ihtiyacım var. Kendimi biraz böyle pazarlama ve dinle alakalı yetiştirmeye çalışıyorum.” (18nk)

Okumaya önem veren katılımcıların okuma alanlarını biraz daha çeşitlendirdiği görülebilmektedir. Okumaya özel önem verdiği anlaşılan ve kendilerine ait kütüphaneleri oldukça geniş olan katılımcılar da mevcuttur. Özellikle burada alıntılanacak olan 2 katılımcı soru sorulan konulardaki teorik tartışmalara vakıf olmaları ve okumanın önemiyle ilgili söyledikleriyle dikkat çekmişlerdir.

“Nedir okumaktan, araştırmaktan bahsetmek, hakikati öğrenmektir. Sağlıklı bir ilgi bütüne yönelik ilgidir. Her şeyle ilgilenmek durumundayız. Her şey hakikattir. Bir şeyi ilgi alanınızın dışına koyduğunuzda hakikati parçalamış olursunuz. Hakikat ilgisinden yola çıkıyorsa, insanla ilgili her şeyle ilgilenmek zorundayız. Ekonomi, siyaset, kültür, sanat her neyse, her şey... Bir Müslümanın gündemi bunlardan oluşur, her şeyden oluşur.” (12nk)

“Şimdi şöyle ilgi alanım az değil, çok yani. Geçmişte ilgi duyduğum her alan hala ilgi alanımda. Çok spesifik bir konu, atıyorum İslâm hukukunun usulü, hakkında geçmiş yıllarda ilgin varsa o hala devam ediyor. O ben okuma sürecini zaman zaman ilgi duyulan olaylar değil de bir duvar örer gibi üst üste tuğla gibi düşünüyorum... Son dönemlerde daha ziyade sosyolojik ve siyasi içerikli şeyler okuyorum kitaplar okuyorum. Daha ziyade Türkiye’nin bugününü ve sonraki adımını analiz eden yazılar, hani nerden geldik nereye gidiyoruz, hep böyle sorulur ya, dini anlamda itikat kitapları için bunu, tabiri caizse Türkiye olarak nereden geldik nereye gidiyoruz, sürekli o çerçevede değişik insanların yazdığı şeyi okumaya çalışıyorum.” (1nk)

---

⁴⁹ II. Abdülhamit kastedilmektedir..Osmanlı’ya yönelik ilgi tatil alışkanlıklarında karşılaşılabilecek olan tatil için Bosna gibi Balkan ülkelerinin tercih edilmesinde de görülmektedir. Hem Osmanlı (özellikle II. Abdulhamit) dönemiyle hem de hüküm sürdüğü coğrafyayla daha fazla ilgilenilmesi gerektiği hem tarihi hem de dini sebeplerle sıklıkla dile getirilmiştir.

Aynı katılımcıya MÜSİAD çevresinde okuma alışkanlığı ve İslâm ekonomisine dair eserler ortaya koymuş olan –Mevdudî, Seyyid Kutub gibi- düşünürlerden haberdarlık durumu sorulduğunda üyelere yönelik ciddi bir eleştiri dile getirmiştir.

“Düşük... Yok... Hiç, hiçbirinin ben, şu andaki 130 MÜSİAD üyesinin 128 tanesinin bu isimleri bildiğini düşünmüyorum...”

...Ya bu adam totalde ne diyor. Okuma olayı bence böyle bir olay. O yüzden de insanlar okumayı sevmiyor ya alıyor kitabı okuyor, okuyor, okuyor kapatıyor, ne kaldı arkadaş geriye? Ne kaldı yani, ne diyor bu adam? Dolayısıyla siz bir sürü şey okuyacaksınız, bunu sindireceksiniz, tıpkı bir koyunun süt vermesi gibi, sonunda kendi kavramlarınızı, kendi düşüncelerinizi oluşturacaksınız. Bu olmayınca okumak çok da anlamlı bir şey değil.”
(1nk)

MÜSİAD çevresinde okuma alışkanlıklarının çoğunlukla gündelik ve/veya işle ilgili okumalar olduğu ancak dile getirilen ekonomik hassasiyetlere dair teorik okumaların yok denecek kadar az yapıldığı dikkat çekmektedir. Kültürel sermayenin aktarımının rutin eğitim faaliyetleri dışında gündelik tecrübe ve bilgi aktarımıyla yapıldığı görülebilmektedir. İş ve işle ilişkili alanlara dair kişisel gelişim temele alınmakta, bazı MÜSİAD üyelerinin bireysel çabalarıyla organize edilen kültürel faaliyetlerde alanında uzman kişilerin aktarımlarıyla belli konularda bilgi edinme yoluna gidildiği de görülmektedir.

Birçok durumda dile getirilen bir engel olarak “iş yoğunluğu” burada da karşımıza çıkmakta, okuma her ne kadar önemli bir kültürel etkinlik olarak kabul edilse de derinlikli ve etkin okumaların çoğunluk tarafından yapılmadığı ortaya çıkmaktadır. Benzer şekilde sağlık konusunda da iş yoğunluğu yönlendirici bir etkiye sahiptir.

5.5.4.2. Beslenme ve spor alışkanlıkları

Katılımcılara sağlıklarına ne kadar dikkat ettikleri de sorulmuş ve özellikle spor yapıp yapmadıkları, yapıyorlarsa hangi spor dallarını tercih ettikleri ve destekleyici mahiyette beslenme alışkanlıklarına dikkat edip etmedikleri öğrenilmeye çalışılmıştır. Günlük yürüyüşler yapanların çoğunlukta olduğu, bunun yanında basketbol, voleybol,

binicilik ve kayak gibi spor dallarına da vakit ayrıldığı görülmektedir. Ayrıca spor salonu ve havuz üyeliklerinden de söz edilmektedir.

“Ben gençken boks falan çalıştım, böyle sporu bırakamıyorum. Sabah namazında kalkıyorum ama kaçırduğım da oluyor. Eşimle beraber bir hayat yaşıyorum diye onun da spor yapmasını çok istedim, yıllarca ısrar ede ede onu başardım. Yaklaşık, biz eşimle beraber yaklaşık 25-30 yıldır yürüyoruz sabahları.” (5nk)

“Haftada bir gün spor var. Haftada bir gün spor dediğim de öyle çok ağır bir şey değil ama basketbol veya voleybol oynuyoruz eskiden bir sporculuk var çünkü. Arkadaşlarla yine haftanın bir günü basketbol veya sporla değerlendiriyoruz o da iki saat falan sürüyor aşağı yukarı.” (8nk)

“Standart spor salonuna gidiyorum ama kışın snowboard ve kayak yaparım yani şehrimizin imkânından dolayı.” (9nk)

“Ben ata binmeyi çok seviyorum, yüzmeyi çok seviyorum, hele son yıllarda ata binmek yüzmenin de önüne geçti benim için ama inanın neredeyse belki dört, beş aydır maalesef bir fırsat bulup da ata binemiyorum. Yani ata binmek de bir enerji atmak, spor yapmak ya da yüzmeye de öyle.” (17nk)

Sosyal bir etkinlik olarak spor düşünüldüğünde bunu karşı cinsin olduğu ortamlarda yapmaktan hoşlanmayan katılımcılar olduğu da görülüyor.

“Radisson diye bir otel var, orada üyeliğim var mesela ben orada da istiyorum işte Müslümanların da iyi olmasını istiyorum çünkü dinimi yaşamak istiyorum. Vardığım zaman havuz, rahatsızlığımdan dolayı doktor bana yüz ve yürü diyor, ben varıyorum mesela bir hanımefendi de atlıyor içine ama onunla aynı ortama girmek istemiyorum. Belki hastadır diyorum, ben dikkat ediyorum ama Allah bir şeye haram dediyse onun altında mutlaka bir şey vardır. Belki o yukarı beş yıldızlı oteldir, belki oraya geldi başka bir şeydir, rahatsız oluyorum böyle kapalı bir şey olursa.” (18nk)

Burada beş yıldızlı otelin bu katılımcı için olumlu bir çağrışım yapmadığı açık olarak görülmektedir. Katılımcı lüks otellerin sunduğu sosyallik imkânlarının inandığı değerlerle çatıştığını düşünmektedir. Bu tip mekanların dindar insanın gündelik hayatında nasıl bir tabu olduğuna daha önce 7 numaralı katılımcının “Biz çocukken otellere giremezdik korkardık sanki içeride kovacaklarmış gibi şimdi çoluk çocuk hep otellerin içinde” ifadeleri üzerinden değinmiştik.

Katılımcılar arasında spora vakit ayıramayanlar da mevcuttur. Katılımcılardan bazıları istediği halde vakit ayıramadığını ya da istese vakit ayırabileceğini belirtirken vakit ayırmama sebebinin yüklendiği misyonlar olduğunu dile getirmiştir.

“Şimdi on senedir spor yapacağım. Hep bu niyetle yarın spora başlayacağım, yarın spora başlayacağım, hep bu niyetle gidiyor. Öyle bir şeyim yok, alışkanlık olmadı ama arzu, istek çok yüksek derecede var.” (1nk)

“Spor zaman zaman yapıyorum. Çok alışkanlığım yok onun için yapamıyorum. Yoksa ona da vakit mümkün.” (11nk)

“Haftada bir halı saha maçımız vardı, seçimler dolayısıyla öteledik. Şimdi de Ramazan dolayısıyla ötelendi, inşallah Ramazan’dan sonra kismet olursa tekrar başlayacağız.” (20nk)

“Spor yapmaya çok fazla vaktimiz var mı? Evet spor yapamıyoruz. Sporla olan vaktimizi ülkemizin şu anda kafasının karışmış olduğu gençleri bilinçlendirmek için biraz daha akşam toplantılarına ağırlık veriyoruz.” (6nk)

Görüşmeler esnasında çeşitli konulardaki teorik tartışmalara değinerek dikkat çeken 12 numaralı katılımcı spor ve beslenme konusunda da teorik tartışmalara değinmektedir.

“Sağlıklı beslenmek de, spor da bunlar insanın dünya görüşünden bağımsız değildir. Mesela benim dünya görüşüme göre, İslâm’a göre sağlıklı yaşamak görevdir ve bunun Kur’an’da temelleri vardır. Kur’an bu konuyla ilgilenir. Dedik ya, Kur’an her şeyle ilgilenir dedik ya? Beslenme olgu mu? Olgu. Kur’an’ın bununla ilgilenmemesi mümkün mü? Değil. Açıp baktığımızda bu ilgi var mı? Var. Mesela basitçe örnek, Kur’an ne diyor? ‘Temiz olan şeyleri yiyin, habis olan şeyleri yemeyin’ diyor. Böyle bir hüküm var Kur’an’da. Bu çok önemli bir şey. Bu bizi gıda güvenliği konusuna götürüyor. Sağlıklı beslenmeye götürüyor. Buradan yola çıkarak Peygamber Aleyhisselam’ın pratize ettiği tavsiyeler var. Nasıl beslenmeli? Ne yapmalı? Kendi hayatında uyguladığı ümmetine de tavsiye ettiği sağlıklı beslenme, doğru beslenme konusunu içeren tavsiyeleri var. Bunlar elbette ilgidir bizim için ve dikkat ederseniz dini bir konudur. Eğlence değil, bireysel ilgi değil, hobi değil. Spor da aynı şey olabilir, sağlıklı ilişkisi bağlamında düşündüğümüzde. Spor yapmamız gerekiyorsa yaparız. Ha şunu diyelim, spor yapmamız gerekiyor, niçin? Medikal olarak, tıbbi açıdan aktif bir vücut diğerinden daha sağlıklıdır.” (12nk)

Burada İslâm’la ilgili boyutuna girilen sağlıklı beslenme konusunda bağ evlerinde küçük çapta da olsa üretim yapanlar olduğu dikkat çekmiştir. Görüşmelerin bu

bölümünde tüketim alışkanlıklarına dair de fikir sahibi olmak açısından organik ürün tercih edilip edilmediği de öğrenilmeye çalışılmıştır. Katılımcılarda endüstriyel üretimden kaynaklı bir tedirginlik olduğu ama buna imkânlar dâhilinde direnebildikleri görülmektedir.

“Bugün sabah mesela arkadaşım telefon açmış, bunlar da yazları köylerinde kalıyorlar, tek ineğin sütü demiştim bir gün. Yani böyle karışık sütçüden bir sürü ineğin sütü geliyor. ‘Bildiğin bir inek sağlıklı bir inek varsa yaptırabilirsen ondan sağdır da ondan getirttir’ demiştim.” (2nk)

“Köy pazarları oluyor mesela, biz günlük süt getiren köylüler var, biz yoğurdu kendi evimizde yaparız, ondan sonra yumurtayı köylü işte tarlada bahçede köylüden alırsın, biraz yüksek fiyatlı ama ondan alıyoruz yani onu.” (3nk)

“Yaygınlaşmadan dikkat ederdim. 42 yaşındayım 21 yaşından beri spor yaparım, gençlik öncesi, ondan öncesi zaten yapıyorsunuz da düzenli yaparım. O zamandan beri de yediğime içtiğime dikkat ederim.” (9nk)

“Mümkün oldukça yaş belli bir şeye ulaştığı için zaman zaman biz de buna dikkat ediyoruz, ailece dikkat etmeye çalışıyoruz ama biraz Kayseri’nin bu oturma âdetleri var ya, o oturma âdetleri birazcık bozuyor bizi. Yani Kayseri’de zannetmiyorum ki başka illerde olsun. Şeyde olabilir Antep tarafında falan belki olabilir ama Kayseri’de sırf yemek için bir araya gelenler var yani.” (11nk)

“Dikkatimi çekiyor tabi. Dikkat ediyorum hatta çok dikkat ederim hele bazen ben kendi bahçemde bir şeyler yetiştirmeye çalışıyorum. İhtiyacı en aza indirmeye çalışıyorum anlatabiliyor muyum?... Bağ evi dediğimiz işte mesela yumurtaları tamam evden benden habersiz alsalar bile mümkün merteye tavuğu olan işte normal gıdayla beslenmiş yumurtaları ben tercih ederim işte ondan sonra burada köy var şu köyün hayvanları var yakınımızda. Oranın yoğurdu, sütü falan yayılımdaki hayvanları.” (16nk)

Daha önce değindiğimiz oturma âdetleriyle beslenme arasındaki ilişkiye dair bazı katılımcılardan bu başlık altında da alıntılar yapıldı. Ancak bu davetler esnasında sunulan yiyeceklerin ev sahibinin misafirlerine verdiği önemi gösterdiğine dair bir tespit dikkat çekicidir.

“Meyve, sebze konusunda yeni çıkan şeylerin evde bulunmasına, misafirlere yapılacak ikramlara çok dikkat ederim. Geçen bir oturmaya gittik oturmadaki arkadaşımızın inceliğini takdir ettim, sesli olarak da dile getirdim ‘Tebrik ederim’ dedim ‘hep mevsim meyveleri almışsınız’. İşte kiraz, kayısı, çilek, karpuz. Memleketimizde en güzel şeyler

yetişiyor, şurada da bakıyorsun o anlayış gelişmeden muz koyuyor yaz geldiğinde, elma koyuyor bilmem ne. Yani o kadar inceliği bile gözden kaçırmıyor, yani onlar yenmiyor çünkü elma kışın yeniyor, muz kışın yeniyor.” (5nk)

Sebze ve meyve sunumu üzerinden misafir ağırlama pratiklerinin alandaki sosyal ilişkiler açısından belirleyici bir önemi olduğu görölmektedir. Benzer şekilde “misafir gelince ayakta karşılama” gibi beklentilerin de yine belirleyici olduğu 5 numaralı katılımcının ifadelerinden anlaşılmaktadır.

Spor yapmaya veya beslenmesine dikkat eden katılımcıların kullandığı dile dikkat çekmek gerekiyor. TÜSİAD ve MÜSİAD arasındaki en temel farklılıklardan birisinin geleneğe ve kültüre (yerel anlamda dine) yapılan vurgu olduğundan söz etmiştik. Burada da beslenmesine ve sağlığına dikkat eden katılımcıların bunu bir nevi dini vazife gibi dile getirdiklerini görebiliyoruz.

Spor ve beslenmeyle ilgili de daha önce dikkat çekilen iş yoğunluğu etkisinden söz etmek mümkündür. Yine de ekonomik ilişkilerin ne kadar merkezi bir yerde olduğu hemen hemen her konuda dikkat çekmekte ve işle ilgili önceliklerin sosyal, kültürel ve hatta sağlıkla ilgili ihtiyaçların önüne geçtiği görülebilmektedir. Bu açıdan bakıldığında tatil alışkanlıklarıyla ilgili ifadeler de dikkat çekicidir.

5.5.4.3. Tatiller ve dini bayramlar

Katılımcı iş adamlarının tatillerini nasıl değerlendirdikleri konusu da görüşmelerde önemli yer tutan başlıklardan biri olmuştur. Tatil konusunda da iş yoğunluğunun belirgin bir etkisi olduğu dikkat çekmekte ve daha önce de söz edildiği gibi şehirden çok uzaklaşmamak ama dinlenmek için bağ evlerinin tercih edildiği durumlar ortaya çıkmaktadır. İş seyahatlerini tatil olarak düşünme, kültürel geziler tercih etme, dini ziyaretler veya akraba/yakın arkadaş ziyaretleri gibi tatil alışkanlıkları olduğu da görölmektedir. Ayrıca tatil anlayışının yine teorik olarak tartışıldığı görüşmeler de olmuştur

“şimdi Kayseri'nin bir şeyi var yazları bağ dediğimiz biraz daha böyle ferah havası temiz olan mahallelerimiz var, oralara geçeriz zaten oralar, oradaki ortam bir tatil beldesine

görece tüm imkânları veriyor. Zaten siz oraya gitmekle çoluğu çocuğu üç aylık bir tatile götürmüş oluyorsunuz. Ben ise sağken seyahatten bıkmış bir adamım. Kendi adıma konuşuyorum bunu. Kayseri'ye gelmek aslında bana tatil gibi geliyor o anlamda 'hadin bir yere gidek' şeklinde şeyimiz yok.” (1nk)

“Oluyor yani. İşte durup dururken birbirine şurası çok güzelmiş oraya gidelim falan derken bir Bosna seferi yapıyorsunuz, bir Hac seferi yapıyorsunuz, öbür yıl bir Boğaz seferi yapıyorsunuz, kaplıcaya gidiyorsunuz. Böyle seyahatlerimiz, ekonomik yapıyla da alakalı tabi ama onu yapıyoruz yani onları aksatmıyoruz.” (5nk)

“Beş yıldızlı tatil geleneğim yok. Çok nadir o tarz bizim, benim tatil anlayışım gezi üzerine. Bulduğum fırsatlarda 3 gün, 5 gün, bir hafta, 10 gün yurt dışını gezmeye çalışıyoruz, yılda en az iki defa gitmeye çalışıyoruz, gidiyoruz... Ailece de, yalnız da. Yalnız derken ailesiz de gittiğimiz oluyor. Ailecek de gittiğimiz oluyor, çocukların görgüleri bir an önce gelişsin diye elimden geldiğince götürüyorum.” (9nk)

Tatilin genel itibariyle yakınları ziyaret etmek veya iş sebebiyle gezmek yerine yaşadığı şehirdeki bağ evinde istirahat etmek şeklinde algılandığı görülmektedir. Burada tatilin deniz kenarında bir otelde geçirilmesi veya tamamen turistik amaçlı tercih edilmemesiyle ilgili gerekçeler çoğunlukla iş adamlarının ticari faaliyeti hayatlarında koydukları yer ile ilgilidir. Çünkü kimi katılımcıların yaptığı kültürel gezileri iş için bağlantı aracı olarak gördüğü de görülmektedir.

“Dolayısıyla sadece kendi ülkemde de değil yani Müslüman coğrafyanın hep düşünüyorum mesela Selçuklu'nun başkenti İsfahan olmuş, yani ister istemez okurken insanın kafasında kalıyor yani. Mesela gittim İsfahan belgeselde seyrederken yani ben İsfahan'ı gidip görmeliyim diyorum. Çünkü Selçuklu'nun merkezi yani bu coğrafyanın devamı sonuç itibariyle Türkiye Cumhuriyeti de aynı kökenleri taşıyor... Mesela hele bozulmamış yapılar işte bir 10 sene önce Gürcistan'a gitmişim bir vesileyle, arkadaşlar ticaret için gidiyorlardı ben sadece coğrafyayı görmek için gitmişim mesela... Bakir topraklar, yemyeşil coğrafya mesela o zaman hayran kalmıştım. Tamam Batı'da sanayi devrimi, ekonomik büyümeler var ama bunlar insanlara mutluluk getirmede ki. Mesela Rusya'nın bize göre o sosyalizm ve komünizmi coğrafyayı çok temiz bıraktı yani bunlar İslâm'ın istediği şeyler.” (16nk)

Örneğin bu katılımcı tarih ve coğrafya merakının yanı sıra gittiği ülkelerde sektörel gözlemler yaptığını ve buralarda ticaretini geliştirmeye çalıştığını da ayrıca belirtmiştir. Yurt dışı gezilerde en çok dikkat çeken tercih Balkanlar ve özellikle de Bosna-Hersek olmuştur. Görüşmelerde bu coğrafyanın Osmanlı mirası olduğu kabulü

üzerinden ilişkilerin koparılmaması ve kültürlerin birbirini daha yakından tanınması gerektiği vurguları yapılmıştır. Bu ve benzeri vurgular tarih ve ecdada saygı gibi olguları içeren, inanç birliği odaklı bir kimlik inşasına işaret etmektedir.⁵⁰

“Tatile gidecek kadar kendine vakit ayıran adam ya Umre’ye gidiyor ya da Kudüs ziyareti yapıyor ya da Saraybosna’ya, Bosna’ya gidiyor. İşte hani böyle bir şey gelişti Bosna’yı da Osmanlı’nın içinde bir Kudüs olarak düşünürsek böyle olaya manevi bir hava katarak öyle bir şeyler ben de fırsat bulursam Umre’ye gidiyorum öyle söyleyeyim.” (1nk)

Tatillerde İslâmi hassasiyetlere göre organize edilmiş otellerin tercih edilip edilmediği de sorulmuş ve bu konuda beklenmeyen çeşitlilikte fikir ayrılıkları olduğu gözlenmiştir.

“Şimdi ben o tarz bir yere gitmedim, olumlu taraflarını bilmiyorum ama çok fazla tercih eden var yani İslâmi köy, tatil beldesi çok tercih edilmeye başlandı. Bence ihtiyaç olmasa bu kadar tutmaz ya da tuttuğu kadar ihtiyaç var yani bu aşırı yaygınlaşmış vaziyette değil genelde parmaklar sayısı kadar bunu değerlendiren insanlar var.” (1nk)

İslâmi tatil mekânlarının bir gereklilik olduğu düşüncesi “maddi-manevi kârlılık” ifadeleriyle dile getirilmektedir.

“Buraları tercih etmeye çalışıyorum elimden geldiğince ama tercih edemeyip de öbürüne gitmem şeyi de koyamıyorum ne yazık ki. Bence gayet olması gereken hatta gayet eksik, gayet az, gayet arttırılmaya müsait, gayet kârlılığı açık yani bunu sadece kârlılık değil manevi kârlılık olarak da değerlendiriyorum bence yapılması gereken, gayet doğru.” (13nk)

Ancak bu mekânlar israf, tüketim kültürü ve aile birliği gibi konularda ciddi eleştiriler de almaktadır.

“Ya işte biz şuraya gidiyoruz arkadaşlar hep beraber gelin diyoruz ondan sonra bu otellere gidiyoruz ama o beni, oradaki ortam beni çok rahatsız ediyor... Bir bakıyorsun Kur’an’da israfa yönelik ayetler, öteki tarafta Hz. Peygamber’in tavsiyeleri, yemek, içmek kültürüyle ilgili ve bir tarafta bakıyorsun ki tamamen Amerikan kültürü yani karşında Amerikalılar var zannediyorsun. Tabaklarına böyle her şeyi doldurmuş insanlar tamam mı, yiyemiyor

⁵⁰ Özellikle 5 numaralı katılımcının şu anısı içerdiği sembolizmle bahsettiğimiz bu durum için önemli bir örnektir; Katılımcı Bosna’da bir mekânda Türk kahvesi içtiği fincanın dibinde yıldız olduğunu görüp, garsona bunun sebebini sorar. Garson katılımcıdan iki parmağıyla fincanı tutmasını ister. Üstten bakıldığında eli hilal şeklini almıştır ve ortasında fincanın dibindeki yıldız şekliyle ay-yıldız görseli ortaya çıkar. Ayrıca Zeybek’in MÜSİAD Eski Başkanı Ali Bayramoğlu’nun konuşmalarını TÜSİAD yetkililerinin konuşmalarıyla karşılaştırdığı çalışmasında Bayramoğlu’nun Osmanlı odaklı söylemlerinin ağırlığına dikkat çektiğini hatırlatalım (2004, s. 148-151). Osmanlı’ya olan ilgiye dair bir katılımcının ofisinin duvarında yer alan oldukça büyük boyutlardaki II. Abdülhamit portresi de bir başka örnektir.

aslında gözü doymamış, bu kapitalizmin getirdiği bir şey, aynı şey bizim ekonomik imkânlarla da alakalı. Tamam bu eleştirilebilecek bir durum, bu Müslümanlar bu anlamda kendilerini ciddi bir eleştiriye tabi tutmalılar.” (16nk)

“Yani şimdi sabah işimize geliyoruz, akşam gidiyoruz, işte yemek yiyorum ve ben tamamen yorgun oluyorum, birkaç saat bir iki saat oturuyoruz, şakalaşıyoruz, her neyse tabi bu hafta sonları için de geçerli ve tabi yatıyorum. Hal böyle olunca işte tatile gittiğimizde birlikte olalım istiyorum. İslâmi usullere göre olan otellerde hemen hemen Türkiye’dekilerin birçoğuna gitmişimdir bu tarz otellerin ama maalesef, benim kızlarım var iki tane, ama maalesef eşimle ve kızlarımla olamıyorum, bir havuz kenarında olamıyorum. Orada da ancak yemekte falan ya da odadayız. Son ikidir yerli turistin daha fazla gittiği karma oteller tercih ediyorum... O tarz otellere gittiğimde de işte eşimle çocuklarımla sürekli beraber olabiliyorum. İşte onların havuzu ayrı benim havuzum ayrı olmuyor, bu daha son zamanlarda hoşuma gidiyor işin açığı... Bunlar tercih meselesi.... Şimdi tatile özellikle Anadolu insanının gidiş amacı su, havuz, deniz, kum. Yani şimdi orada da ayrısın çocuklarla ya da eşinle. Bu son yıllarda benim hoşuma gitmiyor yani dediğim gibi birçok İslâmi usullere uygun otellere gittim ve bu problemi yaşadım.” (17nk)

Her iki katılımcının da önemli ayrıntılara dikkat çektiği görülmektedir. Görüşmelerin hemen hemen hepsinde dile getirilen İslâmi ilkelere göre yaşama, üretme ve harcama gibi tutumların tatil alışkanlıklarında boyut değiştirdiğine dikkat çekilmektedir. Tüketim kültürünün genel geçer yapısının dini hassasiyetlere göre organize edilmiş yerlerde bile çeşitli biçimlerde tekerrür ettiği buradaki ifadelerden net olarak anlaşılmaktadır. Bu haliyle İslâmi tatil mekânlarının statü filtresi misyonu taşıdığını söylemek, Kayseri MÜSİAD çevresi özelinde pek mümkün görünmemektedir. Ayrıca tatilde aileyle bir arada vakit geçirme isteği görüşmelerde dini bayramlarla ilgili olarak da ele alınmıştır. Dini bayramların tatil imkânı olarak değerlendirilmesi konusu kimi katılımcılar için iş yoğunluğu sebebiyle “kaçınılmaz” olarak dile getirilmiştir. Ancak bu konuda genel bir rahatsızlık olduğu görülmekte ve dindar çevrede bu hassasiyetlerin azaldığına dair belirlemeler dikkat çekmektedir.

“Son 100 yıllık şeyde süreçte bütün ‘dini kavramlar’, İslâmi kavramlar tahrip edildi. Bu tahribata bağlı olarak olgular da tahrip edildi ve ben şunu gördüm, ‘holiday’ kelimesi Batı’daki ‘holiday’ kelimesi kutsal günleri kastediyor (holy day) aslında, bir bayram anlamı vardır biliyor musun bizdeki gibi. Derken şu anda festival olmuş, tatile dönüşmüş. Orada yaşanan dönüşümler son 100 yıllık süreçte bize de yansıyor, yansıtılıyor. Bu bir dönüşümü ifade ediyor. Bayramın tatil olarak algılanması böyle bir dönüşüme tekabül ediyor. Aslında bayram tatil değildir. Eğlence zamanı değildir. Bir sosyal aktivasyondur.

Sosyal aktivasyonun baya tırmadığı, yoğun bir şekilde yaşandığı bir şeydir, faaliyettir.”
(12nk)

“Biz bunu çok kullanırız, bu konuda çevreme de baskı kurmaya çalışırım. Bayramlarda bayramlaşılır, tatil yapılmaz ya da kutlanılmaz, bayramlaşılır. Beraber olmaktır oradaki amaç ama günümüzde insanlar tatilin cazibesine daha çok kapılıyor ne yazık ki ben bundan üzgünüm, tepkiliyim ve elimden geldiğince bayramı bayram gibi geçirmeye çalışırım.”
(13nk)

“Maalesef. Doğru değil elbette ama bu da maalesef iş hayatıyla alakalı, ben kendim de onu yaşıyorum maalesef. Dini bayramlar dışında hiçbir tatilimiz olamıyor bizim, kesinlikle olamıyor. Yani akşam on birde beni arayabiliyorlar çünkü ben müşterilerime, tedarikçilerime, bütün çevreme bu şeyi veriyorum, haddi veriyorum. Hal böyle olunca da pek zamanımız kalmıyor. Bunu şöyle yapmaya çalışıyoruz yani az önce de söyledim size Ramazan’dan evvel bir gün gitmek istedim ama gidemedik. Dini bayramlarda gitme daha kolay oluyor yani iş temposu olmadığından dolayı, onu da bayramları bölmeye çalışıyoruz.” (17nk)

“Ramazan Bayramı’nda burada olmam ama Kurban Bayramı’nda mutlaka burada olurum. Ben böyle alıştırdım kendimi, çevremdeki dostlarım da bilir zaten. Mutlaka bir yıl öncesinden Ramazan Bayramı’na bir plan program yaparım... Yani çok eleştiri alıyorum ama şu var ben yani böyle bir hafta, on gün veya on beş gün tatil yapamıyorum. Bayram tatilini araya atarsam eşimle, çocuğumla daha çok ilgilenip bir tatil yapabiliyorum.”
(20nk)

Ekonomik tutumlar ve dini kabuller arasında kalma haliyle ilgili olarak daha önce dile getirdiğimiz melezlik belirlemesinin tatil pratiklerindeki somut karşılığını burada görebiliyoruz. Diğer yandan dini ve resmi bayramlarda devlet tarafından tatillerin uzatılması sonucunda üretimin durması sebebiyle şirketin yaşadığı mali kayıp, katılımcı bazı iş adamları tarafından işçilerin haksız kazancı gibi görülmektedir. Fakat diğer yandan da bu tatillerin eş, dost ve akrabayı görmek için iyi bir fırsat olduğu hatta uzatılmış tatillerin iç turizmin gelişmesi açısından faydalı olduğu da dile getirilmektedir. Burada odaklanılan nokta bu tatilin şirkete doğurduğu maliyetin işçinin fedakarlığıyla kapatılması beklentisidir.

“Şimdi üretici olarak biz dersin bir kere o bize çok vuruyor. Yani niye vuruyor? Bir biz üretmemiz lazım ki kazanalım. Üretmediğimiz halde biz bedel ödüyoruz. Hem SSK’sını ödüyoruz, hem günlükünü ödüyoruz ama o ödediğimiz şeyin karşısında bir şey koymamız lazım o yok. Yani ben bir tatil yapıyorsam o bedeli bir yerden karşılamam lazım yani.

Nereden karşılayacağım? Üretimden karşılayacağım. O üretim ya maliyetini artırıyorum, ki artırıyorum o tatillerden dolayı, yoksa işçim onu anlayışla karşılayacak üretimini arttıracak, ben burada şu kadar maliyet çıkarttım işletmeme, şu kadar çalışırsam bu bunun eski dengesine gelmiş olacak demesi lazım. Burada devletin karar alması lazım. Avrupa Birliğine girdiğimizde, mesela Avrupa'da böyle bir tatiller yok yani. Yani 3 gün, 4 gün, yani arkasından 'hadi cumaya geldi, bir daha onu da tatil yapalım' cümlesi bir işverene en büyük eziyet bana göre yani... (Bayramların tatil olarak değerlendirilmesi konusu) Doğru yani ben de kabul ediyorum kültürel olarak bize şey sekte vurdu ama ülke olarak da bu turizmin gelişmesi, iç turizmin gelişmesi anlamında da yani bölük pörçük günler için böyle müşküllere tatil yapılamıyor. Orada bütünlük sağlanması gerekiyor. 3 gün, 5 gün olduğu zaman ülkenin bir yerinden bir yerine gidilebiliyor. İstanbul'dan Antalya'ya gidiyor adamcağız ya da Kayseri'deki İstanbul'a gidiyor. Ben genelde İstanbul seyahatlerimi, tatillerimi, bayram tatiline denk getiriyorum çünkü İstanbul'u çok seviyorum. O zaman da İstanbul boşalıyor, ben rahat geziyorum arabayı rahat kullanıyorum.” (4nk)

4 numaralı katılımcının yaşadığı kafa karışıklığı aslında MÜSİAD'ın konumlandığı yerin arada kalmışlığını da tekrar önümüze sermektedir; kültürel/dini ihtiyaçlara önem atfetme ama diğer yandan da ekonomik anlamda piyasanın gerisinde kalmama çabası. Aynı kafa karışıklığını 18 numaralı katılımcıda da görebiliyoruz.

“Ya bu tatiller beni çok üzüyor. Mesela 23 Nisan tatil, 30 Ağustos tatil, şu tatil, bu tatil. Olur mu böyle bir şey? Olmaz böyle bir şey. Hem tatil yapıyoruz sonra işçilere bakıyoruz, burada da tam yapıyoruz, onlara da tatil yap, onlara da bir maaşından para kesilsin veya da iki gün, üç gün geç emekli olsunlar ama işte bu 'siyasetle ticaret olsa bu kadar işçiden oy alır mıyız alamaz mıyız?' onun endişesi mi var bilmiyorum. Ticaret bir siyaset derken onu kastediyorum yani. Böyle iş hukukunda gerekli düzenlemeler yapılamıyor mu acaba diyorum. Dini bayramlar olduğunda çok seviyorum işte eş dost tatile gidiyoruz dinleniyoruz. Dini bayramları önemsiyorum.” (18nk)

Resmi tatillerde çalışmak durumunda olan işçilerle ilgili, zor şartlarda çalışanlar için daha önce “Yemekleri iyidir, yemek paralarını veriyoruz. Sıkıntımız yok.” yorumunu yapan katılımcıdan benzer bir yorum gelmiştir.

“Sahada olan insanlar bayramlarda daha çok çalışıyorlar ne yazık ki. Etkileniyorlar tabi. İşte Ramazan Bayramı'nda bir gün tatil oluyor, Kurban Bayramı'nda iki gün olabiliyor. Burada çalıştığımız firmalara bağlı bu da. Zor oluyor yani o yönden evet kıyamıyorum ama mecburen bir tarafta hayat devam ettiği için çalışıyorlar, karşılığını veriyoruz ama.” (11nk)

Genel olarak değerlendirdiğimizde katılımcı iř adamları ağırlıklı olarak iř yoğunlukları sebebiyle gúndelik hayatta vakit ayırabilecekleri sosyal ve kúltürel etkinliklere bu etkinlikler sadece iř ve siyaset odaklı olursa daha çok vakit ayırabilmekte, aileleriyle kısıtlı vakit geçirebilmekte, sağlık ve kişisel gelişimle ilgili konulara yine iřin izin verdiği ve iřle ilgisi olduğu ölçüde vakit ayırabilmektedirler. Tüm bu yoğunluğa inanılan değerler üzerinden meşruiyet kazandırıldığı dikkatlerden kaçmamıştır. Özellikle çalışmanın, gelişmenin ve yeni nesiller yetiştirmenin İşlâm kúltürü açasından da bir görev olduğu inancıyla hareket eden katılımcılar bu ačıdan değerlendirilebilirler.

Tatil konusunda ise yine iş yoğunluğu belirleyici olmakta, bu süreçte doğabilecek maliyetler de şirketin rekabette geride kalmaması açasından önemsenmekte ve şirketi ayakta tutabilmek adına maliyetlerin çalışanların daha fazla fedakârlık yapmalarıyla kapatılabileceği üzerinde durulmaktadır. Buraya kadar dikkat çeken durum iş adamlarının piyasadaki rekabet şartları ve dini kabuller arasında bazı kabuller oluşturma çabasında olduklarıdır. Bir sonraki bölümde bu konu üzerinde daha ayrıntılı durulacaktır.

5.6. İnanılan Değerlerin ve Piyasanın Ekonomik Tutumlara Etkileri

5.6.1. Ekonomik tutumlarda dinin rolü

Görüşülen iş adamlarının gúndelik hayatlarında dinin etkinliği hem görüşmeler esnasındaki ifadelerinde hem de bahsettikleri kadarıyla hayat planlamalarında göze çarpmaktadır. Bu anlamda hem işi hem de siyasi ve sosyal sorumluluklarını önemli bir görev olarak görmeleri durumu daha önce yapılan bazı alıntılarda görülmüştü. Bu kısımda bu konudaki daha net belirlemeleri ve tanımlamaları üzerinde durulacaktır. İş adamlarının neden ve nasıl çalıştıkları, ekonomik ilişkilerinde nelere dikkat ettikleri, farklı bir dine ya da mezhebe mensup iş adamlarıyla ilişkilerinde takındıkları tutumlar ve bu anlamda kendileri için yönlendirici olan ayet, hadis veya öğütler bu bölümde üzerinde durulan noktalar olacaktır.

1 numaralı katılımcı bir ayetten yola çıkarak neden çalıştığına dair bir çerçeve çizmekte ve önemli bir başlangıç noktası sunmaktadır.

“Enfal suresinin 60. Ayeti, numarayı yanlış hatırlayabilirim, ‘Savaş atları yetiştirin, sizin bildiğiniz, sizin bilmeyip de Allah’ın bildiği düşmanlarınız için savaş atları yetiştirin’ ayeti benim için ticareti anlamlı kılan bir şeydir. Yani ben neden bu kadar çok çalışıyorum, neden bu kadar çok para kazanmak istiyorum, tırnak içinde söylüyorum ‘savaş atı yetiştirmek için’. Nedir o? Bu ayetin indiğinde ne manaya geliyorsa, bugün İslâm ülkelerinde ne manaya geliyorsa onun için... Yani ben bugün Gazze’deki insanlar ‘ilaç’ dediğinde varlığımın bir kısmını onlara harcıyıp da ilaç gönderebileceğim, gönderebilecek olmak için çalışıyorum. Yoksa atıyorum mesela Porsche’ye bineyim diye çalışmıyorum. Mesela benim için en belirleyici ayet budur. Çalışma hayatını dizayn eden ayet budur. Onun haricinde mesela adaletle alakalı ayetler etkilidir, yardımlaşmayla ilgili ayetler etkilidir ama şey soruyorsanız motivasyon, ona ne diyorlar şimdi Weberyen şeyiyle manivelası mı öyle diyorlar, o Calvinist Müslümanlar falan çok çalışıyorlar, niye çalışıyorlar, işte çalışıyorlar bizzat din çalıştırıyor yani benim şeyim budur çalışma hayatına bakışım...” (Ink)

Bu katılımcının çalışmayı mevcut İslâm ülkelerine hizmetin bir aracı olarak gördüğünü, genel olarak da bunu “cihad” kavramına dayandığını söylemek mümkündür. Bu aynı zamanda değişen “cihad” anlayışının tartışıldığı metinleri de anımsatan bir ifadedir. Haenni bu konuda şunları söylüyordu;

“...piyasa içinde mücadele etmek, cihat esnasında ‘şehit’ olmanın yerini almış gibidir. Türkiye’de Cola Turka, Fransa’da Mecca Cola (bu ülkedeki mağrip kökenli Müslümanlar tarafından Avrupa piyasasına sunulan) hem kapitalist/ticari anlamda kâr peşinde koşmanın hem de bunu yaparken bir ‘hizmetin neferi’ olmanın diğer adlarıdır.” (2011, s. 9)

Bu ifadelerle paralel şekilde neden çalışıldığı, çalışma hayatındaki dini motivasyon ve ekonomik faaliyetin gündelik hayatta tuttuğu yerle ilgili şu ifadelerle de karşılaşmıştır.

“Yani bizim insanımız bu anlayıştaki insanlar şey yapmıyorlar, hayatını ikiye bölmüyorlar. Ya ben şahsen öyleyim... Süre gelen bir insan karakteri oluşuyor, bir insan şahsiyeti oluşuyor... Bizim değer yargılarımız içerisinde inanç sistemiyle, geleneklerimiz, göreneklerimiz, babalarımızdan analarımızdan aldığımız işte... Ticaretimizi kazanırız, niye kazanıyoruz? Yani insanca yaşamak için, onurlu yaşamak için çalışacağız, kazanacağız ama insan gibi de harcayacağız. Bunun mutluluğun şeyi de yatırım yapıp daha çok insan çalıştırmak kaynağı, öyle bakar ticaret adamı. Dünyasının en kritik yeri orası, fakire

fukaraya yardım ettiği gibi çalıştırdığı insan adedini arttırdıkça, ekmek kapısı oldukça bir işletmeci bir yönetici olarak müteşebbis olarak huzurun kaynağı artmış olur. Çünkü o insanlara bir ekmek kapısı oluyorsun, vesile oluyorsun yani.” (5nk)

“Rahmetli babam vefat etmeden evvel ‘benim bir vasiyetim var’ dedi ‘cami yaptır’ dedi. 1996 senesinde Allah kısmet etti bir cami yaptırıldı. 1998’de kendi ismime bir Kur’an kursu yaptırıldı. Şimdi burada işte buranın mülkiyetini aldık gıdaya uygun hale getirdik, işte babamın vefatından sonra miras oldu. Burada da düzenimi oturtmaya çalışıyorum, düzenimi oturtursam, hedefimi, hayallerimi yapabilirsem. Tabi ben kazandım mı ne yapacağım ki şöyle düşünüyorum, yine işime yatıracam, işimi büyüteceğim, istihdamımı büyüteceğim, satışı büyüteceğim, hayır yapacağım. Tutup da öbür tarafa götürmeyeceğiz ki yani.” (18nk)

İlke olarak ticaretten kazanılanı ticarete yatırmak ve daha çok insana ekmek vermek MÜSİAD çevresinde yer alan Kayserili iş adamlarının ortak tavrıdır diyebiliriz. Ekonomik sermaye bu yolla büyütülürken daha çok insan çalıştırarak, yani daha çok insana ekmek vererek manevi tatmin sağlandığı görülmektedir. Görüşmelerde dini motivasyonlarla ilgili konuşmalar esnasında en fazla dikkat çeken noktalardan birisi de “inandığı gibi yaşamak” ifadesi ve bununla ilgili karşılaşılan zorluklardır. Bu duruma sık sık dikkat çekilmiş ve dindar iş adamlarına yönelik eleştiriler de dile getirilmiştir. Piyasa şartlarının ilkeli iş yapmayı zorlaştırdığı düşünülmektedir.

“Ya şimdi şunu diyelim, (dinin) iş yaşantımı şekillendirmesini istiyor muyum, evet istiyorum. Bunu fiili olarak uygulayabiliyor muyum, bunu kendi adıma cevap verirken pragmatist, yani becerebildiğim var, yapamadığım var... Bugün bankada faize bulaşmadan çalışmak istiyor musun, evet çalışmak istiyorum, doğrusu bu, herkese de bunu tavsiye ediyorum. Peki sen yapıyor musun, sıkışırsam veyahut da iş yaptığım yer buna zorlarsa yapacak bir şey yok gibi bakıyorum ve çaresiz. Ha buna ‘böyle yerle ben iş yapmam’ diyen adam da var ama imkânım olsa, gönül olarak buna dikkat eder misin kısıtlatır mısın, kısıtlatırım onu söyleyeyim.” (1nk)

“Ekonomik işlerde adalet vurgusu yapılıyor ama pratikte iş dünyasına girdiğimizde bu adalet kavramının çok da pratize edilmediğini maalesef üzülerek görüyoruz. Sonuçta güç ilişkileri öne çıkıyor. İnsanlar birbirine arz ettikleri ilişkilerde güçlü olanın güçsüz olanı etkilediği, biraz daha sömürdüğü sahnelerle karşılaşıyoruz. Bizim duyarlılığımız böyle şeylerle oluşuyor.” (12nk)

12 numaralı katılımcı tam olarak alan içi mücadelelerde hakim olanın egemenlik altında olana uyguladığı simgesel şiddetin tanımını yapmaktadır. Alanda güçlü olanın,

yani piyasa odaklı ekonomik anlayışa sahip ekonomik aktörlerin, simgesel sermayeyi ve pratikleri (daha doğru ifadeyle habitusu) şekillendirdiği anlaşılabilir.

“(İnanılan değerler) Neredeyse kalmıyor artık evet maalesef. Yani piyasa şartları çok zorluyor.” (17nk)

“İnandığınız değerler, aslında evet inandığımız değerler bir bunu din olarak bakmamak lazım. Evet bizim dinimiz İslâm, dinin ticaretle ilgili çok hassas kriterleri, çok hassas dengeleri var ama bence bu bir insanlık kriteri. Zaten İslâm da insanlık kriteri üzerine kurulmuş, gelmiş bir din olduğunu düşünüyorum. Bütün güzellikleri içinde barındırmasının nedeni de bu. Ben insan olduktan sonra dinimizle belirtilen kurallara elbette uymamız lazım ama her Müslüman bu kurallara uymuyor.” (7nk)

Görüştiğimiz iş adamları ekonomik pratiklerinde temel belirleyici etkenin dini hassasiyetler olduğunu söyleşeler de piyasa şartlarıyla karşılaştıklarında küresel ekonomik şartların gerektirdiği tüm araçların -dini hassasiyetlerle çelişse de- kullanıldığı görülmektedir. Bu durumun yarattığı huzursuzluk katılımcılar tarafından sık sık dile getirilmiştir. 6 numaralı katılımcı ise bu sıkıntıya şöyle bir çözüm bulmuştur.

“Ben inandığım değerler üzerinden hiçbir zaman ticaretimi karıştırmadım. İnancım tamamen safî, Yaradan’la benim aramdaki bir olaydır. Sadece sabah girerken Allah’ın besmelesini çekerim ama bunu tabii ki kendim için yani Rabbimle olan şeyden dolayı ikili ilişkimdir. Onunla alakalı rızık veren Allah’tır, ona inanırım ve bu doğrultuda da çaba sarf ederim ama gerisi teferruattır bizim için, tevekküldür, geri kısmını Allah’a bırakırız.” (6nk)

Bu tavrın diğer katılımcılarda olan huzursuzluğa neden olmadığı katılımcının kendine olan güveninden anlaşılmaktadır. İnancına uygun şekilde güne besmeleyle başlayan iş adamı iş ilişkilerine dini söylemleri karıştırmamakta ve olumlu ya da olumsuz sonuçlarını tevekkülle karşılamaktadır. Bu hem piyasa şartlarına uygun hem de inancına uygun bir çözüm gibi görünmektedir.

Katılımcı iş adamları inandıkları değerlerle yaptıkları iş arasındaki bağlantıyı manevi olarak destekleyebilmek için ayet, hadis veya büyüklerinden aldıkları öğütlere önem vermektedirler. Sorulduğunda hemen hemen her katılımcının kutsal metinlerdeki öğretiler üzerinden kendilerine yol çizdiklerini ifade ettikleri görülmektedir. 3 numaralı katılımcının örnek verdiği hadis, başka katılımcılar tarafından da aynı motivasyonla dile getirilmiştir.

“Birisi şu, kısa olanı, ‘Müslüman tacir peygamberlerle birlikte haşrolacaktır’. ‘Dürüst tacir, peygamberle..’. Ne demek ya? Bu ne demek? O kadar zor ki demektir yani bu. O kadar zor ki, parayla uğraşacaksınız, yani falan olacak filan olacak ve bunun içerisinde de dürüst tüccar olacaksınız, bunu da yapıyorsanız Sahabe ney diyor ya. Sen onun daha öncesinde peygamberlerle haşrolacaksınız. Bak sahabeyi atlıyor, peygamberle beraber haşrolacaksınız. Yani olayın zorluğunu ve ne kadar değerli olduğunu anlatan bir şey demiş. Bu çok önemli bir şey.” (3nk)

Burada sözü geçen hadisin bir başka katılımcının ofisinde duvarda asılı olduğu da dikkat çekmiştir. Burada iş adamları için en büyük motivasyon “öbür dünyada peygamberlerle birlikte olma” motivasyonudur. Bir yandan ekonomik faaliyeti doğru yapmanın zorluğuna vurgu yapılırken diğer yandan da bu yolla bu faaliyete büyük bir kutsallık atfedilmektedir. Diğer vurgular çoğunlukla dürüstlük, helal kazanç ve kul hakkı konuları üzerine yapılmıştır.

“Yani helal kazanç, yani tabi ki Peygamber Efendimiz’in ‘Kazancınızın 10’da 9’u ticarettir” sözü kayseri ticaretine etkisi olmuştur. Kayseri’nin sosyal gelişiminde de, misafirperverliğinde de yine ‘misafir 10 kazanç ile gelir 1’ini yer 9’unu bırakır gider” sözü yine, hadistir bu da, bize çok yol göstermiştir...” (4nk)

“Bir ayetim var benim çok sevdiğim bir ayet. Hepsini seviyorum ama ben bunu birçok yerde söylüyorum. Ayet ‘Allah işini iyi yapanları sever’. Ben bunu hep içeride imalatda da söylerim.” (10nk)

“Kur’an baştan sona dürüstlüğü emrediyor, sahih hadisler de öyle. Yalan söylemenin mahsurlarını hem ahirette hem dünyada uzun uzun anlatıyor onlarla ilgili. Dolayısıyla bende en temel şey bu.” (16nk)

Ayet veya hadislerde verilen mesajların doğru kişilerce doğru şekilde algılanması gerektiğine dair de bir anı anlatılmıştır. Bu anıda kimlerin ekonomi alanında çalışıp kimlerin çalışamayacağına dair bir sınır çizildiği görülmektedir.

“Şöyle bir şey olmuştu, bir abi gelmişti müdürlük için. Adamın hayatı şeye uymuyordu, ticaret hayatına uymuyordu. X diye bir makine mühendisi. Adam bir gün bir sohbette bir hadis-i şerif okuyorlar; ‘Ticaretin 10’da 9’u cesarettir. Rızkın 10’da 9’u da ticarettir’ diye. Adam diyor ki, ben cesaretlenirsem Allah da diyor rızkımın 10’da 9’unu madem bunda kıldıysa, ben diyor para kazanırım diyor... Kalkıyor gidiyor, buradan evi barkı topluyor Samsun’a gidiyor. Orada bir adamla anlaşıyor, depo açıyor, depodan buraya mallar geliyor. Malları götürüyor, dağıtıyor. Neticede 6 ayın sonunda adam dehşet bir parayla batıyor, X abi. Dönüyor, geliyor. Diyor ki ya bir yanlışlık olmalı. Ya hadis-i şerifte

bir yanlışlık var ya da bende yanlışlık var. Hadis-i şerifte bir yanlışlık yok da... Şimdi orta saha oyuncusuna forvet oynatırsan ya da kaleciye forvet oynatırsan neticede olacağı bu. Ya herkesin bir yapısı var. Allah Resul'ü onu senin için söylememiş. Allah Resul'ü onu bu işe yatkın olanlarla alakalı cesaret olsun diye onu söylemiş. Bunu anlamıyor insanlar.” (10nk)

Teorik kısımda Bourdieu'den aktararak bir alanda hakim konumda olanların bulundukları konumu korumak adına alanın sınırlarını keskinleştirmeye çalıştıklarından söz etmiştik. Burada 10 numaralı katılımcı bu sınırı doğrudan bir hadisle çizmekte ve ekonomi alanında aktif rol alacak kişilerin o alanın yeterliliklerine sahip olması gerektiği uyarısını yapmaktadır.

İş ilişkilerinde dini kuralları öncelediğini belirten ve aynı dine mensup olduğu insanları kalkındırma, onlarla bir ekonomi alanı inşa etme tercihinde bulunan iş adamları için farklı din veya mezhebe mensup bir iş adamıyla iş yapmanın belirgin bir fark yaratmadığı görülmüş ve küresel ekonomik şartların herkesi yasal olarak eşitlemesi sonucu sorunsuz iş yapıldığının belirtildiği dikkat çekmiştir.

“Ha şunu soruyorsanız, farklı dinden mensup insanlarla iş yapmaktan çekiniyor musunuz, hayır asla çekinmem... Yurt dışında hassassınız yani yurt dışında iş yapanlar çok sıkı denetim mekanizmalarına tâbi. Yani şimdi şöyle diyelim şehir kültürü, yani kent kültürü, geleneklere yani örflere değil yazılı kanun üzerine kurulur. Şimdi siz bunu küreselleştiginizde bu çok daha sıkı... Yani sizin kaşınız, gözünüz, yumuşaklığınız, dini inancınız, namazınız, niyazınız, kiliseye çok gitmeniz, bunlar kimseyi bağlamıyor artık.” (1nk)

“Oldu. Yahudi oldu, Ermeni oldu yani Ermeni mi dinini bilmiyorum ama Yahudi vardı. Çok muhatap olmadık yani görsem tanımam bile İstanbul'daydı zaten... Telefonla veya buradan tabi ticaret yapan arkadaşlarımız var, onlar vasıtasıyla tanıştık. Diğer düzgün diye nitelendirdiğimiz kişilerden pek bir farklı değillerdi yani.” (8nk)

“Bence tamamen hukukla alakalı. İnsanların çok daha bilinçlenip hukuklara önem vermeyi kendilerine düstur edinmeleriyle alakalı bir şey ve ne yazık ki bunları biz yabancılardan öğreniyoruz. Ne yazık ki yani hep derler ya bizim şeylerimiz dinimiz onların ticareti, onların ticareti bizim dinimiz gibi.” (11nk)

“Hristiyanlardan alışveriş yapıyoruz yani onların malını satıyoruz. Yahudilerle de çalıştık, ticaretin kurallarına uyduğunuz sürece hiçbir sıkıntıyla yine karşılaşmadık.” (13nk)

Tam bu noktada şu soruyu sorabiliriz; küresel ekonomik kurallar çok sıkı mekanizmalar aracılığıyla güvenli ticaret yapmaya olanak sağlıyorsa ve bu anlamda farklı kültürden/dinden insanlarla ticaret yapmanın herhangi bir zararı yoksa MÜSİAD'ın kendisini İslâmi söylem üzerinden tanımlayarak yarattığı kimliğin bir geçerliliği kalmış mıdır? Katılımcıların ifadelerinden anladığımız kadarıyla siyasi iktidar(lar)la da yardımlaşarak büyüyen MÜSİAD'ın küresel ekonomiye entegre olması, onu -ekonomik tutumlar anlamında- bugüne kadar eleştirdiği tüm yapılarla aynılaştırmıştır. MÜSİAD'ın içinden de –örneğin 1 numaralı katılımcı- MÜSİAD'ın sekülerleşmesi ve merkezileşmesinin kaçınılmaz olduğunu belirtenler olmuştur.

Ağırlıklı olarak kültürel ve/veya inanca dayalı farklılıkların probleme neden olmadığı dile getirilse de şöyle bir örnekle de karşılaşlmıştır.

“Yeni üretime başlamıştık, pazarla ilgili daha tam yayılamamıştık. Arz noktasında ciddi bir arzımız vardı, talep sorunu yaşıyorduk. İsraili bir firma, Mersin'den bir firma aracılığıyla bir İsrail firması bizden mal istediler. İskenderun limanına malı teslim edin, getirin şu kadar mal, biz ona sıcak bakmadık... Tercih etmedik, orada gidip Filistinliyi öldürüyor, evini barkını dümdüz ediyor, biz buna bir Müslüman olarak ses çıkaramadığımız gibi bir de o adamın öldürdüğü yere bizim malzemelerle ev yapacak veya bir bina, bir mesken yapacak. Onun hesabının daha çetin olacağını düşünüyorum.” (14nk)

14 numaralı katılımcının geliştirdiği bu hassasiyet kendi içinde tutarlıdır ancak İsraili firma başka bir şirket aracılığıyla bahsi geçen malları alma yoluna giderek de amacına ulaşabilirdi. Yani küresel ekonomik ilişkiler ağında bu tip hassasiyetler, dolaylı ilişkiler için içine girdiğinde, çok da bir anlam ifade etmeyecektir. 14 numaralı katılımcının buradaki tavrı bu anlamda bireysel bir tavır olarak dikkat çekmektedir. Görünürdeki bu hassasiyetlere rağmen kapitalizmle barışık bir İslâmi ekonominin nihayetinde tüm diğer entegre ekonomik yapılarla aynı motivasyonlara yöneldiği iddialarını hatırlamakta fayda var.⁵¹

Yukarıda ticaretin kurallarına uymak koşuluyla farklı dine mensup kişilerle iş yapmakta sakınca görmeyen 13 numaralı katılımcıyla İsraili firmayla iş yapmayı reddeden 14 numaralı katılımcının tercihleri birbirine zıt olsa da kaynaklarının dayandığı rasyonellik Weber'in dile getirdiği anlamda benzeşmektedir. Ticaretin mevcut kurallarını kabul eden 13 numaralı katılımcı için bu kabul kuralların herkesin

⁵¹ Haenni'nin “Piyasa İslâmı” tezi bu iddialara örnek verilebilir (2011).

hakkını koruduğu ve bu anlamda dini inançlarına da uygun düştüğü (yani helal lokma kazanma) rasyonelleştirmesine dayanmaktadır. Aynı şekilde İsraili firmayla iş yapmayı reddeden 14 numaralı katılımcı da Filistin’e yönelik hassasiyetlerine, yani inanç birliği fikrine göre hareket etmekte ve nihayetinde dini yargılar üzerinden bir rasyonellik kurmaktadır. Weber’in “Nerede bir yaşam biçiminin yönü tümüyle rasyonalize edilmişse, bu, kesinlikle rasyonalizasyonun yöneldiği yüksek değerlerin eseri olmuştur. O halde değer yargılarını ve tutumları belirleyen *din*’dir.” (2005, s. 364) belirlemesini aynı dayanağın nasıl iki farklı rasyonellik yarattığı üzerinden yeniden düşünmekte fayda var. Daha önce kısaca tanımladığımız İslâmi rasyonalizm kavramı üzerinden düşündüğümüzde her iki katılımcı da kendi açılarından “Allah’ın rızasını kazanma” meşrulaştırmasıyla hareket etmektedirler.

İnandığı değerlerle iş yapmaya çalıştığını söyleyen iş adamları için belli ilkeler belirlemede dini kabullerin belirleyici olması şaşırtıcı bir durum değildir. Üzerinde durulması gereken bir diğer önemli soru piyasa şartları yönlendirici dini ilkelerin dışında pratikler geliştirmeye zorlandığında nasıl çözümler geliştirdikleridir.

5.6.2. Ekonomik tutumlarda piyasanın rolü

Piyasadaki rekabetin ve ekonomide yaşanan dönüşümlerin katılımcıların ekonomik tutumlarındaki etkileriyle ilgili ifadeleri biraz da geçmişle bugün arasında karşılaştırma yapmaları sebebiyle önemlidir. Burada Kayseri özelindeki Âhilik ve ekonomi geleneğinin yaşadığı dönüşüme dair de çarpıcı tespitler yapılmıştır.

“Bakın bu zor oyunu bozar demiştim ya, siz parayı kazanabileceğiniz ortamda olursanız sizin ahlakınız en üst seviyededir yani. Hiç kimseye taviz vermezsiniz yani. Allah esirgesin yani kazanamazsanız, sosyal giderleriniz yükselmişse, bunlarda taviz vermiyorsanız bir şekilde siz artık ufak ufak da olsa bozulmalar gösterebilirsiniz... Yani bu anlamda da siz masraflarınızı karşılayacağım diye bankadan kredi alıyorsanız bu kredi sizi hem sosyal olarak bozar hem ahlaki olarak bozar. Onun için dikkatli olmak lazım.” (4nk)

“Şu anki yapılan ekonominin içerisinde ahlaki açıdan hakikaten sağlam temeller yok. Herkes kendine göre bir yol izliyor, bir kanalı var, o kanalından gitmeye çalışıyor ve ayakta durmaya çalışıyor... O yüzden çok önemli devletin acil bir anayasa değişikliği mi

olacak, kanun tasarısı mı olacak ne olacaksa olacak ilk başta zaten bir devleti çökerten ve yükselten ekonomidir. Ben bunu bilir bunu söylerim. Bir devletin ekonomisi güçlüyse kimseye müdahale edemez. Aynı şey gibi, hani parası var yaptırıyor derler ya aynen öyle. O yüzden güzel bir ahlaki çerçevenin içerisinde oturması lazım ticaretin Türkiye’de bir an önce.” (20nk)

“Yani kaybettiğimiz şeyler de var yani, yuvarlak konuşmak istemiyorum ama biz tabi birbirimizle çok yardımlaşırđık. Mesela bende para olduğu bir zaman telefon açtığım bir arkadaşına ‘ya bir ay kadar para lazım değıl eğer bir ihtiyacın varsa gönderebilirim’ falan gibi böyle şeyler.” (5nk)

“Geçmişte mesela bizim içinde bulunduğumuz camia faizi şey gibi değıerlendirirdi, içki gibi değıerlendirirdi. Azı da bir, çoğı da bir yani, o da haram, o da haram ama faizde bu zamanla çağdaş alimler tarafından işte ‘enflasyon oranından daha aşağı ise alınabilir’ çıkışını sağlayınca bizim camia büyümenin bir aracı olarak görüyor.” (3nk)

Her ne kadar eleştirel ele alınsa da nakit ihtiyacı doğduğunda bankaların sunduğı faizli kredi imkânlarına başvurulduğı görölmektedir. Ancak burada iş adamları için hafifletici etkenler bir finans kurumuyla ya da devlet bankalarıyla çalışmak olmaktadır.

Katılımcıların inanılan değıerlerle piyasa şartları arasında sıkışmaları sonucu doğan çözümler uygulamalarda farklılıkları da beraberinde getirmektedir. Bu sıkışmadan Özdemiş’in de söz ettiğini hatırlamakta fayda var; MÜSİAD çevresi “İslâmi olsalar dahi, hatta tam da bu nedenle eski ile yeni arasında sıkışmışlığı temsil etmektedirler” (Özdemiş, 2006, s 252). Bu sıkışmışlık da hangi uygulamanın daha İslâmi olduğı konusunda görüş farklılıkları doğurmaktadır. Bu anlamda en fazla dikkat çeken durum yukarıda da kısmen değinilmiş olan faiz konusudur. Dini hassasiyetler sebebiyle doğan ihtiyaca cevap verme iddiasında olan finans kurumları ve kâr payı uygulaması bu tartışmanın daha da derinleşmesine neden olmaktadır.

5.6.3. Bankalar ve finans kurumları, faiz ve kâr payı

İş adamları arasında bankalar, finans kurumları ve bu kurumların uygulamaları arasındaki farklara dair fikir ayrılıkları olduğı net olarak gözlemlenmektedir. Bazı katılımcılar net bir farklılık olduğuna dikkat çekerken son kerte de bir fark olmadığını

belirten katılımcılar da olmuştur ve bu katılımcılar sayı olarak diğerlerinden biraz daha fazladır. Özellikle devlet bankaları bu noktada melez kurumlar gibi görülmektedir. Bazı katılımcılar için devlet bankaları –ki burada mevcut hükümetin görüşülen iş adamlarından büyük ölçüde destek aldığı ve bu sebeple devlet bankalarının mevcut hükümetin idaresi altında olduğu düşüncesiyle aynı değerlere hizmet ettiği ön kabulü olduğu düşünülebilir- finans kurumlarından “dahi” daha fazla güvenilen kurumlardır.

“Yani şöyle, ben eğer paramı biriktirmek istiyorsam finans kurumlarında biriktiriyorum ama herhangi bir şekilde işletmeme bir kredi almam gerekiyor da eğer bunda da işletmemin minimum masrafla çıkması gerektiren kuruluşlar içerisinde devlet bankalarını tercih ediyorum.” (4nk)

“Ben devlet bankasıyla çalışıyorum. Benim kesinlikle prensibim bu, bunu da şu şekilde, 2001 krizinden sonra özel bankaların çok sağlıklı olmadığını düşünüyorum. Bu şeyin de hani, yağmur yağıyor, yağmur yağarken özel bankaların şemsiyeyi sizin elinizden alması gibi bir noktaya geliyor, zaten bunu zamanında da o dönem içerisinde gördük.” (19nk)

Bankaların faizli sistemiyle finans kurumlarının kâr payı uygulaması arasında ciddi farklar bulunduğunu dile getirenler bu farkları şu şekilde dile getirmektedirler.

“Yani bence tabi ki farkı yok demek yanlış. Yani... fark var. Dünyada işte öyle bir kurum var, bir de onun karşısına öyle bir kurum kurulmuş... Birinci şeyde finans kurumlarını tutarım ama tabi onlar da piyasa koşulları ticari anlamda aynı yani.” (2nk)

“Finans kurumlarının kendi şeyleri mutlaka bir sağlam kazığa bağlayarak, dini referans alarak yapıyorlar, o da bizlere epey bir rahatlık getirdi... Sonuçta nasıl davranıyor deseniz bankalar hemen şekil alıyorlar, dişlerini turnaklarını gösteriyorlar, süreyi kaldırıyorlar, hemen ödeyeceksin diye talimat veriyorlar ya da Türkiye’dekiler böyle yaptı bilmiyoruz yani ama finans kurumları o zamanlar iyi bir sınav verdiler. Hiç esnafın, tüccarın, sanayicinin üstüne çökmediler 2001 krizinde.” (5nk)

13 numaralı katılımcının yaptığı “zina” benzetmesi çarpıcıdır. Konunun daha net ve ciddi ifade edilebilmesi için dini hassasiyete sahip kişiler arasında mahrem bir konu olan cinsel yaşam üzerinden örnek vermiştir.

“Tam manasıyla farklı buluyorum. Şöyle ki, bir bununla ilgili konferansa katılmışım, orada fetva mercilerinden birisi şu yorumu yapmıştı; ‘Zinayla zıfak arasındaki fark evlilik akdidir, işlem aynıdır’. Burada da faiz ve kâr payı arasındaki fark ticaret akdi, yani birisi kağıt üzerinde de olsa senin adına bir mal alıp satıyor, biri yok kardeşim al şu parayı ne yaparsan yap diyor. Bir noktada ben farklı olduğu kanaatindeyim ve firmamız olarak da

finans faizsiz sistemi kullanıyoruz. Faizli sistemin de ne yazık ki içinde bulunuyoruz öyle bir noktada olmama şansımız çok olmuyor ama keyfi tercihim değil yani.” (13nk)

Başta da dile getirildiği gibi uygulamalar arasında ciddi bir fark olmadığını dile getiren iş adamları çoğunluktadır. Bu düşüncelerini duydukları veya kendi yaşadıkları tecrübelerle örneklendirmektedirler.

“Ha şimdi ne oluyor katılım bankasına murabaha yapıyoruz, her ne hikmetse katılım bankasına yapmış olduğumuz murabahayla Garanti Bankası’nın faiz oranları birbirine çok yakın. E geçtik bu katılım bankaları paraları akşam ne yapıyorlar araştırıyoruz, belli muhabir bankalar üzerinde bunu bankalara yatırıyorlar, o bankalar paraları alıyorlar geceleri koyuyor koyuyor, ertesi sabaha yatırıyor falan falan içinde bir sarmal var. Devletimiz bile şu an bir faiz ticareti içinde yani... Ahlaki ilkeler, ahlaki ilkelerden benim anladığım İslâmi ilkeler. Ahlak, İslâm ve buradan geldiğimizde ne oluyor işte faize ister istemez giriyoruz. Ben kendime işte diyorum ki yeşil sermayeyim, iyi ama gidiyorum Türkiye Finans’a murabaha yapıyorum. Hangi ahlaki ilkeye dayanıyor bu bilmiyorum.” (7nk)

7 numaralı katılımcının sözünü ettiği murabaha, İslâmi kuralları temel alan finans kurumlarının bir malı satın alıp, o malın alımı için kredi isteyen müşteriye bu malı belli şartlarla (belli bir kârla) satması anlamına gelmektedir (Izhar ve Hassan, 2013, s. 24). Finans kurumunun aldığı bu kâr payı faize karşı üretilmiş bir çözümdür. Mantığı müşteriye para verip üzerinden faiz almak yerine malı alıp müşteriye kârla satarak ticari faaliyetin gerektirdiği kazancı elde etmek ve bu yolla kazancı (yani kâr payını) meşru kılmak üzerine kuruludur. Ancak bu uygulamanın iş adamlarına makul gelmediği görülebilmektedir.

“Hiçbir farkı yok benim gözümde... Bir gün dahi geç ödediğiniz zaman ‘biz onunla ilgili fetva aldık mahrum olunan kâr vardı’ diye bir şey diyor. Bankalar gecikme faizi diyor, finans kuruluşları da mahrum olunan kâr diyor. Aynı şekilde istedikleri faiz, faizdir yani. Ben o cepheden bakıyorum.” (14nk)

“Finans kurumlarının hiç zarar ettiğini görmedim ben. Bakıyorum, soruyorum onlara, yatırımcı zarar etmez diyor... Bir de bankayla çalışmam diye ahkam kesmenin bir anlamı yok. Su akıyor, önünde duramazsın, dünya bir köy oldu, büyük bir köy. Cebinde kredi kartın var mı senin diyorum, var diyor, o zaman ne konuşuyorsun sen diyorum. Önce sen kendini bir temizle bakalım.” (18nk)

MÜSİAD'ın hazırlattığı *Delilleriyle Ticaret ve İktisat İlmi* isimli kaynakta faizle ilgili şüphelerin yapılan satışı “fasit” (yani kötü, bozuk) kıldığı açıkça belirtilmiştir (Döndüren, 1993, s. 192). Bu şüphe halinin katılımcı iş adamlarının bazılarında yarattığı huzursuzluk görüşmelerde net olarak görülmüştür. Belki de bu huzursuzluğun giderilmesi amacıyla MÜSİAD tarafından “Karz-ı hasen” uygulaması hayata geçirilmiştir. Karz-ı hasen ticari olmayan, dar gelirlilerin kısa süreli sıkıntılarının veya ticaretle uğraşanların geçici finansmanlarının karşılandığı bir tür sandıktır (Döndüren, 1993, s. 408). 18 Aralık 2015 tarihindeki Olağanüstü Genel Kurul’da bu sandığın kurulması kararı alınmış ve dâhil olmak isteyen herkes için 500 TL giriş ücreti ve yıllık 500 TL aidat miktarı belirlenmiştir. Sandık üyelerin ve vefat eden üyelerin eş ve çocuklarının ihtiyaçlarının gerekli durumlarda (bazı durumlarda karşılıksız olarak) karşılanması için kurulmuştur.⁵²

“Ben finans bankalarıyla çalışmam... Yani kazanıyorsa da bizim devletimiz kazansın, kaybediyorsa da bizim devletimiz kaybetsin. Ama ne olacaksa en önemlisi devletimizin olması.” (19nk)

Diğer yandan 1980 döneminde uygulamaya başlanan neoliberal ekonomi politikalarının özünde sermayeyi devletçi ekonomi anlayışından kurtarma fikrinin yattığına daha önce değinmiştik. MÜSİAD'ın da bu ekonomi politikalarının açtığı yoldan bugünlere geldiği üzerinde durmuştuk. Ancak gelinen noktada 19 numaralı katılımcının yukarıda alıntıladığımız ifadeleri yeniden devletin öncelendiği bir yapıya dönüldüğünü düşündürmektedir.

Burada alıntıladığımız katılımcıların finans kurumlarının alternatif çözümlerine ikna olmadıkları açıktır. Bu durum iş adamlarının tüm değer ve inanç kaygılarına rağmen küresel ekonomik sisteme entegre olarak iş yapmak zorunda olduklarını kabul ettiklerini göstermektedir. Sistemin değiştirilmesi noktasında ise yine sisteme entegre alternatifler dışında pek bir yol bulunamadığı görülmektedir.

“Evet maalesef, biz 2001 den şu an daha az hassasiyetimiz var. İslâmi hassasiyetlerimiz daha az şu an. Ticarette de aynı şekilde, ticarette de geçmişte kredi kartı üzerinde bulundurmayın, bankayla çalışmayın diyen insanlar bile öyle bir şey getiriyorlar. Bankalar

---

⁵² Uygulamayla ilgili ayrıntılı bilgi MÜSİAD'ın web sitesinde Karz-ı Hasen sekmesinde mevcuttur; <http://www.musiad.org.tr/tr-tr/haberler/baskan-haber/karz-i-hasen-sandigi> (Erişim Tarihi: 04.01.2017)

olmazsa Müslümanlar geri kalır demeye başladılar. Yani gün, şart ne gerektiriyorsa kendini korumaya alıyor.” (10nk)

10 numaralı katılımcının söyledikleri dönüşen ekonomik şartlara uyum sağlama pragmatizmiyle ilgili teorik varsayımları doğrulamaktadır. Dindar iş adamlarının habitusu alanın neoliberal şartlarına uyumlu hale gelmeye başlamıştır. Aynı katılımcı bir devlet bankasıyla çalıştığı için kendisini kınayan bir finans kurumu müdürünün aynı devlet bankasıyla müşteri istihbaratı paylaştığını öğrendiğinde yaşadığı hayal kırıklığını da aktarmıştır. Özellikle dini hassasiyetleri kullanarak müşteri kazanmaya çalışma davranışından duyduğu rahatsızlığı dile getirmiştir.

Mevcut faizli ekonomik sisteme alternatif üretme çabalarıyla ilgili olarak daha önce kısaca değindiğimiz “Dost Sigorta” olayına da bu aşamada yer vermek faydalı olacaktır. Bu girişim 28 Şubat döneminde MÜSİAD üyesi iş adamlarının irticai faaliyetlerle ilişkilendirilerek kara listeye alınmalarına neden olan önemli yatırımlardan olduğu için, katılımcının ifadelerini mümkün olduğu kadar kısaltmadan aktarmaya çalışacağız. Şirketin kuruluş aşamasında yer alan bazı katılımcıların anlatımıyla olay şu şekilde gerçekleşmiştir.

“Bunu sigortada da yaşadık biz. İşte sekiz on kişiyi, on altı kişiyi Kayseri’den aldılar gece, halbuki öyle ümitlerle o kitabın yazılmasına benim de katkı olmuştum, o sigortacılıkla ilgili epey bir araştırma yapmıştım. Yani nasıl olur, toplumda bir sigortacılık var ama İslâmi bir tarafı yok. Tamamen faize dayalı parayı bankaya atıyor, oradan faizle, yani başına bir iş geldiğinde kolay kolay ödemeyen işte orda ufacak, kargacık burgacık yazılarla orada bir mazeret bak şunu yapmış onun için yazmış ama göremiyoruz ama sen yirmi yıl ödemişsin. Çok önemli değil yani itiraz şansın da yok. Bunu, böyle bir problem var, bunu İslâmi yönlerle Müslümanlar nasıl çözer diye bir sigorta sistemi kurmuştuk. Biraz da holding sistemine bağlı, yani paranın başka yerlerde çalıştırılıp daha sonra her yıl normal sigorta ücretlerinde olduğu gibi hasarsızlık indirimiyle ilgili şeyler yaparak... Yani böyle iyi bir sistemdi. Bunun için İstanbul, Genel Merkez inanılmaz çaba sarf etti. Erol Bey (Yarar) zamanında inanılmaz, sonra biz de buradan şeylerimiz oldu ama İstanbul’a merkez açıldı, her şehre dedi ki bürolarınızı kurun, bu arada bak Mesut Yılmaz vardı, bakanlar kuruluna çıkacaksın, çünkü o zaman bakanlar kuruluna çıkıyordu isim. Ondan sonra bütün şehirlere dedi ki, hatta sanayicilere, arkadaşlara sigortalarınızı yaptırmayın bitiyorsa süresi, biz geliyoruz. Tamam, adam bir ay bekledi, bu bakanlar kuruluna çıkmadan bakanlar kurulu iki ayda bir toplandığı oluyordu falan işte öbürü bakanlar kuruluna çıktı onu bekledik olmadı. Dediler ki bakanlar kurulunda bir karar çıktı, işte bunu kurmak için evvela 100.000 lira gerekiyordu 350.000 liraya çıkardılar bakanlar kurulu kararıyla, sadece bizim

müracatımız var, sadece bizim için çıkardılar ve hadi bir daha silkelendik 350.000'i yatırdık yani çıkıyor diye, sonra biz bu bakanlar kuruluna çıkacak diye beklerken bu arada tabi İstanbul'da sekiz on katlı bina tutulduğu için memurlar, işçiler, bu işi bilenler, transferleri yapıldı. Yani orada öyle şehirlerde bürolar tutuldu, bilgisayarlar birbirine bağlandı falan bugün yarın olacak diye. Bir gece saat 3'te on altı tane Kayseri sanayicisini topladılar, Ankara'ya götürdüler gözleri bağlı. Ne olmuş, ne yapmış hiç bilmiyoruz. Hepsi bu sigorta şirketlerinin ortakları. Nuh Mete Yüksel ve karşısına diyor sen niye öyle bir şey söylüyorsun? Yani Türkiye'nin olaylara bakışı, Müslümanlara bakışı, ekonomik olarak siz bir kafanızı kaldırdığınız zaman hangi mekanizmaları harekete geçirdiğini bu şekliyle çok net olarak ortaya çıktı yani” (3nk)

“Nuh Mete diyor ki siz nereden Dost Sigorta'yı kurmak aklınıza geldi diyor. İşte ben de söyledim 'Hizmet sektörüne girmek istedik' falan filan diye. Adam sizin ticaretinizden, ben o zaman şey demiştim 'Rahmetli Özal bize hizmet sektörüne girin MÜSİAD olarak ziyaretine gittiğimizde dedi' demiştim. 'Hep başımıza o açmadı mı bunları?' dedi. Yani hür düşünceyi adam şey yapıyor tehlikeli görüyor. Onun da (Özal'ın da) yaptığı şey neydi, yani irtica bilmem ney miydi yani adam, Türkiye'nin önünü açmak benim gördüğüm kadarıyla yani.” (5nk)

Sisteme alternatif üretme ya da kâra ortak olma çabası içerisindeki dindar iş adamlarının büyümesine büyük sermaye gruplarının da yönlendirmesiyle engel olunduğuna dair örnek olarak verilen bu olaya birkaç görüşmede daha değinilmiştir. Alandaki güçlü aktörlerin hakim konumlarını korumak için siyasi konjonktürü ekonomik ilişkilerin içine nasıl yerleştirdiği MÜSİAD üyelerinin maruz kaldığı muameleden anlaşılmaktadır. Gelineen noktada o dönemin sıkıntı yaşayan iş adamlarının AKP iktidarında yaşanan ekonomik ve siyasi dönüşümlerde üstlendiği rollere dair belirlemelere bir sonraki bölümde değinilecektir.

Faizle ilgili bu bölümde yer verilecek olan bir diğer alıntı da faiz -İslâmi metinlerde kullanılan Arapça haliyle “riba” (Döndüren, 1993, s. 379)- kavramıyla ilgili teorik bir tartışmaya değinen 12 numaralı katılımcının sözleridir.

“Benim bakış açımdan daha genelde sömürü yasağını ifade ettiğini gördüm. Ekonomik ilişkilerdeki her türlü sömürüyü Kur'an'ın bu kavram üzerinden yola çıkarak -ki başka kavramlar da var esasen bu kavram üzerinden diyorum- yasakladığını gördüm. Sömürü demek. Sömürgeyi yasaklıyor ve sömürü ticari ilişkilerde ortaya çıkıyor, ekonomik ilişkilerde ortaya çıkıyor... Meşru bir mülkiyetin temeli emektir. Emek verdiğin şeye malik olabilirsin. Emek vermediğin şey senin için ribadır, fazlalıktır. Haksız gelirdir. Haksız

gelirin Kur'an'da işlenen bir yığın biçimi var. Rişa, riba, sirkat yani suç yoluyla edinmiş ekonomik gelir, hırsızlık yani onu kastediyoruz.” (12nk)

Devlet bankası, özel banka veya finans kurumları arasından piyasa şartları özelinde şirketi sıkıntıda bırakmayacak imkânları sunan kurum hangisiyse onun tercih edildiği görülmektedir. Bu anlamda görüşülen katılımcılar arasında bu üç kurum tipinden herhangi biri tek başına öne çıkmamaktadır.

Sonuç olarak faiz konusundaki tartışmaların nihai bir çözüme ulaşamadığı, yine dindar iş adamının küresel ekonomik şartlarla dini inancı arasında sıkışıp kaldığı ve ekonomik olarak hayatta kalmak için çoğunlukla piyasa şartlarının gerektirdiği yönde hareket ettiği görülmektedir. MÜSİAD'ın hazırlattığı ilmihalde her şeye rağmen finans kurumlarının faizle iş gördüğünün söylenemeyeceği belirtilmektedir (Döndüren, 1993, s. 608). İş adamlarının kendilerini huzursuz hissettiklerini belirttikleri bu süreçte manevi tatmin sağlanan alanlardan birisi de hayır işleridir.

5.6.4. Hayır işleri ve zekât

İslâm'da kazancın bölüşümü noktasında önemli bir kurum olan, en basit haliyle kazancın bir bölümünün ihtiyaç sahipleriyle paylaşılması anlamına gelen ve “malla yapılan ve farz olan bir ibadet olarak” tanımlanan (Döndüren, 1993, s. 18) zekâtın güncel durumuyla ilgili katılımcıların çarpıcı tespitleri ve hayır işlerine katılım durumları da yine üzerinde durulması gereken konulardır. Öncelikle, zekâtla ilgili güncel durumun farklı şekillerde özetlendiğine dikkat çekmek gerekmektedir.

“Benim en çok korktuğum ney biliyor musun? Bunu son günlerde paylaşıyordum arkadaşlarımla, Müslümanlar zekât vermiyor... Yazacak, çizecek, toplayacak, çıkartacak, ödeyecek. Bir de evvelden taşırma diye bir şey var. Hiçbir zaman o rakama uyulmazdı yani bizde. Diyelim ki 2,5 milyarsa 3 milyar dağıtılırdı. Hesap etmediğimiz iş olabilir, unuttuğumuz olabilir, şimdi buna taşırma deniyordu. Yani alimler öyle söylüyorlardı; ‘Mutlaka zekâtınızı taşıyın’.” (3nk)

“Kur'an-ı Kerim'de bizlere emir olunan bir zekât kurumu, bir sadaka kurumu, infak, yardımlaşma, infakta bulunma gibi kurumlar tam işletilmediğinden veya bizim işimize gelmediğinden veya biz anlamadığımızdan dolayı işletilemiyor.” (8nk)

“Bu zamana kadar şirket olarak yapıyorduk yanlış yapıyormuşuz yani. Zekât noktasını hesap ediyoruz yani şirketin zekâtı olmaz, şahsın zekâtı olur ortakların zekâtı olur. Bu zamana kadar hep şirket olarak veriyorduk birkaç senedir keşfettik ki ortaklar olarak vermemiz gerekiyor. Orada biraz daha şahsileştirdik hadiseyi. Oradaki zekât ve sadaka fonumuzu şahsi olarak değerlendiriyoruz ve buradan rakam elde etmeye çalışmıyoruz.” (13nk)

Zekât kurumunun genel olarak anlaşılamadığı veya kurallarının bilinçli olarak göz ardı edildiği yönünde bir inanış olduğunu görebiliyoruz. Diğer görüşmelerde de mevcut zekât kültürüyle ilgili eleştiriler dikkat çekmiştir. Genel olarak Kayseri’de hayır işlerinin nasıl yapıldığına dikkat edildiğinde ise kolektif hareket etme durumu göze çarpmaktadır.

“Şimdi Kayseri’de hayır işleri sessiz yapılır, yapılanı kimse bilmez bilinenler devede kulaktır. Bilinenler alenen, mesela benim kime ne yaptığımı kimse bilmez, ben de bilmemeleri için özen gösteririm ancak MÜSİAD’a gittiğimizde de arkadaşlara söyleniyorsa, ‘Arkadaşlar Ramazan’da bir yemek verilecek, herkes bu yemeğe elini atsın’ dediğinde de herkes bir lira iki lira kimse elini cebine atmaktan çekinmez. He bir kısmı da hiç söylemez, az sonra çıkarken kulağına eğilir ‘Bana da şunu yaz’ der.” (1nk)

“Bu şirketimizin ekonomik rahatlığıyla alakalı oluyor verdiğimizizin çapı, bir mecburi olarak zekât verdiğimiz var, bir de böyle daha rahat. Dediler bir yurt kiraladık oranın tek iç tefrişatını yapar mısınız dediler. Ne kadar dedim. 700 bin civarı dediler. Ben tek başıma yapamazdım, oturma grubuna getirdim konuyu, 60-70 bin arası verelim yapalım dediler ve biz 700 bin lirayı topladık.” (5nk)

“Kapımıza geleni hiçbir zaman boş çevirmiyoruz. Bu da imkânlar dâhilinde tabi. Benim gücüm 10 liraya yetiyor, bir başkasının 1.000 liraya yeter, başkası 2.000 lira. Elimizden geldiği kadarıyla yapıyoruz. O konularda Kayseri biraz iyidir Allah var ya çok büyük yardımlar yapanlar var işte duymuşsunuzdur. Erciyes Üniversitesi’ndeki bütün bölümleri neredeyse hayırseverler yaptı, bu Türkiye’ye bir örnek. Tabi böyle büyük şeyler yapamamak da küçük küçük kendi çapımızda yardımlar mutlaka yapıyoruz.” (11nk)

Oturma gruplarının ekonomik bir ihtiyaca nasıl çözüm ürettiğine dair bir başka örneği de 5 numaralı katılımcının anlattığı olayla tekrar görmüş olduk. Diğer yandan her ne kadar hayır işlerinin gizli yapıldığı dile getirilmiş olsa da bazı katılımcıların hayır yaptıkları kurum veya kuruluşlarca verilen plaket veya beratları ofislerinde sergiledikleri dikkat çekmiştir. Bu durum hayır faaliyetlerinin tanıtım boyutunu da düşündürmektedir. Gizli yapıldığı söylenen yardımların yanı sıra aileden bir yakınının

(mesela babanın) adının verildiği bir cami yaptırılması o ailenin ve dolayısıyla şirketin belli bir camiada görünürlüğünü arttırması anlamına da gelmektedir. Bir anlamda hayır işleri (ekonomik farklardan kaynaklanan ilişkiler üzerinden düşünüldüğünde) ayrıcalıkları meşrulaştırır (Pinçon ve Pinçon-Charlot, 2012, s. 113). Pinçon ve Pinçon-Charlot'un bu belirlemeleri her ne kadar Hristiyanlığa bağlı mezhepler üzerinden yapılmış olsa da hayır işlerinin dini retorikteki yeri bağlamında anlamlıdır. Burada seküler sermaye gruplarının sosyal sorumluluk veya sponsorluk adını verdiği maddi yardımların İslâmi bir dille yeniden yorumlandığını görüyoruz. MÜSİAD'ın diğer iş adamları örgütlerinden (özellikle de TÜSİAD'dan) ayrıldığı noktaları kullandığı dil üzerinden kurguladığı belirlemesi burada bir kez daha anlam kazanmaktadır (Keyman ve Koyuncu, 2005, s. 118).

Katılımcılar yapacakları hayrı nasıl yapmayı tercih ettiklerini ise şu şekilde dile getirmişlerdir.

“Yani şöyle, yok hayır, yani ben çocuklarıma hayır hasenat da onlar vasıtasıyla yapmaya çalışıyorum çünkü onların bu verme ahlakına kavuşması gerekir. Bunun için mutlaka kendilerinden geçmesi lazım o paranın... Onun için ben çocuklar üzerinden dağıtırım.” (3nk)

“Yani şimdi biz şirket ve şahsımız, biz aslında ayrılmaz bir bütünü. Bir yurt yaptık, kendi imkânlarımızla yaptık bunu, 100 küsur öğrenci kapasiteli, yanında 100-150 Kur'an kursu hanımların okuyabileceği kapasitede bir bina yaptık. Kendi ölçeğimize göre limitlerimizi zorlayarak yaptık burayı. Bizim için belki ailemiz adına yapılması gereken bir yatırımdı bence. Birçok anlamda ihtiyacımız olan bir şeydi. Onun haricinde şirket olarak bulunmak ben pek adım geçsin istemiyorum ben ne olursa olsun işte burada benden önce dedem vardı, babam vardı. Belki kendi adıma bu bana ufak rahatsızlıklar veriyor, mümkün olduğu kadar şirketin adı yazsın istiyorum yaptığımız şeylerde.” (7nk)

7 numaralı katılımcının yaptığı hayırlardan yatırım olarak söz etmesi manidardır. Bu çok büyük ihtimalle manevi bir yatırım olarak dile getirilmiştir ancak bu haliyle bile manevi bir olgunun yatırım olarak görülmesi ekonomik temelli bir düşünce tarzının göstergesidir.

Görüşmelerde kısmen değinilen şahsi hayır yapma ya da şirket adına hayır yapma durumuyla ilgili olarak, dile getirilen bazı hassasiyetler dışında bu iki tutumun birbirinden ayrıştırılmadığı görülmektedir. Bu durum şirketlerin hala aile şirketi

statüsünde olmasından ve şirketin başındaki ismin hem kendisini, hem ailesini hem de şirketi temsil ediyor olmasından kaynaklanmaktadır. Daha önce farklı bir bağlamda dile getirildiği gibi genel olarak katılımcılar kendilerini şirketleri veya daha geniş düşünülecek olursa dâhil oldukları siyasi ya da dini gruplarla bir bütün olarak düşünmektedirler.

“Yani şirketim eğer para kazandıysa şirketim olaraktan, kendim olursa kendi gayrimenkullerimden kiram geliyor, onları biriktirerek kendi gayrimenkullerimden de oluyor. Sonuçta şirketi de ben kendim gibi biliyorum. Çünkü şirketi de insanlar idare ediyor. Benim için fark etmiyor bu anlamda.” (18nk)

Hayır işlerinde zekât, Erciyes Üniversitesi’nin fakültelerinin inşaatına destek olmak, yurt, Kur’an kursu, cami ve aşevi yaptırmak gibi destekler ağırlık kazanmaktadır ve birçok durumda olduğu gibi burada da en temel motivasyon dini öğretilerdir. Özellikle aşevi vurgusu birçok görüşmede dikkat çekmiştir. Çok sayıda insanın bu aşevlerinden faydalandığı bilgisi de farklı görüşmelerde birkaç kez dile getirilmiştir.

Buraya kadar katılımcı iş adamlarının iş hayatına giriş serüvenleri, MÜSİAD başta olmak üzere üyesi oldukları kuruluşlarda yönetime katılma durumları, MÜSİAD’la olan ilişkileri, şirket politikaları, gündelik hayatta vakit ayırdıkları etkinlikler, ticari ve sosyal yaşantılarındaki pratiklerine dinin ve iş yoğunluğunun etkileri gibi birçok faktörü ele almış olduk.

MÜSİAD çevresinin, hareket noktası dini hassasiyetler olmasına rağmen piyasa şartlarına göre hareket etmek durumunda kalan, bu anlamda arada kalmış iş adamlarından oluştuğunu görmüş olduk. Burada dikkat çeken bir diğer konu da onları huzursuz eden bu ekonomik ortamın, güvenli iş yapmalarına olanak sağlayan bir kurumsallıkta olduğunu belirtiyor olmalarıdır. Güvenli iş ortamı katılımcılar için helal kazanç anlamına gelmekte ve küresel ekonomik ilişkilerin hukuk kurallarıyla korunan bir güvene dayalı olması onları oldukça memnun etmektedir. Bu durumda bir memnuniyet ilişkisi oluştuğuna göre MÜSİAD’ı diğer iş adamı kuruluşlarından ayıran temel fark nedir? Bunun ne kadar zor bir soru olduğu aşikâr. Gündelik ilişkilerdeki kültürel etkinliklere indirgenen dini hassasiyetlerin dindar iş adamlarını diğer iş adamlarından ayıran bir gösterge olmadığını söylemek mümkündür. Çünkü zaten bu hassasiyetler artık sadece kapalı bir çevrede belli bir anlam ifade etmekte, iş ilişkilerini -

doğrudan ya da dolaylı- dönüştürecek kadar etkin olmamaktadır. Ekonomik ilişkilerde pratikler seküler kesimle benzeşmekte, yalnızca kullanılan dil düzeyinde farklılık arz etmektedir.

Şimdi ise katılımcı iş adamlarının AKP iktidarıyla beraber yaşanan dönüşümlere dair fikirlerine ve bazı olgu ve gelişmelerle ilgili görüşlerine kulak vereceğiz.

5.7. 2002 (AKP) Öncesi ve Sonrası Türkiye

Katılımcı iş adamlarının, AKP'den öncesine ve sonrasına dair değerlendirmelerine geçmeden önce iş adamlarındaki Recep Tayyip Erdoğan hayranlığına değinmek yerinde olacaktır. Bu bağlamda yapılan değerlendirmelerin büyük çoğunluğu Erdoğan'ın iradesine bağlanmakta ve onun şahsında yüceltilmektedir.

“Bence Tayyip Bey'in düşünce tarzı bizim için ışık olmalı. Yani bu adam ne düşündü de Türkiye bu hale geldiyse biz de bazı şeyleri kırıp döküp gerekirse bazı iplerimizden kurtulmamız lazım. Kurtulup bir şekilde özgür bir hale gelip özgür düşüncemizle özgür irademizle hareket etmeliyiz.” (10nk)

“(Batı) Abdullah Gül'lü, bak diyorum benim bu kadar yakınım, yani çok yakınım hem de yani, fakat Abdullah Gül'lü Ak Parti'ye razı olabilir ama Tayyip Bey'li razı olmaz çünkü Tayyip Bey evet ölümü göze almış bir insan. İkide bir de bunu söylüyor zaten. Çünkü bugün, yarın kendisine bir suikast olabileceği kanaati... suikast olmaz mı olur, yapamazlar mı ooo yüz defa yapabilirler... Fakat bir tek sebeple yapmıyorlar bana göre o da Tayyip Bey öldüğünde Türkiye'de ne gibi bir şey olurun öngörüsünü göremiyorlar. Valla acaba pat diye %90'la mı gelirler acaba bunlar. Bu sefer halk ayaklanır bütün Amerikan merkezlerini, Avrupa bilmem nelerini yok mu ederler bombalarlar mı silaha mı sarılırlar, kontrol elden kaçır mı, bunu öngöremiyorlar. Onun için diyorlar ki neyse vaktine saatine bırakalım, şey edelim yani refüze ederek kendi kendine gitsin. Hastalandıralım gitsin, ameliyatta gitsin, işte paralelcilerle⁵³ işbirliği yapalım, onlar içeriden ayar versinler öyle gitsin, onları muhalif yapalım öyle gitsin. Yani öyle planları falan var. İşte o da kaderin üstünde bir kader vardır, Allah'ım ne derse o olur diyor, böyle bakınca olaylar çok daha farklılaşıyor.” (3nk)

---

⁵³ 15 Temmuz 2016 darbe girişimi sonrası FETÖ adıyla anılmaya başlayan Fethullah Gülen destekçisi cemaate verilen bir diğer isim olan “Paralel Devlet Yapılanması”nın gündelik dildeki kullanımı.

“Tayyip Bey’in Allah-u Teâla bir kabiliyet vermiş, 16 yaşından beri bu işin içinde, dolayısıyla çözüyor. Öngörü kabiliyeti var, bir de yaptırım gücü var. Ya benleysen buyur diyor yoksa kenara çekil ayakaltında dolaşma diyor. İster arkadaşı olsun ister kardeşi olsun. Yani dolayısıyla çok büyük değişim oldu, inanılmaz değişimler oldu Türkiye’de. Bunda Tayyip Bey’in katkısı çok, bunu tarih ileride romanları yazılacak, yani inanılmaz şeyler olacak 15 sene sonra. Herhangi birisiyle kıyaslamak istemiyorum tarihte. Yakın tarihimizde kimseyle kıyaslamak istemiyorum ama kıyaslayacak kişilerin hayalinin çok ötesinde Tayyip Bey’in işler yaptığı ortaya çıkacak.” (3nk)

Erdoğan’a yönelik bu güven ve hayranlık hissi 7 Haziran 2015 tarihinde AKP’nin beklenenin altında oy almasından sonra dahi değişmemiştir. Bu konudaki fatura genel olarak yerel düzeydeki yetkililerin seçim çalışmalarındaki ihmallerine ve rehavete bağlanmıştır.

Bu aşamadan itibaren AKP’nin iktidara geldiği 2002 yılından itibaren yaşanan dönüşümlere dair katılımcıların ayrıntılı değerlendirmelerine yer vereceğiz. Bu süreçte iş adamı olarak nerede durdukları ve AKP’nin iktidarı sürecinde ekonomik aktörlerin üstlendikleri roller üzerine belirlemeler yapmaya çalışacağız.

5.7.1. 2002 (AKP) öncesi ve sonrası ekonomi

Katılımcılara siyasi bağlantıları üzerine sorular sorulduğunda AKP ile olan yakın ilişkileri net olarak ortaya çıkmaktadır. Hatta birçok katılımcı henüz siyasi yakınlıklarına yönelik bir soru sorulmadan AKP’de ve siyasetin içinde aktif olarak yer aldıklarını belirten ifadeler kullanmış veya ekonominin mevcut yapısını konuşurken AKP’nin politikalarını övmüştür. Genel anlamda ekonominin gidişatının AKP’yle beraber izlediği seyir sorulduğunda katılımcıların ortak görüşünün olumlu olduğu görülmektedir.⁵⁴

“Şimdi temelde Türkiye’nin ben bir ekonomik potansiyeli olduğunu düşünüyorum. Eğer siz dışarıdan şartları zorlamazsanız bu potansiyel yavaş yavaş kendi mecrasını bulur. Ben

---

⁵⁴ Burada özellikle seçim sonuçlarına dair yapılan yorumların 7 Haziran 2015 tarihinde yapılan genel seçimlerin sonuçlarıyla ilgili olduğunu hatırlatmak gerekmektedir. Katılımcıların değerlendirmelerinin, saha çalışmasının bu seçimden sonraki hafta başlamış ve 1 Kasım 2015 tarihinde yapılan erken genel seçimden çok önce tamamlanmış olduğu göz önünde bulundurularak okunması yerinde olacaktır.

özellikle önceki dönemlerde, koalisyon diye adlandırdığımız dönemlerde, Türkiye'nin çok fazla siyasi iradenin müdahalesine maruz kaldığını, bundan dolayı bir türlü istenilen çalışma ortamının ve istenen ekonomik büyümenin oluşmadığını düşünüyorum. Ak Parti hükümeti döneminde belli bir istikrar dönemi yaşadığımız konuya şu. Ekonomik anlamda Ak Parti'nin çok orijinal şeyler yapmış olması, ekonominin önünü çok açmış olması diye bir şey düşünmüyorum ben. Ancak en azından bozmaya da çalışmadı. Dolayısıyla Türk müteşebbisi, Türk sanayicisi, Türk tüccarı biraz kendine nefes alanı tanındığı zaman kendi mecrasını bularak bu dönemi geçirdiğini düşünüyorum.” (1nk)

1 numaralı katılımcının ifadeleri devlet müdahalesinin azalmasıyla sermayenin önünün açıldığını ifade eden yaklaşımları doğrulamaktadır. İş adamları bu durumdan memnun görünmektedirler.

“Yani ekonomik alanda bir rahatlama olduğu kesin. Ya bunu zaten rakamlar söylüyor. İnsanların hayatlarına bunun aksettici, yani mesela başta konuştuğumuz şekliyle işçi hakları olsun ondan sonra şimdi adam mesela çıkıp televizyona işte asgari ücret 5000 lira olacak diyor misal. Tamam mı? Bugün zaten asgari 5000 lira ücret alabilecek adam verebilecek iş ortamı var şu anda.” (2nk)

2 numaralı katılımcının söyledikleri ise mevcut asgari ücretin biraz üzerinde maaş vermenin bile piyasa şartlarında şirketi çok zorladığı yönündeki genel kanıyla çelişmektedir.

“Kayseri, bu iktidardan önce haftada 2 gün uçak kalkardı, pazartesi, perşembe, şimdi 32 uçak kalkıyor günde aynı havaalanından. O zaman sadece İstanbul'a uçulurdu, şimdi Kayseri-Münih, Münih-Kayseri, Kayseri-Frankfurt, Frankfurt-Kayseri uçuyor. O zaman bir yıl içerisinde 154.000 yolcu taşınmış idi ... şimdi 1.870.000 kişi taşınıyor. Yukarıdaki rakamı eğer bir gelişme olarak görmüyorsa bir millet, bir insan yani o zaman başka anlatacak bir şey bulmakta da zorlanıyor... Yani kendi şehrimizde olup olmaması önemli değil nükleer enerjiden bahsedebiliyor Türkiye... Ben 3 defa parti değiştirdim. Bugün bileyim ki daha iyi yapacak, ülkeyi daha iyi yönetecek, daha dürüst bunlardan daha dürüst insanlar var hiç gözümü kırpmam oraya veririm. Hiç. Ama oyumu zayi etmeden. Ben işte evet diyelim ki bilmem ne partisi benim fikirlerime daha yakın evet olabilir ama iktidara gelme şansı var mı yok. O zaman ona oy vermek bana göre geleceği yok etmektir.” (3nk)

3 numaralı katılımcının parti tercihinde ekonomik pragmatizme dair daha önce yaptığımız belirlemelere paralel bir tavır görebiliyoruz.

“Birçok insan bunu fark etmiyor ama hani 1990'lı yıllarda insanın dünyaya bakışı, kendine güveni ve yürüyüşüyle şimdi arasında dağlar kadar fark var. Yani bunu en iyi görebilecek

jenerasyonlardan biri bizim jenerasyon, işte yirmili yaşlarda olup da şuan 40-45 yaşlarında olan insan gurubu. Nereden nereye geldik... E tabi eksiklikler yok mu? Yanlıklar vardır tabi ki, şimdi hepsini tespit etmek zordur ama kimse bunu inkâr edemez 1990'lı yıllarla 2000'li yıllar arasındaki ekonominin var olduğu noktayla geldiği nokta arasında dağlar kadar fark var.” (9nk)

“25'li yaşlardaki arkadaşlar, özellikle 18-25 yaşlar arasındaki arkadaşlar çok böyle, özellikle Recep Tayyip Erdoğan'a, çok fevri çıkışlar yapıyorlar, eleştirilerde bulunuyorlar. Kendine bir saltanat inşa ettiğini falan düşünüyorlar. Hep ekonominin, Türkiye'nin böyle olduğunu zannediyorlar... Yatırım, istihdam olması için yatırım olması lazım. Yatırım olması için de istikrar olması lazım. Bunlar birbirinden ayrılmaz, hepsi birbirine bağlı temalar. 12-13 yıldır Türkiye'de günahıyla, sevabıyla, iyisiyle, kötüsüyle bir hükümet vardı ama en önemlisi istikrar vardı. Maliye bakanı ayrı, dış işleri bakanı ayrı konuşmuyordu. Bir bütünlük vardı.” (14nk)

Burada hepsi alıntılanmamış olsa da özellikle Kayseri'den diğer illere ulaşım imkânlarının artması –özellikle de uçuş imkânları- katılımcılar tarafından ekonominin gelişmişliği anlamında en fazla dikkat çekilen konu olmuştur. Bu durumu yeni iş bağlantıları kurmak için büyükşehirlere ve yurt dışına kolay ulaşmak anlamında değerli bulmaktadırlar. Bunun dışında yatırım yaparken tedirgin olmamak, teknolojik imkânların gelişmesi, belli alanlarda şeffaflaşma, belli konumdaki siyasilere ve bürokratlara kolay erişebilmek, sağlık (SGK'nın yapılandırılması), tüketim (yeni model otomobil edinme), ulaşım (uçuş imkânları, 3. Köprü, Marmaray) ve nükleer enerji konuları da yine katılımcıların ekonomik dönüşüm anlamında dile getirdikleri kazanımlarıdır. Bu alanlardaki dönüşümlerin katılımcılar açısından kazanım olarak adlandırılması şu açıdan önemlidir; iş adamları kendileri için değerli olan kazanımların herkes için aynı anlama geldiği düşüncesiyle hareket etmektedirler. Bu durum özellikle istikrar vurgusunda, AKP'ye yönelik eleştiriler dile getirilirken öne sürülen çekincelerde ve yoksulluk konusu konuşulurken değinilen ayrıntılarda daha fazla öne çıkmaktadır. Yukarıdaki alıntılarda kısmen değinilen belli bir neslin Türkiye'nin geçmişini bilmediği yönündeki eleştiriler seçim sonuçları yorumlanırken farklı açılardan da dile getirilmiştir.

Üzerinde durulması gereken önemli konulardan birisi de AKP'nin ekonomik olarak sadece dindar/muhafazakâr çevrenin zenginleşmesinin önünü açtığı tartışmalarıdır. Bu konuda katılımcı iş adamlarının tamamının aynı fikirde olduğunu

söylemek mümkün görünmemektedir. Bir grup bu iddianın geçersiz olduğunu ve genel ekonomik refah ortamında muhafazakâr iş adamlarının da bundan paylarını aldığını savunurken diğer grup iktidara yakın kesimlerin zenginleşmesinin kaçınılmaz hatta gerekli olduğu yorumunu yapmaktadır. Üçüncü bir grup ise suistimal ve haksız zenginleşmenin her yerde olabileceği üzerinde durmaktadır. Öncelikle iddiayı geçersiz bulan katılımcıların gerekçelerine bakalım.

“Sadece Koç Grubu’nun 2002’den 2015’e kadar, bak diğerlerini, TÜSİAD üyelerinin tamamını boş veriyorum, Sadece Koç Grubu’nun 13 senedeki zenginleşmesinin, 13 senede sadece Koç Ailesi’nde husule gelen zenginleşmenin Ak Parti’nin zenginleri diye tabir edilen diğer bütün muhafazakâr kesimdeki zenginleşmenin totalinden daha fazla olduğunu düşünüyorum. Şimdi genel bir zenginleşme oldu ama bundan dün parayı kazanan adamlar hala kazanmaya devam ediyor.” (1nk)

“Bu politik önyargıya dayalı bir itham. Ak Parti Anadolu’nun sesi olmaya çalıştı, elinden geldiğince, gücü oranında bu temelde katılacak herkese kapısı açık oldu. Bunda bir ayrımcılık yapmadı. Tabi temel politik organizasyonların karakteristiğidir, kendisine birinci derecede yakın olan çevrelerle daha yakın bir dayanışma kurar. Bu tabii bir şey bu anlamda belki bahsedilebilir. Yoksa herhangi bir sosyal kesimi ayırma anlamında Ak Parti bir ayırım yapmadı bunu herkes biliyor.” (12nk)

“Şimdi partinin yönetiminde olunca illaki belediyenizle de iç içesiniz. Melikgazi Belediyesi’nin yapmış olduğu ihalelerin hiçbirinde veya Kocasinan, Büyükşehir Belediyesi’nin yapmış olduğu ihalelerin hiçbirinde bir yandaşa gittiğini görmedim. Ben çünkü ben de tanıdığım, alırsam ben alırım. Hem MÜSİAD’lı olacaksın, hem Ak Parti’nin yönetiminde olacaksın, hem Ticaret Odası’nın yönetiminde olacaksın, yani partiye hep en yakın yerler bunlar. Alınıyorsa eğer ben alırım ama ben alamıyorum. Niye? Çünkü o şartları sağlamıyorum, o kriterlere ulaşamıyorum. Ben böyle bir şeyin olduğuna kanaat getirmiyorum memleketim adına yani şehrim adına söylüyorum.” (20nk)

Ülke çapında ekonomik bir rahatlama olduğu ve sadece AKP’ye yakın sermaye gruplarının değil tüm zenginlerin sermayelerini ciddi düzeyde büyüttükleri düşüncesi bu iş adamları arasında ortaktır. Diğer yandan iktidarın yakın çevresinde gerçekleşecek bir zenginleşmeyi olağan, hatta gerekli bulan katılımcıların gerekçeleri ise şunlardır.

“Şöyle, ben olması gerektiğine inananlardanım... Şimdi anlaşıldı ki bir iki tane güç var. Tamam mı? Bu güç biri 80-100 yıldır neyse iktidarda ve Anadolu’yu, herkesi bu idare ediyor ve Anadolu’nun değerlerine aykırı şeyleri de dayatarak yapıyor bunu. Bunu ekonomik gücüyle yapıyor. Şimdi sizin de o ekonomik güce ulaşmanız yakın vadede

gözükmüyor. Uzak vadede de gözükmüyor çünkü onlar sen 1'e 5 katarken, o 1'e 50 katıyor. Dolayısıyla hiç yakalama şansın yok. Onun için derler ki ayının izine bakarak ayı yakalanmaz. Ayı sürekli öndeyse sen de izine bakarak gidiyorsan hayatta yakalayamazsın onu. Ancak önünü çevirebilirsin. İşte önünü çevirmenin bir yolu kendi zenginlerini üretmek. Kendi zenginlerini üretirken kontrol ve zekâtı gözden kaçırmadan.” (3nk)

“Doğrudur. Ya doğrudur ve bu olağan bir sonuçtur. Kim hangi hükümet olursa olsun o hükümetin çevresinde olan ve iktidarın çevresinde olanlar mutlaka faydalar sağlamışlardır... Ne bileyim benimle aynı hareket eden, benimle aynı düşünceye sahip kişilere ben de olsam ben de iş veririm ama bunu da diğer iktidar zamanlarında gördük ne bileyim MHP zamanında mesela işte Bayındırlık Bakanlığı Kürşat Bey'di sanırım, ismini hatırlamıyorum tam olarak, Koray Aydın zamanında mesela onun çevresi genişledi. Diğer zamanlarda da bu olmuştur. Bundan sonra da olacaktır mutlaka. Yani bu olağandır bence.” (8nk)

İddia olarak dile getirdiğimiz durumun katılımcılar açısından gerçek bir karşılığı olduğunu ve bu durumun alandaki hakimiyet mücadelesinin doğal bir sonucu olarak görüldüğünü görülebiliyoruz.

“Ticaret Odası'nda şimdi muhalefet var, ben iktidar tarafından seçildim Ticaret Odası'na. İşte adamları değiştiriyorlar, yeni yönetim bunu da eskiden mecliste olan bir arkadaşımız eleştiriyor. 'Vay bu adamı niye çıkardınız, vay bunu niye yaptınız, vay bana ne' gibi. İki meclis geçiyor, üç meclis geçiyor biz Kayseri ticaretinden konuşacağız 'adam aldım, adam çıkardım'ı konuşuyoruz. Kalktım dedim ki 'Bak dedim kendi iş yerinde rakip bir adamı getirip muhasebene veya makam şoförlüğü yapar mısın?' dedim. Ee bu buna benzer, herkes kendi kadrosunu koyacak. Şimdi milletvekili gerçi kendisi, eski başkanla yeni yönetim böyle olmuşlar. Eski başkanın şoförü yeni başkanın şoförü olacak, bu böyle olacak şey mi yani hele şuna bak ya, bunun adı kadrolaşma değil kendi ekibini oluşturacaksın, bu budur yani yanlış mıyım? Kendi ekibin olmazsa olmaz, bu işin gerçeği, kendi kafana göre, bu kadrolaşma değil.” (15nk)

Kadrolaşmanın istikrar ve güven açısından önemi üzerinden ele alındığını ve Türkiye'de her dönem güçlü siyasi aktörlere yakın kişilerin bu gerekçelerle iş yapma imkânı bulduklarını düşünen katılımcılara göre bu siyaset-ekonomi birlikteliğinin olmazsa olmaz bir sonucudur. Her dönemin kendi zenginlerini oluşturmasının doğal

olduğunu ama aynı zamanda her dönemde fırsatçı kişiler olduğunu düşünenler de vardır.⁵⁵ Bu katılımcılara göre bu kişiler güç neredeyse orada olan kişilerdir.

“Yani diyelim bir grup insan oluştu, bir iktidar oldu diyelim ve bunların da bir özellikleri var, fikirleri var. Bu fikir ve duruş karşısında yönetme gücünü aldılar diyelim ama bir de insan gurubu var ki hangi insan gurubu güçlüyse birden bire onun etrafında şey oluşuyor, bir öbekleşme oluşuyor. Bu grup işte tehlikeli grup. Bu grup şu fikriyatın tamamıyla karşısında, bir diğer grup dört sene sonra o gücü elde etse zaten bu tarafa kayıyor. Bunlar her zaman mutlaka bu pastadan pay alıyorlar. Tehlikeli insan gurubu. İşte ticari ahlakın, insan ahlakının düzeltilceği gurup...” (9nk)

“Kesinlikle katılıyorum. Kesinlikle katılıyorum. Her devir kendi zenginini oluşturuyor. Bunlar da kendi devirlerinde kendi zenginlerini oluşturmaya başladılar ama şöyle oldu bir de, her devirde zenginleşen insanlar var. Yani dün bu adamlar CHP’liydi, bunlar zenginleşti. Bugün aynı adamlar Ak Partili, yine onlar zenginleşiyor.” (10nk)

Nihayetinde devlet yönetimine paralel hareket eden muhafazakâr iş adamlarının ekonomik sermayelerini büyütme şansı bulduğu iddiası bazı katılımcılar tarafından da kabul edilmekte, hatta gerekli görülmektedir. Bunun eleştirilecek yönleri olduğu arada kalan bazı ifadelerden anlaşılmaktadır. Bunların ayrıntılı eleştirisine değinilecektir, ancak ondan önce 7 Haziran 2015 seçimlerinde AKP’nin oy oranının düşmesi sonucu doğan koalisyon beklentilerinin katılımcı iş adamları tarafından nasıl endişeyle karşılandığı üzerinde durmak faydalı olacaktır.

“Valla biz aslında alıştık unutmamız da koalisyonu falan. O günlere dönmeyi kimse istemiyor hakikaten de kimse istemiyor. Özellikle iş adamlarımız da istemiyor bunu. Çünkü ekonominin ne hale geldiğini, ne olacağını, ne bileyim bir günlük laflarla nelere mal olduğunu herkes biliyor artık, bunları öğrendiler ama her zaman dua ettiğimiz gibi hayırlısı olsun diyoruz, ülkemiz için hayırlı olsun diyoruz.” (8nk)

“Seçim sonuçları çok kötü oldu. Hiç beklemediğimiz bir şey. Ekonomiye şu an için çok yansımada ama yansıyacağını düşünüyorum... Daha kötüye gidebilir. İnşallah tez zamanda erken seçimse erken seçim, koalisyonla koalisyon, ki ben koalisyondan yana değilim.” (11nk)

---

⁵⁵Fırsatçılıkla ilgili verilebilecek önemli örneklerden birisi Cengiz’in Kayseri-Hacılar örneği üzerine yaptığı çalışmada dile getirilmiştir. Çalışmanın, Kayseri’nin önemli büyük şirketlerinden olan HES Kablo’yla ilgili bölümünde bölgenin en önemli şirketlerinden olan HES Kablo’nun 831 kurucusu arasında yer alan 8 ortağın HES Kablo’nun ürünlerini satmak üzere haricen kurdukları pazarlama şirketi aracılığıyla elde ettikleri ekonomik gelir ve HES Kablo’yu nasıl zarar ettirdikleri üzerinde durulmuştur (Cengiz, 2013, s. 207).

Siyasi istikrarsızlık ihtimalinin doğurduğu bu kaygılar, 12 Eylül dönemindeki askeri hükümetten sonra göreve gelen Özal'ı siyasetteki istikrarın ve ekonomi politikalarının –ki bu politikalar büyük sermaye sahiplerini koruyan ve yurt dışına açılmaları için çaba harcayan politikalar- devam etmesi için destekleyen TÜSİAD'ın bu desteğine neden olan kaygılarla aynı doğrultudadır (Gülfidan, 1993, s. 111).

“Toplumdaki genel süreci görmek lazım. Kararsız olan çok geniş kesimler üretiyor. Duracağı yeri bir şekilde bulamayan, programdaki süreçlerin hangisinden etkilendiyse ona göre bir süreç belirlemeye çalışan böyle belli sosyal gruplar ortaya çıkıyor. Önceden yoğun bir şekilde Ak Parti'yi desteklemiş bir kesim yoğun anlamda zihinsel karmaşaya maruz kalınca pat diye son üç ayda yer değiştiler... Bu çok kalıcı bir şey değil. Ak Parti'nin sosyal destekleri hala sürüyor. Onlar yok olmaz.” (12nk)

“Bir koalisyon, ben ihtimal vermiyorum ama kurulacak, kurulsa bile, işte hangi partidense artık Çalışma Bakanı ayrı konuşacak, Dışişleri Bakanı ayrı konuşacak, İçişleri bakanı ayrı konuşacak herkes bir tarafa çekecek Türkiye'yi.” (14nk)

12 numaralı katılımcı ise uzun vadeli sosyal, ekonomik ve siyasi gidişatta AKP'nin önemli bir dönüşüme neden olmadığını düşünmektedir.

“...yüz yıl önce bu toplumu formatlayanlar, modifiye edenler nasıl yaptıysa henüz malesef yapı öyle devam ediyor. Yani sosyal süreçler de ekonomik süreçler de aynı temellerle devam ediyor, değişim yönü de sekülerleşme ve relijinizasyon yönünde devam ediyor. Bu kırılmış değil, ters dönmüş değil benim bakış açıma göre.” (12nk)

“Relijinizasyon” kavramı bu katılımcının görüşme esnasında değindiği ve Türkiye örneğinde dinin konumunu açıklamak için kullandığı bir kavramdır. Katılımcıya göre İslâmi açıdan “devlet” dâhil birçok anlamı içinde barındıran “din” olgusu “relijinize” edilerek kurumsallaştırılmış ve anlamı daraltılarak belli bir alana kapatılmıştır. Katılımcının bu görüşü, Habermas'ın kamusal alanın dönüşümünde dine verilen işlevle ilgili söyledikleriyle paralellik arz etmektedir. 12 numaralı katılımcının relijinizasyon dediği bu durum Habermas'ta dinin bir özgürlük alanı olarak tanımlanarak özel alana dâhil edilmesi ve ulus devletlerin kurulması sürecinde dini etkilerin devlet işlerinden ayrıştırılması şeklinde açıklanmaktadır. Burada kapitalizm, ya da başka bir deyişle burjuva egemenliği, dini devlet işlerinden uzaklaştırarak dini kuralların belirleyici olduğu bir toplum yapısından rasyonel ve yasal olarak sınırları çizilmiş bir yapıya dönülmesini istemektedir (Yükselbaba, 2012, s. 107-108). 12 numaralı katılımcının

ifadeleri de bu belirlemelerle paralel şekilde, Cumhuriyet'in ilk yıllarında “Laiklik” idealiyle dinin devlet işlerinden ayrıştırılması sürecini ifade etmektedir ve katılımcı AKP döneminde de bu sürecin devam ettiğini düşünmektedir.⁵⁶

7 Haziran 2015 seçim sonuçlarının neden olduğu koalisyon beklentisinin yarattığı tedirginlik iş adamlarının ifadelerinden net olarak anlaşılmaktadır. Seçim sonuçlarının AKP aleyhine yürütülen kampanyalardan kaynaklandığını düşünenler olduğu gibi AKP'nin ve öncü aktör olarak Recep Tayyip Erdoğan'ın hataları olduğunu düşünenler de mevcuttur. AKP'ye yöneltilen eleştiriler ayrı bir başlık olarak ele alınacaktır (Bkz. Başlık 5.7.5). Eleştirilerin seçim sonuçlarıyla ilgili kısmına burada kısa bir giriş yapılmış oldu. Seçim sonuçları ve koalisyon ortamıyla ilgili alıntıların bu başlık altında verilme nedenleri bazı katılımcıların sonuçları doğrudan piyasadaki tedirginlikler ve istikrarın bozulma kaygısı üzerinden ele almalarıdır.

Katılımcılar AKP'den sonraki ekonomik göstergeler ve politikalarla ilgili olarak merkez ve taşra arasındaki fırsat eşitliği/eşitsizliği ve yoksulluk konularını değerlendirmiş, ayrıca Anadolu Kaplanları ve Yeşil Sermaye gibi tanımlamaların kendileri için ifade ettiği anlamları da dile getirmişlerdir.

5.7.1.1. ‘Yeşil Sermaye’ ve ‘Anadolu Kaplanları’ tanımlamaları

“Yeşil Sermaye” tanımlaması 28 Şubat döneminde rejim karşıtlığı suçlamasıyla kara listeye alınan dindar iş adamları, özellikle de MÜSİAD çevresi için kullanılan bir tanımlamaydı. Bu tanımlamaya göre dindar iş adamları “irticai faaliyet” suçlamasıyla rejim düşmanı ilan edilen RP'nin ekonomik kaynağını oluşturuyordu. Bu tanımlama dönemin hakim aktörleri için alanı başka aktörlere kapatma yöntemiydi ve meşruiyetini de “rejim değişikliği tehlikesi” vurgusuyla politik kaygılardan alıyordu. (Demir ve

---

⁵⁶ “Religion” kelimesinin Latince “bağlanmak, birleşmek” anlamlarına gelen “religare” veya “gözden geçirmek, incelemek, tekrar okumak, tekrar konuşmak, tekrar düşünmek” anlamlarına gelen “relegere” kelimesinden geldiği belirtilmektedir (Hoyt, 1912, s. 126-129). Katılımcı bu kavramın dini tanımlar hale gelmesi ve dinin bir kurum olarak devlet yönetiminin bir parçası hale getirilmesi süreciyle ilgilenmektedir. Katılımcıya göre İslâm'da din zaten devlet yönetimini de kapsayan bütünlüklü bir yapıdır ve anlamının/işlevinin daraltılması onu da seküler bir olgu haline getirmektedir. Bu haliyle dindarlaşmak ya da muhafazakârlaşmakla sekülerleşmek birbirine paralel işleyen süreçler haline gelmektedir.

Kapu'dan akt. Koçal, 2013, s. 26). Katılımcı iş adamları da bu tanımlamanın zamanında belli bir grubu (yani kendilerini) şeytanlaştırmak için kullanıldığını ama aslında sermayenin rengi olmayacağını düşünmektedirler.

“Bildiğimiz markalardan alışveriş yapmaya çalışıyoruz, dışladığımız insanlar var, koruduğumuz insanlar var, bunu kabul edelim, reddedelim. Gider bir çay alırken o marka olmasın bu marka olsun, bizi de bilirler tercih ederken eğer bu tercih sebebiyle oluşmuş bir para akışıyla sermaye birikimine yeşil sermaye diyorlarsa evet böyle bir şey var ama gerçekten bu çok etkili boyutta mı bence değil. Bir de yeşil sermaye diye yarın bir gün parasını İslâmi hizmete harcayacak insanları kastediyorlarsa evet bunlar da var, bilgi olarak bunları biliyoruz ama şu şey ki sermayenin dini de olmaz imanı da olmaz... Yani ben şunu rahatlıkla söyleyeyim, ben en büyük paraları Koç Grubu'ndan kazandım, şimdi bugünkü ortamda Koç Grubu yeşil sermaye denilen insanları kıran kırana mücadele etmesi gereken biri. Yeşil sermayeye en yakın 28 Şubat'ta yasaklanan sermayelerden birisi Ülker Grubu'ydu. Ülker gurubu bu Gezi Olayları'ndan hemen önce otoyol ihalesinde Koç'la ortak oldular yani hangisi biri yeşil biri kırmızıydı biri turuncu sermaye mi çıktı n'oldu?”
(1nk)

1 numaralı katılımcının somut bir örnekle de dile getirdiği üzere genel yaklaşım sermayenin rengi olmayacağı ve bu tip ayrımların ekonomide bir karşılığının olmadığı yönündedir.

“Artık o çok demode oldu biliyorsunuz yani yeşil sermaye. Önceleri onu bir aslında şey olarak söylendi, onu bir sınıflandırıp kategorize edip bir kenarda hapsetmek için yapılan bir aslında bir tabirdir bence... ama artık diyelim ki bir Arap sermayesinin bugün bir İngiltere'de herhangi bir bankanın finansmanı olarak kullanıldığını birçok kişi biliyor söylüyor yani. Çok birbirine giren bir şey.” (2nk)

“Yani yeşil sermayeden kastedilen şey işte Müslümanların kendi arasında döndürdüğü para gibi algılanıyordu. Biliyorsunuz yeşil Müslümanların rengi olarak kabul edildiği için öyle yeşil aynı zamanda doların da rengi olması hasebiyle öyle bir bağlantı kurarak biraz istihza manasında yeşil sermaye deniyordu. Ben hassasiyetler noktasında böyle bir paranın içeride dönebileceği şeyi vardı MÜSİAD'la da alakalı olarak bu ama olmadığını gördük yani tercihlerin ekonomik kurallar tercihleri değiştirdiğini gördüm yani... O zaman işte sen bu yeşili bırakıyorsun kırmızıya para veriyorsun yani. Onun gibi öyle anlıyorum yani.”
(3nk)

“Ben şimdi 28 Şubat döneminde çıktı o yeşil sermaye. Sermayenin yeşili, kırmızısı, siyahı olmaz yani. O yaptıkları hareketlere kılıftır, yeşil sermaye. Sermayenin yeşili, beyazı, siyahı olmaz. Şimdi yeşil sermaye dediğin adamlar bakıyorsun hem laik zümreyle iş yapıyor. O

dönemde yeşil sermaye denen adamlar bakıyorsun Yahudi menşeli firmalarla ortaklık yapıyor. Yahudiler geliyor işte en düzgün dediğin adamla ortaklık iş yapabiliyor. Bence sermayenin yeşili, sarısı, beyazı olmaz yani.” (14nk)

28 Şubat döneminde dindar iş adamlarının şeytanlaştırıldığı vurgusu başka katılımcılar tarafından da yapılmıştır. Katılımcıların genel olarak bu tanımlamadan rahatsız olduğu gözlemlenebilmektedir. Burada daha önce değindiğimiz Dost Sigorta tecrübesi tekrar dile getirilmiştir.

“Öncelikle saçmalık yani, ülkenin kendi insanını kendi suçlaması gibi bir şey böyle suçlu aramak gibi. Biz onu yaşadık. Biz Dost Sigorta’yı kurmuştuk. O zamanlar Türkiye’de bir esinti böyle herkes yeşil sermayedir, gericiliktir neler demediler işte. Biz de o sırada bir sigorta şirketi kuralım Kayseri merkezli dedik Dost Sigorta diye. Yine böyle gazetelerde falan böyle sözler geçti neyse. Nuh Mete Yüksel o zamanın celladı, bizi topladı Ankara’da 13 tane iş adamını, firmayı yani gözümüzden düşürdü, biz bunu kapatalım istemiyoruz dedik biz başka bir şeyden kazanırız bunu dedik. Neymiş yeşil sermayeymiş ya bu Anadolu’nun insanı, askerliğini yaparken Anadolu’nun insanı yeşil insan olmuyor, vergisini öderken yeşil vergici olmuyor bilmem ne böyle bir kendi kendini suçlama, bu cinnet hali salaklık, salaklık yani bu kabul edilebilir bir şey değil.” (5nk)

“Bu malum belli çevrelerin tanımlaması. Hangi çevre bunlar, Türkiye’deki ekonomiyi elinde tutan, kendini bu sermaye gruplarının dışında gören egemen sermayenin bir tanımıdır bu. Bununla Anadolu eksenli bir yapıyı kastettiler. Anadolu eksenli yapı bahsettiğimiz tarihsel süreçlerden dolayı kendi klasik değerlerine sahip çıkmaya çalışan muhafazakâr ‘dindar’ bir yapı kendince, İslâmi tonlar taşıyordu, buraya da egemen sermaye çerçevesinde bakınca buna bir tanımlama yapmak, bir isim koymak istenince yeşil sermaye dediler. Sormak lazım kendileri hangi renk. Yani bunu sormak lazım. Kızıl mıymış mesela, beyaz mıymış, beyazsa beyaz neymiş yani? Böyle bir egemen sermayenin alternatif olarak gördüğü Anadolu eksenli sermaye hareketini tanımlama amacı ve gayretinin dışı vurumu olarak görülebilir.” (12nk)

12 numaralı katılımcının yine alan içi mücadelelerde hakim olan grubun alanı koruma çabalarından bahsettiğini görebiliyoruz. Yeşil sermaye tanımlamasını kendince olumlu tarafından gören katılımcılar da vardır ve bu katılımcılar yüklenen tüm olumsuz anlamların aksine bu tanımın bir birlikteliğin katalizörü olduğu kanaatini taşımaktalar.

“Yeşil sermaye bana İslâm üzerine kurulmuş ve İslâmi değerler içerisinde, İslâmi ahlak üzerine kurulmuş bir sermayeyi hatırlatır. Değerlendirir misiniz dersiniz evet değerlendiririm çünkü İslâmi bir sermaye günümüzde artık oluşması gereken bir kurumdur. Yani o kadar faizin, bu kadar bankaların bu kadar repolar içerisine gömüldüğümüz bir

dönemde yeşil sermayenin veya yeşil bir sermaye oluşumunun içerisinde olmak bana huzur verir, mutluluk verir.” (6nk)

“Aynı şekilde veya milliyetçi, muhafazakâr insanların birlikte hareket etme amacıyla oluşturdukları güç topluluğu da diyebiliriz. Böyle denilmesi bence daha hoşuma gidiyor daha güzel.” (8nk)

Buradaki “milliyetçi ve muhafazakâr insanlar” tanımlaması bir kimlik tanımı ve özel bir alanın sınırlarının çizilmesi anlamında önemlidir.

“Yeşil sermaye”den farklı olarak Anadolu sermayesini cesaretlendirmek ve girişimcilik konusunda bir motivasyon sağlamak amacıyla kullanılan “Anadolu Kaplanları” tanımlaması ise etkin ekonomik aktörler olan Denizli, Kayseri, Gaziantep, Konya gibi (Öztürk ve Cevher, 2015, s. 195) bazı Anadolu kentlerini tanımlamaktadır.⁵⁷ Katılımcılara bu tanımlamanın ne ifade ettiği sorulduğunda ise 3 farklı türde cevapla karşılaşıldığı görülmüştür. İlk grup bunu Anadolu sermayesinin örgütlenmesi anlamında değerlendirmektedir.

“Yani o bir şey, ne diyelim, motivasyon sloganı. Yani evet bir özgüven sağlayan bir şey, işte o da dediği gibi Anadolu insanı gerçekten iyi bir ekonomik yapıya geldi. Tabi bütün MÜSİAD üyelerininkini toplasan TÜSİAD’daki iki adamın parası etmiyor ama önemli değil. Şey dedi ya özgül ağırlığı önemli. Evet 10 lirası var ama 1110 liralık özgül ağırlığı var. Yani özgül ağırlık önemli bir şey. MÜSİAD’ın, Anadolu Kaplanları’nın özgül ağırlığı var, bu özgül ağırlık Türkiye’de iktidarları değiştiriyor. Onun için bence doğru bu şey.” (3nk)

Özgül ağırlığa yapılan vurgu önemlidir çünkü bunun salt ekonomi değil sosyal sermayeyle de ilişkisi vardır. 3 numaralı katılımcı Anadolu sermayesinin siyasetle kurduğu ilişki üzerinden sosyal sermayesini nasıl geliştirdiğine ve özgül ağırlığını nasıl arttırdığına vurgu yapmaktadır.

“Bu tabi bu rahmetli Özal’ın bir şeysi, keşfi. Ondan sonra Allah rahmet eylesin Anadolu şimdi dünyada sermayenin %99’u, üretimin %99’u KOBİ’lerde. KOBİ’lerin olduğu bir dünya gerçeği varken biz Türkiye’de bu KOBİ şeyisini kullanamıyorduk yani. İstenen o KOBİ vasfına ulaştıramıyorduk insanlarımızı. Rahmetli Özal bunu kaplan kelimesiyle, şey kelimesiyle insanları biraz özendirdi bana göre. İyi mi oldu? İyi oldu.” (4nk)

⁵⁷ Bu tanımlama gelişmekte olan Doğu Asya ülkeleri için kullanılan “Asya Kaplanları” tanımlamasının bir analojisidir (Öztürk ve Cevher, 2015, s. 191). “Anadolu Kaplanları” tanımlaması kısa adı ASKON olan ve MÜSİAD’la benzer şekilde dini referanslarla hareket eden Anadolu Aslanları İş Adamları Derneği’yle karıştırılmamalıdır.

“Anadolu Kaplanları o da biziz nihayetinde. Bu belki bizim tarafımızdan çıkarılmış bir tanım olabilir bu muhafazakârların İstanbul’daki baronlara karşı birleşmesini temsil eder benim fikriyatımda.” (13nk)

İkinci grup olarak değerlendirebileceğimiz katılımcıların bu tanımlamayı doğrudan ASKON’la ilişkilendirdiği görülmektedir.

“Anadolu Kaplanları’yla çok şeyim yok yani duydum falan biliyorum ama çok fazla bir detay şey yapmadım yani bununla ilgili.” (8nk)

“Bununla ilgili pek fazla bilgiye sahip değilim ama bilmiyorum yani. He şu var yapılan bir büyük yatırım vardı da ben mi duymadım veya bunu kamuoyuna mı sunmadılar? Oysaki memlekette üç tane büyük kuruluşun yönetimindeyim yani böyle bir şeyden haberdar olmadım. Şunu duymadım en azından; ya işte şu işte filan şehre yapılan barajı Anadolu Kaplanları’nın sermayesiyle yapıldı veya şu büyük yatırım bunların paralarıyla yapıldı gibi bir cümle duymadım ben şimdiye kadar, bilmiyorum o yüzden pek fazla bilgi sahibi değilim.” (20nk)

Üçüncü grup katılımcılar da bu tanımlamayı ilk grupla aynı bağlamda değerlendirmekle birlikte motive etmek istese de işlevini yerine getiremeyen veya anlamsız bir tanımlama olarak değerlendirmektedirler. Bu katılımcılar bu tanımlamanın kapsadığı oluşumlardan daha somut adımlar beklemiş ama görememişlerdir.

“Anadolu Kaplanları ifadesi bizim burada kar kaplanları var bana da onu getirdi ama Anadolu’daki insanların daha çalışkan daha böyle canhıraş mücadelelerinden bahsediyor ama ya bunlar biraz algı yönetimiyle ilgili kelimeler. Bu bana çok bir şey ifade ettirmiyor Anadolu Kaplanları yani. Gaza getirmiyor beni.” (7nk)

“O daha çok, diyelim ki İstanbul sermayesine, egemen burjuvaziye bir tepki olarak, Anadolu eksenli üreticilerin, ekonomik aktörlerin, kendini kimliklendirme ve isimlendirme gayretine ortak oldukları daha yerli, daha milli belki daha da bize ait bir kavram... Kendi çapında güç yarattı diyelim ama Türkiye’de temelli bir ekonomik değişimi yaratamadığına göre, sermaye de bu anlamda el değiştirmediyine göre ve buna bağlı olarak bir sosyal dönüşüm yaşanmadığına göre bu toplu Anadolu Kaplanları hareketi diyelim, böyle bir kavramsallaştırma yapalım, sonuçta belli bir egemenliğin sınırlı çerçevesinde kaldığına göre, kendini bu alanın içinde ifade ettiğine göre bu anlamda başarısız demek ki.” (12nk)

“(Bu kavram çerçevesindeki bir oluşumun) Ben çok stabil olabileceğini düşünmüyorum.” (17nk)

Üçüncü gruba dâhil edebileceğimiz bir diğer değerlendirme de merkez ve taşra arasındaki eşitsizliğe değinmekte ve her ne kadar gücünü Anadolu'dan alsa da MÜSİAD'ın da ileride merkeze kayacağını düşünmektedir. Ekonomik tutumlarda dinin rolünü değerlendirirken örnek olarak sunduğumuz bu tespit 1 numaralı katılımcıya aittir.

“Şimdi Anadolu Kaplanları tabiri bu Asya Kaplanları tabirinden mülhem üretilmiş bir şey. Ben Anadolu Kaplanları kelimesinden ziyade ‘Anadolu Sermayesi’ni daha tutarlı buluyorum. Yani kaplandan kasıt da yırtıcı, bir vahşi yırtıcı kastediliyorsa o da doğru olabilir. Özellikle İstanbul sermayesi karşısında taşeron olmaktan, fason üretici olmaktan öteye bir hak tanınmamış insanlar kendi kabuğunu kırma mücadelesi, olabildiğince vahşi ve yırtıcı bir şekilde olmasını anlıyorum ben bu işten. Tabir oturuyor, Anadolu sermayesinden stabil ve uzun soluklu bir tabir olarak da oturuyor, o tabiri de kabulleniyorum. Kendi bakış açımı da bu İstanbul sermayesi denilen mesele günümüzün bir problemi olarak görmüyorum, Osmanlı'da da böyleydi, Osmanlı kuruluşunda da böyleydi... Ben Anadolu insanının buna bir tepkisi olarak bu olayı görüyorum. MÜSİAD'ın bu kadar kabullenilmesinin Anadolu'da, sebebini de bu olarak görüyorum ama bu şey değil, onu da üzülerek söylüyorum. MÜSİAD uzun vadede bu olmayacak yani, ben bugün MÜSİAD üyesi olarak ne kadar kendimi böyle tarif etsem de 2023'ü bulursa bu hükümet, 2023'teki MÜSİAD Anadolu'nun MÜSİAD'ı olmayacak.” (1nk)

Bu belirleme üzerinden merkez-taşra tartışmalarına geçiş yapmak anlamlı olacaktır. İstanbul sermayesiyle Anadolu sermayesi arasındaki fırsat eşitliğinin/eşitsizliğinin iş adamları açısından güncelliğini koruyan bir gerilim olduğu dikkat çekmektedir.

5.7.1.2. Teşvikler açısından merkez ve taşra arasında fırsat eşitliği/eşitsizliği

Devlet teşviklerinin dağıtımı ve yatırım fırsatları bağlamında merkez ve taşra arasında eşitsizlik olup olmadığı sorulduğunda katılımcı iş adamlarının ikiye ayrıldığı görülmektedir. Bir grup çeşitli devlet kurumları ve bankaları aracılığıyla taşranın aynı yatırım koşullarına eriştiğini düşünse de diğer grup bu eşitliğin sağlanamadığını düşünmektedir. Eşitliğin belli ölçülerde sağlandığını düşünenler grubuna dâhil ettiğimiz

katılımcılar arasında durumu “en azından bazı eşitsizlikler giderildi” cümleleriyle ifade edenler de mevcuttur.

“Yok şu anda eskiden teşvik adrese teslim çıkardı. Şu anda yine değişik teşvikler çıkıyor, Anadolu da bundan faydalıyor. Şeye girmiyorum daha önceden bu teşvikler kendi içinde yani İslâm ülkesini kastediyorsanız İslâm ülkesinin de kendi içinde değişik grupları oluştu, o probleme hiç girmiyorum. Sen herhalde 2002 öncesi laiklerle İslâmi kesimi kastediyorsun, o anlamda biraz bir şey oldu, fırsat eşitliği oluşmuş gibi bir durum oldu. Teşvik çıkacağı zaman, çıkmadan önce haber verilir, birileri hazırlığını yapardı, teşvik çıktığında da 2 saat sonra olay biterdi. Verilmiş, her şey bitmiş olurdu. Şu anda devletin birilerini sübvansetmesi diye bir şey söz konusu değil. En azından öyle biliyoruz biz... Ya bu sefer kendi içinde güç grupları mevcut.” (1nk)

“Tabi ki yani var. Tabi alıyoruz. Onlarda hiçbir sıkıntı yok. İstanbul sermayesi daha önceden galiba daha çok bankalar kullanılarak, devletten ziyade bankaları kullanarak birçok eşitsizlik yapılmış biliyorsunuz bankalar çok hortumlandı, zarar gördü ama şu anda öyle bir durumlar yok. Bizim en çok destekleyenlerden biri de şu an benim ana bankam Halk Bankası. Ziraat’le de çalışıyorum Vakıf’la da. Devlet bankaları da çok iyi destekler veriyor açıkçası. Çok da sağlamcı olmasına rağmen onlardan destek alabiliyoruz. Yani eşit olduğunu düşünüyorum ben şu anda.” (11nk)

“(Eşitlik) sağlanması çok mümkün değil ama o eski eşitsizlik büyük oranda giderildi. En azından bir grup büyüdüğünde ona engel olunmaya çok çalışılmıyor eskisi gibi, önü kesilmeye çalışılmıyor eskisi gibi. Eskiden birisi, Anadolu’dan birisi zengin olmaya başlayınca ona bir müdahale, önünü kesme, kapatma durumları olurdu. Şu anda hiç öyle bir şey duymuyoruz, bununla ilgili bir mücadele yani yeşil sermayeyle ilgili bir mücadele duymuyoruz.” (13nk)

Fırsat eşitliğinin sağlanması noktasında siyasi iktidarın yüzünü Anadolu’ya dönmesinin büyük etkisi olduğu katılımcıların dikkat çektiği noktalardandır. Daha önce de alıntıladığımız gibi bu dönüşümün temeli 1980’li yıllarda Özal ve ANAP’ın öncülüğünü yaptığı neoliberal ekonomi ağına entegrasyon sürecinde atılmıştı.

Fırsat eşitliğinin olmadığını düşünen ikinci grup katılımcılar için İstanbul ve İstanbul sermayesinin temsil ettiği merkezi ekonomik yapı her türlü etkinliğin öncüsü konumundadır.

“Anadolu sermayesi şu an istediği, teşvikte istediği oranları alamıyor kanaatindeyim. Hala Anadolu’da ciddi bir eksiklik vardır bu konuda, ciddi anlamda bir şeyin oluşması gerekiyor, Anadolu’yu bir kalkındırmamız gerekiyor.” (6nk)

“Türkiye’de hala görüyoruz ki sermaye son 100 yıldır aynı kesimlerin elinde. Anadolu eksenli son 12 yıldır ortaya çıkan, hatta belki geriye doğru gittiğimizde Özal döneminden beri alacağınız bu ekonomik hareketlenme biraz periferiden merkeze doğru yürürken, merkezdeki o sermaye grubunun iktidarında, egemenliğinde bir gedik açtı diyelim. Pastaya biraz ortak oldu, ne kadar ortak oldu, ortak olması o egemen sınıfın egemenliğine son verdi mi? Vermedi. Hala Türkiye’de sermaye itibarıyla egemen çevre bellidir. Politikayı da, sosyal süreçleri de hala onlar esasen belirlemektedir. Ak Parti sürecinde onların belirlenimi biraz limite edildi. Anadolu insanı şöyle biraz başını kaldırdı, burası bizim dedi. Bu ekonomiye de yansıdı, politikaya da yansıdı. Bu iki başlılık yarattı toplumda, böyle ilginç bir durum var... Yerli milli yapıyla, küresel merkezle ilişkisi olan İstanbul’un ayrışması söz konusu şu an ama gelişme de söz konusu değil. Bu gelişme ve didişmenin siyasete yansımaları izliyoruz Ak Parti üzerinden, seçimler üzerinden, diğer partiler üzerinden ama gelişme söz konusu değil. Anadolu eksenli yapı İstanbul sermayesini tamamen pasifize edip iktidarı ele aldı mı, yok. İstanbul sermayesinin egemenliğinde bir parantez açıldı mı, açıldı. Güçlü mü güçlü ama eskisi kadar değil. Anadolu, o da ses veriyor, o da biz varız diyor. Bunun politik yansımalarını da görüyoruz, burası bizim vatanımız bizim toprağımız diyor ama İstanbul merkezli şeyi tamamen elimine edebildi mi, edemedi.” (12nk)

“Eşitlik sağlandı mı? Az... Hala çok ciddi anlamda Anadolu’ya önem vermeleri gerekiyor. Hala pastanın büyüğünü İstanbul sermayesi yiyor. Eğer bunun adı İstanbul sermayesinin adı TÜSİAD’sa TÜSİAD yiyor... Onun için daha çok imkân verilirse Anadolu sermayesi dediğimiz veya bu taraftaki bölgeye çok daha güzel şeyler olur ama hala sermayede adaletsizlik var.” (19nk)

AKP’nin siyasi gelişiminin temelinde siyasi ve ekonomik anlamda Batı’ya yakın ancak kültürel anlamda İslâmi çizgiye yakın durması olduğuna değinmiştik. Anadolu sermayesini cezbeden yönü de bu ikili yaklaşımdı zira ufukta hem değerlerine uygun hem de ekonomik alanda söz sahibi olacağı bir siyasi proje görünmekteydi. Ancak Anadolu’daki MÜSİAD çevresinin -belli bir güce ulaşmış olsa da- merkezle mücadele edemeyeceğine dair bir inancı olduğunu görebiliyoruz. Bunun nedenlerinden birisi de AKP’nin -Anadolu sermayesine destek vermiş olsa da- asli güç olarak görülen -ve büyük ölçüde TÜSİAD’la ilişkilendirilen- merkez sermayeyle ilişkilerini her zaman diri tutmasıdır.

Kimi zaman söylem düzeyinde tartışmalar olsa da ve aslında TÜSİAD ve AKP’nin çatıştıkları söylense de AKP’nin kuruluşundan beri bu ilişkinin var olduğu ya da en azından TÜSİAD çevresini zor durumda bırakacak politikalar izlenmediği ortaya

çıkılmaktadır⁵⁸. Katılımcıların da bu durumu doğrulayan ifadeleri mevcuttur ve bu güncel durumun bir umutsuzluğa neden olduğunu söylemek mümkündür. Görünüşe göre hakim siyasi aktör olan AKP ekonomi alanındaki hakimiyeti koruyabilmek adına TÜSİAD'la olan ilişkilerini de her zaman önemsemiştir. Bu anlamda MÜSİAD çevresinden bazı iş adamlarına göre istenen fırsat eşitliği hiçbir zaman sağlanamamıştır.

Teşviklerdeki fırsat eşitliği konusuna döndüğümüzde, bazı katılımcıların bu teşviklerin yanlış değerlendirildiğini düşündüğünü görüyoruz.

“Yani şimdi bunu Anadolu’yu topyekûn düşünürseniz sağlandı tabi Anadolu’ya avantajlar sağlandı. Kayseri ölçeğine indirirseniz Kayseri’ye çok yazık edildi teşvikler açısından. Dibimizde Maraş, Antep uçtu. Ciddi teşvikler verildi, Kayserimizin kimseye ihtiyacı yok, kendi kendine yeten bir şehir. Borcu olmayan bir belediye şeyleriyle harcandı bitti gitti. Onlarca devasa fabrikalar kapandı organize sanayide. Onların hepsi yanlış teşvik uygulamalarından... Şimdi istemeyene hiçbir şey verilmez. Biz istemedik, istemeyi de bilmedik. Yeni yeni böyle bir dillenmeye başladık artık giden geri gelmez yani. Tren kalkmış oldu.” (14nk)

Bu noktada teşviklerle ilgili bazı istatistiki bilgileri ele almak faydalı olacaktır. Yatırım teşvik belgelerinden faydalanma oranları incelendiğinde Kayseri’nin 1980-2002 istatistiklerinde ülke çapındaki yatırım teşvik belgelerinin %1,57’sini aldığı görülmektedir. Dolar bazlı yatırımlarda ise payı %1,46’dır.

---

⁵⁸ TÜSİAD ve AKP arasında en baştan beri çatışma olduğu ve bunun sebebinin de rejim kaygısı olduğunu savunan çalışmalardan birisi de Beriş’in “Türkiye’de 1980 Sonrası Devlet-Sermaye İlişkileri ve ‘Parçalı Burjuvazi’nin Oluşumu isimli çalışmasıdır (Beriş, 2008, s. 41). Beriş’in TÜSİAD ve AKP arasındaki karşılıklı güvensizliğin aşılamadığı ve bu yüzden de AKP-MÜSİAD ilişkilerinin her zaman daha iyi olduğu iddiası katılımcıların TÜSİAD çevresinin ekonomik anlamda çok daha fazla büyüdüğü iddiasıyla pek örtüşmüyor. Buradaki temel problem sermayenin hızlı konum değiştirme yeteneğidir. Bunun belirgin bir örneği 27 Nisan 2007’deki bildiri sonrasında TÜSİAD’ın geliştirdiği tavidir. E-muhtıra olarak bilinen ve Genelkurmay Başkanlığı’nın Abdullah Gül’ün Cumhurbaşkanı adaylığı üzerine yayımladığı basın bildirisi 28 Şubat’takine benzer rejim kaygılarını dile getiriyordu. 25 Nisan 2007 tarihinde “TS/BAS-BÜL/07-33” kodlu basın bülteniyle Abdullah Gül’ün adaylığını olumlayıp Gül’ü tebrik eden TÜSİAD’ın, Genelkurmay’ın bildirisinden hemen sonra 29 Nisan 2007’de “TS/BAS-BÜL/07-34” kodlu basın bülteniyle laik rejimi koruma kaygılarını dile getirmesi ve erken seçimin zorunlu olduğunu dile getirmesi bunun göstergelerinden birisidir. Bu ikili tavırdan kısa bir süre sonra TÜSİAD adaylığı sürecinde Abdullah Gül’ü Ankara Temsilciliği’nde ağırlamış ve bu ziyaretten duyduğu memnuniyeti “TS/Bas-Bül/07-55” kodlu basın bülteniyle duyurmuştur. (<http://tusiad.org.tr/basin-bultenleri/item/1394-tusiad--cumhurbaskanligi-makami--toplumsal-uzlasma-ve-demokratik-mesruiyeti-qozetmelidir> Erişim tarihi: 13.12.2016; <http://tusiad.org.tr/basin-bultenleri/item/1392-tusiad--laiklik-ve-demokrasinin-ayrilmaz-butunlugunu-korumak-icin-hemen-erken-secim-zorunlu> Erişim tarihi: 13.12.2016; <http://tusiad.org.tr/basin-bultenleri/item/1421-abdullah-gul-tusiadi-ziyaret-etti> Erişim tarihi: 13.12.2016).

Tablo 6. 1980-2002 yılları arası illere göre Yatırım Teşvik Belgesi dağılımı (Duran, 2002, s. 116-117)

Sıra	İl	Teşvik Belgesi Adedi	Teşvik Belgesi Payı %	Sabit Yatırım Payı %	
1	İstanbul	13273	21,70	21,63	
2	İzmir	3767	6,16	4,30	
3	Ankara	3738	6,11	5,28	
4	Bursa	3179	5,20	6,67	
5	Tekirdağ	1908	3,12	5,05	
...	...	...	...		
12	Muğla	1259	2,06	7,33	
13	İçel (Mersin)	1173	1,92	1,03	
14	Kahramanmaraş	990	1,62	3,04	
15	Hatay	970	1,59	1,70	
16	KAYSERİ	961	1,57	1,46	
17	Balıkesir	855	1,40	0,58	
...	...	...	...		
Toplam		61158	100,00		

2001-2016 (Ekim) tarihleri baz alındığında ise Kayseri belge bazında biraz daha üst sıralara tırmanmış ancak yatırım miktarındaki payı düşmüştür.

Tablo 7. 2001-2016 (Ekim) yılları arası illere göre Yatırım Teşvik Belgesi dağılımı⁵⁹

Sıra	İl	Teşvik Belgesi Adedi	Teşvik Belgesi Payı %	Sabit Yatırım Payı %
1	İstanbul	8302	15,61	15,21
2	Bursa	2749	5,17	4,19
3	İzmir	2665	5,01	5,40
4	Ankara	2381	4,47	4,12
5	Konya	2189	4,11	1,70
...	...	...	...	...
10	Manisa	1236	2,32	2,44
11	İçel (Mersin)	1138	2,14	2,90
12	Denizli	1109	2,08	1,13
13	KAYSERİ	1077	2,02	1,22
14	Adana	1034	1,94	5,07
...	...	...	...	
Toplam		53169	100,00	

İlgili tablolar ayrıntılı incelendiğinde Kayseri'nin devlet desteği olmaksızın ekonomisini büyüttüğü yönündeki kabullerin tartışmaya açık olduğu görülmektedir. Ayrıca 1980-2002 dönemiyle 2001-2016 dönemi kıyaslandığında sabit yatırım payındaki düşüş dikkat çekicidir. Son 15 yıl baz alındığında yatırım teşvik belgelerinin Kayseri'deki sektörel dağılımı ise aşağıdaki gibidir.

⁵⁹ www.ekonomi.gov.tr/portal/content/conn/UCM/uuid/dDocName:EK-232921 (Erişim Tarihi: 10.10.2016)

Tablo 8. Kayseri’de alınan teşvik belgelerinin sektörel dağılımı (2001-2016 Ekim)⁶⁰

Sektör	Teşvik Belgesi Adedi	Sabit Yatırım
Enerji	213	1.782.000.000 TL
Hizmetler	219	2.363.000.000 TL
İmalat	577	3.362.000.000 TL
Madencilik	40	422.000.000 TL
Tarım	28	132.000.000 TL

Verilerdeki durum teşviklere erişim veya teşviklerin doğru değerlendirilmesi konusunda bazı sıkıntılar yaşandığını göstermektedir. Yani temel sorun yatırım teşviklerinin yokluğu değil, bu teşviklerden kimlerin faydalanabildiği sorunudur. Yine bu istatistikler ışığında Kayseri’nin devlet desteği olmaksızın geliştiği yönündeki - katılımcılardan bazılarının da dile getirdiği- iddialar da boşa çıkmaktadır. Ayrıca bazı katılımcıların dile getirdiği kadarıyla Kayseri’nin ticaret ve/veya girişimcilik alanlarında sanıldığı kadar başarılı olmadığı iddiası da güçlenmektedir. Başka bir ifadeyle Kayseri’deki gelişme veya gerilemeler Türkiye’deki genel gelişme (veya gerileme) süreçleriyle bağlantılıdır (Cengiz, 2013, s. 421).

Bu iddiayı güçlendiren bir diğer veri de ihracat rakamlarıdır. 1996-2012 döneminde illerin toplam ihracattaki payı dikkate alındığında Kayseri’nin bu süreçte payını %0,80’den 2011’de %1,08’e kadar yükseltebildiği, 2012 itibarıyla %1,03 düzeyine gerilediği görülmektedir (Buğra ve Savaşkan, 2015, s. 228). TÜİK’in 2016 verilerine göre ise bu pay %1,07’dir (Toplam 1.392.671.000 \$).⁶¹ Bu rakamlar ışığında aşağıdaki tablo da dikkate alındığında her yıl artan rakamın 2015’te düşüşe geçmesi dikkat çekicidir. Kayseri’nin ihracattaki payının son yıllarda diğer illerin önüne geçmesini sağlayacak ciddi bir artış gösteremediği görülebilmektedir.

Tablo 9. 2004-2015 yılları Kayseri’den yapılan ihracat miktarı⁶²

Yıl	İhracat Miktarı
2012	1.611.748,75 \$
2013	1.773.422,47 \$
2014	1.891.139,90 \$
2015	1.581.953,63 \$

⁶⁰ www.ekonomi.gov.tr/portal/content/conn/UCM/uuid/dDocName:EK-232921 (Erişim Tarihi: 10.10.2016)

⁶¹ http://www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=646 (Erişim Tarihi: 03.01.2017)

⁶² <http://www.kayso.org.tr/user/files/web-ekim-istatistik.pdf> (Erişim Tarihi: 03.01.2017)

2002-2016 dönemi ithalat rakamlarına bakıldığında ise 2002’de Kayseri’ye yapılan 408.115.000 \$’lık ithalatın 2011’de 1.724.364.000 \$ ile tarihindeki en yüksek rakamına ulaştığı, 2016’da ise 1.336.586.000 \$’a gerilediği görülmektedir. Türkiye genelindeki ithalatın 2002’de %0,79’u (11.), 2011’de %0,71’i (11.), 2016 ise %0,74’ü (12.) Kayseri’ye yapılmıştır⁶³. Bu alanda Kayseri’nin Türkiye genelindeki konumu son 15 yıl içinde önemli bir değişiklik göstermemiş gibi görünüyor. Bu veriler de bazı katılımcıların dile getirdiği gibi Kayseri’nin ekonomi ve ticaret alanındaki öncü imajının sorgulanmaya açık olduğunu düşündürmekte, diğer yandan da her ne kadar yurt dışı hayali kursa da Kayserili yatırımcı için asıl odaklanmanın iç piyasa olduğunu göstermektedir.

Merkez illerle Anadolu arasındaki gerilimin katılımcı iş adamları açısından ne ifade ettiğini görmüş olduk. Özellikle de teşvikler konusunda bazı fikir ayrılıkları olmasına rağmen genel kanı merkez ve taşra arasında ekonomik anlamda hala ciddi bir yarılmaya olduğu yönünde.

Ekonomik anlamda bir başka yarılmaya ise gelir dağılımıyla ilgilidir. Takip eden başlıkta yer alan sayısal verilere bakıldığında, özellikle yoksulluk ve işsizlik olgularının bu yarılmaya dair önemli birer başlık olduğu görülebilmektedir. Peki merkez-taşra gerilimindeki eşitsizliklere değinen iş adamları gelir dağılımıyla ilgili ekonomik farklara dair ne düşünüyorlar? Katılımcılara Türkiye örneğinde AKP’yle beraber bu alanda nasıl dönüşümler yaşandığı da sorulmuştur.

5.7.1.3. Yoksulluk ve İşsizlik

Katılımcı iş adamları arasında üzerinde durulması ve çözülmesi gereken bir yoksulluk ve işsizlik sorunu olduğunu düşünen katılımcı sayısı birkaç kişiyle sınırlıdır. Geriye kalan tüm katılımcılar bazı açılardan problemler olsa da temel sorunların iş beğenmeme, ölçsüz harcama, kanaat etmeme gibi kişisel problemler olduğunu dile getirmişlerdir. Bu eleştirileri dile getiren katılımcıların yaklaşımı çoğunlukla yoksulluk kavramının göreceliliği ve iş beğenmemenin işsizlik olarak adlandırıldığı iddiaları

---

⁶³ http://www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=647 (Erişim Tarihi: 03.01.2017)

üzerinden şekillenmektedir. Rakamlar üzerinden ele alacak olursak TÜİK'in 21574 sayılı haber bülteninde 2016 yılı Temmuz ayı için işsizlik oranının %9.8'den %10.7'ye çıktığını görüyoruz.⁶⁴ Yoksullukla ilgili olarak da Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu'nun (TÜRK-İŞ) Ekim 2016'da açıkladığı rakamlar 4 kişilik bir ailenin yoksulluk sınırının 4578 TL olduğunu göstermektedir.⁶⁵ Yani araştırmalar belli düzeyde yoksulluk ve işsizlik problemi yaşandığını göstermektedir.

Katılımcı iş adamları açısından ise herkes için gündelik olan ihtiyaçlar kişilerin gelirinin düşük olduğu durumlarda lüks olarak nitelendirilmektedir. Bu noktada özellikle –bir kısmı “asgari ücretin beğenilmemesi” temalı- bazı tespitler dar gelirli olanların bazı imkânlardan mahrum olmasının normalleşmesi gerektiği noktasında ve sınıfsal ayrımı pekiştirici doğrultudadır. Burada özellikle iletişimle (örneğin evde internet erişimi) ve sosyallikle (örneğin sinemaya gitmek) ilgili bazı ihtiyaçların lüks olarak nitelendirilmesi veya üniversite mezunlarının ekonomik –mesela asgari ücretten daha yüksek maaş- beklentilerinin sert bir şekilde eleştirilmesi dikkat çekicidir.

“Yoksulluğun iki sebebi olur, biri otoriteden kaynaklanır biri şahıstan kaynaklanır, çalışmamak. Otoriteden kaynaklanan sebep de fırsat eşitliği oluşturmamak. Bence bu ikisi yoksulluğun kaynağı... Bu anlamda Türkiye’de temel bir sıkıntı olduğunu düşünmüyorum... Ya şimdi bunlar hep bizim şey, sorduğun soruya cevap hep bizim kişisel tecrübelerimizin öfkeleriyle alakalıdır. Yani ben kendi adıma fırsat eşitliğini ikinci planda görürüm. Yoksulluğun sebebi olarak yoksulum diyen insan çalışmayan insandır.” (1nk)

“Yoksulluk kavramı neye göre yoksul olduğuna bağlı... Yani bugün memurların işçilerin evlerine git, bak hanımında bir telefon var, kendinde bir telefon var, oğlunda bir telefon var, kızında bir telefon var, evde internet bağlı. Yani tabi arkadaşları sinemaya gidiyor bilmem ne, oraya para. Bu para yetmez tabi. Bugün 1000 lirayı az görüyor, halbuki bir ailede 3 tane çocuk var 1000'er liradan 3 bin lira eder abi, bir de baba çalışsa hadi hanımı saymıyorum, hepsi de asgari ücretle çalışsa 4 bin lira. E 4 bin lirayı genel müdürler almıyor abi... Türkiye’de fakirlik yok, ben sana söyleyeyim. Fakir adam aşevinden yemek alan adamdır. Yemek alan insanların büyük bir kısmının sıhhatli olduğunu gördüm ben. Biz MÜSİAD olarak bir yer açtık, günde 600 kişiye yemek veriyorduk, bakıyordum abi hepsi çalışabilecek güçte ama hazır veriliyor bedava, öyle bir şey yani.” (3nk)

3 numaralı katılımcının yaptığı geçim hesabı şaşırtıcı görünse de bu konuda iş adamları arasında bir fikir birliği olduğu görülmektedir. Mevcut eşitsizliklerin

⁶⁴ <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=21574> (Erişim Tarihi: 29.10.2016)

⁶⁵ <http://www.turkis.org.tr/EKIM-2016-ACLIK-ve-YOKSULLUK-SINIRI-d1260> (Erişim Tarihi: 29.10.2016)

temellerinin tartışılması yerine doğrudan yoksul veya işsiz pozisyonunda olan bireyin kendini yetiştirmeye kapalı olması yahut tatminsizliği öne sürülmektedir. 4 numaralı katılımcı ise Kayseri'ye yönelik göçlerin Kayseri'deki sosyal yardımların bolluğundan kaynaklandığını düşünmektedir.

“Yoksulluğun ölçüsü farklı bir şey. Neyin yoksulusun o önemli... Biz Kayseri’de bir dönem bizim de desteklediğimiz aşevimiz vardı... Kayseri’de Doğu’dan geliyor insanlar, diyor ki ya yemek var, kaymakam kömürünü veriyor, yeşil kart da var, valla burada hiçbir şeyin şeyi yok diyor buraya gelin diyorlar yani Doğu’dan. Yani insana sahip çıkıyorsanız aç değil. Biz çalıştıracak insanı bulamıyoruz ya. Bu insanlar kazanarak yemeleri daha tabii hakları, yani verilerek yenilen şeyin değeri olmaz ama kazandığın şeyin, bir simit de olsa, bir değeri vardır yani. Biz onun için kazanmayı öğreteceğiz, kazandıracağız ama yemesine de yardımcı olacağız.” (4nk)

Türkiye’de yoksulluk olmadığını belirtmesine rağmen aşevlerine desteğini sürdüren iş adamlarının durumu çalışmanın başından bu yana dile getirdiğimiz arada kalmışlıkların (ya da melezliğin) bir tezahürü gibidir. Aşevlerine verilen desteğin en önemli motivasyonlarından birisinin daha önce hayır işleriyle ilgili olarak dile getirdiğimiz gibi, kişilerin ve şirketlerin camiada kabul görme ya da tanınma beklentisi olduğu görülmektedir. Bu şekilde düşünülmediğinde yoksulluğun olmadığını düşünmekle aşevine destek vermek arasında anlamlı bir ilişki kurmak zorlaşmaktadır.

“Akşama kadar buraya para istemeye geliyorlar, bakıyoruz kapı gibi adamlar. Çok klasik oluyor tamam ya diyorum para mı istiyorsun, para istiyorsun, günlüğü 100 lira git şuradaki inşaatta akşama kadar kum çek, akşamleyin gel 100 lirayı vereceğim. Çalışmıyor adam gidiyor, bu yoksul mudur sizce? Yoksul sınırına alabilir miyiz bu adamı? Ha ihtiyacı olanları zaten biliyoruz ama nüfus oranına vurduğunda çok fazla da değil gibi ya ya da yoksulluk nedir ya da bunun sınırı nedir?” (7nk)

“Yoksulluk neden olur? Şimdi bir insan hedefleri olursa, azmi olursa, çalışırsa yine söylüyoruz rızkı veren Allah’tır, rızık Rabb’in teminatıdır. İnsan çalışıp azmedip mücadele edip bir şeyler katmalı. Bence Türkiye’de Kayseri’de de böyle yoğun olarak hem de işsizlik değil işçi problemi var. Çok yoğun anlamda iş beğenmeme problemi var. Çok ciddi anlamda personel sıkıntısı yaşıyoruz çok ciddi anlamda. Ben işsizliğin ya da buna bağlı olarak yoksulluğun olduğuna inanmıyorum.” (17nk)

“Aslında işsizlik değil iş beğenmeme olayı söz konusu. Maalesef Türkiye’de böyle bir olay var. Artık herkes internetten, telefondan, başka yerlerden haberleşme, duyma, sosyal medyadan belki bunları duyma, bilme şansı var. İnsanlar bakarken işte iş başvurusu

yapıyor ya diyor bizim buraya normal insanlar geliyor işte insanlar da kendini üzmeden, bir şey yapmadan yani bir başarısı olmadan para kazanmayı düşünüyor ama maalesef öyle bir şey yok. Herkes çalışacak, emek vermeden iş çok zor yani.” (19nk)

İş beğenilmemesi konusunda dikkat çekilen durumlardan biri Kayseri Organize Sanayi Bölgesi’nde fabrikaların kapılarında ve şehri dolaşan servislerinin önünde sürekli iş ilanları bulunmasına rağmen nitelikli eleman bulunamadığı şikayetidir. Bu ilanlara çalışmamız sırasında biz de şahit olduk. Ancak verilen ilanlara istenen düzeyde ve nitelikte dönüş olmaması yoksulluğun veya işsizliğin inkârı için tek başına yeterli bir gerekçe midir tartışılır. Şüphesiz yoksulluk ve işsizlikle ilgili bu yaklaşım dar gelirli ile sermaye sahibinin ekonomik pratiklerinin tartışılmasını beraberinde getirmektedir. Katılımcı iş adamları dar gelirliden kanaat etmesini isterken, kendileri daha fazla büyüme ve daha fazla istihdam hedefi koymakta ya da aileden miras kalan yoksulluk ve aileden miras kalan sermaye konularına hiç değinmemektedirler. Sahip oldukları sınıfsal konumu çalışan herkesin erişebileceği haklı bir kazanç gibi kabul etmektedirler.

Yoksulluğun var olduğunu dile getiren az sayıda katılımcı olduğu ve bu katılımcıların hizmet sektöründe oldukları dikkat çekmiştir. Bu katılımcılar muhtemelen büyük sermayelerle iş yapan üretim veya perakende sektörlerinde yer almadıkları için olaya daha farklı bakmaktadırlar.

“Elbette. Çözümüne dair yoksullukla ilgili böyle bir şey var yani sınıflar belki sınıf demek doğru mudur bilmiyorum ama insanlar arasında büyük uçurumlar olduğu da kesin. Biz nereden biliyoruz? Daha önceki sorularınızda da söylemiştim işte yardım ettiğimiz insanlar var bizim gördüğümüz, bizden çok çok daha gelir seviyesi üst olan insanlar var, aradaki uçurumlar var. Düzelmesinin tek yolu yine ben Kur’an’dan geçer diyorum. Kur’an-ı Kerim’de bizlere emir olunan bir zekât kurumu, bir sadaka kurumu, infak, yardımlaşma, infakta bulunma gibi kurumlar tam işletilmediğinden veya bizim işimize gelmediğinden veya biz anlamadığımızdan dolayı işletilemiyor. İşletilememesinin neticesinde de bu gibi farklılıklar olduğunu düşünüyorum ben.” (8nk)

MÜSİAD’ın kurumsal bildiri ve raporlarında ekonomik boyutuyla işsizlik ve yoksulluk önemli bir başlık olarak ele alınıyor olmasına rağmen MÜSİAD üyelerinin kişisel olarak durumu daha farklı değerlendirdiklerini görebiliyoruz. Ekonominin yanı sıra ele alınması gereken bir diğer önemli konu da AKP döneminde hak ve özgürlüklerle ilgili olarak yaşanan dönüşümlerdir.

5.7.2. 2002 (AKP) öncesi ve sonrası hak ve özgürlükler

Katılımcılara AKP'yle beraber hak ve özgürlükler noktasında ne gibi dönüşümler yaşandığı sorulmuştur. Konuyu ayrıntılandırmak adına alkol ve sigara satışıyla ilgili düzenlemelere, internette uygulanan bazı kısıtlamalara, karma eğitim, kimlikler ve dindar nesil yetiştirme gibi çok tartışılan konulara dair katılımcıların fikirleri sorulmuştur.

Genel itibariyle yapılan değerlendirmelerde AKP'nin hak ve özgürlükler konusunda kısıtlayıcı değil özgürleştirici bir tutum takındığı kabulü öne çıkmaktadır. Bazı yasal düzenlemeler özellikle sorulduğunda ise bu düzenlemelerin gereklilik olarak kabul edildiği dikkat çekmektedir. Özellikle alkol satış saatleri ve sigarayla ilgili düzenleme bu anlamda en fazla destek gören düzenlemelerdendir. AKP'nin siyasal stratejileri de katılımcılar tarafından bu konu üzerinden değerlendirilmiştir.

“Bu hükümet önemli bir dayanakla hareket ediyor bu da Avrupa Birliği. Uzun bir süre bununla hareket etti. Şimdi Avrupa Birliği, az evvel kapitalizm konusunda bir yorum yaptım ya, Avrupa Birliği kendi içinde bir norm mantığı, hukuk mantığı geliştiriyor. O da nedir, kişinin özgürlüğü ve kişinin başkalarının özgürlüğünü kısıtlamaması. Şimdi kişinin özgürlüğü kadar başkasının özgürlüğünü kısıtlamaması şeyi de geliştirdi. Bu hükümet de iktidara geldikten sonra İslâmcı bir söylem geliştirmek yerine söylemini Avrupa Birliği normlarına dayandırdı. Şimdi alkolü yasaklarken içki haramdır diye yasaklamıyor adam. Alkollü araba kullanmayı yasaklıyor atıyorum. Çünkü senin alkollü araba kullanman senin hürriyetin kadar trafikte başkasının hürriyetini de engellemesi anlamına geliyor... Adam şunu demiyor. İçki kötüdür demiyor. Gürültüyü bahane ediyor. Şimdi niyetinin ne olduğundan bağımsız olarak bunu ortaya koyuş şeklini evrensel normlara, büyük oranda Avrupa Birliği'ne onları dayandırdığı için bence şu anda herhangi bir hayata müdahale yok. Bunun sonucu hayata müdahaleye gelebilir mi? Gelebilir, ama gelmiyor.” (1nk)

Sosyal hayatın bazı alanlarını düzenleyen kararların Batı'daki örnekleriyle karşılaştırılması genel bir tavır olarak karşımıza çıkıyor. Başka katılımcıların ifadelerinde de çok benzer benzetmeler yapıldığını görebiliyoruz. Bu tip düzenlemelerin evrensel gerekçeleri olduğu belirtiliyor ve kişisel düzeyde dini ve kültürel kabullerle uyuşmasının iş adamlarını memnun ettiği görülüyor.

“Halbuki hayatı düzenleme, halkın huzurlu yaşamını sağlamak için alıyor devlet. Çünkü sarhoş adamla kimse karşı karşıya oturmak istemez... Gece saat 12’den, 11’den sonra içki alanlar sarhoştur, berduştur, sokak adamıdır, tamam mı? Yani şurada burada yatandır. Ya bunu özgürlüklerin kısıtlaması olarak almak kadar yanlış bir şey yok.” (3nk)

“Katılmıyorum, katılmıyorum. Yani Kayseri’de Radisson’da dün akşam ben kahve içerken karşımda birisi bira içebiliyordu ve ben neden bira içiyorsun demedim... Alkol kültürü bambaşka bir kültür, dinimizce haram ama yurt dışındakilere bakıyorsun belli bir kültür seviyesindeki adamlara, içebilir. Adam Allah’a inanmıyor bu dinin de kurallarına farzlarına uymak zorunda değil. İçer, keyifle oturuyor yani dolduruyor...” (7nk)

“Ha evet açık alanlarda alkol alınması belki engellendi, eskisi kadar millet elinde rahat birayı alıp da çıkamıyor, bunun da çok özgürlük olduğu kanaatinde değilim yani ama bu başkasının alanına müdahale noktasına geliyor. Ben o noktada kısıtlama değil ‘senin özgürlüğün başkasının özgürlüğüyle’ sınırlı noktadayım.” (13nk)

Özellikle alkol satış saatleriyle ilgili düzenlemeler “başkasının özgürlüğüne zarar verme” veya “başkasını rahatsız etme” noktasından değerlendirilmektedir. Burada alkol kullanan kişilerle ilgili olarak çizilen imaj kaba bir genelleme olarak karşımıza çıkıyor. Bu kaba genellemenin kökeninde Kayseri’nin tarihteki kozmopolit yapısından uzaklaşması olduğunu söyleyebiliriz. Buradaki meşrulaştırma evrensel olduğu düşünülen normların kişisel inançla kesiştiğinin belirtilmesi yoluyla yapılmaktadır. Bunun bir örneğini 16 numaralı katılımcıda görebiliyoruz.

“Bunun dinsel algılamayla, Müslümanlık algılamasıyla bir ilgisi yok ki ya insan olmakla bir ilgisi var anlatabiliyor muyum? İnsanlar şuna dikkat eder hep her türlü eğitimde, amacımız ne toplumda, aklımızı geliştirmek değil mi? Peki alkol ne yapar sonuç itibarıyla? İnsanın aklını devre dışı bırakan bir şey değil mi?... Ha benim karışmak istediğim sınırlar vardır bir Müslüman olarak. Yani bu aleni benim gözümde açık olan haramları ben, kişisel mahrem alanları içerisinde yapabilirler ama sosyal alanda... Ben onu tercih etmem.” (16nk)

Diğer dikkat çekici destek de internetle ilgili bazı kısıtlamalara dairdir. Bilgi Teknolojileri ve İletişim Kurumu’nun (BTK) yargı kararlarından hareketle yaptığı ve çok tartışılan bazı müdahaleler sonrası bu konu kamuoyunun gündeminde uzun süre kalmıştı.

“Devlet bence denetlemeli ya. Ben buna katılıyorum çünkü çok fazla artık vaka var yani, pedofil vakaları var, insanların pornografik içerikleri var, benim evimde internet var, çok

direndim bağlatmayayım diye de mecbur kalıyorsunuz artık. Öğretmenler ödevi internetten yapmak üzere veriyorlar yani evde internet olmadığı zaman gece dükkâna gidip açıp ödev çıkartıyoruz çocuğa ve bunları kontrol etmek hakikaten çok zor.” (7nk)

“İnternette de aynı şekilde, bu kısıtlamaların daha fazlasının bile olduğunu veya ne bileyim çıkış noktası Amerika ise bunun orada daha fazlasının bile olduğunu, hatta basın yoluyla basına daha fazla müdahale yapıldığını öğrendik artık bunları. Örnekler aklıma gelmiyor ama bir İngiltere’de hangi olaylar olduğu zaman ne gibi bir müdahale olduğunu öyle her şeyi kafalarına göre haber yapamadıklarını falan da öğrenmiş olduk. Biraz daha cahillikten veya işimize gelmediğinden bu şekilde çıkış yaptığımıza inanıyorum ben ama genelde toplumun ahlakını veya vicdanını düzenleyeceğine inanıyorum.” (8nk)

“Şimdi şahsım adına çok başarılı buluyorum, gerekli görüyorum. Zaten ne kadar müdahale ederseniz edin insanlar, hatırlıyor musunuz insanlar Twitter kapatılmıştı da Abdullah Gül ‘Ben girebiliyorum, siz niye giremiyorsunuz?’ demişti, ya her ne kadar engellerse de değişik sistemlerle girildiğini beyan etti... İnternet yani evet yani şu internet ve televizyon kadar aile hayatına ve Türkiye’ye zarar veren bir şey var mı?” (11nk)

“Twitter yasağı, bilmem Facebook, bunlar da olmadı, tepe tepe kullanıyor herkes. Kanunla anayasaya çevirebilecek durumlarda iyi kötü burada bir toplum var. Milli benliği ilgilendirecek konularda Ak Parti bir takım müdahaleler ortaya koymaya çalıştı. Bütün devletlerin yaptığı bu. Batı’da bu tür müdahaleler bizim zannettiğimizden sert ve kapsamlı uygulanıyor. Yasal suçlara da ağır şeyler uygulanıyor. Bu yönde Ak Parti zeminine ve kendine yönelik şeyler ortaya koymaya çalıştı bu da suistimal edilerek yasakçılık gibi yansıtılmaya başlandı. Temeli yok. Bir yasaklama olmadı, olmuyor.” (12nk)

İnternetle ilgili devletin yaptığı düzenlemelerin kültürel ve ahlaki temelleri olduğu özellikle belirtilmektedir. Özellikle ailenin ve çocukların korunmasıyla ilgili hassasiyetlere dikkat çekilmiştir. Yani bu tip müdahaleler desteklenmekte ve alternatif yöntemlerle yasak olduğu düşünülen sitelere isteyen herkesin eriştiği belirtilmektedir. Milliyetçi muhafazakâr kimlik katılımcıların ahlak ve milli benlik vurgularında kendini göstermektedir. Genel olarak bu tip engellemelerin olmadığını dile getiren ve bu konu üzerinden AKP aleyhine propaganda yapıldığını düşünen katılımcılar da mevcuttur.

AKP’nin iktidarı döneminde eğitim politikalarında yapılan düzenlemeler konusunda özellikle bir dönem tartışmaya açılan karma eğitim konusuyla ilgili bazı katılımcılar şunları ifade etmiştir.

“Valla bakın, bunlar bilimsel bakın bir kere. Bilimsel bakmak lazım bazı şeylere. Karma eğitim, ben karma eğitimde okumuş birisiyim yani. İyi bir eğitim aldım ama karma eğitimin cinsel açıdan ayrı ayrı olmasının verimli oluşunu Amerikan bilginleri çok daha fazla şey yapıyorlar, ispatlıyorlar. Biz bunu ispatlama yoluna gitmediğimiz için biz hep şey gözüyle bakmışızdır yani cinsiyet gözüyle bakmışızdır.” (4nk)

“Burada sınırların kaldırılması var yine. Ya şöyle bir sınır vardı; kız erkek beraber okuyacak. Bu sınır kaldırıldı, mesela isteyen beraber okur, isteyen ayrı okur yani burada özgürlüğün genişlemesi var daralması yok. İlla ayrılacaksınız derse burada bir müdahale olabilir ama illa ayrılacaksanız değil illa beraber okumayacaksınız diyor. Bunun özgürlük genişletici olduğu kanaatindeyim.” (13nk)

Karma eğitime çeşitli gerekçelerle karşı çıkılmasının yanında genel olarak AKP’nin en zayıf kaldığı alan olarak eğitim alanı gösterilmiştir. Buna da gerekçe olarak kısa sürede çok sayıda bakan değiştirilmesi gösterilmiştir.

Bir başka başlık olan kimlik konusu konuşulurken özellikle AKP’de aktif görev alan bir katılımcının tanınan haklarla ilgili olarak kullandığı ifadeler dikkat çekicidir.

“...geçen birisiyle konuşuyorum, bir bayan yani, hiçbir gerek yokken ‘ben Aleviyim’ dedi. E ne yapayım Aleviysen dedim. Nerden gerek duyuyorsun dedim yani ne konuşuyoruz da sen ben Aleviyim diyorsun. Yani orada ne demek istiyor ‘benimle konuşurken ağzına yüzüne dikkat et, ben Aleviyim’. Ne demek? Ben senden üstünüm demek neredeyse. Yani onu baskı unsuru olarak kullanabilecek kadar kendilerine özgüven vermişiz biz. Yani bunu pat diye yani bir kimlik jokermiş gibi tamam mı restini gö... ben sana rest falan çekmedim ki. Niye? Biz ona o özgürlüğü verdiğimiz için.” (3nk)

Alandaki hakimiyet “özgürlüğü verme” ya da “bahşetme” tavrıyla net olarak dile getirilmektedir. Bu tarz ifadeler siyaset, din ve kültür alanlarında hakim konumda olduğunu da göstermektedir. Ayrıca ekonomik ve siyasi kimliğin iç içe geçişi bir iş adamı olarak 3 numaralı katılımcının kendini aynı zamanda bir başkasının özgürlüğünü sağlayan siyasi aktör olarak konumlandırmasında görülebilmektedir. Katılımcı gücü elinde bulunduran kesime mensup bir birey olarak farklı kimliklerin tanınmasını temel bir hak olarak görmekte ancak bunun bir karşı güç olarak ortaya çıkma ihtimalinden rahatsız olmaktadır. Bu rahatsızlık alandaki hâkimiyetin kendini ifade etme imkânı tanınan bir başka grup tarafından sarsılacağı kaygısından kaynaklanmaktadır ve bu kaygı alandaki mücadeleyi sürekli yeniden üreten etkenlerdendir. Benzer bir kaygıyı Kürt nüfusa tanınan bazı hakların AKP’nin değil HDP’nin desteklenmesinin önünü

açması sonucu oluşan rahatsızlıkta da görebiliyoruz. 7 Haziran seçimlerinde HDP'nin aldığı oyun katılımcılar tarafından "Kürt nüfusun nankörlüğü" olarak ele alınması yine hakim konumun sarsılması kaygısı olarak okunabilir (Bkz. Başlık 5.7.2.2). Temel olarak AKP'ye yönelik eleştirileri yapanlara bu eleştirileri yapma hakkını yine AKP'nin verdiği dile getirilmektedir.

"60 İhtilâli, 72 İhtilâli, 71 Muhtırası, 80 İhtilâli ondan sonra 98, 28 Şubatları biz bunları biliriz. Bir de bilmeyen kesim var yani... İnsanların bir caddede bir grubun gittiğini, karşıda bir grubun gittiğini, birbirlerine silah çektiğini bilmezsiniz yani. Böyle bir, olmayan bir hürriyetten, özgürlükten, biz bugün belki millet farkı ayırmaksızın, ben sizin ne olduğunuzu düşünmeden sizinle konuşuyorum. Çeçen misiniz, Kürt müsünüz, Türk müsünüz, hiçbir şekilde bunu aklımın ucundan bile geçirmeden sizinle şu anda konuşabiliyorum yani. Bu özgürlükler burada son 10 yılın özgürlükleri, son 5 yılın özgürlükleri." (4nk)

"Her insan her istediği gibi inancını özgürce yaşayabilme hakkına sahip oldu. Kürt kimliğine kavuştu, insanlar kendi öz kimliğine bürünebildi. İslâm çatısı altında toplum birleşme noktasına geldi. Yani İslâm çatısı derken tek İslâm noktasında değil, her inancın bir çatısı altında birleşme noktasına geldi." (6nk)

Bir diğer katılımcı ise Recep Tayyip Erdoğan'ın dindar nesil yetiştirme vurgusuna ve bunun yarattığı endişenin kaynağına değinmiştir. Katılımcıya göre seküler kesimdeki endişenin temelinde dindar bir nesil yetişmesinin önünün açılması sonrası alandaki hakimiyetin yitirileceği kaygısı yatmaktadır.

"Ak Parti diyor ki benim bütün gençlerim eşittir. İsteyen istediği yerde okusun. Tamam o zaman ben de gireyim, ben oraya girince Boğaziçi'ndeki adam rahatsız olmuyor. Rahatsız oldu mu suçlu oluyor. Buradan doğal olarak mezun olduktan sonra ne yapacak? Bence o endişeli kesimin endişe sebebi bu. Mesela bu kadar serbest ortam tanıyorsun, Müslümanları rahat bırakıyorsun, bizi de rahat bırakıyorsun, bu adamlar çalışıyorlar, bu adamlar zenginleşecekler, bu adamlar şuraları ele geçirecekler. O zaman problem orada ortaya çıkacak. Ak Parti'nin atıyorum (belli birisini) çok zenginleştirmek diye bir derdi yok. Ak Parti diyor ki ben serbest ortamı hazırlayayım, zenginleşirse zenginleşsin. Oradaki adam şimdiye kadar devletten beslenmiş, devlet kontrolünde kendine bir yaşam alanı oluşturan adam bunu başardığı takdirde kendisine tehdit olacağını bildiği için korkuyor." (1nk)

Aynı katılımcıya göre hak ve özgürlükler konusunda AKP'yi eleştirenlerin temel derdi herkesin eşit şartlarda kendini ifade etmesinden rahatsızlık duymalarıdır.

“Yani ticaretteki serbest rekabetten korkup da devlet güvencesini talep eden adamlar sosyal hayatta da, siyasi hayatta da ekonomik hayatta da her yerde serbest rekabetten korkuyorlar, devlet güvencelerinin kendi lehlerine devam etmesini istiyorlar. Ak Parti’nin sadece yaptığı bu. Ben sana özel bir koruma sağlamayacağım, topluma açık bırakacağım... Şimdi hükümet, bu hükümet getirdiği düzenle benim ona itiraz etme hakkımı doğurdu. Korkulan bu.” (1nk)

Bir başka katılımcı ise hak ve özgürlüklerle ilgili yapılan düzenlemelere dindar bir figür olarak Recep Tayyip Erdoğan’ın özelinde kişiselleşmiş olması sebebiyle karşı çıkıldığını düşünmektedir.

“Yani Cumhurbaşkanı neye karıştı? Çocuk sayısına... Dön bu tarafa, kürtaj dedi, sezaryen dedi buna karıştı. Bunun haklı olduğunu herkes biliyor ama Cumhurbaşkanı’nın ağzından çıkınca, Ak Parti yönetiminin ağzından çıkınca, mutaassıp olduğunu iddia edip de ona göre hareket eden bir iktidarın ağzından çıkınca buna karşı duruyorlar” (11nk)

Hak ve özgürlüklerle ilgili temel sıkıntının karşılıklı tahammülsüzlükle ilgili olduğunu belirten bir katılımcı da mevcuttur.

“Yani bence şimdi buraya verilen, bu tarafa verilen, yani anti-laikliğin, daha doğrusu muhafazakâr kesimin işte bunlara verilen özgürlükleri birileri şu an fazla görüyor... Bunun tam tersi, bu tarafta da onların o görüşlerini belirtmesinden rahatsız olan insanlar olabilir ama bu bir, iki tarafta da küçük bir azınlık olduğunu zannediyorum. Bu gittikçe de azalıyor... Daha özgür olduğunu zannediyorum Türkiye’nin.” (2nk)

AKP’nin iktidarda olduğu dönemde hak ve özgürlüklerle ilgili yaşanan değişimler katılımcılar tarafından ağırlıklı olarak kimliklerin kendini daha rahat ifade etmesi ve örtünme pratiği konuları üzerinden değerlendirilmekte ve olumlanmaktadır.

“Benim eşimin saçı açık, elhamdülillah beş vakit namazını kılar. Daha bir gün de kıl demedim. O şeyden gelen bir bayan da değil eşim, mutaassıp bir aileden gelen de değil. Ben kılıyorum, ben kıldığım için o da kılmaya başladı. Bir gün kıl demedim, desem de zaten kılmayacağını biliyorum o yapıda bir insan. Eşim Ak Partili olmama rağmen her zaman biz ailelerle de birlikte aktiviteler yaparız, bir araya geliriz. Hiçbir zaman ne mahalle baskısı gördü, ne görebilir, ne benden de bir gün başını ört şeyisini bekliyor yani duymaz yani o da. Ben kesinlikle karışmam. Örtmesi gerektiğini kendisi biliyor, örterse örter, örtmezse örtmez.” (11nk)

“Türkiye’de 2002’ye kadar gelen süreçte belli düzenek vardı. Bu düzenek esasıyla neydi, baskıcıydı. Kendi çıkarlarını gözetken, diğerlerini iten kakan bir mahiyete sahipti. Bu

sürdürülebilir miydi, sürdürülemezdi. Sürdürülemezliği bilindiği için de bu mevcut toplumda dinamikleri zorlayan bir şeydi. Birileri kontrollü geçiş yapmak gibi bir düşünceden yola çıkarak toplumdaki bu vesayet kalıbını biraz gevşettiler. Bu gevşeme de Ak Parti olarak tezahür etti. Sosyal zeminde bu temayül vardı, özgürleşme temayülü, gelirden daha fazla pay alma, siyasal, bireysel özgürlüklerin artması her zaman vardı... Ak Parti kimsenin giyimine müdahale etmedi ki. Kendi özgürlük zeminini açmaya çalıştı... Kimseye zorla falan başını örttürmedi. Bu anlamda kimsenin özgürlük alanına müdahale etmedi. Bu demagoji Ak Parti'ye yönelik olarak bir jargonu ortaya süremeyen kesimin demagojisi. Bunları çok büyük yasakların uygulandığı bir ülke gibi yansıtabilecek şeyler olarak kullanıyorlar. Böyle bir şey olmadı.” (12nk)

“Şimdi orada Ak Parti'ye, inanın bakın yani geçmişimi söylemekten hiçbir sıkıntı görmüyorum, ben iyi bir ülkücüydüm yani bizim zamanımızda... Yani inanın böyle objektif konuşuyorum. Ak Parti'yi hak etmedikleri yerlere koymaya çalıştılar. Şimdi bakıyorum televizyonlara her türlü film de var, müstehcen sahne de var, bilmem ne de var. Kim neyi yasakladı?... Ak Parti geldiğinde aynı diğer, daha önceki gelen liderler gibi, partiler gibi rahatına bakamaz mıydı? Bu riskleri almasına lüzum var mıydı? Rahatça git yat yani ne üçüncü havalimanı yap, ne hızlı tren yap değil mi, yani olağan şeyleri yap, rahatına bak hiç maaşını al yan gel yat.” (15nk)

Nihayetinde tüm yasal düzenlemeler için AKP'nin ihtiyacı olduğunu düşündüğü dayanağı, kendisi de AKP'de aktif siyaset yapmakta olan 6 numaralı katılımcı şöyle dile getirmektedir.

“Yani toplumun bir düzeni vardır, toplumun geleneği vardır, toplumun âdet ve gelenekleri vardır. Bunlar %90'ı Müslüman olan bir ülkede dikkate alınmak zorundadır bence.” (6nk)

Hak ve özgürlükler alanında yaşanan dönüşümlerle ilgili olarak bütünlüklü bir değerlendirme yaptığımızda Kayseri'deki MÜSİAD çevresinin AKP hükümetlerinin arkasında kalıcı bir destek olduğunu tekrar görebiliyoruz. Katılımcı iş adamlarının büyük çoğunluğu AKP döneminde yaşanan dönüşümleri istisnasız olarak olumlu karşılamaktadırlar. Bazı katılımcılar için Batılı devletlerdeki uygulamaların, adına İslâmi demeksizin, AB'ye uyum gibi yasal çerçevelerle uygulanmaya konması bir çeşit stratejidir. Bu yolla sosyal bir düzen kurulacağı ve devletin de zaten bunun için var olduğu düşünülmektedir. Bunun dışında dile getirilen temel açıklama çoğunluğu Müslüman bir ülkede yaşamının bunu gerektirdiğidir. Burada evrensel olarak doğru olanla İslâm açısından doğru olan arasında özdeşlik kurulmaktadır.

Hak ve özgürlükler hususunda sorulan soruların hemen hepsinde konu 28 Şubat, başörtüsü ve İmam-Hatip konularında kilitlenmektedir. Bunun en temel sebebi bu çevrenin kendisini bu alanlarda yaşadıkları mağduriyetler üzerinden kimliklendirmesi ve motive etmesidir.

5.7.2.1. Avrupa Birliği sürecinin sağladıkları ve alternatifler

Katılımcılara AB'ye nasıl baktıkları ve alternatif oluşumları nasıl gördükleri sorulduğunda AB'ye girmeden kurumsal çerçevelerin Türkiye'de uygulanması fikrinin desteklendiği görülmektedir. Katılımcılar ekseriyetle zaten AB'nin Türkiye'yi kabul etme niyetinin olmadığını ve AKP'nin de temel kaygısının hiçbir zaman AB'ye girmek olmadığını dile getirmektedirler.

“Avrupa birliği değildi aslında problem, neydi o kriterlere ne diyorlardı? Kopenhag Kriterleri, her neyse, ben oturup da Kopenhag Kriterleri'ni okumuş değilim ama herhalde iyi bir şeyden bahsediyorlardı. Kısa keseyim. Şu anda Kopenhag Kriterleri'ni sen yerine getirdikten sonra Avrupa Birliği'nde olsan ne olur olmasan ne olur. Ak Parti'nin istediği de buydu zaten. Yani Kopenhag Kriterleri iyi bir şeyse bence benim ülkemde Avrupa Birliği'ne girelim veya girmeyelim Kopenhag Kriterleri olsun.” (1nk)

“Şimdi AB için tabi ki belli kriterlere ulaşmamız zordur. Yani genel anlamda her şeyini alma gibi bir durumumuz olamaz. Çünkü bizim belli bir anane, kültürü ile yani belli bir yaşam tarzımız vardır, onların farklı bir yaşam tarzı vardır ama onlarda özellikle işçi ve işverenle ilgili statü kanunları, devlet yapısıyla ilgili statü kanunları, buna benzer kanunlar alabiliriz ama çok AB'ye girme noktasında yani ülkenin o noktada olması taraftarı değilim.” (6nk)

Bu iki katılımcıda gördüğümüz yaklaşım çalışmanın başından bu yana ele aldığımız kadarıyla gündelik pratiklerde dindar ancak ekonomik olarak modern MÜSİAD imajını doğrular niteliktedir. Genel tavır ise “onların alacağı, bizim de gireceğimiz yok” cümlesiyle özetlenebilir. Ayrıca yine Kayserili girişimci imajı üzerinden yapılan şu tespit Kayseri'deki ekonomi geleneğine dair de bir değerlendirme sunmaktadır.

“İslâm halkı, Müslüman olan bir yerin Avrupa Birliği’nde hakim olması kadar tehlikeli bir şey yok onlara göre. İkincisi müteşebbis ruh Türk toplumunda çok yoğun yani. Yani adam memur, emekli maaşıyla gidip ticaretle uğraşmaya kalkıyor... Yani kuru söğütten düdük çıkartmak derler bizde burada, yani acaba bundan düdük olur mu diye uğraşıyor, yani öyle müteşebbis ruh olunca işte dönerci diye açar, bilmem ne lokanta zinciri kurar falan yani ondan da korkuyorlar. Öyle bir şey var. İşte bir de onlar Hristiyan birliği olduğu için o kesin bunu istemiyorlar. Önemli değil yani biz de çok heveslisi değiliz.” (3nk)

Burada hatırlanması gereken önemli nokta Türkiye’nin Gümrük Birliği Anlaşması’yla 1 Ocak 1996 tarihinde ekonomik olarak Avrupa Birliği’ne zaten girmiş olduğudur. Bunun dışında kalan tüm tartışmalar kültürel ve sosyal entegrasyonla ilgilidir ve görüldüğü kadarıyla ekonomik ilişkilerini zaten AB üyesi statüsünde yürüten iş adamları için bu alanlar pek önem arz etmemektedir⁶⁶.

Diğer yandan mümkün görmese de AB’ye girmeyi isteyen ve/veya bu yönde beklentisi olan katılımcılar da mevcuttur.

“Türkiye için de çok iyi olurdu. Belli standartlar açısından olsun, ondan sonra hem ekonomik hem de siyasal özgürlüklere etkisi oluyor, ondan sonra genişlemelere, rahatlıklara etkisi olacak, faydası olacağını düşünüyorum ama Türkiye’nin öyle bir toplum içinde istendiğini, olabileceğini hiç zannetmiyorum.” (2nk)

“Ülkeye girmekte sıkıntı yaşıyoruz, şurada bu bariz yaşadığımız için dokunuyor size. AB vatandaşları diyor transit geçiyor biz burada metrelerce sırada bekliyoruz ve niye geldin, ne yapacaksın, hangi otelde kalacaksın, paran var mı gibi saçma sapan sorulara maruz kalıyoruz... Elinizin tersiyle lanet olsun girmeyelim diyesiniz geliyor ama öbür taraftan da entegre olma, insanlarla, diğer ülkelerle diyalog halinde olma, kendi içimize kapanmama gibi bir sürü bir şeyden dolayı da yapmamızın gerekli olduğunu düşündüğüm önemli bir şey açıkçası.” (9nk)

“Ben AB’ye üyelik konusunda hem fikirim ama şundan dolayı hem fikirim bir kere, biz yapamadığımız bir şeyi onlar yapıyorlar, bizim henüz daha programlayamadığımız bir şeyleri onlar çok kolay programlıyorlar. Sistem yapabiliyorlar... Yani mesela orada hükümet değişse sistem değişmiyor. Ya bu ahlak bizde yok yani. Şimdi siz bir devlet memuru olsanız bir bakanlıkta göreviniz olsa şu anda iş yapmazsınız. Niye yapmazsınız? İmza atmazsınız, niye imza atmazsınız? Bakan değişecek de onun için. Ya sana ne bakandan kardeşim, o bakanın tepedeki bakanın işi ayrı, senin baktığın imza attığın iş ayrı ya. Niye atmıyorsun imzanı kardeşim? Bu kişilik eksikliğinden kaynaklanıyor.” (4nk)

⁶⁶ Gümrük Birliği’yle ilgili ayrıntılı bilgi Avrupa Birliği Bakanlığı’nın resmi internet sayfasındaki ilgili bölümlerden edinilebilir. <http://www.ab.gov.tr/index.php?p=46234&l=1> (Erişim Tarihi: 30.12.2016).

4 numaralı katılımcının değerlendirmesi çalışmanın genel seçimlerden bir hafta sonra yapıldığı bilgisi ışığında okununca anlamlı olmaktadır. Yönetim değişiminin muhtemelen olduğu durumlarda yaşanan bürokratik problemlerin genel olarak ülkedeki kurumsallaşamama halinden kaynaklandığını düşünmektedir. Bu katılımcıya göre AB bu anlamda Türkiye için bir şanstır.

Sürece olumsuz bakan katılımcılar ise iki gruba ayrılabilir. Birinci grup zaten birçok alanda refahın sağlandığını, bundan sonra AB'ye girmenin gerekli olmadığını düşünmektedir. Katılımcılar AB'ye üye ülkelerden olumsuz örnekler de vermektedirler.

“Hiç gerek yok bu saatten sonra. AB bize üye olsun. Hiç gerek yok hem de. Ben gittim gördüm oraları gezdim, herkes gitmiştir artık eskisi gibi değil... bence Avrupa Birliği'nin bize katacağı çok şey yok, onlar dağılmadan kendilerini kurtarsınlar. Yunanistan dağıtacak onları az kaldı yani. Birbirlerine girecekler.” (7nk)

“Eskiden önemsiyordum AB'yi, IMF'ye çok borcumuz var diyordum, ya bir de ekonomiyi yönetemiyorlar ya bizim paramız bu kadar mı itibarsız, bol sıfırlar falan. Şimdi pek önemsemiyorum olabilir de olmayabilir de... Mesela ben bir Polonya'ya gittim AB üyesiymiş, pek hoşuma gitmedi, Berlin'e gittim pek hoşuma gitmedi, işte Yunanistan'a gitmeyi düşünüyordum, gitmesem de olur diyorum bakıyorum ekonomisine.” (18nk)

Sürece olumsuz bakan ikinci grup ise tarihsel ve kültürel arka plana dikkat çekmekte ve bu sebeple AB üyeliğine karşı çıkmaktadır.

“AB olumlu bir süreç değildir. Ak Parti bu konuda yanlış bir söylemle işe başladı ama bunu gerektiriyordu, bu konuda farklı bir söylemle ortaya çıkamazdı, çıkamadı, boynu büküktü. Süregelen AB söylemi vardı bunu sahiplenerek diskurunu oluşturdu. Esasen baktığımızda Türkiye'nin AB'de yeri yok, hem Türkiye açısından, kendini Müslüman olarak tanımlayan bir yapı olarak yok, hem de Batı açısından baktığımızda Türkiye gibi bir yapının, bin yıldır kalıplaşmış bir yapının, şimdi girip de Batı'nın bir parçası olmasının izahı yok, böyle bişey olamaz. Ne oldu? Kavga bitti mi? Barıştık mı? Hangi temelde barıştık? Dün Çanakkale'de savaşanların bugün AB'ye girmekten bahsetmesi çok paradoksal değil mi? Kime karşı savaştık Avrupalılara karşı değil mi?... Sonuçta AB üyeliği Türkiye'yi imha edecek bir şey, ihya edecek değil, imha edecek bir şey. Türkiye Türkiye olarak var olabilir. Karşıtına dönüşerek var olamaz.” (12nk)

“AB'ye girmeyi uygun görmüyorum. Sonuç itibariyle bu topluluk, biz işte Doğulu bir Müslüman toplumuyuz, Batı'yla bin yıl savaşmış bir toplumuz. Ondan sonra ve biz eninde sonunda bu köklerimiz gereği Batı'yla çatışacağız. Batılı bir medeniyet tasavvuruyla

Müslüman bir medeniyet tasavvuru benim zihnimde farklı... Batı'yla biz bin yıl savaştık, bu Cumhuriyet döneminde bizim sosyal dönüşümümüz için oluşturulmuş bir proje, dolayısıyla ben AB'ye hem girmeye karşıyım hem girilemeyeceği gibi bir kanaatim var. Oraya çok sıcak bakmıyorum.” (16nk)

Milli ve manevi bir bağlantı üzerinden AB'yle olan ilişkileri olumsuz olarak değerlendiren bu grup “üye olmasak da kurumsal yapılarını alıyoruz” diyen genel kabule ters düşmektedirler. Sonuç itibariyle hakim görüş AB'nin sağladığı kurumsallığın olumlu olduğu yönündedir.

AB'ye olumsuz bakıldığı noktada gözler alternatif oluşumlara dönmektedir.

“Bugüne kadar da benim fikrim, biraz şahsi olacak ama pek olumlu bulmuyorum veya gerekli bulmuyorum... eğer böyle ekonomik bir birlik yapılabilecekse diğer bir Türki Cumhuriyetler veya Arap ülkeleriyle de yapabiliriz çok rahatlıkla.” (8nk)

AB'ye alternatif olabilecek farklı topluluklar, özellikle de “İslâm Ülkeleri Birliği” olarak düşünülen D8⁶⁷ sorulduğunda ise öncelikle burada Türkiye'nin düştüğü ikileme dikkat çekilmiştir. Bu durumun MÜSİAD'ın güncel durumunu özetlediğini farklı başlıklarda dile getirmiştik.

“Ak Parti'nin önde gelenleri en başta Tayyip Erdoğan, Rusya'yla ilişkiler, Çin'le ilişkiler, D8 ilişkileri, Şangay Beşlisi olarak ... bazı unsurlara katılma hususunda bazı zaman zaman açıklamalar, temeller ortaya koyduğu görülüyor. Türkiye şu anda iki arada bir derede. Türkiye yüz yıldır iki arada bir derede. Batılılaşmayla kendisi olmak gibi bir ikilem arasında sıkışmış durumda, bu sıkışıklık, bu ikilem Türkiye'nin son yüzyılının her noktasına damgasını vuruyor.” (12nk)

Genel itibariyle D8 türü alternatif oluşumların başarılı olamayacağını düşünenlerle “keşke olsa” diyenler ikiye ayrılmış görünmektedir. Mümkün görmeyenler AB'nin kurumsallığına ve Doğu ve Orta Doğu'daki karışıklıklara değinmektedirler.

“Yok zannetmiyorum. Hele şu son yıllardaki şeylerden dolayı İslâm dünyası kendi başına bir karar alma şeyi çok fazla yok. Yönlendiriliyor. Tamamen edilgen bir pozisyonda olduğu için böyle bir şey yapma şansları yok ama bu belki bir hayal gibi gözükebiliyor.” (2nk)

“Ben AB'nin daha standartlarına oturmuş olduğunu düşünüyorum. Böyle şeyleri oluşturmak kolay değil.” (5nk)

---

⁶⁷ Developing 8 (Gelişmekte olan 8 ülke) REFAHYOL döneminde Başbakan olan RP lideri Necmettin Erbakan'ın öncü olduğu ve 8 Müslüman ülkeyi AB'ye alternatif olması amacıyla 1997'de bir araya getirdiği oluşum.

“Daha eski daha köklü daha yoğun bir kurum AB, ondan dolayı yani kısa vadede öyle büyük ivmeler olabileceğini düşünemiyorum, düşünmüyorum.” (17nk)

Alternatif oluşum beklentisinde olanlar ağırlıklı olarak Türkiye’nin asıl yerinin Doğu ve Orta Doğu ülkelerinin yanı olduğunu düşünmektedir.

“Olsun. D8 olsun D20 olsun ne olursa olsun. Hepsi olur... Ya başardığı yere kadar gitsin ne olacak?... Bunlar için doğrusunu istersen vatandaşa sorulacak sorular değil. Devletin yapısı içerisinde programları içerisinde olması gerekenlerin bir parçasıysa olmalıdır.” (4nk)

“Bence bir Türk Birliği AB’ye alternatif olabilir. Zaten bu oynanan oyunların hepsinin altında da en önemli olan o var, bu Özbekler, Kazaklar, Türkmenler onlarla kurulabilecek bir Türk Birliği, buna Afrika’dan katılabilecek birkaç ülke ki onlar da belli zaten çok yatkinlar tabi çok vahşi ve kanlı olacak bu iş, buna öyle kolay müsaade etmeyecekler. Özal’ın kellesini aldı Tayyip Erdoğan’a da mal olabilir ama bir gün Türk Milleti Türk Birliğini kuracak ve o gün çok uzakta olmayacak yani bütün hepsi oradaki doğal kaynakların sömürüsü ve bunun için yapılacak tüm vahşet bu başka bir şey değil yani.” (7nk)

“Ben alternatif oluşumlara da olması gerekliliği, tek kutuplu ya da tek güç merkezli olmaması kanaatindeyim yani. Şangay Beşlisi de olabilir, D8 de olabilir, Türk Birliği de olabilir. Nasıl ki ben hem MÜSİAD üyesiyim, hem Kayseri Düşünce Okulu üyesiyim, hem bir Galatasaray taraftarıyım falan yani böyle tek noktada değil ben sadece MÜSİAD’cı değilim. Benim birçok bağlı bulunduğum nokta var ya da kendimi ait hissettiğim nokta var. Türkiye Cumhuriyeti’nin de AB de olabilir, D8 de olabilir, Türk Birliği de olabilir. Bunların hepsinde aktif olabilir.” (13nk)

Sonuç olarak AB ile ilişkilerin kötüye gitmesinin iş adamlarında herhangi bir endişeye neden olmadığı görülmektedir. Başlangıçta hareket noktası AB üyeliğine destek olan MÜSİAD çevresi için bu durum siyasi ve kültürel bir çatışma alanı gibi görülmekte, mevcut anlaşmalarla garanti altında olan ekonomik ilişkiler üzerinde durulmamaktadır.

5.7.2.2. Çözüm süreci

Çözüm süreciyle ifade edilen AKP'nin Türkiye'de yaşayan Kürt nüfusun sorunlarını çözmeye yönelik attığı adımlardır. Katılımcılar çözüm süreci konusunda AKP hükümetine destek vermekte ve belli başlı hakların verilmesi yönünde ortak görüş bildirmektedirler.

“Onlar ne kadar Türkiye’de bir İngilizce kurs varsa bir Kürtçe kursu olmaması kadar abes bir şey olamaz. O da bir yabancı dil olarak görürsen yani. Kaldı ki Kürtçe bir yabancı dil olarak bile görülemez çünkü seninle beraber yaşayan bir toplum. Bu herhangi bir başka toplum da olabilir Kürtler de olabilir. Bu eskiden çok saçma sapan bir şekilde yasaklanmış.” (2nk)

“Bizim yıllardır birbirimizle konuşamadığımız şeyleri dillendirip sorunları karşılıklı görüşerek ‘Sen ne istiyorsun, sorunun nedir, benim bildiklerim var ama yanlış mı biliyorum, benim istediğim nedir?’ diye konuşulmadan olmaz, konuşulacak bunlar. Ben bunları destekliyorum.” (5nk)

“Bence olmalıydı. Şu anki fikrim bir on sene önce ya da Ak Parti’den önce sorsaydınız milliyetçilik damarlarımız daha fazla gelirdi, o zaman olur mu hiç bu memleketin dili Türkçe derdik ama şimdi hayır ben yurt dışına çıktığımda, telefonla aradığımda, annemle İngilizce irtibat kuramayacaksam orada da anneleri Türkçe bilmeyen insanlar var, onlar mecburen anadilleriyle irtibat kurmak durumundalar ve bunu hem kullanma, hem öğrenme, hem de öğretme hakları olduğu kanaatindeyim ve bu bir insani bir hak. Böyle bir lütuf falan değil öyle bir zorunluluk değil. Ben bu açılımın sonuna kadar arkasındayım, destekçisiyiz.” (13nk)

“Bir şeyler çözülecek, onlar da yanlış yönlendiriliyorlar. Kürtçe yayın yapan televizyon eleştiriliyor. Ya arkadaş herkes işte söylüyor kadın işte milletvekili olmuş Türkçe bilmiyor, Kürtçe yemin edecek mecliste, etsin ne olur yani etsin. Ne kaybederiz ki biz bununla? Bunu yasakladıkça o Kürtçe yemin eden adam sayısı bir sonraki dönem 1 değil 10 olacak inada binecek o iş... Yani biz niye bu tarz takıntılarımız var, niye böyle şeylere takılıyoruz onları da hiç anlamıyorum yani aklım almıyor.” (7nk)

Diğer yandan katılımcılar destek verseler de, çözüm sürecinin Halkların Demokratik Partisi (HDP) tarafından suistimal edildiğini düşünmektedirler.

“Kürt halkının haklarını savunma adına bir siyasi örgüt oluşturuldu. Bu örgüt sosyalist temelli bir örgüt. Bizi birbirimize bağladığımızı düşündüren temel unsurun İslâm unsurunu

temsil etmediğini, hafife aldığını düşünüyorum ve PKK'nın da bu derece muhatap alınması, bu derece büyütülmesinin Kürt halkının temsilcisinin yanlış olduğunu, hükümetin çok temel bir yanlış olduğunu ve Kürt halkı için yeni bir Kemalist rejimin adına ne dersek diyelim ister Apo, ister başka bir şey rejiminin oluşmaya başladığını ve bunun bizim uzun gelecek tarihimiz açısından da çok tehlikeli olduğunu düşünüyorum kendi adıma.” (1nk)

“Şu an belli belirsizlikler oluştu. (HDP'nin) Son seçimde %13 gibi bir oyla manipülatif bir şekilde olsa da meclise taşınması, bölücü yapıyla, terör yapıyla net bir şekilde ilişkiyi kesmemesi, o çevrelerin silah bırakma hususunda somut bir adım atmamaları yani aslında çözüme çok da niyetli olmadıklarının bir göstergesi ve bu unsurun uluslararası ilişkiler bağlamında Türkiye dışında belli dirsek temasına girmesi, oralardan talimat alarak burada davranış ortaya koyması, diğer bölgesel gelişmeler, Kuzey Irak'taki Suriye'deki benzer nüfus unsurlarının içine sokulduğu süreçler çözüm sürecini daha da çetrefilli hale getiriyor.” (12nk)

14 numaralı katılımcı ise sürecin zamanlamasının yanlış olduğunu ve 7 Haziran 2015 tarihindeki seçimlerde AKP'nin bir nankörlüğe kurban gittiğini düşünmektedir. Bu görüş aslında yalnızca bu katılımcının dile getirdiği bir görüş değildir. Saha çalışması sürecinde görüşmeler haricinde katılma fırsatı bulunan sohbet toplantılarında yapılan değerlendirmelerde de seçimlerde HDP'nin %10 barajını aşması sıklıkla Kürt nüfusun “nankörlüğü” ve “korkusu” bağlamlarında değerlendirilmiş, sonrasında AKP'nin çeşitli alanlardaki hatalarına değinilmiştir. Katılımcılara göre bu hataların neler olduğu ilgili başlıkta ayrıntılı olarak ele alınacaktır (Bkz. Başlık 5.7.5).

5.7.2.3. Kadınların sosyal hayata ve çalışma hayatına katılımları⁶⁸

Katılımcı iş adamlarının kadınların çalışmasına ve sosyal hayata katılımlarına nasıl baktıkları, bu konuda bir dönüşüm yaşanıp yaşanmadığı sorulduğunda genel anlamda olumlu gibi görünen görüşler dile getirdikleri ancak konuyu geleneksel değerlerin kadına biçtiği roller çerçevesinde değerlendirdikleri görülmüştür.

---

⁶⁸ Bu konuda özellikle iş hayatında aktif rol alan kadınlarla görüşülmesi planlanmıştır. Ancak MÜSİAD Kayseri Şubesi'nin 1 tane kadın üyesi olduğu öğrenilmiş ve onunla da programının uymaması sebebiyle görüşülemediği. Dolayısıyla buradaki değerlendirmeler sadece erkek gözüyle kadınların sosyal hayata ve çalışma hayatına katılımını kapsamaktadır.

“Yani çok küçük de olsa bir şey var. Aslında kadınlar ekonomik yaşantıda çok gözükiyor ama etkin değiller... Ya ben şahsen düşüncem ayrı ama onun dışında (kadınlar aktif) olmalı tabi. Çünkü aslında kadınların olması düzeyli, seviyeli böyle bir iş yaşamında olduğu zaman en kötü ihtimalle kadın tertibi, düzeni veriyor. Yani bunların etkisi olur. Olmaması gibi bir sebep yok. Yeter ki her toplum kendine uygun bir şekilde olsun. Gelenekselciyim o yönden birazcık.” (2nk)

2 numaralı katılımcının “şahsen düşüncem ayrı” vurgusu şahsi düşüncesinin kadınların katılımının artması gerekliliğinin zıttı olduğunu göstermektedir. Neden aktif olmaları gerektiğini dile getirirken yine geleneksel yapının çizdiği roller üzerinden değerlendirmektedir.

“Kadınlar şimdi daha çok katılıyor. Benim kızım mağaza işletiyor mesela, mağazamızı birini o işletiyor. Eşime araba sürdürüyorum, ehliyeti vardı ama sürmüyordu. Kadınlar bir güçtür, onu katmak gerekir kendilerine uygun olan yerlerde.” (5nk)

“Kadınlar iş hayatında olmalı tabi ya... Birçok alanda şimdi bayanlar çalışıyorlar yani o kadar çok ki. Bulunsunlar yani zararı yok bence, ne kadar çok olursa o kadar iyi ama diğer taraftan da hani benim hanımım da çalışıyor, evlendikten sonra bir takım problemler yaşıyoruz. Çocuklar var, çocukların bakımı var, anneye ihtiyacı var, işte anneanneye bırak ya babaanneye bırak, anaokuluna, kreşe bırak falan işte bu süreci yaşayınca kadının annelik şeyi var, doğal bir görevi var çünkü bebeğin beklentisi var yani sağlıklı büyümesi için, ailenin sağlıklı olabilmesi için vaktini ona göre ayırması gerekecek...” (9nk)

9 numaralı katılımcının ifadeleri kadınlara yüklenen annelik rolü ve kadınların iş hayatına katılımları arasındaki ilişkiye dair MÜSİAD üyesi iş adamlarının yaklaşımını göstermesi açısından önemlidir. Başka katılımcılar da kadınların sosyal hayata ve iş dünyasına aktif katılımının arttığını ancak bunun bazı ailevi problemlere neden olduğunu belirtmektedirler. Sancar’ın Türkiye’deki hakim aile ve evlilik yapılarının kadına yüklenen eş ve anne rolleri üzerinde yükseldiğini belirlemesi bu noktada önemlidir (Sancar-Üşür, 2003, s. 167). Daha önce kamusal alan tartışmaları bağlamında da ele aldığımız gibi, kamusal alan sınırlarının dönüşümü sürecinde daha önce özel alanın konusu olan işle ilgili faaliyetler kamusal alana dâhil olurken ailenin özel alandaki yerinin sabit kalması, modernlik kurgusunu ataerkil yapı üzerine kuran Türkiye gibi bir ülkede kadının bu alanda sıkışıp kalmasına yol açmıştır. Sancar Türk modernleşmesinin ulus-devlet inşası sürecinde bir çeşit Doğu-Batı farklılığı temel söylemi üzerinden

yürüdüğü ve bu doğrultuda milli kültürü koruma kaygısıyla ilerlediğini dile getirir (Sancar, 2004, s. 8).

“Kurucu iradenin, ‘Batı gibi’ yaşamak; ama, ‘erkeklik’ dışında kalan bir alandan bir ‘gösteren oluşturmak’ aracılığıyla kültürün temsilini düzenleme iradesi millî kültürün kadın/aile öznesini yaratmıştır. Batılı olmayacak olanın temsilini olanaklı kılan göstergeler alanı kadın ve aile etrafında odaklanan ve esas olarak cinsel ahlâkın düzenleme alanına yönelmiştir. İşte bu anlamda, Türk modernleşmesinin kurucu öğelerinden biri olan modern Türk kadını aslında Batı’dan bir ‘fark’tır” (Sancar, 2004, s. 9).

Durakbaşı da Orta Doğu’daki kadın hareketleri üzerinden Türkiye’ye doğru özelleşen bir değerlendirme yapmakta ve Üşür’ün belirlemelerine paralel bir şekilde kadınların kamusal yaşama katılımı sürecinde eğitim ve çalışma haklarına karşılık cinsiyet eşitsizliğinin korunduğu bir yapıya evet dendiğini vurgulamaktadır. Bu anlamda “erkekler ile kadınlar arasında bir milliyetçi ittifak ve ‘milliyetçilik ile ataerkillik arasında kalıcı bir ittifak” sağlandığını belirtmektedir (Durakbaşı, 2012, s. 89). Bu durumun Türkiye’ye yansıması yine ataerkil kodlar üzerinden olmuştur. Cumhuriyet’in ilk yıllarında kadınlardan bürokrasiye “saygın bir statü”ye sahip olarak katılmaları ancak ataerkil kodların korunması için de cinsel kimliklerini geri planda tutmaları ve ataerkil kurallara uygun iffetli bir kadın imajı çizmeleri beklenmekteydi (Durakbaşı, 2012, s. 92).

MÜSİAD örneğinde (ağırlıklı olarak siyaset ve ekonomiyle bağlantılı olarak) küresel yapıya entegrasyon sürecinde İslâmcı hareketin yolunun bu ataerkil kültürcü modernleşme tavrıyla kesiştiği görülmektedir. MÜSİAD Kayseri Şubesi’nin 137 üyesinden yalnızca 1’inin kadın olduğunu bu noktada tekrar hatırlamakta fayda var.

Kadınların sosyal hayata ve iş hayatına katılımını olumlu görse de kadınların çalışmasının erkeklerin işsiz kalmasında bir etken olduğunu düşünen ve bu durumun aile içi dengeleri de bozduğu gerekçesiyle önceliğin erkeklere verilmesi gerektiğini dile getiren katılımcılar da vardır.

“Bu kadar erkek boşken kadınlar çalışıyor, evet çalışmasın demiyorum fakat kadınların çalışması verimli değil, şimdi yeni çıkan yasaya göre yok hamilelik öncesi, yok hamilelik sonrası, yok emzirme vakti, baktığın zaman hiçbir işverenin işine gelmiyor. Çünkü iş kopuyor. Muhasebeye alamıyorsun adamı, muhasebe bir gün bile gecikmeyi kaldırmaz. Satışa alamıyorsun, satış kaldırmaz. Depolamaya alamıyorsun, kaldırmaz. Üretime

alamıyorsun, kaldırmaz. Ancak sekreter olur. Sekreterden de canı sıkılıyor adamın, diyor ki kardeşim 8 ay yok diyor ben nereden bulayım yedek sekreter herkesi tanıyan, ondan sonra alo deyince sesini anlayacak, işte o adamla olan sıkıntıyı problemimi bilecek, ona göre 'burada yok ben not alayım' diyecek.” (3nk)

“Yani şöyle, şimdi benim işyerimde %60'ı bayan. Konfeksiyon olduğu için ben bayan tercih ediyorum, özellikle şey ediyorum. Biraz daha erkeklere göre işine daha sahip olur diye düşüncemden dolayı ama bunun yanı sıra da bayanlara verilen iş haklarından dolayı toplumda yeterince iş gücü olmadan eğer erkek işsiz kalıyorsa bu evin yapısını da bozuyor. Bayan çalışıyor, erkek geziyorsa eğer bu doğru bir şey değil. Erkek çalışırsa bayan evinde oturur bu sıkıntı oluşturmaz ama bayan evinden çıkıyor, işe gidiyor, erkek sabahleyin kalkıyor evinde bayanı yoksa bu evde huzur olmaz.” (4nk)

İş hayatında asli unsurun erkek olduğu ve kadınların yalnızca yardımcı rollerde başarılı olabileceği algısını iki katılımcıda da görebiliyoruz. Bu da mevcut istihdam stratejilerindeki ataerkil kodları ortaya çıkarmaktadır. Ecevit'in aktardığı toplumsal cinsiyete göre ekonomik faaliyete katılım oranlarına baktığımızda güncel durumun tarihsel kökenlerini görebiliyoruz. Bu rakamlara göre kırdan kente göçün artışa geçtiği 1950'li yıllarda kadınlarda ekonomik faaliyete katılım oranı %72.02'yken bu oran 2000'li yıllarda %26'nın altına düşmüştür. Erkeklerde ise durum 1950'lerde %95.34'ten 2000'lerde %73.9'a gerilemiştir (Ecevit, 2003, s. 94).

Ekonomik yapının dönüşümü sürecinde kadın nüfusun ekonomik faaliyetlere katılımında erkeklere oranla çok daha ciddi bir düşüş yaşanmıştır. Ecevit aynı çalışmada bunun nedenlerini kırdan kente göç sürecinde kadın emeğinin yeni emek türlerine uyum sağlayamaması olarak aktarmaktadır. Bu durum kadın emeğini ev içi uğraşlara ve kayıt dışı işlere yönlendirmiştir (Özbay'dan akt. Ecevit, 2003, s. 73). Bu belirlemelere ve yukarıda alıntıladığımız ekonomik faaliyete katılım oranlarına bakıldığında erkek işsizliğinin kaynağının kadınların iş hayatına katılımı olmadığı net olarak görülebilmektedir.

Kayseri MÜSİAD çevresinde kadınların istihdamı ve sosyal hayata katılımı ağırlıklı olarak “kadınların kendilerine uygun işlerde çalışmaları” ve “annelik görevlerini aksatmamaları” şartlarıyla olumlanmaktadır ve bu olumlama ataerkil yapının yeniden üretimi anlamına gelmektedir.

5.7.3. AKP-Cemaat gerilimi

Görüşmelerde sık sık, katılımcılar tarafından “Cemaat” ya da “Paralel yapı” ifadeleriyle anılan, Fethullah Gülen ve takipçilerinden meydana gelen oluşuma da değinilmiştir. Daha önce de dile getirdiğimiz gibi 15 Temmuz 2016 tarihinde yaşanan darbe girişiminde aktif rol oynaması sebebiyle Olağanüstü Hal (OHAL) ilan edilerek bu yapıya karşı çok büyük bir operasyona girilmiştir. Çalışmamızın değerlendirmelerini yaptığımız süreçte de bu operasyonlar sürmektedir.

Kayseri özelinde iş dünyasındaki faaliyetlerini Gelişen Sanayici ve İş Adamları Derneği (GESİAD)⁶⁹ adı altında yürüten bu oluşumla ilgili olarak katılımcılar Türkiye’ye, din olgusuna, din adamı figürüne ve gençlere verdiği zararlar üzerinde durmuşlardır.

“(Ak Parti’nin) Gülen’le girdiği çatışmada olaya üç boyutlu bakıyorum. Birincisi işte vatana ihanet boyutu o siyasi bir konuya giriyor, arzu ederseniz konuşuruz ama ikinci boyut Fethullah Gülen’in şahsında din adamı figürünün hassalaşması, kırılanlaşması o da ayrı bir üzücü durum yani. Yarın bir gün başka bir hoca da bu boyutta büyüdüğü zaman her an pozisyonunun sarsılması şey oldu en ufak rüzgârda... Dolayısıyla Fethullah Gülen’in bu anlamda kendine zarar vermesinin dışında, kendini temsil ettiği bir makama da zarar verdiği kanaatindeyim.” (1nk)

“Çok planlı bir şekilde İslâmi hassasiyetleri Batıların istediği tarzda dönüştürmek için bir gençlik yetiştirdiler. Yeni jenerasyon. Onun için biz MÜSİAD’da iyi bir yerdeyken bir baktık GESİAD kuruldu. Bir baktık bizim MÜSİAD üyelerinin çocuklarını alıyorlar. Aşağı yukarı hepsinin çocuğu GESİAD’a gitti. Bu paralelci ekibin şeysi. Biz işte 2000 lira alıyoruz yıllık, bunlar 50 lira alıyor. Birden bire bizde 150 kişi varken orada 1500 kişi oldu ve aynı fabrikada baba-oğul biri MÜSİAD’çı biri GESİAD... Hedefleri mirasçıya sahip olmak. Çünkü babalarını elde etmeleri mümkün değil... Uzun hesaplı... Yani biz bunu fark etmedik. Fark ettik de böyle bir planın çerçevesinde olabileceğini hiç ihtimal vermedik.” (3nk)

“Ben devleti devlet olarak tanırım, herhangi bir MÜSİAD bile olsa, MÜSİAD dese ki ben devletin içine girip sızacağım, devletçilik yapacağım derse ben orada yokum. Devlet ayrı bir şeydir, devlet ahlakı ayrı bir şeydir, kültürü ayrı bir şeydir, siz gizli bir cemaat, örgütünüz ya başka bir şey denmez buna cemaat, memaat denmez hani cemaat kelimesini

⁶⁹ İlgili dernek darbe girişiminden hemen sonra yayımlanan bir Kanun Hükmünde Kararname ile kapatılmıştır.

de kirlletmeyelim. Örgüt oluyorsunuz. Ben ayrı bir yapı oluştuyorum, devlete sızıyorum, hukuksal sızıyorum, işte MİT olarak sızıyorum, askeri olarak sızıyorum sonra da devrim yapıyorum. Bu devrim hazırlığıdır yani başka bir şey değil. Buna da hiçbir devlet izin vermez. Bu kim olursanız olun.” (4nk)

“Bizi cemaatçiler bitirecek diyordum ve bugün o oldu... Ben bunu gördüğüm için onların hepsiyle ilişkiyi kestim bugün. Hiçbiri ile bağ, bağlantım yok. Bu adamlarla ticaret yapmamaya da gayret ediyorum, o insanlarla ticaret yapmıyorum. Böyle bir durumum var.” (10nk)

“Biz 17 Aralık’tan önce cemaatten uzaklaşmaya başlamıştık ama cemaat net tavrını koyduğu noktada biz de net tavrımızı koyduk o noktada ve Kayseri’de inanılmaz güçlüydü her noktada, şu anda değil hiçbir noktada olmadığı gibi memlekette.” (13nk)

Grubun örgütlülüğü ve MÜSİAD’ın bu anlamda bu oluşumun gerisinde kaldığı özellikle dile getirilen bir durumdur. Ayrıca Kayseri’de hala etkin olup olmadıkları konusunda fikir ayrılıkları olduğu da göze çarpmaktadır. Ancak bazı katılımcıların Recep Tayyip Erdoğan’ın uyarıları sonrası cemaat mensubu iş adamlarıyla ilişkilerini kestikleri görülmektedir.

5.7.4. 2002 (AKP) öncesi ve sonrası gündelik hayat

AKP’yle birlikte gündelik hayatta yaşanan dönüşümler çoğunlukla katılımcıların yaşam alanı olan Kayseri özelinde değerlendirilmiştir. Bu konuda daha ayrıntılı belirlemeler Kayseri’yle ve katılımcıların gündelik hayatlarındaki pratikleriyle ilgili başlıklarda yapılmıştı. Burada AKP dönemi konuşulurken dile getirilen bazı durumlar paylaşılabacaktır. Dünyada yaşanan dönüşümlerin, AKP döneminde Türkiye’nin de daha fazla dışa açılmasıyla, Kayseri’deki gündelik hayata nasıl yansıdığına dair şöyle bir belirleme yapılmıştır.

“Bireysel ve lükse yakın, özel hayata düşkün değil Kayserili, başka şehirlere, sosyal hayata diyelim, özel hayata değil de başka şehirlerde bu var, bizim sosyal hayatımız yeni yeni dışarıya açılıyor önceden evler ve aileler arasında yaşanırdı. Bunun getirdiği olumlu ve olumsuz sonuçlar var, dışarıya çok açık bir toplum değiliz, böyle bir handicap var bu yaşantı şeklinin getirdiği... Aslında baktığınızda bir su kütlesi görüyorsunuz ama onun içinde iki geçişli hayat var, olumlu yönleri var, muhafazakâr olması, toplum yapısını

koruması, çok fazla toplumda dinamikte değişme olmaması gibi ama olumsuz tarafı da var çeşitliliğin getirdiği avantajdan kaybetme gibi böyle bir durum var Kayseri’de” (Ink)

1 numaralı katılımcının söyledikleri MÜSİAD’ın yaşadığını düşündüğümüz sıkışmışlığın kültürel kökenini tekrar göstermektedir. Bir yandan kültürel değerlerine düşkün ama diğer yandan da dışa açılmak isteyen, bu süreçte de çeşitli kültürel çatışmalar yaşayan bir sosyal yapıdan çıkan bir iş adamları derneği olan MÜSİAD’ın yaşadığı dönüşümlerin bu çatışmalardan kaynaklandığını görebiliyoruz.

Yaşanan dönüşümlere dair diğer belirlemeler ise şu şekilde dile getirilmiştir.

“Ya tabi ki şimdi sosyallikten anladığımız şeylere de bağlı ama her şekilde de olsun bir gelişme var. Yani kimisi diyor ki ben ailemle hafta sonu bir piknik yapmak isterim diyor. Bu imkânlar arttı mesela eskiden çok yoktu. Kimisi diyor ki bazı yerleri gezip görmek isterim falan diyor yine böyle yerler var. Diğer yönden diyor ki ya arkadaş ben işte ne bileyim sohbet etmek isterim, dini sohbet belki isterim veya şunlar olsun veya bu şekilde olsun Kur’an öğreneyim diye. Bu imkânlar da çok fazla var. Yani hakikaten de bu yönde gelişme var.” (8nk)

“Kesinlikle bahsedebiliriz. Yo Kayseri tabi 2002’den önce ve sonrasına bakıldığı zaman çok daha farklı Kayseri’de değişimler oluştu... İşte belki şu anda tüm stadyumları yapıyor ama Kayseri bunu sekiz sene, on sene önce yaptı stadyumu. Onun pastasını aldı çünkü işte etkinlikler yapıldı işte Kadir Has Kongre Merkezi olsun, Kadir Has Spor Salonu olsun bununla alakalı bakıldığında orada çeşitli işte Dünya Basketbol Şampiyonası’ndan tutun da Türkiye Basketbol Şampiyonası’na kadar işte buradaki milli maçlar, Türkiye kupaları hepsi bu paydalarından sahip oldu... Yani o pay Kayseri’de daha fazla olursa ekonomik anlamda Kayseri patlamaya hazır bir nokta. Yani bu çok iyi.” (19nk)

Özetleyecek olursak AKP’nin iktidarı sürecinde Kayseri’de sosyal etkinlik imkânlarında artış olduğu ve dolayısıyla gündelik hayatın da belli ölçüde dönüştüğü düşünülmektedir. Fakat örneğin 2 numaralı katılımcıya göre eskiden imkân olmadığı için insanlar kendilerini yetiştirebiliyorken, günümüzde teknik imkânların fazlaşması nitelikli insan yetişmesi imkânına ket vurmuştur. Burada sözü edilen dönüşümler de katılımcılar tarafından ekonomi ve hak ve özgürlükler alanlarındaki gelişmelerden bağımsız ele alınmamaktadır. Tüm bunlara rağmen katılımcıların sayısı artan sosyal ve kültürel etkinlik mekânlarına çok fazla katılmadığını gözlemleyebiliyoruz. Bunun sebebi iş adamlarının hayatında çalışmanın çok temel bir yer tutmasıdır.

5.7.5. AKP'ye yönelik eleştiriler

Katılımcı iş adamlarının AKP'ye olan destekleri şu ana kadar yapılan alıntılarda net olarak görülmektedir. Daha önce de söz edildiği gibi 7 Haziran 2015 genel seçimlerinin hemen sonrasında yapılan bu çalışma, AKP'nin o seçimde yaşadığı oy kaybının nedenlerinin değerlendirilmesini de beraberinde getirmiştir. Burada sözü edilen oy kaybı %12 civarındadır (Ayrıntılar için bkz. Tablo 1). Bu oy kaybı sonrası katılımcılar AKP'nin "toparlanma ve kendine çeki düzen verme" sürecine ihtiyaç duyduğunu belirtmişlerdir.

Katılımcıların AKP'ye yönelik eleştirilerinde ilk sırada çek yasasıyla ilgili rahatsızlıkların yer aldığı görülmektedir.⁷⁰ İş adamlarının en sık dile getirdiği eleştirinin ekonomi temelli olması şaşırtıcı değildir.

"Eskiye göre... Yani şimdi yeni ekonomik bir sürü esnafı, tüccarı, sanayiciyi bağlayan kararlar alındı. Bir kısmı müspet, bir kısmı menfi, yani müspet gibi gözükürken sonradan menfileşen kurallar da vardı. Yani çekteki mesela cezanın kalkması gibi ilk defa çok masum bir şey gibi gözükürken daha sonra bu istismara yol açan çok daha büyük yıkıntılar yaptı." (3nk)

"İnsanlar birbirlerini dolandırabiliyorlar. Hele bu çek kanunu Avrupa Birliği yasasından sonra çekler yazılma oranı iki katına, üç katına çıktı. Kimse sözünde durmuyor, nasılsa bir şey olmuyor diyorlar kimse sözünde durmuyor." (9nk)

"Çek yani geçen yıllarda çıkan çek yasasıyla birlikte bir yaptırım da kalmadı, alacaklılara karşı ödenmediği zaman ödenmiyor. Bu sadece Kayseri genelinde değil Türkiye genelinde var tabi ki. Ama Kayseri'de de biz bununla karşılaşıyoruz." (17nk)

"En başında çek yasası, hiçbir ahlaki değere tabi tutulmadan çıkartılmış birçok yanlışları içerisinde barındıran bir yasa... Kayseri Halkbank Merkez Şube Müdürü benim oturma grubundan arkadaşım, beraber ailecek de görüşüyoruz. İlk 5 aydaki çek yazılma oranı 6.5 milyar Türk Lirası. Ya kardeşim 6.5 milyar liralık çek yazılan, 5 ay içerisinde, bir ülkede herkes mi sahtekar? Bir insan çekini niye yazdırır?... Ee şimdi sen devlet olaraktan bunu göremiyorsan bunun karşılığında bir yaptırım yapamıyorsan o zaman derim ki sen yanlıştasın. Hatan var mı? Var... o zaman bu hatayı telafi edeceksin." (20nk)

⁷⁰ Bahsedilen "çek yasası"yla 20 Aralık 2009 tarihinde Çek Kanunu'nda yapılan bazı değişiklikler kastedilmektedir. Özellikle karşılıksız çekte hapis cezasını kaldıran değişikliğin çok tepki çektiği görüşmelerden anlaşılmaktadır. Saha çalışmamızın yapıldığı tarihten çok sonra 9 Ağustos 2016 tarihinde yapılan değişiklikle hapis cezası geri getirilmiştir.

Dikkat çeken bir diğer başlık ise eğitim politikalarındaki istikrarsızlık olmuştur. Geçmişten gelen sıkıntılar olduğu kabul edilse de bu alanda partinin yetersiz kaldığı düşünülmektedir.

“Ha başarıya, ilgiye, kibre bilmem davranışa koyarsan işi ee teraziye koyduğumuzda artı ağır basıyor, 60-70 pozitif, yüzde 30 da eksik işler var mesela Milli Eğitim Bakanlığı. Ee koalisyon dönemi gibi bakanlık değişti. Milli Eğitim Bakanlığı’nı bence başaramadılar. Eğriye eğri, doğruya doğru ben oyumu Ak Parti’ye verdim ama Milli Eğitim gibi bunu da demem lazım yani. Ben Ak Parti’ye oy verdim diye herkese iyi dersem ben o zaman vatandaş değilim, düzgün vatandaş değilim.” (15nk)

Belli değer ve hassasiyetlerin yitirilmesi noktasında da çarpıcı tespitler yapıldığını söylemek mümkündür. Burada AKP’nin izlediği politikalar kadar, gittikçe artan siyasi ve ekonomik gücün getirdiği zenginlik sonrasında maddiyatla olan ilişkinin ciddi bir dönüşüm geçirdiği ve bunun bir yıkıma dönüştüğü noktaları üzerinde durulmaktadır. Katılımcılara göre bu olumsuzluklara elde edilen konumdan kaynaklanan kibir ve halka inememe durumları eşlik etmektedir.

“İslâm algımızda son modernleşme döneminde çok büyük arızalar meydana geldi... Herkes oluşan İslâmi algıdan uzaklaştığının farkında. Sorunları tanımlarken, betimlerken de bu farka işaret ediyor. İslâmcı çevreler olsun, dindar çevreler olsun ediyor zaten, bu kaygıyla davranmaya devam etse de çevre İslâm’dan tamamen uzaklaşarak çok farklı bir inisiyatif ortaya koyuyorlar. İslâm ülkesi olarak tanımlanan bir yapıda İslâm’ı hiçe sayan, İslâm’ın hedeflerini taşımayan çevreler türedi, bu çok büyük bir problem, yabancılaşmaya işaret ediyor bu... Bana göre İslâmcı çevreler, dindar çevreler de, muhafazakâr çevreler de (yabancılaşmayı) yaşıyorlar.” (12nk)

“Ben çok iyi görmüyorum, şu gidişatı en azından çok iyi görmüyorum. Hani dedim ya o gün şok oldum. Parti %41 oy aldı. Oturduk, hem hanım hem ben, inan sabaha kadar ağladık yani. Çünkü bizim elimizden giden para değildi. Para gitseydi bir şekilde kazanılırdı ya da kazanılmazdı çok önemli değildi. Ne bileyim evimiz yansaydı geri gelirdi ama biz devlet yönetimini, iktidarı kaybettik... Rabbim iyi ki böyle bir şey takdir etti bize. Böyle bir şeyi takdir etmemiş olsaydı bize biz asla kendimize gelmeyecektik. Artık bir takım şeyleri sorgulamaya başladık... Geçen sefer –benim de bir cipim var- geçen sefer köye gittiğimde valla köyün dışına bırakmak zorunda kaldım. Utancımдан giremedim köye. Kalkıp adama ne diyeceğim, ben ciple gitmişim köye. Sabredin ekonomimiz iyi mi olacak diyeceğim? Benim bir kaygım yok ki zaten. Öyle bir derdim yok yani. Adam demeyecek mi ‘Lan senin bir kaygın yok, derdin yok, bana ne anlatıyorsun? Tok açın halinden ne anlar?’... Ben, şu seçimi eğer kazanmış olsaydı Ak Parti’nin son dönemi olarak

görüyordum. Kazanamadığı için belki bu şekilde olur da çeki düzen verirse bu iş uzar, bitti gitti bu iş. Bize göre bitti yani öyle diyeyim. Durum böyle.” (10nk)

“Şimdi Ak Parti burada son dönemde yaptığı kötü iş kibir yani kibre girdi. Kibir en kötü bir şey burada. Yani ben bu işleri yaptım, ben yaparım siz yapamazsınız diye. Hayır yaptığın işi Allah da biliyor kul da biliyor, böyle bir havaya girmenize lüzum yok, kaybettiye buradan kaybetti.” (15nk)

Net olarak 10 numaralı katılımcının da ifade ettiği gibi yaşanan oy kaybı alandaki hakimiyetin yitirilmesi kaygısını beraberinde getirmiştir. Siyasi alandaki bu kayıp haliyle ekonomik ve sosyal alanlarda da beklenmekte ve bu yüzden endişe duyulmaktadır.

Eleştiriye kapalılık, parti politikalarını halka iyi anlatamama, hukuki düzenlemelerdeki tavır, yanlış yatırımlar ve seçim süreçlerinde dikkat edilmeyen parti içi dengeler diğer eleştiri konuları olarak öne çıkmaktadır.

“Mesela siyasi kurumların eleştiri şeyi çok kötüdür eleştirilmeye hiç gelmiyorlar. Mümkün olduğu kadar onlara hep şey yapmamız gerekiyor. Azıcık bir eleştirdiğiniz zaman sizi hemen karşı taraftan görüyor ama eleştirmedeniz de sevdiğiniz bir insansa düzeltemezsiniz. Hep iyi şeylerini söylerseniz yanlışlarına devam ediyor. Ya yanlış şeyleri var açıkçası...” (2nk)

“Belki insanlara başkanlık sistemini çok iyi anlatamadık, belki insanlara çözüm sürecini çok iyi anlatamadık, belki insanlara ekonomik değerleri çok iyi anlatamadık, belki insanlara -biraz önce sen söylemiştin- ‘Ak Parti yandaşlarıyla mı çalışıyor?’u değil ‘Toplumun tamamına hitap ediyor’u anlatamadık ve biz bunları daha iyi anlatmamız gerektiği noktasındayım.” (6nk)

“Biz de o şekilde yani eleştirilerimiz tabi ki hukukun emrettiği şekilde yani kanun yapabilmek için genel-geçer kanun yapmanız gerekir. Bir günlük, iki günlük, üç yıllık kanunları değil, bundan sonra sürekli uygulanabilecek kanunlar çıkarsa bunlar mükemmel kanunlar demektir. Hukukla da çok fazla oynamak pek iyi görmüyorum ben... Yani adaleti bir şekilde sağladığınızdan sonra şunu her zaman söylüyoruz, adalet herkese lazım, bir gün herkese lazım olacak, yarın bize de lazım olacak mutlaka. Önemli olan bunları ortaya koymaktır. Bunu sağladıktan sonra kim olursa olsun ben karşı çıkacağı kanaatinde değilim.” (8nk)

“İnsanlara artık söylediği şeyler heyecan vermiyor, beni heyecanlandırmıyor. Beni heyecanlandırabilmesi için, daha uç noktalarda, uç projeler bulması lazım. İstanbul’daki 3.

Köprüünün buradaki Hacı Baba'ya hiçbir faydası yok. Hacı Baba'nın ilgisini dahi çekmiyor. Hacı Baba cebine giren parayı biliyor. Değil mi? Öyle bir şey yapmalısın ki, beni ülke olarak uçurmalı bu. O heyecana Hacı Baba'nın da katılması lazım ama bu 3. Köprü değil yani. Üçüncü köprü İstanbullular'la alakalı, benimle alakalı değil. Bunu ikide bir ısıtıp ısıtıp benim önüme proje olarak getirme. Ben senede üç sefer İstanbul'a gidiyorum. Köprüden geçsem ne olur, geçmesem ne olur. Üç sefer de geçsem ne olur, beş sefer de geçsem ne olur?" (10nk)

"Hata mı? Birincisi Abdullah Gül mevzu. Bunu ben bir Kayserili olarak söylemiyorum. Kayseri'de Ak Parti'nin gücünü kaybetmesinin başlıca sebeplerinden biri Abdullah Gül. Hemşerimize haksızlık yapıldığını düşünüyorlar... Onun haricinde hatamız ne? Rehavet... Ak Parti teşkilatları rehavet içerisindeydi. En başta da Kayseri. Bundan dolayıdır bu." (11nk)

"Millet bu konuda iradesini koymuştur. Yani çok ciddi de bir katılım var. Demek ki herkes olayın farkında, bu katılım oranına baktığında bir şeylerin farkında. Demek ki Ak Parti'nin göz ardı ettiği bir takım kriterler var. Bir şeyleri atlama, bir şeyleri biz görmemişiz. Hepimiz çok hızlı bir trenin içinde giderken ama birileri bunları fark etmiş. Bugünkü memleketin %40'ı bunlara, %60'ı başkasına oy vermişse %60'ın da ne demek istediğine bir dikkat etmek gerekiyor." (7nk)

Halka inememe konusunda 10 numaralı katılımcının yukarıda söylediklerine ek olarak dile getirdiği ve seçim çalışmaları esnasında şahit olduğunu belirttiği bazı durumlar da dikkate değerdir.

"O kadar uzağa gitmeye gerek yok Türkiye'nin özeti Kayseri. Kayseri'de kimin nerede ne iş yaptığını, kimin ne aldığını, kimin hangi partinin içinde olduğunu, kimler bu davayı güdüyorlar valla hepsi gözümün önünde. Bunlar benim temsilcim değil. Ben bir İmam Hatipli olarak, benim ailem geçmişte Milli Nizam Partisi'nden başlamış, Refah Partisi ve akabinde Ak Parti'ye geçmiş bir ailenin mensubu olarak bunların hiçbirisi bizim temsil ettiğimiz misyondaki insanlar değil. Bunlar nereden çıktı, neredelerdi, kimlerdi, benim aklım almıyor. Ben seçim çalışmalarına yeminle söylüyorum gidemedim. Üç sefer seçim çalışmasına gittim Ak Parti, Anavatan Partisi'nin papatyaları gibiydi. Köye gittiğimizde sırt dekoltesi olan kadınlar, gözlerinde güneş gözlükleri, ağızlarında sigara köydeki kadınlara Ak Parti'nin çalışması için gitmişler. Biz orada 7-8 tane İmam Hatipli arkadaşla yanlarına dahi uğramadık, köyün kenarında durduk. Bizim partimizin hali bu şekilde." (10nk)

Siyaset ve ekonomide alana hakim olan ve yeni muhafazakâr orta sınıf adı altında incelemeye tabi tuttuğumuz çevre bir sonraki erken seçimde AKP özelinde kendilerini umutsuzluğa sürükleyen oy kaybını telafi etmiştir.

Seçim sonuçlarının AKP'ye gönül vermiş olan iş adamları açısından farklı sonuçları olduğu görülmektedir. Burada dikkat çeken eleştirilerden biri o dönem Abdullah Gül ve Recep Tayyip Erdoğan arasında yaşandığı öne sürülen gerilimdir. Abdullah Gül'e haksızlık yapıldığı gerekçesiyle AKP'nin oy kaybettiği düşünülmesine rağmen, başka bir görüşmede dile getirilen Abdullah Gül'ün yerel düzeyde çalışmalara destek vermemesinin oy kaybına neden olduğu iddiası bu konuda MÜSİAD çevresinde fikir ayrılıkları olduğunu göstermektedir. Fakat yine de birleştirici bir figür olarak Recep Tayyip Erdoğan'ın sözüne güvenildiği ve lider olarak kabul edildiği görülebilmektedir.

SONUÇ

Bu çalışmada MÜSİAD'ın 2002'deki genel seçimlerden sonra sosyal, siyaset ve ekonomi alanlarında ağırlığını koyan AKP ile olan yakınlaşması sebebiyle dindar iş adamı figürünün bu alanlarda neden olduğu ve/veya kendisinin maruz kaldığı dönüşümleri tespit etmeye çalıştık. Bunu yaparken de iş yaşantısını MÜSİAD çevresinde sürdüren, siyasi olarak kendisini AKP'ye yakın olarak tanımlayan ve kültürel olarak İslâmi normları gündelik hayatın düzenlenmesinde kendisine kural olarak kabul eden iş adamlarının ifadelerinden yola çıktık.

Çalışmamızın kapsadığı alan birbirine geçmiş haliyle gündelik hayat, ekonomi ve siyaset alanlarıdır. 1980 sonrasında oluşan siyasi ve ekonomik yapıyı düşündüğümüzde Türkiye'de gündemi belirleyen temel iki alanın ekonomi ve siyaset olduğu söylenebilir. Bu anlamda bu alanlarda özellikle 2002'den bu yana hakim olan sosyal kesimin dönüşümleri, üzerinde durulması gereken dönüşümlerdir. Çünkü alan ve habitusun ilişkiselliği bağlamında karşılıklı etkileşime yön veren aktör bu kesim olmuştur.

AKP kendisini Menderes ve Özal çizgisine oturtan bir siyasi oluşum olarak ekonomi politikaları anlamında Özal'ın çizdiği neoliberal hattı takip etmektedir. Ekonomi alanının 1980 sonrasında yaşadığı dönüşümleri değerlendiren çalışmalarda da Özal'ın MÜSİAD üzerindeki izleri net olarak belirginleştirilmektedir. Aynı çalışmalarda 28 Şubat sonrasında içinden çıkılamayan ekonomik ve siyasi krizler sebebiyle AKP'yi ortaya çıkaran sürecin yaşandığı dile getirilmektedir. Bunun siyasal ve sosyal bir sonuç olduğu düşünülse de işin ekonomi alanıyla ilgili kısmının hesaba katılması zorunludur.⁷¹

İhtiyaç duyulan sosyal dönüşümde özgürleşme talebi kadar gelirden daha fazla pay alma arzusu da dile getirilmiştir. Bununla paralel şekilde dindar iş adamlarının MÜSİAD'a katılma nedenleri ele alındığında ortak dini ve kültürel değerlere sahip iş adamlarıyla bir arada olma niyeti kadar ekonomik beklenti de dikkat çekmektedir. Güncel durum düşünüldüğünde ekonomik alanda istenen aktif rolün, yani gelirden daha fazla pay alma talebinin küresel ekonomik şartlara entegrasyonla karşılanabildiği

---

⁷¹ 28 Şubat sürecinden söz edilirken katılımcıların Erbakan ve onun ekonomik stratejilerinden neredeyse hiç söz etmeyip ekonomi konusunda Özal ve Erdoğan'a sık sık atıfta bulunmaları MÜSİAD'ın ekonomi politikalarıyla ilgili duruşunu da gösterir niteliktedir. Yaşanan mağduriyetler bir yana 28 Şubat öncesinde yaşanan RP'yle yakınlaşma tecrübesi katılımcılar için unutulmak istenen kötü bir tercih gibi görünmektedir.

anlaşılmaktadır. Bir başka deyişle dindar iş adamları, ekonomi ve siyaset alanlarına girişin ilk şartı olan mevcut kuralların ve yapının kabulü olduğu gerçeğini kabul etmektedirler. Bu durum AKP'nin yalnızca sosyal talepleri dikkate almadığını, aynı zamanda ekonomik aktörlerin küresel ekonomiye entegrasyonunu kolaylaştıracak bir yol izlemiş olduğunu da gösterir. Bu tanımlama kültürel anlamda dindar, ekonomik anlamda modern olarak tanımlanan AKP çizgisini de doğrulamaktadır. MÜSİAD çevresi Özal ve AKP'nin takip ettiği küresel ekonomiyle barışık çizgiden hoşnut görünmektedir.

MÜSİAD üyesi iş adamlarının 2002'den bu yana AKP'nin arkasında olduğu ve bu anlamda siyaset ve ekonomi alanında hakim olan iki aktörün karşılıklı olarak birbirini desteklediği net olarak görülmektedir. Bilhassa MÜSİAD çevresinin ekonomik anlamda önünün açıldığı iddiaları bazı iş adamları tarafından reddedilirken bazı iş adamları tarafından “siyasi ve ekonomik mücadelenin bir savaş olduğu ve bu savaşta herkesin kendi ekonomik gücünü inşa etmesi gerektiği” kabulü üzerinden meşrulaştırılarak kabul edilmiş ve gerekli bulunmuştur.

Gelinen noktada şirketlerin itibarının ve sermayesinin korunmasına dair konularda ağırlıklı olarak ekonomi alanının doxası diyebileceğimiz piyasa şartları etkili olmaktadır. Ekonomik ilişkilerde uluslar arası standartlara yönelik bir güven olduğu ve özellikle yurt dışıyla iş yapma düşüncesinden çekinilmediği görülmektedir. Bu güven duygusunu küresel ekonomik yapıya entegrasyonun meşrulaşması olarak okumak yanlış olmayacaktır. Bu entegrasyona rağmen kültürel kodların şirket yönetimlerine yön verdiği görülebilmekte, şirketlerin hedefleri ne kadar büyürse büyüsün aile şirketi mantığının terk edilmediği tespit edilebilmektedir. Bunun en belirgin göstergelerinden birisi katılımcı iş adamlarının sendikalaşmaya sıcak bakmamasıdır. İş adamları şirket çalışanlarıyla birebir temasın yitirilmesinden veya bu temasın profesyonel araçlara terk edilmesinden rahatsız olmaktadır.

Dini kabullerin ekonomik alana etkisi konuşulduğunda en çok öne çıkan konu faiz ve bu konu hakkındaki fikir ayrılıkları olmuştur. Dindar iş adamlarının bu konuda huzursuz oldukları ifadelerinden anlaşılmakta ancak yine de ekonomik alanda varlıklarını sürdürebilmek için faizli kredilerle iş yapmaya mecbur hissetmektedirler. Diğer yandan İslâmi finans kuruluşlarının ara çözümlerinin de faiz uygulamalarından

pek farkı olmadığını düşünmektedirler. Ailelerini ve sosyal yaşantılarını ihmal ettiklerini belirtmelerinden de anlaşıldığı üzere iş hayatı ve çalışma kavramı bu iş adamları için çok temel değerler olarak karşımıza çıkmakta ve ekonomik alanda varlıklarını sürdürmeleri bir anlamda bireysel varlıklarını sürdürmeleri anlamına gelmektedir. Büyüme ve daha çok kişiye ekmek verme motivasyonu ile hareket etmeleri ise bu alandaki hiyerarşik yapıda üstlerde yer alma, hakim konumda kalma arzusuyla açıklanabilir. Bir yandan yoksulluk ve işsizlik olmadığını düşünüp diğer yandan da çok sayıda insana aşevi imkânından faydalanma şansı sunulması da bu arzunun bir çeşit yansıması gibidir. Ayrıca bu tip yardımların gizli olarak yapıldığı söylene de örneğin yaptırılan camilere aile büyüklerinin adının verilmesi veya hayır işleri karşılığında verilen teşekkür plaketleri ve beratlarının katılımcı iş adamlarının ofislerinde sergilenmesi hayırseverliğin diğer boyutunun ailenin (dolaylı olarak da şirketin) tanıtılması olduğunu göstermektedir.

Katılımcı iş adamlarının hakim oldukları ekonomik alana girişin ticarete yatkınlık kriteriyle sınırlandırıldığını görebiliyoruz. Bu noktada sınırın daha net çizilmesi için dini referans kullanıldığına dikkat çekmek gerekmektedir. Özellikle hadislerde ticaretin önemine yapılan vurgunun temel motivasyonlardan biri olduğu açık. Ancak bu hadislerin herkese değil, ticarete yatkın kişilere hitaben söylendiğinin vurgulanması katılımcı iş adamlarının bakış açısına göre kimlerin ticaret yapabileceğiyle ilgili sınırı net olarak çizmektedir.

Diğer yandan bünyesinde yer alan iş adamları tarafından, ekonomik alandan dışlanmaya bir tepki olarak doğan MÜSİAD türü bir hareketin eleştirdiği seküler ekonomik yapılara benzeyeceği ve İstanbul merkezli hareket eden derneğin Anadolu'daki köklerinden zaman içinde kopacağı (başka bir deyişle MÜSİAD'ın TÜSİAD'laşacağı) belirlemelerinin yapılması da çarpıcıdır. Bu aslında çalışmanın başından beri çeşitli sebeplerle dile getirdiğimiz dönüşümün dinamiklerini açıklamaktadır. Son dönem özellikle AKP'yle beraber siyasi ve ekonomik alanda hakim olan dindar aktörlerin kent merkezli bir yapıya doğru kaydıkları ve aslında bu harekete esas gücü sağlayan Anadolu sermayesinin kaderine terk edileceğine dair bir inanç ve kaygı söz konusudur. Bazı iş adamlarının işlerinin bir ayağını İstanbul veya Ankara'da yürütmeye çalışması da, ekonomik beklentilerin yanı sıra, gerçekleşmesi beklenen bu kopuşta hakim tarafta kalmak adına atılan adımlar olarak değerlendirilebilir. Ancak bu

adımların pek sağlam olmadığı anlaşılmaktadır zira birkaç istisna dışında Kayseri dışında yerleşikliği olan iş adamına denk gelinmemiştir.

MÜSİAD çevresine veya daha genel ifadeyle İslâmi burjuvaziye özgü olduğu varsayılan İslâmi kurallara göre organize edilmiş otellerin tahmin edildiği kadar tercih edilmiyor hatta eleştiriliyor oluşu da dikkat çekicidir. “Lüks tüketim” ve “halka inememe” odaklı bazı eleştirilerden/özeleştirilerden MÜSİAD içerisinde bu iki konuyla ilgili rahatsızlıklar olduğunu görebiliyoruz. Katılımcılardan bazıları AKP’nin 7 Haziran 2015 seçimlerinde yaşadığı oy kaybını bu konularla ilişkilendirerek etkin siyasi ve ekonomik aktörlerin dini veya kültürel değerlerden/hassasiyetlerden uzaklaşması, yerel halktan kopması gibi etkenlere bağlamışlardır.

Katılımcılar ekonomik büyümeyle ilgili konularda AKP’ye karşıt olduğu düşünülen TÜSİAD çevresinin de oransal olarak MÜSİAD çevresi kadar (hatta daha fazla) büyüdüğünü belirtmektedir. Bu durum aslında genel ekonomik yapı düşünüldüğünde başından beri neoliberal ekonomik şartlarla barışık olan TÜSİAD çevresinin alandaki hakimiyeti hiç kaybetmediğini düşündürmektedir. MÜSİAD çevresinden hakim konuma gelebilenlerin -taşradan ziyade- merkez illerde yaşayan sermaye sahipleri olduğu, yukarıda da dile getirdiğimiz gibi bu sermaye sahiplerinin Anadolu’ya hala yabancı olduğu ve Anadolu’nun bu düzeye hiçbir zaman erişemediği/erişemeyeceği düşünülmektedir. Alandaki ilişkilerde belirleyici ilkelerin inanılan değerlerden ziyade neoliberal ekonomik ilkeler olduğunu ve bu anlamda sermayenin renginin olamayacağını belirten katılımcıların sözleri de hesaba katıldığında MÜSİAD’ın dönüştürme amacıyla girdiği alanda yaşadığı dönüşüm daha da netleşmektedir.

Elde edilen verilerin bizi götürdüğü bir diğer sonuç da ekonomi alanını kendi değerleriyle dönüştürmesi beklenen İslâmi burjuvazinin, alanın değerleriyle kuşanarak köklerinden ayrışmasıdır. Katılımcıların olumlayarak dile getirdiği tüm ekonomik örnekler de bunu göstermektedir. Seküler bir iş adamının hayatı incelenirse de görülebilecek -tatil, beslenme ve spor alışkanlıklarındaki- bazı gündelik pratiklerin dini bir içerik kazandırılarak yeniden üretildiği görülebilmektedir.

Bu anlamda dini yatkınlık ve kabullerin yalnızca gündelik bazı düzenlemelerde ve yerel düzeyde etkin olduğu, genel ekonomik tutumların hala neoliberal ekonomik ilkeler

üzerinden yürüdüğü bir kez daha görülmektedir. Genel itibariyle tüm katılımcılar tarafından ekonomik tutumlarda helal, haram, kul hakkı gibi hassasiyetlerin öncelendiği söylene de inancın çoğunlukla grup içi ilişkilerle, kişisel boyutla ve aile yaşantısıyla sınırlı kaldığı görülmektedir.

Özetle diyebiliriz ki “Homo Islamicus” ülküsüyle yola çıkan MÜSİAD çevresi alandaki önemli konumuna, alandaki –öncesinde eleştirdiği- ekonomik habitusu benimseyerek ulaşmıştır. Geline nokta eleştirdiği habitusu İslâmi söylemlerle yalnızca dil açısından dönüştürmüş -örneğin sosyal sorumluluk, sponsorluk gibi kavramların hayırseverlik, zekât veya aşevleri üzerinden tanımlanması gibi- simgesel sermayenin ekonomik ilişkiler boyutunun ve hakim grubu koruyan alan içi ilişkilerin öz yapısını devam ettirmiştir. Katılımcıların ifadelerine bakıldığında MÜSİAD’ın kuruluş aşamasında kendisini TÜSİAD’dan ayırtıran söylemlerinin geçersizleştiği, derneğin eleştirdiği neoliberal küresel ekonomik yapıya adapte olduğu, bireysel bazda yalnızca tüketim kalıplarının İslâmi yorumlara doğru dönüştüğü görülmektedir. Dolayısıyla ekonomik alandaki aktörlerin habitusu tüketim biçimi anlamında farklılaşsa da alanı var eden piyasa odaklı ekonomik eylemler varlığını sürdürmektedir. Kayseri özelinde kültürel ve tarihi olarak zaten ticari faaliyetle özdeşleşmiş olan bu habitus ekonomik tutumlar anlamında evrensel değerlerle iç içe geçmiş daha profesyonel bir yapıya dönüşmektedir.

Söylemde farklı ifade edilse de başlangıçta MÜSİAD’ı harekete geçiren saiklerin -bu çalışma özelinde bunlara illusio dememiz gerekiyor- bütünüyle ekonomik olduğu bellidir. Katıldığımız sohbet toplantılarında ve yaptığımız görüşmelerde AKP’ye olan bağlılığın körü körüne bir bağlılık olmadığı, MÜSİAD’ın çıkarlarını daha iyi savunan başka bir parti olursa çekinmeden arkasında durulacağı söylenirken de aslında bu kastediliyor. Tüm bu belirlemelerin gösterdiği sayısız sonuçtan bizim çalışmamızla ilgili olanı Bourdieu’nün belirttiği anlamda alanın özünü oluşturan şeyin onun tanımlanması değil tanımlama yetkisini veren güce sahip olma mücadelesi olduğu belirlemesidir ve bu mücadele sayesinde neoliberal ekonomik alan yeniden üretilmektedir (Kaya, 2007, s. 401 ve 409). Katılımcılar açısından bu mücadelenin önemini, mücadeleyi dini ve milli boyutları olan bir “dava” olarak nitelendirmelerinden anlayabiliyoruz.

Burada temel olanın biri dindar diğeri seküler iki grubun çatışmasından ziyade sınıfsal olduğu görülmektedir. Dindar iş adamları siyaset alanı üzerinden sosyal sermayenin genişletilmesi yoluyla ekonomik beklentilerini karşılamayı, başka bir deyişle sınıf atlamayı denemiş ve katılımcıların dile getirdiği kadarıyla bunu belli ölçüde başarmış görünmektedir. Diğer yandan yoksulluk ve işsizlik konusundaki görüşleri katılımcıların mevcut sınıfsal konumlarını girşimciliklerinin ve çalışkanlıklarının haklı bir kazanımı olarak gördüklerini göstermektedir. Katılımcılar ailelerinden miras kaldığını belirttikleri ticaret kültürü ve sermayeye rağmen aynı imkâna sahip olmayan dar gelirlinin belli bir zenginliğe erişmek için gereken çabayı göstermediğine bu yüzden de mevcut (kısıtlı) imkânlarına göre yaşamak zorunda olduğuna inanmaktadırlar.

Kayseri özelinde ise Kayseri'nin ticaret kültüründeki yeri üzerine çokça dile getirilen bazı mitlerin tartışmaya açık olduğunu gördük. Kayseri'nin devlet desteği ve teşviklerden faydalanmaksızın zenginleştiği yönündeki belirlemelerin dayanakları olmadığını görebiliyoruz. Bu alandaki tartışmaların daha ziyade teşviklerin kimler tarafından ve nasıl değerlendirildiği üzerinden devam etmesi daha makul görünüyor. Diğer yandan Kayseri'nin Türkiye geneli ihracat ve ithalat rakamlarındaki payı dikkate alındığında, bazı katılımcıların Kayseri'nin ve Kayserili girişimcinin zannedildiği kadar özel olmadığı yönündeki belirlemelerinde haklılık payı var gibi görünüyor.

Kayseri'nin özgün yapısına dair önemli bir figür olan oturma âdetinin şehrin geleceğini ilgilendiren siyasi, ekonomik ve sosyal kararların alındığı önemli bir kamusalılık sağladığı da net olarak gözlemlenebilmektedir. Şehrin ileri gelenlerinin düzenli olarak toplanıp güncel olayları tartıştığı, ekonomik veya siyasi anlamda kimlere destek olunacağını ya da kime tavır alınacağını karara bağlandığı, bu alanlarda önemli mevkilerde görev yapan isimlerin misafir edildiği bu toplantılar sınıfsal ayrımın varlıklı, etkin ve hakim kesimine ev sahipliği yapmaktadır.

Kadının kamusal alanın dönüşümünde aileyi çekip çeviren figür olarak özel alana hapsedildiğine dair belirlemeleri doğrular şekilde, karar mekanizmalarında da yer almadığını bu toplantılardaki erkek egemen yapıda görebiliyoruz. Aynı şekilde MÜSİAD Kayseri Şubesi'nin 137 üyesinden yalnızca 1'inin kadın olması ve katılımcıların kadınları genel olarak "kendilerine uygun" işlerle sınırlaması Kayseri

özelinde geleneksel kültürel yapının devam ettiğini göstermektedir. Aynı gelenekselliği MÜSİAD'ın grup içi ilişkilerde rekabeti önleyici ve grup bilincini/kimliğini pekiştirici bir rol üstlenmesinde de görebiliyoruz.

Katılımcılar oturma toplantılarına ve bununla bağlantılı olarak iş ve siyasetle ilgili ağlarına yalnızca belli bir çevrede belli kurallarla iş yapan, belli siyasi ve dini yakınlıkları olan kişilerin katılabildiğini sürekli dile getirmiş, bu alana girişin yegane yolunun “kutsalların ve kuralların” uyması olduğunu da net olarak belirtmişlerdi. Bu belirlemede “kutsal” dini inançları ve “kural” ise ekonomik tutumlarda ve gündelik ilişkilerde ilkeli olmayı kastetmektedir. Burada bu özgün ve etkin alanın hem ekonomik (ya da sınıfsal) hem de dini anlamda sınırlandırıldığını görebiliyoruz. Bu iki kriter MÜSİAD çevresini zorlamakta olan durumun da ifadesi gibidir. Bir yandan kutsalı üzerinden gündelik yaşantısını organize eden dindar iş adamları diğer yandan seküler ekonomik kuralları içselleştirmeye çalışmaktadır. Bu çaba da her iki alandan beslenen melez pratiklerin ve yorumların ortaya çıkmasına neden olmakta ve mevcut ekonomik yapının yeniden üretilmesiyle sonuçlanmaktadır.

KAYNAKÇA

Akşit, B., Şentürk, R., Küçükkural, Ö., Cengiz, K. (2012). *Türkiye’de Dindarlık: Sosyal Gerilimler Ekseninde İnanç ve Yaşam Biçimleri*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Alayoğlu, N. (2003). *Aile Şirketlerinde Yönetim ve Kurumsallaşma*. İstanbul: MÜSİAD Yayınları.

Altunoğlu, M. (2010). Millet İnşâ: Özcü, Modernist ve Etno-Sembolcü Yaklaşımlar. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1 (26). <http://sbe.dpu.edu.tr/index/sayfa/2688/26sayi> (13.01.2016)

Atay, T. (2009). *Din Hayattan Çıkar: Antropolojik Denemeler*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Baran, A. G., Özsöz, C. (2011) Pratik, Kültür, Sermaye, Habitus ve Alan Teorileriyle Pierre Bourdieu Sosyolojisi. *Sosyolojide Yakın Dönem Gelişmeler* içinde (s. 2-21). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.

Bayram, M. (2001). Türkiye Selçukluları Döneminde Bilimsel Ortam ve Âhiliğin Doğuşuna Etkisi. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (10), 1-11.

Beriş, H. E. (2008). Türkiye’de 1980 Sonrası Devlet Sermaye İlişkileri ve “Parçalı Burjuvazi”nin Oluşumu. *Ekonomik Yaklaşım*, 19 (69), 33-45.

Bilici, M. (2009). İslâm’ın Bronzlaşan Yüzü: Caprice Hotel Örnek Olayı. N. Göle (Ed.). *İslâmın Yeni Kamusal Yüzleri: Bir Atölye Çalışması* içinde (s. 216-236). İstanbul: Metis Yayıncılık.

Bozkurt, V., Aytaç, S. (1996). *2000’li Yıllara Doğru Türkiye’nin Önde Gelen Sorunlarına Yaklaşımlar: XIV – Üniversite Sanayi İşbirliği ve Araştırma Geliştirme*. TÜGİAD Araştırma Raporu.

Bozkurt, V., Aytaç, S. (2016). *Bursa’da AR-GE ve Üniversite-Sanayi İşbirliği Araştırması*. Bursa, Mümin Ceyhan Bursa Kültür Kaynakları Kütüphanesi Yayını: 5.

Bourdieu, P. (1997). *Toplumbilim Sorunları*. (Çev.: I. Ergüden). İstanbul: Kesit Yayıncılık.

- Bourdieu, P. (2002). *Distinction: A Social Critique of the Judgement of Taste*. (Tra.: R. Nice). Massachusetts: Harvard University Press.
- Bourdieu, P. (2003). *The Logic Of Practice*. (Tra.: R. Nice). Cambridge: Polity Press.
- Bourdieu, P. (2006a). *Pratik Nedenler*. (Çev.: H. U. Tanrıöver). İstanbul: Hil Yayın.
- Bourdieu, P. (2006b). *Sanatın Kuralları: Yazınsal Alanın Oluşumu ve Yapısı*, (Çev.: N. K. Sevil). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Bourdieu, P. (2007) Viva La Crise!: Sosyal Bilimde Heterodoksi İçin, G. Çeğin, E. Göker, A. Arlı, Ü. Tatlıcan (Eds.), *Ocak ve Zanaat: Pierre Bourdieu Derlemesi* içinde (s. 33-49). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bourdieu, P. (2013). *Bilimin Toplumsal Kullanımları: Bilimsel Alanın Kinik Bir Sosyolojisi İçin*. (Çev.: L. Ünsaldı). Ankara: Heretik Yayıncılık.
- Bourdieu, P., Wacquant, Loic J. D. (2003). *Düşünümsel Bir Antropoloji İçin Cevaplar*. (Çev.: N. Ökten). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Boyner, Ü. (2012). Kültürel Değil Rasyonel Kodlarla Hareket Etmek. *Görüş*, (76), 11-12.
- Bölükbaşı, M. (2012). Milli Görüş'ten Muhafazakâr Demokrasiye: Türkiye'de 28 Şubat Süreci Sonrası İslâmi Elitlerin Dönüşümü. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 1 (2), 166-187.
- Buğra, A. (1998). Class, Culture, and State: An Analysis of Interest Representation by Two Turkish Business Associations. *International Journal of Middle East Studies*, 30 (4), 521-539.
- Buğra, A. (2010). *Devlet ve İş Adamları*. (Çev.: F. Adaman). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Buğra, A., Savaşkan, O. (2015). *Türkiye'de Yeni Kapitalizm: Siyaset, Din ve İş Dünyası*. (Çev.: B. Doğan). İstanbul: İletişim Yayınları.

- Büyükmişçi, G. (2005). *Kayseri’de Yaşam ve Konut Kültürü*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları.
- Calhoun, C. (2007). Bourdieu Sosyolojisinin Ana Hatları, *Ocak ve Zanaat: Pierre Bourdieu Derlemesi* içinde (s. 77-129). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Cengiz, K. (2013). “*Yav İşte Fabrikalaşak*” *Anadolu Sermayesinin Oluşumu: Kayseri Hacılar Örneği*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Cengiz, K., Küçükural, Ö., Shkreli, E. (2015) At the Borders of Public and Private: The *Oturmalar* of Kayseri. *Middle East Journal*, 69 (4), 582-600.
- Çoruk, F. J. G. (2009). *Kayseri Esnafının Kent Kimliği Oluşumuna Etkisi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi.
- De Certeau, M. (2009). *Gündelik Hayatın Keşfi I: Eylem, Uygulama, Üretim Sanatları*. (Çev.: L. A. Özcan). Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Demir, Ö., Acar, M., Toprak, M. (2004). Anatolian Tigers or Islamic Capital: Prospects and Challenges. *Middle Eastern Studies*, 40 (6), 166-188.
- Demirci, S., Kartal, K. (2014). 1833/34 (H. 1249) Tarihli Kayseri Sancağı, Karahisar-i Develi (Yeşilhisar) ve Talas Kazası Müslim Nüfus Defteri İncelemesi. *Journal of History Studies*, 6 (4), 1-29.
- Demirpolat, A., Yıldız, S. (2014). Modern Ticari Yaşamda MÜSİAD Üyesi Girişimcilerin İş Ahlakı: Denizli Örneği. *Humanitas*, (4) Güz, 87-108.
- Döndüren, H. (1993). *Delilleriyle Ticaret ve İktisat İlmihali*. İstanbul: Erkam Yayınları.
- Durak, Y. (2011). *Emeğin Tevekkülü: Konya’da İşçi-İşveren İlişkileri ve Dindarlık*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Durakbaşı, A. (2012). *Halide Edib: Türk Modernleşmesi ve Feminizm*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Duran, M. (2002). *Türkiye’de Yatırımlara Sağlanan Teşvikler ve Etkinliği hakkında araştırma*. Ankara: Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı Ekonomik Araştırmalar Genel Müdürlüğü.

Ecevit, Y. (2003). Women’s Labour and Social Security. *Bridging the Gender Gap in Turkey: A Milestone Towards Faster Socio-economic Development and Poverty Reduction* içinde (s. 73-106). Poverty Reduction and Economic Management Unit Europe and Central Asia Region

Erdinç, I. (2014). AKP Döneminde Sendikal Alanın Yeniden Yapılanması ve Kutuplaşma. *Çalışma ve Toplum*, 2 (41), 155-174.

ESI. (2005). *İslâmi Kalvinistler: Orta Anadolu’da Değişim ve Muhafazakârlık*. Berlin-İstanbul. http://www.esiweb.org/pdf/esi_document_id_70.pdf (15.11.2013).

Göker, E. (2007). Araştırma Tasarımı Açısından Pierre Bourdieu’nün Sanat Sosyolojisi. *Ocak ve Zanaat: Pierre Bourdieu Derlemesi* içinde (s. 525-558). İstanbul: İletişim Yayınları.

Göle, N. (2008). *Melez Desenler: İslâm ve Modernlik Üzerine*. İstanbul: Metis Yayıncılık.

Göle, N. (2009). Modernist Kamusal Alan ve İslâmi Ahlak. N. Göle (Ed.). *İslâmın Yeni Kamusal Yüzleri: Bir Atölye Çalışması* içinde (s. 19-40). İstanbul: Metis Yayıncılık.

Gözel Durmaz, O. (2015). The Distribution of the Armenian Abandoned Properties in an Ottoman Locality: Kayseri (1915–18). *Middle Eastern Studies*, 51 (5), 838-858.

Gülfidan Ş. (1993). Big Business and The State in Turkey: The Case of TÜSİAD. İstanbul: Boğaziçi University Press.

Günel, G. (2010). Anadolu Selçuklu Dönemi’nde Anadolu’da İpek Yolu - Kervansaraylar – Köprüler. *Kebikeç*, (29), 133-146.

Gürel, D. (2006). *MÜSİAD Üzerine Sosyolojik Bir İnceleme: Konya Örneği*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi.

Habermas, J. (2015). *Kamusal Yaşamın Yapısal Dönüşümü*. (Çev.: T. Bora, M. Sancar). İstanbul: İletişim Yayınları.

Haenni, P. (2011). *Piyasa İslâmı*. (Çev.: L. Ünsaldı). Ankara: Maki Basın Yayın.

Hoyt, F. S. (1912) The Etymology of Religion. *Journal of American Oriental Society*, 32 (2), 126-129.

Izhar, H., Hassan, Z. S. A. (2013). Applying Core Principles of Risk Management in Islamic Banks' Operational Risk Analysis. *MÜSİAD Afro Eurasian Studies*, 2 (1&2), 15-40.

İbn-i Haldun. (2007). *Mukaddime (I. Cilt)*. (Çev: S. Uludağ). İstanbul: Dergah Yayınları.

İnsel, A. (2012). Türkiye’de Burjuvazinin Serüveni. *Görüş*, (76), 14-17.

Kaya, A. (2005). *Din Sosyolojisi Bağlamında Fransız Sosyolog Pierre Bourdieu-Klasik Sosyoloji İlişkisi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi.

Kaya, A. (2007). Pierre Bourdieu’nün Pratik Kuramının Dili: Alan Kavramı. G. Çeğin, E. Göker, A. Arlı, Ü. Tatlıcan (Eds.), *Ocak ve Zanaat: Pierre Bourdieu Derlemesi* içinde (s. 397-420). İstanbul: İletişim Yayınları.

Kehf, M. (1994). İslâm Toplumunda Tüketici Davranışı. *İş Hayatında İslâm İnsanı: Homo Islamicus* içinde (s. 155-172). H. Şencan (Ed.). MÜSİAD Araştırma Raporları: 9.

Kenway, J., McLeod, J. (2004). Bourdieu's reflexive sociology and ‘spaces of points of view’: whose reflexivity, which perspective?. *British Journal of Sociology of Education*, 25 (4), 525-544.

Keyman, E. F. (2012). Türkiye’nin Geleceğini Yeni Orta Sınıf Belirleyecek. *Görüş*, (76), 23-27.

Keyman, E. F., Koyuncu, B. (2005). Globalization, alternative modernities and the political economy of Turkey. *Review of International Political Economy*, 12 (1), 105-128.

Keyman, E. F. ve Koyuncu Lorasdağı, B. (2010). *Kentler: Anadolu'nun Dönüşümü, Türkiye'nin Geleceği*. İstanbul: Doğan Kitap.

Kırpık, G. (2002). Haçlılar ve İpek Yolu. *Bilig*, Bahar (61), 173-200.

Koçal, A. V. (2013). Türkiye'de Siyasal Değişme Bağlamında Küreselleşme Sürecinde Muhafazakârlığın Dönüşümü. *II. Türkiye Lisanüstü Çalışmaları Kongresi - Bildiriler Kitabı II*, İstanbul: İLEM, 21-38.

Koyuncu Lorasdağı, B. (2010). 1990 Sonrası Türkiye'de İslâm ve Küreselleşme İlişkisi: MÜSİAD Örneği. *Bilig*, Kış (52), 105-128.

Kuran, T. (2002). *İslâm'ın Ekonomik Yüzleri*. (Çev.: Y. Tezgiden). İstanbul: İletişim Yayınları.

Kutub, S. (1967). *İslâm ve Kapitalizm Çatışması*. (Çev.: M. Uysal). Konya: Dini Neşriyat.

Mardin, Ş. (2006a) Türkiye'de Dini Sembollerin Dönüşümü Üstüne Bir Not. M. Türköne, T. Önder (Eds.) *Türkiye'de Din ve Siyaset* içinde (s. 193-212). İstanbul: İletişim Yayınları.

Mardin, Ş. (2006b) 2000'e Doğru Kültür ve Din. M. Türköne, T. Önder (Eds.) *Türkiye'de Din ve Siyaset* içinde (s. 213-236). İstanbul: İletişim Yayınları.

Mavi, B. (2011). 81 Şehir Yaşam Kalitesi Araştırması. *CNBC-E Business*, (59), 64-98

Mevdudî, E. (Tarihsiz) *İslâm'da Siyaset Nizamı*. (Çev.: A. Zengin). Ankara: Hilal Yayınları.

Mevdudî, E. (1968). *İslâm ve Muasır Nizamlara Göre İktisat Prensipleri*. (Çev.: İ. Toksarı). İstanbul: Nida Yayınevi

Mumyalmaz, A. (2014). Elitlerin Yeni Yüzü, İslâmi Burjuvazi. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11 (27), 367-382.

Neuman, W. L. (2008a). *Toplumsal Araştırma Yöntemleri: Nitel ve Nicel Yaklaşımlar (1. Cilt)*. (Çev.: S. Özge). İstanbul: Yayınodası Yayıncılık

Neuman, W. L. (2008b). *Toplumsal Araştırma Yöntemleri: Nitel ve Nicel Yaklaşımlar* (2. Cilt). (Çev.: S. Özge). İstanbul: Yayınodası Yayıncılık.

Onat, N. (2013). *Kamusal Alan ve Sınırları: Hannah Arendt ve Jürgen Habermas'ın Yaklaşımları*. İstanbul: Durakİstanbul.

Öniş, T., Türem, U. (2001). Business, Globalization and Democracy: A Comparative Analysis of Turkish Business Associations. *Turkish Studies*, 2 (2), 94-120.

Özdalga, E. (2007). *İslâmcılığın Türkiye Seyri: Sosyolojik Bir Perspektif*. (Çev.: G. Türkoğlu). İstanbul: İletişim Yayınları.

Özdemir, Ş. (2006). *MÜSLAD: Anadolu Sermayesinin Dönüşümü ve Türk Modernleşmesinin Derinleşmesi*. Ankara: Vadi Yayınları.

Özkul, G. (2007). Kapitalist Sistemin Sürükleyici Aktörleri: Ekonomik Teoride Girişimciler. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 12 (3), 343-366.

Öztürk, S. (2006). Bir Kurumun Tarihsel ve Sosyolojik İncelemesi: Şehir Kulüpleri (1923-1950). *Galatasaray Üniversitesi İletişim Dergisi*, (4), 89-115.

Öztürk, U. C., Cevher, E. (2015). 10 Kaplan Gücünde KOBİ'ler mi? Soyu Tehlikede İşletmeler mi?: Anadolu Kaplanlarının Dünyası ve Bugünü. *Business & Management Studies: An International Journal*, 3 (2), 190-202.

Pinçon, M., Pinçon-Charlot, M. (2012). *Burjuvazinin Sosyolojisi*. Ankara: Epos Yayınları.

Punch, K. F. (2005). *Sosyal Araştırmalara Giriş: Nitel ve Nicel Yaklaşımlar*. (Çev.: D. Bayrak, H. B. Arslan, Z. Akyüz). Ankara: Siyasal Kitabevi

Rodinson, M. (1978). *İslâm ve Kapitalizm*. (Çev.: O. Suda). İstanbul: Hür Yayın.

Sancar, S. Ü. (2004). Otoriter Türk Modernleşmesinin Cinsiyet Rejimi. *Ankara Üniversitesi Kadın Sorunları Araştırma ve Uygulama Merkezi (Çevrim İçi Makaleler)*. http://kasaum.ankara.edu.tr/files/2013/03/serpil-hc.Otoriter_turk_modernlesmesinin_cinsiyet_rejimi.pdf (Erişim Tarihi. 15.12.2016).

Sancar-Üşür, S. (2003). Women in State, Politics and Civil Society. *Bridging the Gender Gap in Turkey: A Milestone Towards Faster Socio-economic Development and Poverty Reduction* içinde (s. 167-180). Poverty Reduction and Economic Management Unit Europe and Central Asia Region

Sayar, A. G. (2006) Sabri Ülgener'in Eserlerinin Toplu Olarak Yayınlanması Üzerine Düşünceler. *Sabri F. Ülgener'in "İktisadi Çözülmenin Ahlak ve Zihniyet Dünyası"* içinde (s. V-XVI). İstanbul: Derin Yayınları.

Smith, A. D. (2002). *Milli Kimlik*. (Çev.: B. S. Şener). İstanbul: İletişim Yayınları.

Sombart, W. (2008). *Burjuva*. (Çev.: O. Adanır). Ankara: Doğu Batı Yayınları.

Sönmez, F., Alper, B. (2012). Kayseri Kentinde Fiziksel Çevrenin Değişimi: 1882-1945. *Sigma Journal of Engineering and Natural Sciences*, 4, 111-130.

Sunar, L. (2012) *Marx ve Weber'de Doğu Toplumlari*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Swartz, D. L. (2015). Bourdieucü Perspektiften Sosyolojik Analiz İçin Meta-ilkeler. (Çev.: Ö. Akkaya). P. S. Gorski (Ed), *Bourdieu ve Tarihsel Analiz* içinde (s. 41-64). Ankara: Heretik Yayıncılık.

Şen, S. (2014). Pierre Bourdieu Sosyolojisinde Düşünümsellik. *Cogito: Pierre Bourdieu*, (76), 366-388.

Tutty, L. M., Rothery, M., Grinnel JR., R. M., (1996) *Qualitative Research for Social Workers*. Calgary: Allyn and Bacon.

Ülgener, S. F. (2006a). *İktisadi Çözülmenin Ahlak ve Zihniyet Dünyası*. İstanbul: Derin Yayınları.

Ülgener, S. F. (2006b). *Zihniyet ve Din: İslâm, Tasavvuf ve Çözülme Devri İktisat Ahlakı*. İstanbul: Derin Yayınları.

Wacquant, L. J. D. (2003). Giriş Bölümü. P. Bourdieu ve L. J. D. Wacquant "Düşünümsel Bir Antropoloji İçin Cevaplar" içinde (s. 13-45). (Çev.: N. Ökten). İstanbul: İletişim Yayınları

Wacquant, L. J. D. (2007). Pierre Bourdieu: Hayatı, Eserleri ve Entelektüel Gelişimi, *Ocak ve Zanaat: Pierre Bourdieu Derlemesi* içinde (s. 53-76). İstanbul: İletişim Yayınları.

Weber, M. (1997). *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu*. (Çev.: Z. Aruoba). İstanbul: Hil Yayınları.

Weber, M. (2005). *Sosyoloji Yazıları*. (Çev.: T. Parla). İstanbul: İletişim Yayınları.

Wright, P. (1994). İslâmi Firmalarda Örgütsel Davranış. *İş Hayatında İslâm İnsanı: Homo Islamicus* içinde (s. 143-154). H. Şencan (Ed.). MÜSİAD Araştırma Raporları: 9.

Yankaya, D. (2012). 28 Şubat, İslâmi Burjuvazinin İktidarı Yolunda Bir Milat. *Birikim Dergisi*, (278-279), 29-37.

Yankaya, D. (2014). *Yeni İslâmi Burjuvazi: Türk Modeli*. (Çev.: M. I. Durmaz). İstanbul: İletişim Yayınları.

Yarç, S. (2011). Pierre Bourdieu’da Sosyal Sermaye Kavramı, *Akademik İncelemeler Dergisi*, 6 (1), 125-135.

Yeşilbağ, M. (2016). Hegemonyanın Harcı: AKP Döneminde İnşaatı Dayalı Birikim Rejimi. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 71 (2), 599-626.

Yükselbaba, Ü. (2012). *Habermas ve Kamusal Alan: Burjuva Kamusal İlkesinden, İletişimsel Kamusalılığa Geçiş*. İstanbul: On İki Levha Yayıncılık.

Zaim, S. (1994). Ekonomik Hayatta Müslüman İnsanın Tutum ve Davranışları. *İş Hayatında İslâm İnsanı: Homo Islamicus* içinde (s. 101-112). H. Şencan (Ed.). MÜSİAD Araştırma Raporları: 9.

Zeybek, I. (2004). *Topluluğa Seslenme (Metin Çözümleme Kitabı): Bir TÜSİAD-MÜSİAD Örneği*. İstanbul: ID Kitap.

İnternet Kaynakları

<http://www.musiad.org.tr/tr-tr/musiadla-tanisin> (Erişim Tarihi: 25.01.2017)

http://www.tuik.gov.tr/HbGetir.do?id=21507&tb_id=1 (Erişim Tarihi: 02.01.2016)

<http://www.tim.org.tr/tr/ihracat-arastirma-raporlari-ilk-1000-ihracatci-arastirmasi.html>
(Erişim Tarihi: 10.01.2017)

<http://www.iso.org.tr/sites/1/content/500-buyuk-liste-2015.html> (Erişim Tarihi:
10.01.2017)

<http://www.iso.org.tr/sites/1/content/500-ikinci-buyuk-liste-2015.html> (Erişim Tarihi:
10.01.2017)

<http://tusiad.org.tr/basin-bultenleri/item/1394-tusiad--cumhurbaskanligi-makami--toplumsal-uzlasma-ve-demokratik-mesruiyeti-gozetmelidir> (Erişim tarihi: 13.12.2016)

<http://tusiad.org.tr/basin-bultenleri/item/1392-tusiad--laiklik-ve-demokrasinin-ayrilmaz-butunlugunu-korumak-icin-hemen-erken-secim-zorunlu> (Erişim tarihi: 13.12.2016)

<http://tusiad.org.tr/basin-bultenleri/item/1421-abdullah-gul-tusiadi-ziyaret-etti> (Erişim tarihi: 13.12.2016)

www.ekonomi.gov.tr/portal/content/conn/UCM/uuid/dDocName:EK-232921 (Erişim Tarihi: 10.10.2016)

http://www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=646 (Erişim Tarihi: 03.01.2017)

<http://www.kayso.org.tr/user/files/web-ekim-istatistik.pdf> (Erişim Tarihi: 03.01.2017)

<http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=21574> (Erişim Tarihi: 29.10.2016)

<http://www.turkis.org.tr/EKIM-2016-ACLIK-ve-YOKSULLUK-SINIRI-d1260> (Erişim Tarihi: 29.10.2016)

<http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=24561> (Erişim Tarihi: 15.09.2016)

<http://www.ab.gov.tr/index.php?p=46234&l=1> (Erişim Tarihi: 30.12.2016)

<http://www.ysk.gov.tr/ysk/faces/Secimler> (Erişim Tarihi: 10.01.2017)

http://www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=647 (Erişim Tarihi: 03.01.2017)

<https://www.facebook.com/ezop.ks> (Erişim Tarihi: 20.08.2015)

<https://www.facebook.com/lavitacafesosyal> (Erişim Tarihi: 20.08.2015)

EK-1: GÖRÜŞME SORULARI

1. Kısaca kendinizden söz eder misiniz?
2. Ticarete ne zaman, nerede ve neden başladınız?
3. MÜSİAD'a ne zaman ve neden üye oldunuz?
4. MÜSİAD'ın şirketinize ve iş ilişkilerinize olumlu/olumsuz ne gibi etkileri oldu?
5. Bir MÜSİAD üyesi olarak güncel ekonomik ilişkileri nasıl değerlendiriyorsunuz?
6. MÜSİAD sosyal yaşantınızda neyi/neleri değiştirdi?
7. MÜSİAD olmasaydı aynı kişilerle/şirketlerle ticaret yapar mıydınız? Neden?
8. Dernek üyesi diğer şirketlerle ilişkilerinizi nasıl tanımlarsınız?
9. Sizce dernekteki birliktelik piyasadaki rekabeti nasıl etkiliyor?
10. Şirketinizin hedefini nasıl belirlediniz? Yalnızca iç ya da dış piyasa odaklı mı çalışıyorsunuz?
11. Bir işveren sendikasına üye misiniz? Sendikalaşmaya nasıl bakıyorsunuz? Sendikaları işlevsel buluyor musunuz?
12. Çalışanlarınız mesai saatleri içinde hangi farklı imkânlardan yararlanabiliyor?
13. Çalışanlarınızın gelir durumu sizce yeterli mi? Değilse nasıl düzenlenmeli?
14. Kayseri'yi diğer illerden ayıran en belirleyici özellikler sizce nelerdir?
15. Kayserili girişimciyi diğerlerinden ayıran en önemli özellik nedir? Kayseri'deki ticaret/esnaf kültürüne dair anlatılan hikâyelerden/tecrübelerden aklınızda kalan birini paylaşır mısınız?
16. Size göre inandığınız değerler iş yaşantınızı nasıl etkiliyor?
17. Size her zaman yol gösteren bir ayet/hadis var mıdır?
18. "Yeşil sermaye" tanımlamasıyla ilgili ne düşünüyorsunuz?
19. "Anadolu Kaplanları" tanımlaması size ne ifade ediyor?
20. Farklı dine mensup iş adamlarıyla ilişkilerinizi değerlendirir misiniz?
21. Sizce günümüzde ekonomik ilişkiler ahlaki değerlere uygun yürütülüyor mu? Kayseri'deki geleneksel yapıyla karşılaştığınızda neler değişti ya da değişmedi? Küreselleşmenin etkilerini nasıl değerlendiriyorsunuz?
22. Hayır işlerinde şirket olarak mı yer almayı tercih ediyorsunuz yoksa şahsen mi?
23. Ne tür kitaplar okursunuz?

24. Kayseri'de aradığınız sosyal etkinlikler mevcut mu? İş dışında ne tür sosyal etkinliklerde bulunuyorsunuz?
25. Bir gününüzün nasıl geçtiğini kısaca anlatır mısınız?
26. MÜSİAD dışında faaliyetlerine katıldığınız başka dernek veya topluluklar var mı?
27. Tatile gidiyor musunuz? Tatilleri nerede ve nasıl değerlendirmeyi tercih ediyorsunuz?
28. Dini bayramlarda ne yapıyorsunuz? Bayramlardan doğan tatil imkânlarını nasıl değerlendiriyorsunuz? Çalışanlarınıza bu süre boyunca izin veriyor musunuz?
29. Gündelik hayatınızda sağlıklı beslenme konusuna dikkat ediyor musunuz? Mesela organik ürünler tüketir misiniz? Sporla aranınız nasıl?
30. Oturduğunuz ev dışında bir yazlık/yayla evi ya da başka ilde tatil veya seyahatlerinizde değerlendirmek üzere kullandığınız bir eviniz var mı? Varsa bir yıl içinde ne kadar süreyle bu evi ya da yazlığı kullanma şansınız oluyor?
31. Koalisyon hükümetleri dönemiyle 2002'den bugüne kadarki dönemi ekonomi açısından (ya da şirketinizin durumu açısından) nasıl değerlendiriyorsunuz? Güncel durumun siyasetle ilişkisini nasıl değerlendiriyorsunuz?
32. Sosyalleşilebilecek ortamların Kayseri'deki güncel durumunu nasıl değerlendiriyorsunuz?
33. 7 Haziran 2015 tarihinde yapılan genel seçimler size göre nasıl değişimler getirecek?
34. Devletin kamusal alanı düzenlemesi hakkında ne düşünüyorsunuz?
35. 2002 öncesiyle bugünü karşılaştırdığınızda hak ve özgürlükler açısından ne gibi farklılıklar ya da benzerliklerden söz edebilirsiniz? Muhalefetin (ya da seküler kesimin) "baskı görüyoruz" yönündeki itirazları hakkında ne düşünüyorsunuz?
36. Çözüm sürecine dair fikirleriniz nelerdir? Anadilde eğitim, anadilde tabela kullanılması gibi konularda neler düşünüyorsunuz?
37. Yoksulluğu nasıl tanımlarsınız? Sizce yoksulluğun temel kaynağı nedir? Çözümünün ne olduğunu düşünüyorsunuz?
38. Devletin işletmecilere sağladığı teşvikleri yeterli buluyor musunuz? Geçmişten günümüze bu konuda neler değişti? Sizce devlet tüm sermaye sahiplerine eşit mesafede mi?

39. AB'ye tam üyelik hangi açılardan olumlu hangi açılardan olumsuz olarak değerlendirilebilir?
40. D-8 hakkında ne düşünüyorsunuz? AB'ye karşı bir alternatif olabilir mi ya da olmalı mı?

EK-2: KATILIMCI PROFİLİ

Katılımcı No.	Doğum Yılı	Sektör	Doğum Yeri	Eğitim	Üyelik
01	1969	İnşaat	Kayseri	Üniversite	Üye
02	1970	Tekstil	Kayseri	Üniversite	Üye
03	1956	İnşaat	Kayseri	Üniversite	Üye
04	1954	Tekstil-İnşaat	Kayseri	Üniversite	Üye
05	1954	Tekstil	Kayseri	Üniversite	Üye
06	1979	Dayanıklı Tüketim Mal.-İnşaat	Kayseri	Üniversite	Üye
07	1975	İnşaat	Kayseri	Üniversite	Üye
08	1975	Hizmet	Kayseri	Üniversite	Üye
09	1972	Hizmet	Kayseri	Üniversite	Üye
10	1970	İnşaat	Kayseri	Üniversite	Üye
11	1974	Gıda	Kayseri	Lise	Üye
12	1963	Mobilya	Kayseri	Üniversite	Üye değil
13	1979	Otomotiv	Kayseri	Üniversite	Üye
14	1982	İnşaat	Kayseri	Ortaokul	Eski Üye
15	1958	Gıda	Kayseri	Ortaokul	Üyelik aş.
16	1961	İnşaat	Kayseri	Üniversite	Eski üye
17	1977	İnşaat	Kayseri	Üniversite	Eski Üye
18	1977	Gıda	Kayseri	Lise	Üye
19	1967	Hizmet	Kayseri	Üniversite	Üye
20	1976	Hizmet	Kayseri	Üniversite	Üye

EK-3: ARAŞTIRMA BİLGİLENDİRME VE ONAY FORMU

Görüşme No: ...

Görüşme Tarihi:

.../.../2015

ARAŞTIRMA BİLGİLENDİRME VE ONAY FORMU

1. Cihad Özsöz'ün Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Ana Bilim Dalı'nda, Prof. Dr. Nadir Suğur danışmanlığında devam eden doktora tez çalışması kapsamında yürüttüğü “Yeni Muhafazakâr Orta Sınıf, Din ve Gündelik Hayat: Kayseri MÜSİAD Örneği” başlıklı çalışmayla ilgili ayrıntılı olarak bilgilendirildim.
2. Bu çalışmaya kendi rızamla katılmayı kabul ettim ve araştırmacı tarafından sorulan sorulara baskı ve yönlendirme olmaksızın cevap verdim.
3. Kişisel bilgilerimin korunacağı bana sözlü ve yazılı olarak taahhüt edildi.
4. Bu çalışmanın sonuçlarının kişisel bilgiler korunmak kaydıyla yayın, rapor ve benzeri bilimsel dokümanlarda kullanılmasını kısıtlamayacağımı kabul ediyorum.

Yukarıdaki bilgileri okudum, onaylıyorum ve ıslak imzalı bir nüshasını elden teslim aldım.

Katılımcının Adı-Soyadı:

Adresi:

İmza

Araştırmacının Adı-Soyadı:

Adresi:

İmza

EK-4: GİZLİLİK TAAHHÜDÜ

Görüşme No: ...

Görüşme Tarihi:

.../.../2015

GİZLİLİK TAAHHÜDÜ

Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Ana Bilim Dalı’nda, Prof. Dr. Nadir Suğur danışmanlığında devam eden “Yeni Muhafazakâr Orta Sınıf, Din ve Gündelik Hayat: Kayseri MÜSİAD Örneği” başlıklı doktora tez çalışmam kapsamında aşağıda bilgileri yer alan katılımcıyla yaptığım görüşme esnasında yapılan ses kaydının çözümlemeleri –öncelikle bahsi geçen doktora tez çalışması olmak üzere- yayın, rapor ve benzeri bilimsel dokümanlarda faydalanılmak üzere metne dökülecektir. Bu metinlerin belirtilen amaçlar dışında hiçbir amaçla kullanılmayacağını, ses kayıtlarının hiçbir suretle hiçbir gerçek ve sanal platformda paylaşılmayacağını, katılımcının kişisel bilgilerinin tez çalışması, yayın, rapor ve benzeri bilimsel dokümanlarda deşifre edilmeyeceğini taahhüt ederim.

Cihad Özsöz

Yukarıdaki taahhüdü okudum ve ıslak imzalı bir nüshasını elden teslim aldım.

Katılımcı:

İmza